

Ankara, Toronto ve Priştina'daki Üniversite Öğrencilerinin Risk Alma Davranışları Açısından Karşılaştırılması

Gülay Arıkan*
Tuğça Tacoğlu**
Seçil Erdoğan***

Özet: Kültürlerarası nitelikteki bu çalışmada, Bayar ve Sayıl (2005) tarafından geliştirilmiş olan Risk Alma Davranışı Ölçeği, kültürel bağlamı belirleme amacını taşıyan bir anketle birlikte, yaşları 17 ile 22 arasında değişen Türk, Kanadalı ve Kosovalı üniversite öğrencilerinden oluşan toplam 1151 kişilik bir örnekleme uygulanmıştır. Araştırmada, ergenlere özgü heyecan verici, fiziksel cesaret gerektiren, potansiyel tehlike taşıyan, yaşamı tehdit eden ya da sağlığa zararlı faaliyetleri kapsayan risk alma davranışlarının (ya da riskli davranışların) bireyci bir kültür (Kanada) ile iki toplulukçu kültürde (Türkiye ve Kosova) ve cinsiyete göre nasıl şekillendiği konu edinilmektedir. Bulgular, Toronto örneklemindeki katılımcıların, Ankaralı ve Priştinalı gruplara kıyasla, risk alıcı davranışlara daha fazla giriştiğini göstermiştir. Benzer şekilde, üç kentteki erkeklerin, kızlara kıyasla, daha fazla risk alıcı davranışlarda buldukları görülmüştür. Genel olarak, Toronto ile Priştina örneklemleri her iki cinsiyette de “bireyci-toplulukçu” boyutu açısından neredeyse zıt özellikler yansıtmışlardır. Ankara örneklemleri ise bu boyutta daha çok ortalarda yer alan özellikler göstermiştir: Ankaralı öğrenciler, risk alma faaliyetleri açısından “bireyci” Torontolularla, ebeveynle ilişkiler ve normatif davranış bakımından da Müslüman ve “toplulukçu” Priştinalılarla daha çok özdeşleşmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Üniversite öğrencileri; kültürlerarası; toplulukçu kültür; bireyci kültür; risk alma; Türk; Kanadalı; Kosovalı.

Giriş

Bu çalışmada yorumsal bakış açısından ele alınan risk alma davranışı, belirli bir kültürde anlamlı bir eylem olmasının yanı sıra kültürlerarası farklılıklar gösteren bir özelliğe de sahiptir (Lightfoot 1997: 8–12). Ergenlerde, akran

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü / ANKARA
arikang@hacettepe.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü / ANKARA
tpoyraz@hacettepe.edu.tr

*** Dr., Sosyoloji Bölümü, University of Western Ontario/ KANADA
secilerdogan2003@gmail.com

baskısı nedeniyle risk alma davranışlarına yönelme yaygın olmakla (Gardner ve Steinberg 2005) birlikte bu davranışların oluşumunda başka faktörler de belirleyici olabilmektedir. Burada bunlardan ikisi, yani cinsiyet ile kültürel ortam konu edinilmektedir.

Risk alma konusunda varolan literatür ergenlik dönemindeki kızların risk almaktan kaçındıklarını göstermektedir. Aynı literatür risk alma davranışının “toplulukçu” ya da “bireyci” kültür mensubiyetine göre de farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ancak, kültürel farklılıkları değerlendirmede kullanılan “bireycilik-toplulukçuluk” sınıflandırması, kültürleri karşılaştırmada kullanılan güç aralığı, erkeksilik/kadınsılık ve belirsizlikten kaçınma gibi değerlendirme boyutlarından (Hofstede 1980) sadece biridir. Kültürün yanı sıra hane yapısı ve kişilerarası ilişkilere yönelik bazı faktörlerin de geç dönemdeki ergenlerin risk alma davranışlarını kısıtladığına inanılmaktadır.

1. Araştırmanın Kuramsal ve Kavramsal Çerçevesi

1.1. Risk alma davranışı

İlgili literatürde risk alma davranışına ilişkin farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte “riskli” olarak tanımlanan davranış türleri üzerinde bir görüş birliğine varılmıştır (Gonzales vd. 1994, Tonkins 1987). Trafikle, cinsellikle, madde kullanımıyla ve sporla ilgili risk alma davranışları olmak üzere dört farklı grupta toplanabilen bu tür davranışlar, potansiyel tehlike taşıyan, yaşamı tehdit eden ya da sağlığa zararlı faaliyetler olarak kabul edilmektedir. Bunlara heyecan arayıcı, fiziksel cesaret gerektiren ya da kuralların ihlalini de beraberinde getiren eylemler de dahildir (Alexander vd. 1990, Arnett 1992, Moore ve Rosenthal 1993, Gonzales 1994).

Risk alma davranışını tanımlayan yetişkin normları ile ergenlerin “riskli” olarak niteledikleri davranışlar, gençlerdeki algıların ve güdülerin yetişkinlerinden farklı olmasından dolayı, genellikle birbirleriyle çakışmaz (Gonzales vd. 1994, Rolison ve Scherman 2002). Ergenlerde risk alma davranışının açıklanmasına ilişkin olarak biyolojik modeller ortaya konmuş, kişisel yatkınlıklar irdelenmiş ya da gelişimsel bakış açısı yeğlenmiştir. Hatta ebeveyn izlemelerine ve ergenin heyecan araması veya yaşamını denetim altında tutma isteği gibi çeşitli faktörlere de odaklanılmıştır. Bunların yanı sıra, risk alma davranışı ile toplumsal cinsiyet arasındaki bağlantıyı araştıran çalışmalar da yapılmıştır (Rolison ve Scherman 2002).

Ayrıca, risk alma davranışlarının ölçülmesi ile ilgili olarak ölçekler ya da anket formları oluşturulmuştur. Örneğin Alexander ve arkadaşları (1990) tarafından yaratılan ölçekte ergenlerin bildirimlerine dayanarak risk alma davranışları için kategoriler belirlenirken, bir başka ankette (Arnett 1992) ergeni tehlikeye atıcı davranışlarda bulunmanın hormonal temeli üzerinde

yoğunlaşmıştır. Daha kapsamlı bir anket olan Ergenlerde Risk Alma Anketi (ARQ) (Gullone vd. 2000) ise, bu iki ölçme aracının kısıtlılıklarını ortadan kaldırma amacını gütmüştür. Bir diğer çalışmada, Siegel ve arkadaşları (1994) tarafından geliştirilen Riske Girme ve Risk Algısı Ölçeği (RIPS) ile de, risk içeren davranışlar gösteren ergenlerin bu tür faaliyetler sırasında algıladıkları riskler ve yararlar incelenmiştir (Rolison ve Scherman 2002).

Batı ülkelerinde yaratılan bu tür ölçme araçlarına alternatif bir ölçek de Bayar ve Sayıl (2005) tarafından büyük kentlerde yaşayan ergenlerin risk alma davranışlarını belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Sigara içmek, trafik kurallarını ihlal – yaya geçidini kullanmama dahil – etmek, karşı cinsten arkadaş edinmek, risk taşıyan spor faaliyetlerine katılmak ve otostop yapmak geç ergenlik dönemindeki Türk gençlerinin – yani birinci sınıf üniversite öğrencilerinin – risk alma davranışları arasında yer alırken (Bayar ve Sayıl 2005), şiddet – genelde kavgaya karışmak – ve bıçak/çakı taşımak gibi davranışlar lise öğrencileri arasında gözlenmektedir (Alikaşifoğlu vd. 2004). Alkol tüketimi ve uyuşturucu kullanımı ise sıklıkla düşük sosyoekonomik statüdeki ergenler arasında yaygındır (Burcu 2003). Bayar ve Sayıl çalışmasının bulguları, “ısyankar davranma ve heyecan arama” (2005: 674) türü risk alma davranışlarına bir yönelim olduğuna işaret etmektedir. Çalışma, ergen kızların risk almaktan kaçındıklarını da göstermektedir.

1.2. Toplulukçu-bireyci kültürler

“Toplulukçu-bireyci kültürler” sınıflaması, bireyin grupla olan ilişkisi üzerinde yoğunlaşır. Toplulukçu kültürlerde birey bir grubun parçasıdır. Bu kültürlerde ön planda olan, birbirine bağlılık, paylaşma, dayanışma ve yardımlaşmadır; duygular “diğerine odaklı”dır ve bireyler içinde buldukları grubun gereksinimlerine karşı son derece hassastır. Sosyalleşme sürecinde toplumsal beceriler önemlidir ve normatif davranışların ve otoriteye itaatin söz konusu olmadığı durumlarda eleştiri kaçınılmazdır. Bu durumun aksine, bireyci kültürlerde birey, bağımsız olması, kendini sözel olarak ifade etmesi, öz-saygı geliştirmesi ve kişisel başarı elde etmesi için teşvik edilir. Duygular “ben odaklı”dır; kişisel ihtiyaçlar ve haklar önceliklidir (Triandis 1995).

Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve İngiltere etkisi altındaki ülkelerin “bireyci”, Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinin ise “toplulukçu” olarak sınıflandırılmasına rağmen bu konuda kesin sınırlar bulunmamaktadır. Hiçbir ülke bu iki kutuptan tam olarak sadece birisine dahil edilemez, ortada yer alan vakalar görmek mümkündür (Triandis vd. 1990: 1005–1007). Aslında toplulukçuluğun da bireyciliğin de nitelikleri “kültüre özgü”dür (Triandis 1995: 68), yani her kültür için farklıdır.

Ayrıca, bazı ülkeler, özellikle bir geçiş dönemindeyken, hem toplulukçu hem de bireyci nitelikler sergileyebilir. Türkiye gibi değişmekte olan bir toplum, bu durum için tipik bir örnek oluşturmaktadır. Ülkemizde, kırsal kesimden ve kentlerden büyük kentlere doğru yaşanan göçe paralel olarak ülkede meydana gelen değişiklikler, modernlikle gelenekselliğin bir arada yer alması gibi melez nitelikli bir durum yaratmıştır; aynı zamanda, bir dereceye kadar bireyciliğe yol açmıştır. Yine de, aileler Batı toplumlarından daha uzun bir süre çocukları üzerindeki etkilerini koruduklarından, “toplumsal bağların niteliği” Türk kültürü için önemlidir. Öte yandan, okullar da bireyciliğin çok fazla gelişmesine izin vermeyecek şekilde öğrenciler üzerinde tartışmasız bir denetim gücüne sahiptir (Özbay ve Özcan 2006: 713). Dolayısıyla, bazı toplulukçu değerler ve ilişkiler aynen devam ederken genç ve eğitilmiş yeni kuşak giderek daha bireyci olmaktadır. Bu nedenle Türk sosyal psikologlar, 1990’lı yıllardan itibaren Türk kent kültüründe bireyci ve toplulukçu özelliklerin birarada var olduğuna dikkat çekmişlerdir (Göregenli 1995, İmamoğlu 1998, 2003, Kağıtçıbaşı 2005, Yetim 2003: 301–302).

Araştırmamızdaki Priştina örneğinde ortaya çıkan ve Türkleri de kapsayan Müslüman Kosovalı kültürü, ekolojik ve tarihi faktörlere bağlı olarak Türk kültürüyle karşılaştırılabilir bazı özellikleri paylaşmaktadır. Eski Yugoslavya (1990’lı yıllar öncesi) ile ilgili elde edilen bulgulara göre (Hofstede 1980) Kosova kültürünün toplulukçu olması mümkündür. Bosnalılar, Sırp ve Türklerin yanı sıra ağırlıklı olarak etnik Arnavutlardan oluşan Kosova’da, önceleri baskın Sırp tarafından uygulanan sistematik ayrımcılık, sonraları da Arnavutların körüklediği şiddet ve iç çatışmalar, ülkedeki nüfusu mülteci durumuna düşürmüş, cemaatlerin ve ailelerin parçalanmasına yol açmıştır. Aile birliğini koruyabilenler ise birincil ilişkiler ve ataerkil otorite örüntüsünün önemini koruduğu etnik cemaatlerde yaşamlarını sürdürmeyi yeğlemişlerdir (Anastasijevic 2008, Almqvist ve Broberg 2003).

Öte yandan pek çok araştırma, İngilizce konuşan Kanadalılarda (örneğin, Toronto kentinin bulunduğu Ontario eyaletinde) olduğu üzere, sosyalleşme süresince bireycilik ve bağımsızlığa yapılan vurgu sonucu, bireyci kültürle özgü bir “bireyci yönelim”in varlığına dikkat çekmektedir. Kanada’nın göçmenleri çeken bir ülke olması, bu bireyci yönelimin ortaya çıkmasında etkili olmuştur; çünkü iç göçlerin yanı sıra bir ülkeden bir diğerine doğru olan hareketlilik de bireyciliği yaratmaktadır (Triandis vd. 1990: 1008). Bireyci kültürlerde ne grup beklentilerine ya da hedeflerine uygunluk bir normdur ne de toplulukçu kültürle özgü “başkalarını merkez alan kişilerarası bir yönelim” söz konusudur; standart olan, bireyci kültürlerin “kişiyi merkez alan” özelliğidir (Benjamin vd. 2001: 205, Di Tommaso vd. 2005: 65).

2. Araştırmanın Amacı

Açımlayıcı nitelikteki bu çalışmanın temelinde, bireyci bir kültür (Kanada) ile iki toplulukçu kültürün (Türkiye ve Kosova) risk alma davranışı açısından karşılaştırılması sonucunda kültürel ve cinsiyete dayalı farklılıkların ortaya çıkacağı anlayışı yer almaktadır. Ancak, çalışmanın odak noktasını kültürel bağlam oluşturmaktadır. Bu amaçla, söz konusu ülkelerin ana kentlerinde öğrenim gören üç grup üniversite öğrencisine ilişkin, risk alma ölçeği ile birlikte uygulanan anketin sonuçlarına dayanarak, bir “aile - çevre” profili oluşturulmuştur. Bu profil ile, risk alma davranışıyla ilişkili bazı faktörler her kültür için ayrı ayrı analiz edilmiştir. Araştırmada kardeş sayısı; ebeveynlerin gelirleri, eğitim düzeyleri ve meslekleri gibi demografik özelliklerin yanı sıra ebeveynlerin ergene yaklaşımları; ebeveynlerle ilişkiler; yanlış davranış karşısında ebeveynin duruşu; aile risk faktörleri, okuldaki disiplin; duygusal ilişkiler; arkadaşlık ve kitle iletişim araçlarına erişim gibi değişkenler göz önüne alınmıştır.

3. Araştırmanın Yöntemi

3.1. Katılımcılar

Araştırmanın örneklemi, gönüllülük temelinde seçilen 1151 Türk, Kanadalı ve Kosovalı üniversite öğrencisinden oluşmaktadır.

Ankara örneklemi

Katılımcılar, Ankara’da Hacettepe Üniversitesi’nin farklı bölümlerinde okuyan, yaşları 17-22 arasında değişen ($\bar{X} = 19.9$) 395 öğrenciden (130 erkek, 265 kız) oluşmaktadır.

Toronto örneklemi

Katılımcılar, Toronto Üniversitesi’nin çeşitli bölümlerinde okuyan ve yaşları 17-21 arasında değişen ($\bar{X} = 19.1$) (124 erkek ve 251 kız) 375 öğrenciden oluşmaktadır.

Priştina örneklemi

Priştina Üniversitesi’nin farklı bölümlerinde okuyan ve yaşları 17-20 arasında değişen ($\bar{X} = 18.9$) 381 öğrenci (125 erkek ve 256 kız) katılımcıları oluşturmaktadır.**

Örneklem gruplarının hepsi, cinsiyet, yaş ve bazı demografik değişkenler açısından benzer nitelikler göstermektedir.

3.2. Veri Toplama Araçları

Risk alma ölçeği

Bayar ve Sayıl (2005) tarafından Türkçe olarak hazırlanan 25 maddeli, tek boyutlu ve 5 basamaklı Likert tipi bir ölçektir. Bu araştırmanın amaçlarına uygun hale getirmek için yazarlar tarafından ölçüğe 3 madde daha eklenmiştir. Ölçeği İngilizceye ve Priştina’da konuşulan yerel dillere uyarlamak** için, ölçek maddelerine, bu dilleri bilen profesyonel çevirmenler tarafından, Türkçeden bu dillere çeviri ve geri-çeviri işlemi uygulanmıştır. Maddelerin dili, uygunluğu ve açıklığı ayrıca bu dili konuşan uzmanlar tarafından denetlenmiştir. Bu çalışmanın iç tutarlık ölçümleri alfa katsayısı olarak (özgün ölçekte alfa = 0.81’dir) Ankara örnekleminde 0.84, Toronto örnekleminde 0.86 ve Priştina örnekleminde ise 0.91 olarak hesaplanmıştır.

Anket

Öğrencilerden, ayrıca, ailesinin demografik özelliklerini, aile geçmişini, aile risk faktörlerini ve kendi alışkanlıkları gibi konuları kapsayan 35 soruluk bir anketi de yanıtlamaları istenmiştir. Türkçe olarak hazırlanan ankete de, risk alma ölçeğine uygulanan aynı çeviri ve geri-çeviri işlemi uygulanmıştır.

3.3. İşlem

Her ülkede, anılan üniversitede ilgili ölçek ve anketler, öğrencilere, izin veren bir hocanın dersinde, gönüllü olan öğrencilere, toplu olarak uygulanmıştır.

4. Araştırmanın Bulguları

Aile - çevre profilini veren frekans dağılımı özet tablolarında (bk. Tablo 1, 2, 3 ve 5) sadece kültürlerarası farkı gösteren değişkenlere yer verilmiştir. Bazı değişkenlere ilişkin yanıtlar, birkaç anlamsız vaka dışında, tek bir şıkta yığıldığı için tablo dışında bırakılmış ve anlamlı bulunanlara metinde değinilmiştir. Ayrıca, ebeveynlerin ergene yaklaşımları; ebeveynlerle ilişkiler; yanlış davranış karşısında ebeveynin duruşu (bk. Tablo 5); alkollü içki, sigara ve madde kullanımı; okuldaki disiplin; duygusal ilişkiler ve arkadaşlıkla ilgili anket sonuçları (bk. Tablo 3), tartışma bölümündeki analizlerde kullanıldıkları için aşağıdaki aile - çevre profiline eklenmemiştir.

Risk alma davranışlarının görülme sıklığı tablosunda (bk. Tablo 4) da üç kültürdeki risk alma davranışlarının her biri, “hiç” seçeneği için 1, “belirli sıklıkta” seçeneği için 2 rakamları ile kodlanmıştır.

4.1. Anket sonuçlarına göre katılımcıların aile - çevre profili

Toplam örneklemin büyük bir kısmının kentsel bir art alanı olmasına rağmen, Priştinalıların dörtte biri köylerde, geri kalanları ise daha küçük kentlerde yaşamlarının çoğunu geçirmişlerdir (bk. Tablo 1). Ailelerinin ekonomik durumları daha çok “orta düzey” olarak ifade edilmekle birlikte Torontolu örneklem grubunun ekonomik düzeyinin “yüksek” olması dikkat çekmektedir. Katılımcıların çok az bir bölümünün ebeveynleri boşanmış ya da “hayatta değil”dir; boşanma oranı Torontolu ebeveynler arasında % 13 kadardır. Katılımcıların % 80’i, olağan tartışmalar dışında aile içi şiddet bildirmemiştir. Ankaralı ve Priştinalı öğrenciler aileleri ile birlikte yaşarken Torontolu erkek öğrencilerin hatırı sayılır bir kısmı tek başına yaşamaktadır. Priştinalı ve Torontolu katılımcıların kalabalık hanelerden geldikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Yaşanılan Yer, Kardeş Sayısı ve Belirtilen Ekonomik Statünün Ankara, Toronto ve Priştina Örneklemlerine Göre Frekans Dağılımı Özeti

DEĞİŞKENLER		ANKARA (n: 395)					TORONTO (n: 375)					PRIŞTINA (n: 381)					T	%↓			
		K	%	E	%	T	%↓	K	%	E	%	T	%↓	K	%	E			%	T	%↓
En çok yaşanılan yer	Köy	4	1.5	2	1.5	6	1.5	17	6.8	4	3.2	21	5.6	43	16.8	42	33.6	85	22.3	112	9.7
	Kasaba	27	10.2	18	13.9	45	11.4	58	23.1	21	16.9	79	21.0	6	2.3	12	9.6	18	4.7	142	12.3
	Küçük kent	57	21.5	18	13.9	75	19.0	66	26.3	29	23.4	95	25.3	190	74.2	61	48.8	251	65.9	421	36.6
	Büyük kent	173	65.3	90	69.2	263	66.6	96	38.2	57	46.0	153	40.8	2	0.8	3	2.4	5	1.3	421	36.6
	Başka bir ülkede yaşamış	4	1.5	2	1.5	6	1.5	14	5.6	13	10.5	27	7.2	15	5.9	7	5.6	22	5.8	55	4.8
Kardeş sayısı	Tek kardeşi var	141	53.2	76	58.4	217	54.9	125	49.8	46	37.1	171	45.6	115	44.9	55	44.0	170	44.6	558	48.5
	İki kardeşi var	62	23.4	24	18.5	86	21.8	74	29.5	41	33.1	115	30.7	81	31.7	48	38.4	129	33.9	330	28.7
	Üç ve daha fazla kardeşi var	41	15.5	14	10.8	55	13.9	35	13.9	30	24.2	65	17.3	53	20.7	12	9.6	65	17.1	185	16.1
	Kardeşi yok	21	7.9	16	12.3	37	9.4	17	6.8	7	5.6	24	6.4	7	2.7	10	8.0	17	4.4	78	6.7
Belirtilen ekonomik statü	Orta düzeyin altında	19	7.2	9	6.9	28	7.1	9	3.6	7	5.6	16	4.3	31	12.1	22	17.6	53	13.9	97	8.4
	Orta	173	65.3	86	66.2	259	65.6	98	39.0	56	45.2	154	41.1	201	78.5	87	69.6	288	75.6	701	60.9
	Orta düzeyin üstünde/ yüksek	73	27.5	35	26.9	108	27.3	144	57.4	61	49.2	205	54.6	24	9.4	16	12.8	40	10.5	353	30.7

Üç kültürde de babanın eğitim düzeyinin anneninkinden daha yüksek olduğu görölmektedir (bk. Tablo 2). Ancak, Torontolu annelerin çoğu, teknik okul ya da üniversite mezuniyetleri nedeniyle, örneklemdaki diğer annelerden daha yüksek bir eğitim düzeyine sahiptirler. Aynı durum Torontolu babalar için de söz konusudur. Ebeveynlerin her ikisinin de eğitim düzeyinin en düşük olduğu grup ise Priştinalı öğrenciler olup genel olarak anneler ilköğretim, babalar ise ortaokul mezunudur. Ankaralı ve Priştinalı annelerin yarısından çoğu evhanımdır; geriye kalanlar ise ya ofis ağırlıklı “beyaz yakalı işler” de (Ankaralılar) ya da sanayide işçi (Priştinalılar) olarak çalışmaktadırlar (bk.

Tablo 2). Torontolu anneler arasında kariyer sahibi olanlar çoğunlukta olmakla birlikte, “beyaz yakalı işler”de ya da beden gücü gerektiren işlerde çalışanlar da bulunmaktadır. Torontolu ve Ankaralı babaların ise ya avukat, doktor vb. gibi “serbest” meslek sahibi oldukları ya da “beyaz yakalı işlerde” çalıştıkları rapor edilirken Priştinalı babaların genellikle beden gücü gerektiren işlerde çalıştıkları, geriye kalanların da memur oldukları belirlenmiştir.

Tablo 2: Ebeveyn Eğitimi ve Mesleğinin Ankara, Toronto ve Priştina Örneklemelerine Göre Frekans Dağılımı Özeti

DEĞİŞKENLER		ANKARA (n: 395)						TORONTO (n: 375)						PRİŞTİNA (n: 381)						T	%↓
		K	%	E	%	T	%↓	K	%	E	%	T	%↓	K	%	E	%	T	%↓		
Annenin eğitimi	İlkokul	82	31.0	29	22.2	111	28.1	3	1.2	0	0	3	0.8	93	36.3	56	44.8	149	39.1	263	22.8
	Ortaokul	17	6.4	16	12.3	33	8.4	8	3.2	6	4.8	14	3.7	63	24.6	26	20.8	89	23.4	136	11.8
	Lise	88	33.2	40	30.8	128	32.4	64	25.5	22	17.8	86	23.0	66	25.8	29	23.2	95	24.9	309	26.9
	Yüksek okul/ teknik okul	18	6.8	9	6.9	27	6.8	59	23.5	36	29.0	180	48.0	24	9.4	7	5.6	31	8.2	238	20.7
	Üniversite/ lisansüstü	60	22.6	36	27.8	96	24.3	117	46.6	60	48.4	92	24.5	10	3.9	7	5.6	17	4.4	205	17.8
Babanın eğitimi	İlkokul	36	13.5	17	13.1	53	13.4	6	2.4	1	0.8	7	1.8	22	8.6	11	8.8	33	8.7	93	8.1
	Ortaokul	22	8.3	12	9.2	34	8.6	8	3.2	5	4.0	13	3.5	52	20.3	32	25.6	84	22.0	131	11.4
	Lise	68	25.7	34	26.2	102	25.8	54	21.5	22	17.7	76	20.3	77	30.1	22	17.6	99	26.0	277	24.1
	Yüksek okul/ teknik okul	24	9.1	9	6.9	33	8.4	51	20.3	22	17.7	151	40.3	51	19.9	24	19.2	75	19.7	259	22.5
	Üniversite/ lisansüstü	115	43.4	58	44.6	173	43.8	132	52.6	74	59.7	128	34.1	54	21.1	36	28.8	90	23.6	391	33.9
Anne	Evkadını	145	54.8	67	51.5	212	53.7	45	17.9	35	28.3	80	21.3	175	68.3	85	68.0	260	68.2	552	48.0
	Mavi yaka işçi (vasıflı/vasıfsız)	18	6.8	12	9.3	30	7.6	41	16.3	19	15.3	60	16.0	38	14.9	15	12.0	53	13.9	143	12.4
	Toprak sahibi çiftçi veya üretici	1	0.4	0	0	1	0.3	11	4.4	3	2.4	14	3.7	0	0	1	0.8	1	0.3	16	1.4
	Beyaz yaka işçi (memur dahil)	51	19.2	28	21.5	79	20.0	57	22.7	32	25.8	89	23.7	18	7.0	6	4.8	24	6.3	192	16.7
	Serbest (avukat, doktor...)	8	3.0	6	4.6	14	3.5	79	31.5	30	24.2	109	29.1	13	5.1	9	7.2	22	5.8	145	12.6
	Başka (çoğu emekli)	42	15.8	17	13.1	59	14.9	18	7.2	5	4.0	23	6.2	12	4.7	9	7.2	21	5.5	103	8.9
Baba	Çalışmıyor	8	3.0	7	5.4	15	3.8	5	2.0	3	2.4	8	2.1	24	9.4	8	6.4	32	8.4	55	4.8
	Mavi yaka işçi (vasıflı/vasıfsız)	52	19.7	24	18.5	76	19.2	38	15.1	19	15.3	57	15.2	93	36.3	40	32.0	133	35.0	266	23.1
	Toprak sahibi çiftçi veya üretici	4	1.5	3	2.3	7	1.8	18	7.2	13	10.5	31	8.3	6	2.3	4	3.2	10	2.6	48	4.2
	Beyaz yaka işçi (memur dahil)	74	27.9	32	24.6	106	26.8	54	21.5	26	21.0	80	21.3	38	14.9	14	11.2	52	13.6	238	20.7
	Serbest (avukat, doktor...)	57	21.5	29	22.3	86	21.8	111	44.2	55	44.3	166	44.3	70	27.3	37	29.6	107	28.1	359	31.1
	Başka (çoğu emekli)	70	26.4	35	26.9	105	26.6	25	10.0	8	6.5	33	8.8	25	9.8	22	17.6	47	12.3	185	16.1

Katılımcılarda aile risk faktörleri cinsiyete ve kültüre göre farklılık göstermektedir. Torontolu kız öğrenciler sigaraya en az maruz kalan gruba (% 35) gi-

erken bu oran Ankaralı kız öğrencilerde, çevrelerinde çok fazla sayıda sigara içen kişinin bulunması nedeniyle, % 86 civarına çıkmaktadır (bk.Tablo 3). Ailede alkol sorunu (% 10) ve uyuşturucu bağımlılığı (% 15) yaşayanların sadece Torontolular olduğu anlaşılmaktadır. Önemsenmeyecek bir orandaki Priştinalı ve Ankaralı öğrenciler, sorunlardan kaçma, kafayı bulma ya da merak gibi nedenlerle marihuana, eroin ya da ekstasi denemiş olduklarını belirtmişlerdir. Oysa Torontolu öğrencilerin yarısı uyuşturucu (marihuana) kullanmaktadır (bk. Tablo 3).Yine, akıl hastalığının ya da bir suçtan hüküm giymenin Ankaralı ve Priştinalı aileler arasında çok ender görülmesine karşın Torontolu ailelerde daha sıkça ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Katılımcılar arasında kitle iletişim araçlarına erişim boyutunda da cinsiyet ve kültür bakımından farklılıklar vardır (bk. Tablo 3). Gazete okuma ve televizyon seyretme oranının Torontolu öğrenciler arasında en düşük düzeyde olmasına karşın internet kullanımının bu örneklem grubunda en yüksek düzeyde bulunması dikkat çekmektedir. Ankaralı öğrenciler (% 70) Priştinalı öğrencilerden daha düzenli olarak gazete okurlarken, bu iki kültürdeki öğrencilerin sadece yarısı kadarının sürekli internet bağlantısı vardır. Ancak, Ankaralı kız öğrencilerin yarısı düzenli olarak internet kullanırken Priştinalı örneklemde internet kullanımına daha fazla açık olanlar erkek öğrencilerdir. Ayrıca, Priştinalı öğrencilerin diğer iki örneklem grubunun çok üzerinde bir oranda (% 81) televizyon izledikleri belirlenmiştir.

Tablo 3: Sigara İçilme Ortamı, Madde Kullanımı, Disiplin Cezası, Arkadaşlık İlişkileri ve Kitle İletişim Araçlarına Erişimin Ankara, Toronto ve Priştina Örneklemelerine Göre Frekans Dağılımı Özeti

DEĞİŞKENLER		ANKARA (n: 395)						TORONTO (n: 375)						PRIŞTINA (n: 381)						T	%↓
		K	%	E	%	T	%↓	K	%	E	%	T	%↓	K	%	E	%	T	%↓		
Aile üyeleri		59	22.3	26	20.0	85	21.5	34	13.5	9	7.3	43	11.5	32	12.5	10	8.0	42	11.1	170	14.8
Arkadaşları		56	21.1	36	27.7	92	23.3	30	12.0	19	15.3	49	13.1	31	12.1	14	11.2	45	11.8	186	16.2
Herkesi içiyor		100	37.7	61	46.9	161	40.8	24	9.6	80	64.5	104	27.7	115	44.9	51	40.8	166	43.6	431	37.4
Çevresinde sigara içen yok		50	18.9	7	5.4	57	14.4	163	64.9	16	12.9	179	47.7	78	30.5	50	40.0	128	33.5	364	31.6
Disiplin cezası	almış	21	7.9	13	10.0	34	8.6	54	21.5	69	55.6	123	32.8	22	8.6	28	22.4	50	13.1	207	17.9
	almamış	244	92.1	117	90.0	361	91.4	197	78.5	55	44.4	252	67.2	234	91.4	97	77.6	331	86.9	944	82.1
Uyşunc umade	kullanıyor	5	1.9	0	0	5	1.3	99	39.4	62	50.0	161	42.9	5	2.0	7	5.6	12	3.2	178	15.5
	kullanmıyor	260	98.1	130	100	395	98.7	152	60.6	62	50.0	214	57.1	251	98.0	118	94.4	369	96.8	973	84.5
Hencins arkadaşlarla ilişki	Orta	35	13.2	11	8.5	46	11.7	23	9.2	7	5.7	30	8.0	10	3.9	10	8.0	20	5.2	96	8.3
	İyi	177	66.8	85	65.4	262	66.3	165	65.7	83	66.9	248	66.1	97	37.9	58	46.4	155	40.7	665	57.8
	Mükemmel	53	20.0	34	26.2	87	22.0	63	25.1	34	27.4	97	25.9	149	58.2	57	45.6	206	54.1	390	33.9
Karşı cins arkadaşlarla ilişki	Orta	49	18.5	25	19.2	74	18.8	26	10.4	14	11.3	40	10.7	32	12.5	15	12.0	47	12.3	161	14.0
	İyi	162	61.1	71	54.6	233	58.9	177	70.5	85	68.5	262	69.8	142	55.5	42	33.6	184	48.3	679	59.0
	Mükemmel	54	20.4	34	26.2	88	22.3	48	19.1	25	20.2	73	19.5	82	32.0	68	54.4	150	39.4	311	27.0
	Romantik ilişkisi var	115	43.4	50	38.5	165	41.8	120	47.8	39	31.5	159	42.4	85	33.2	43	34.4	128	33.6	452	39.3
	Romantik ilişkisi yok	150	56.6	80	61.5	230	58.2	131	52.2	85	68.5	216	57.6	171	66.8	82	65.6	253	66.4	699	60.7
Çazete okuluğu	Ara sıra	99	37.3	39	30.0	138	34.9	188	74.9	78	62.9	266	70.9	148	57.8	84	67.2	232	60.9	636	55.3
	Sık sık – Her zaman	166	62.7	91	70.0	257	65.1	63	25.1	46	37.1	109	29.1	108	42.2	41	32.8	149	39.1	515	44.7
İnternet kullanımı	Ara sıra	50	18.9	19	14.6	69	17.5	5	1.9	5	4.1	10	2.7	108	42.2	18	14.4	126	33.1	205	17.8
	Sık sık	91	34.3	49	37.7	140	35.4	29	11.6	20	16.1	49	13.1	87	34.0	50	40.0	137	35.9	326	28.3
	Her zaman	124	46.8	62	4.7	186	47.1	217	86.5	99	79.8	316	84.2	61	23.8	57	45.6	118	31.0	620	53.9
Televizyon izleme	Ara sıra	155	58.4	80	61.6	235	59.5	126	50.2	61	49.2	187	49.9	50	19.5	21	16.8	71	18.6	493	42.8
	Sık sık – Her zaman	110	41.5	50	38.4	160	40.5	125	49.8	63	50.8	188	50.1	206	80.5	104	83.2	310	81.4	658	57.2

4.2. Risk alma davranışlarının görülme sıklığı

Risk alma davranışlarının görülme sıklığı tablosundan (bk. Tablo 4), anlaşıldığı üzere, ehliyetsiz araç kullanımı Priştinalı ve Torontolu öğrenciler arasında daha sıklıkla görülmektedir. Ayrıca, Torontolu öğrencilerin ebeveyn araçlarını izinsiz kullanma, hız limitini aşma ve muhtemelen, alkolün etkisinde iken araç kullanma eğiliminde oldukları anlaşılmaktadır. Ankaralı ve Torontolu öğrenciler, emniyet kemeri takmadan araç kullanmakta, hatta emniyet kemeri kullanımını önemsememekte ve yaya geçitlerini kullanmamayı yeğlemektedirler. Priştinalı öğrenciler için alkolün etkisinde olan bir sürücünün kullandığı arabada bulunmak ya da sigara ve alkollü içki kullanmak çok nadir rastlanan bir durumdur. Oysa sigara kullanımı Ankaralı öğrenciler arasında oldukça yaygındır.

Üç kültürde de öğrencilerin karşı cinsten arkadaşları bulunmakla birlikte Priştinalı öğrencilerin yalnızca yarısı ebeveynleri tarafından onaylanmayan arkadaşları olduğunu rapor etmişlerdir. Çoğu olumsuz risk alma davranışları sayılan riskli cinsel ilişkiye girme, cinsel taciz, gece geç saatlere kadar dışarıda kalma, uyuşturucu ve alkol kullanma, uygunsuz şekilde giyinme, tehlikeli sporlar (su kayağı, rüzgar sörfü, dağcılık, dalgıcılık, vb.) yapma ve kumar oynama gibi davranışların en yüksek görüldüğü grup Torontolu öğrencilerdir. Ankaralı öğrenciler ise gerektiğinden fazla para harcama, eğlencesine ya da video oyunlarında parayla iddiaya tutuşma ve kumar oynama gibi heyecan içeren risk alma davranışları ile Torontoluları izlemektedir. Örneklemenin tümünde gaz, balı ve uhu koklamak ya da intihara teşebbüs etmek gibi risk alma davranışları çok düşük düzeydedir. Korunma amacıyla çakı, bıçak vb. gibi kesici aletleri taşımak yaygın bir risk alma davranışı olmayıp Priştinalı ve Ankaralı öğrenciler arasında az da olsa karşılaşılan bir durumdur. Ancak, diğer iki kültürle karşılaştırıldığında Ankaralı öğrencilerin kavgaya karışmaktan çekindikleri görülmektedir. Sınavda kopya çekmenin Priştinalı ve Ankaralı öğrencilerde, otostopun Ankaralı öğrencilerde, siyasi toplantılara katılımın ise Kosovalı öğrencilerde daha sıklıkla görülen risk alma davranışları olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Risk Alma Davranışlarının Ankaralı, Torontolu ve Priştinalı Öğrenciler Arasında Görülme Sıklığı

Risk alma davranışları	ANKARA		TORONTO		PRIŞTİNA	
	Sıklık oranı		Sıklık oranı		Sıklık oranı	
	Hiç	Belirli sıklıkta (Bazı durumlarda her zaman)	Hiç	Belirli sıklıkta (Bazı durumlarda her zaman)	Hiç	Belirli sıklıkta (Bazı durumlarda her zaman)
1 Ailenin onaylamadığı kişilerle arkadaş olmak	20.5	79.5	22.4	77.6	47.5	52.5
2 Karşı cinsle arkadaşlık etmek	2.3	97.7	8.8	91.2	6.8	93.2
3 Korunmak için bıçak/çakı vb. aletler taşımak	88.9	11.1	93.1	6.9	86.4	13.6
4 Ehliyetsiz araba kullanmak	84.6	15.4	73.9	26.1	74.8	25.2
5 Gaz veya uhu koklamak	91.4	8.6	96.3	3.7	92.4	7.6
6 Siyasi toplantılara katılmak	78.5	21.5	71.2	28.8	68.8	31.2
7 Gereğinden çok para harcamak	11.4	88.6	4.5	95.5	16.0	84.0
8 Eğlencesine ve atari salonlarında para harcamak	55.9	44.1	63.5	36.5	46.7	53.3
9 Uygunsuz şekilde giyinmek	79.7	20.3	49.3	50.7	71.7	28.3
10 Yaya geçidini kullanmadan karşıya geçmek	8.1	91.9	4.8	95.2	29.1	70.9
11 Anne veya babanın izni olmadan ebeveynlere ait arabayı kullanmak	84.6	15.4	65.1	34.9	82.4	17.6
12 Riskli cinsel ilişkiye girme	84.1	15.9	51.7	48.3	84.8	15.2
13 Emniyet kemeri takmadan araba kullanmak	55.4	44.6	48.3	51.7	65.4	34.6
14 Kumar oynamak	82.0	18.0	51.5	48.5	86.9	13.1
15 Sarhoş birisinin kullandığı arabaya binmek	57.0	43.0	59.2	40.8	74.3	25.7
16 Sigara kullanmak	65.3	34.7	58.7	41.3	80.8	19.2
17 Hız sınırını aşarak araba kullanmak	71.6	28.4	9.9	90.1	66.4	33.6
18 Başkalarıyla fiziksel kavgalara girişmek	62.5	37.5	55.5	44.5	55.6	44.4
19 Gece eve geç gelmek	22.3	77.7	3.7	96.3	44.1	55.9
20 Cinsel tacizde bulunmak	97.0	3.0	54.7	45.3	93.7	6.3

21	İçkili araba kullanmak	89.4	10.6	79.7	20.3	93.7	6.3
22	Otostop yapmak	50.1	49.9	87.5	12.5	78.5	21.5
23	Arabada emniyet kemeri takmamak	24.3	75.7	49.3	50.7	63.8	36.2
24	Alkollü içki kullanmak	40.0	60.0	7.7	92.3	73.8	26.2
25	Tehlikeli sporlar (dağcılık, su kayağı, rüzgar sörfü, dalgıçlık) yapmak	59.5	40.5	35.5	64.5	61.2	38.8
26	Sınavda kopya çekmek*	20.3	79.7	61.6	38.4	35.4	64.6
27	Uyuşturucu madde kullanmak*	95.4	4.6	51.7	48.3	95.8	4.2
28	İntihar girişiminde bulunmak*	94.2	5.8	94.9	5.1	91.1	8.9

* Bu maddeler Bayar ve Sayıl'ın (2005) geliştirdikleri Risk Alma Davranışı Ölçeği'nde yer almamaktadır.

4.3. Risk alma davranışında kültürlerarası farklılıklar

Gençlerin risk alma davranışlarıyla ilgili cinsiyet ve kültürlerarası farklılıkları incelemek üzere, 3 (Kültür: Ankara, Toronto ve Priştina) X 2 (Cinsiyet: Kız ve Erkek) ANOVA kullanılmıştır. Kültür [$F(2,1145) = 32.93, p < 0.001, \eta^2 = 0.05$] ve cinsiyet [$F(1,1145) = 161.47, p < 0.001, \eta^2 = 0.12$] temel etkileri anlamlı bulunmuştur. Aynı zamanda, kültür ve cinsiyet ortak etkisi de anlamlı düzeydedir [$F(2,1145) = 11.02, p < 0.001, \eta^2 = 0.02$]. Risk alma davranış sıklığı her ne kadar üç kültürde de düşük olarak gözlenirse de, bulgular Toronto örnekleminde ($\bar{X} = 1.99, SD = 0.43$), Ankara ($\bar{X} = 1.78, SD = 0.39$) ve Priştina ($\bar{X} = 1.68, SD = 0.54$) örneklemlerine kıyasla, daha yüksek risk alma davranışı sergilendiğini ortaya koymuştur. Cinsiyet açısından bakıldığında ise erkek öğrencilerin risk alma davranışlarının ($\bar{X} = 2.04, SD = 0.65$) kız öğrencilerin risk alma davranışlarından ($\bar{X} = 1.52, SD = 0.37$) daha yüksek olduğu gözlenmiştir.

Ortak etki ortalamalarının karşılaştırılmasından elde edilen sonuçlar, Torontolu kız öğrencilerin ($\bar{X} = 1.92, SD = 0.39$), Ankaralı ($\bar{X} = 1.68, SD = 0.32$) ve Priştinalı ($\bar{X} = 1.52, SD = 0.37$) kız öğrencilerden daha fazla risk aldığını ortaya koymuştur. Buna koşut bir biçimde, Torontolu erkek öğrenciler ($\bar{X} = 2.12, SD = 0.46$) de, Ankaralı erkek öğrenciler ($\bar{X} = 1.99, SD = 0.44$) ve Priştinalı erkek öğrenciler ($\bar{X} = 2.02, SD = 0.65$) ile karşılaştırıldığında, en yüksek düzeyde risk alma davranışı göstermektedirler. Ayrıca, Priştinalı kız öğrencilerin, Ankaralı kız öğrencilerden anlamlı düzeyde daha düşük risk alma davranışı sergiledikleri de gözlenmiştir. Ancak, kız öğrencilerden farklı olarak, Priştinalı erkek öğrencilerin ($\bar{X} = 2.02, SD = 0.65$) risk içeren eylemlere katılımı daha yüksek düzeydedir.

Tartışma ve Sonuç

Daha önceki çalışmalara benzer bir biçimde (Byrnes vd. 1999), toplulukçu ya da bireyci bir kültürün üyesi olmaya bağlı olarak, uygulanan risk alma ölçeğinde bir cinsiyet farkı açıkça görülmüştür. Kültür ve cinsiyete dayalı bu farklılığın olası nedenlerinden birini, kültürel bağlamı belirleyen anket sonuçlarıyla da desteklediği üzere, ebeveynlerin yanlış davranışa karşı yaklaşımları ve yeğledikleri yaptırımlarda aramak mümkündür (bk. Tablo 5).

Torontolu ebeveynlerin yarısından fazlası, çocuklarının yanlış bir davranışına karşı tepkilerini sözel tacizle (bağırma, sövme, aşağılama, vb.) ifade etmektedirler. Oysa Ankaralı ve Priştinalı ebeveynler çocuklarıyla, özellikle kızlarıyla, konuşma ya da onları ikna etme yollarına başvurmakta ve zıtlasmayı ya da isyankârlığı provoke etmeden gençlerin toplum normlarına uyumlu davranmalarını sağlamaktadırlar. Ayrıca, otoriter ebeveynlerin, özellikle otoriter bir baba figürünün olması (Torontolu ve Priştinalı ebeveynler arasında % 30-33), bazı öğrencilerin ebeveynlerine yabancılaşmalarında bir etken olabilir. Bu ebeveynler, kuralların ihlal edilmesi durumunda genellikle oğullarına karşı sözel taciz ya da yasaklama gibi yaptırımlar uygulamaktaydılar.

Ancak bu tür tutumları üç kültür için de geçerli olabilecek olumsuz ebeveyn davranışları şeklinde yorumlamamaya dikkat edilmelidir, çünkü toplulukçu kültürlerde otoriter ebeveynler “kötü” ya da “soğuk” olarak algılanmayabilirler. Yine bu konudaki çalışmalar, bireylerin birbirine bağlılığının ön plana çıktığı kültürlerde, örneğin toplulukçu kültürlerde olduğu üzere, otoriter ebeveynleri, “olumsuz etkiler”, “psikolojik endişe durumu” ve “olumsuz aile dinamiği” ile ilişkilendirmektedir (Sorkhabi 2005: 554).

Diğer taraftan, üç kültürde de “demokratik” yaklaşımı benimsemiş çok sayıda ebeveynin bulunması, kültürlerarası anlamlı bir farklılığa dikkati çekmektedir. Örneklemdaki Priştinalı aileler, Ankaralı ailelere kıyasla daha geleneksel bağlara sahip olup “demokratik” ebeveyn sıralamasında en düşük değerleri göstermişlerdir. Üç kültürün en “demokratik” ebeveynleri Ankaralıları olmakla birlikte Ankara örnekleminde geleneksel otoriter ebeveynler de az değildir. Türkiye ve Amerika’da geç ergenlik döneminde kimlik gelişimini karşılaştırmalı olarak inceleyen bir çalışma (Taylor ve Oskay 1995) Türk ebeveynlerin Amerikalı ebeveynlerden daha otoriter olduklarını ortaya koymuştur. Batıdaki modern yaklaşımların benimsenmesiyle ülkemizde son zamanlarda ortaya çıkan “demokratik” ebeveynler, Türkiye’nin geçiş dönemindeki bir toplum olduğunun bir göstergesidir (Sümer ve Güngör 1999). Toronto örnekleminde ise ailelerin en az yarısında, ebeveynlerden birinin ya da her ikisinin otoriter davranışları benimsedikleri görülmüştür. Bu durum, İngilizce konuşan Kanadalıları konu edinmiş olan araştırmalarda da belirtildi-

ği üzere, göçmenlerden oluşan bir toplumda aile değerlerini koruma endişesinin bir yansıması olabilir (Benjamin vd. 2001: 205).

Priştinalı kız öğrenciler, ebeveyn ile en fazla iletişimde bulunan grup olup genelde aileleri ile ilişkilerini “mükemmel” olarak nitelendirmelerine rağmen anneleriyle daha yakın ilişki içinde (% 62.5) olduklarını ifade etmişlerdir (bk. Tablo 5). Bu durum, Kosova’daki aile ilişkilerinin araştırılması gereken bir konu olabileceğini düşündürmektedir. Ebeveyn ile ilişkilere verilen “mükemmel” yanıt oranı, Ankaralı öğrenciler arasında bir düşüş göstererek Torontolu öğrencilerde en düşük düzeyde kalmaktadır. Toronto örneğinde ebeveynler ile ilişkiler konusundaki soruya verilen yanıtların % 55 kadarı “iyi”nin ötesine geçememiştir. Ankaralı ve Priştinalı öğrenciler için ebeveyn-ergen ilişkisi, toplulukçu kültürlerle özgü “başkalarını merkez alan kişilerarası yönelim” ve kadınların bu tür bir yönelime daha fazla maruz kalmaları ile açıklanabilir (Di Tommaso vd. 2005: 64–65). Ankara ve Priştina örneklerinde bu soruya verilen yanıtın arkasında yatan nedenler arasında, bu kültürlerde kızların ailelerinin yakın gözetimi altında tutulmaları ve kızların toplumdaki hiyerarşiye boyun eğerek kadınlara biçilen rolleri benimsemiş olmaları bulunabilir. Kosova halkı travma sonrası stres belirtilerinden hala kurtulamamış olsa da aileler, çocuklarıyla küçüklüklerinden itibaren geliştirdikleri yakınlığı sürdürmeye devam ettirmektedirler (Cole ve Brown 2002). Bu, büyük bir olasılıkla Kosova örneğinde hakim olan küçük topluluk yaşamındaki birincil ilişkilere verilen önemden kaynaklanmaktadır. Etnik çatışma ve tecritin grup içi ilişkileri ve bağlılığı güçlendirmiş olması da bir neden olabilir.

Risk alma davranışları verilerine de yansıyan kadının konumu, beklentilerimizle uyumsuzdur. Risk alma davranışı, bireyci kültürde (Kanada) ve üç kültürün erkekleri arasında en yüksek düzeyde bulunmuştur (bk. Tablo 4). Kanadalı erkek öğrencilerin riskli davranışlara daha eğilimli oldukları, Kanadalı kız öğrencilerin ise bu tür davranışlarda Kosovalı ve Türk kız öğrencileri geride bıraktıkları gözlenmiştir. Bu durum okulda yaşanan disiplin sorunlarında da görülmektedir. Bu tür cezalarda Kanadalı öğrenciler başı çekmekte, onları Kosovalı erkek öğrenciler izlemektedir (bk. Tablo 3). Torontolu örneklem grubu ile ilgili bu bulguların “Batılı bireyciliğe özgü ben merkezlik” den (Di Tommaso vd. 2005: 64) kaynaklandığı düşünülebilir.

Daha detaylı araştırmalar gerektiren, Kosovalı erkek öğrenciler arasındaki risk alma eğiliminin nedenleri, ebeveynlerin sorunlara yaklaşımı ya da ergenlerin çocukluklarında geçirdikleri travmalar nedeniyle ebeveynlere yabancılaşmaları da olabilir (Almqvist ve Broberg 2003). Bir başka neden olarak da etnik ayrımcılık aklı gelmektedir. Türk erkek öğrenciler arasındaki risk alma eğilimi, erkek üniversite öğrencilerinin heyecan arama ölçeğinde yüksek puan aldığı bir başka araştırma ile de desteklenmektedir (Öngen 2007).

Priştinalı ğrencilerin neredeyse yarısının ailelerinin onaylamadığı kişilerle arkadaşlık etmemesi (bk. Tablo 4), dolayısıyla ilişki kurdukları arkadaşlarını başlarını derde sokmayacak insanlar arasından seğme olasılığı, bu gruptaki düşük risk alma davranışlarına bir başka ağılım getirmektedir.

Cinsiyet açısından bakıldığında, Ankaralı ve Priştinalı kız öğrencilerin, ebeveynleriyle yoğun ilişkilerine karşın, erkek öğrencilere kıyasla, arkadaşları ile daha az ilişkileri bulunmaktadır (bk. Tablo 3). Bu durumun, kadını eve bağlayan ve daha aile merkezci kılan Müslüman kültürün toplulukęu değerlerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Öğrencilerin, hemcinsleri ve karşı cinsle olan ilişkileri hakkındaki yanıtları, bu bulguyu desteklemektedir. Torontolu ğrencilerin çoğunluğu, her iki cinsle de olan ilişkilerini "iyi" olarak değerlendirmekle birlikte karşı cinsle daha yakın ilişkiler içinde olduklarını belirtmişlerdir (bk. Tablo 3). Bu eğilim kendi hemcinsleri ile açık ya da gizli bir rekabeti düşündürmektedir. Aynı durum Ankaralı ğrenciler için de geğerliyen, Priştinalı kız öğrenciler hemcinsleri ile daha iyi ilişkiler geliştirdiklerini ancak karşı cinsle olan ilişkilerinde daha ęekingen olduklarını ifade etmişlerdir. Bu durum, Kosova kültüründe kadının statüsüne ilişkin normlardan kaynaklanabilir. Priştinalı erkek öğrenciler ise tam tersi bir durum sergileyerek, Torontolu ve Ankaralı erkek öğrenciler gibi, hemcinsleri ile olan ilişkilerinde daha az rahat olduklarını belirtmişlerdir. Ancak, "arkadaşlık dinamiği", kültürden kültüre farklılık gösterebileceği (Benjamin vd. 2001: 204) için bu raporların dikkatle ele alınmasında fayda vardır.

Öğrencilerin neredeyse tamamı, geğmişte ya da halihazırda, kız/erkek arkadaş edinerek duygusal bir ilişkiye girmiştir (bk. Tablo 3 ve 4). Priştina rneklemine dekiler, diğerleri ile kıyaslandığında, karşıt cinsle yaşadıkları iyi ilişkilere rağmen, duygusal ilişkiye girme konusunda oldukęa ęekingen davranmışlardır. Ankaralı ve Torontolu ğrencilerin de yalnızca % 42'si araştırma sırasında duygusal bir ilişkilerinin olduğunu söylemiştir. Kent yaşamında ve yüksek sosyo-ekonomik düzeydeki Türk ğrenciler arasında kız/erkek arkadaşa sahip olmak kabul edilen bir durum olmakla birlikte (Bayar ve Sayıl 2005: 675), Türk ğrencilerin bu duygusal ilişkiyi cinsel boyuta taşıma ihtimali oldukęa düşüktür. Evlilik bağı dışında cinselliği engelleyerek bekarete bir değer yükle-yen (Cindoğlu 1997) ataerkil uygulamalar ve İslami değerler kadının cinselliğini denetim altında tutmaktadır (Duyan ve Duyan 2005, İlkkaracan 1998). Evlilik ncesi cinsellikten kaçınma, Türk niversite ğrencilerinin sağlık risklerine ilişkin bir ęalıřma ile de desteklenmektedir. Bu ęalıřma, niversite ğrencilerinin yalnızca yaklaşık % 25'inin cinsel ilişki yaşadığını ve bu grubun neredeyse yarısının bu konudaki bilgisizlikleri nedeniyle cinsel ilişki sırasında korunmayı ihmal ettiklerini ortaya koymuştur (Blbl vd. 2008). Bu nedenle,

ölçekteki riskli cinsel ilişkiye girme maddesindeki en düşük oranlar Türk ve Kosova kültürlerinde görülmüştür.

Priştina örneklem grubunun alkol, sigara ve uyuşturucu kullanımı ile ilgili ölçek maddelerinde en düşük oranda kalmasında (bk. Tablo 3 ve 4), bu öğrencilerin yaşamış ya da yaşamakta oldukları yerleşim biriminin bir etkisi olması mümkündür. Bu durum, topluluk üyeleri üzerinde güçlü bir toplumsal denetim olduğunu ve ebeveynlerin çocuklarını yakından takip ettiğini akla getirmektedir. Ayrıca, ebeveynlerin düşük eğitim ve düşük sosyo-ekonomik seviyelerine rağmen, sözel taciz ve fiziksel cezalar (çoğunlukla dayak) Priştinalı ailelerde en düşük düzeyde görülmektedir (bk. Tablo 5). Bu da, dikkati bir kez daha araştırılması gereken Kosova aile yapısına çekmektedir çünkü Türkiye’de yapılmış olan bir araştırma (Burcu 2003) olumsuz aile dinamiğinin neticelerini gözler önüne sermektedir. Söz konusu çalışma, kırsal kesimden göç etmiş, muhafazakar ve düşük sosyo-ekonomik gruba giren ailelerden gelen ve hem çalışıp hem okuyan çocukların, evlerinde ve işyerlerinde maruz kaldıkları dayak ve sözel taciz ile başa çıkabilmek için çareyi madde kullanımında (tiner, eroin, esrar) bulduklarını ortaya koymaktadır. Bu eğilim, Türkiye’de özellikle düşük sosyo-ekonomik düzeydeki muhafazakar ailelerde çocuklara fiziksel şiddet uygulamanın bir norm haline geldiğini, ancak daha yüksek sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerde bu şiddetin azaldığını gösteren sınırlı sayıda yayınlara da desteklenmektedir.

Öte yandan, belirli kısıtlamalar bu çalışmanın sonuçlarının genelleştirilmesini etkileyebilir. Öncelikle, seçilen örneklem söz konusu kentlerdeki kız ve erkek öğrencilerin tamamını temsil etmemektedir. Ayrıca, katılımcıları sosyo-ekonomik statülerine ve demografik niteliklerine göre belirlemek de mümkün olmamıştır. Örneğin, Ankaralı örneklem grubu, Türkiye’de yürütülen diğer çalışmalarda da olduğu üzere (Selçuk vd. 2005: 9) yalnızca üniversite birinci sınıf öğrencisi olma kriterine göre seçilmiştir. Eğer bu araştırma Ankara’nın ekonomik açıdan yoksun semtlerindeki geç ergenler arasında gerçekleşmiş olsaydı sonuçlar farklı çıkabilirdi. Bunun yanı sıra, bulguların bazıları, Ankaralı örneklem grubunun otostop ile ilgili maddesine ilişkin bulgularda olduğu üzere, vakaya özgü olabilir. Otostop yapma sıklığının Ankara’daki bir üniversite için yüksek çıkma nedeni araştırıldığında, bunun aslında çok da şaşırtıcı olmadığı anlaşılmıştır. Kampus ile kent arasındaki ücretsiz servisin kaçırılması ve ulaşımına para harcama imkânının sınırlı olması gibi nedenlerle, genelde üniversite personelinin ya da kampus girişinde denetimden geçmiş birinin aracında otostop yapmanın aslında pratik ve çok da riskli olmayan bir çözüm olduğu görülmüştür.

Çeşitli çalışmalarda da dikkat çekildiği üzere, tek yöntemle ya da kişisel beyana dayalı yöntem yolu ile veri toplama da çalışmanın yapısal geçerliliğini etkile-

mektedir. Ancak, kişisel beyana dayalı veri toplamanın, katılımcının kimliği saklı kaldığı sürece, hassas konularda daha rahat cevap verilmesini sağladığı için, örneğin, toplumsal beğenirlik yanlılığının ortadan kalkması gibi, kendine özgü yararları da bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu çalışmada elde edilen ön bulgular derinlemesine görüşmelerle deşilerek ve daha sonra alanda, gözlemlerle birlikte yeniden anketler veya ölçekler uygulanarak irdelenebilseydi, belki de, kültürel bağlamla ilgili daha tatmin edici sonuçlar elde edilebilirdi.

Bu araştırmanın bireycilik ve toplulukçuluk boyutlarını içeren kısıtlamaları ayrıntılı olarak Fiske (2002) tarafından incelendiği için, burada bu konulara değinilmeyecektir. Bu tür kısıtlamalara rağmen, bu çalışmanın çatısını oluşturan “toplulukçu-bireyci” kültürel boyutu, kültürel bağlamın değerlendirilmesinde başvurulan yaygın bir karşılaştırma aracı olarak kalmaya devam etmektedir.

Sonuç olarak, örneklem grubundaki üniversite öğrencileri arasında görülen risk alma davranışı sıklığındaki kültürel farklılıklara katkıda bulunan faktörlerde, küçük ve kapalı (ya da soyutlanmış) topluluklara (Kosova’da olduğu üzere) özgü aile ilişkileri öne çıkmaktadır. Kültürel faktörlere ek olarak, katılımcıların kişilik farklılıkları da örneklemde ortaya çıkan heyecan arayıcı davranışlarındaki farklılıklar üzerinde etkili olmuş olabilir.

Bu saptama, toplumsal denetimin ve sınırları belirlenmiş aile rollerinin birliği sağladığı topluluklardaki birincil ilişkilerle ilgili sosyolojik çalışmalarla uyumludur. Böyle bir ortamda birey, kurallardan sapma ya da bu kuralları ihlal etme durumunda toplumdaki itibarını kaybetmektedir. Toplumsal denetime ve otoriteye sorgulamadan uyma gerekliliği ebeveyn-çocuk ve akran ilişkilerini etkilemektedir. Özellikle Türkiye’deki Balkan göçmeni cemaatlerinde gözlemlendiği üzere, kız çocuklarından beklenen itaata karşılık ebeveynlerin onlara gösterdikleri koruyucu şefkat, araştırmaya açık olmakla birlikte, muhtemelen, bu topluluklardaki ergen kızlar arasında görülebilecek risk alma davranışlarını da engellemektedir. Bu durum, Kandiyoti’nin (1988) bir dönem önerdiği “ataerkil pazarlık” kavramını akla getirmektedir; buna göre, erkeğe boyun eğmeyi ve bağımlı olmayı kabul eden kadın, bunun karşılığında erkeğin koruması ve desteği ile birlikte sosyal meşruiyeti de kazanır. Oysa, Kanada’da olduğu gibi, bireyciliğin, eğitim sistemi ve kitle iletişim araçlarıyla teşvik edildiği toplumlarda, akran gruplarında kolaylıkla edinilebilen ve ergenin statüsünü artıran alternatif davranış biçimlerine kız çocuklar daha fazla maruz kalabilmektedir. Öte yandan, hem toplulukçu hem de bireyci kültürlerde ergen erkeğe, onun “delikanlı” olması ya da testosteron hormonu ile yönetildiği anlayışıyla, daha toleranslı davranılmaktadır.

Ancak, örneklem gruplarından elde edilen bulgulara göre, küçük ve tutucu toplumlarda yaşıyan erkek ergenlerin, kızlarla aynı denetim baskısını hisse-

derek erkeklik göstergesi sayılan risk taşıyıcı davranışları bu parametreler dahilinde yeniden tanımladıklarını ileri sürmek mümkündür.

Özetlemek gerekirse, bu çalışmanın toplumsal cinsiyet boyutuna ilişkin bulgular, kız öğrencilerin, erkeklere kıyasla, risk almaktan kaçındıklarını ve nitelik açısından kültürden kültüre değişen kişilerarası ilişkilere daha açık olduklarını ortaya koymuştur. Örneklem grubundaki her iki cinsiyetle ilgili sonuçlar, “bireyci” ucunda Kanadalıların, “toplulukçu” ucunda da Kosovalıların bulunduğu olası bir bireyci-toplulukçuluk süremine (*continuum*) dikkat çekmektedir. Türkler, risk alıcı etkinliklerde İngilizce konuşan “bireyci” Kanadalılarla daha fazla özdeşleşirken, ebeveynlerle ilişkiler ve normlara uyan davranışlar açısından ise “toplulukçu” Müslüman Kosovalılarla daha fazla özdeşim kurmuşlardır. Bu sonuç, metropollerde yaşayan yüksek eğitimli Türk gençlerinde hem bireyci hem de toplulukçu özelliklerin birarada barındığını öne süren Türk sosyal psikologlarının görüşünü desteklemektedir. Bununla birlikte, Kosovalı öğrenciler arasında bazı risk alma davranışlarının görülme sıklığı, savaş sonrası Kosova kültüründe ortaya çıkan bireyci bir çizginin işareti de olabilir. Bu durum, bölgede yaşayan bilim insanlarının yürütecekleri daha ileri düzeyde araştırmalara ve evrensel bir dilde yapacakları yayınlara gereksinimi ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 5: Ebeveyn Yaklaşımı, Ebeveynle İlişkiler ve Yaptırım Türlerinin Ankara, Toronto ve Priştina Örneklemelerine Göre Frekans Dağılımı Özeti

DEĞİŞKENLER	ANKARA (n: 395)						TORONTO (n: 375)						PRIŞTINA (n: 381)						T	%↓	
	K	%	E	%	T	%↓	K	%	E	%	T	%↓	K	%	E	%	T	%↓			
Ebeveynin ikisi de otoriter	8	3.0	8	6.2	16	4.1	45	17.9	16	12.9	61	16.3	42	16.4	25	20.0	67	17.6	144	12.5	
Ebeveynin ikisi de demokratik	166	62.7	74	56.9	240	60.8	129	51.4	68	54.8	197	52.5	126	49.2	60	48.0	186	48.8	623	54.1	
Anne demokratik /Baba otoriter	47	17.7	31	23.9	78	19.7	39	15.5	24	19.4	63	16.8	40	15.6	17	13.6	57	15.0	198	17.2	
Anne otoriter /Baba demokratik	37	14.0	12	9.2	49	12.4	31	12.4	13	10.5	44	11.7	24	9.4	7	5.6	31	8.1	124	10.8	
İkisi de ilgisiz	7	2.6	5	3.8	12	3.0	7	2.8	3	2.4	10	2.7	24	9.4	16	12.8	40	10.5	62	5.4	
Anneyle ilişkiler	Orta	21	7.9	18	13.8	39	9.9	24	9.6	11	8.9	35	9.3	14	5.5	9	7.2	23	6.1	97	8.4
	İyi	119	44.9	56	43.1	175	44.3	134	53.4	70	56.5	204	54.4	82	32.0	55	44.0	137	35.9	516	44.8
	Mükemmel	125	47.2	56	43.1	181	45.8	93	37.1	43	34.7	136	36.3	160	62.5	61	48.8	221	58.0	538	46.8
Babayla ilişkiler	Orta	46	17.4	41	31.5	87	22.0	52	20.7	23	18.5	75	20.0	21	8.2	13	10.4	34	8.9	196	17.0
	İyi	113	42.6	49	37.7	162	41.0	136	54.2	70	56.5	206	54.9	82	32.0	51	40.8	133	34.9	501	43.5
	Mükemmel	106	40.0	40	30.8	146	37.0	63	25.1	31	25.0	94	25.1	153	59.8	61	48.8	214	56.2	454	39.5
Anne olumsuz davranışa	İlgisiz	6	2.3	5	3.8	11	2.8	14	5.6	9	7.3	23	6.1	23	9.0	13	10.4	36	9.5	70	6.1
	Fiziksel olarak cezalandırır(tokat,vb)	5	1.9	2	1.5	7	1.8	2	0.8	2	1.6	4	1.1	4	1.6	1	0.8	5	1.3	16	1.4
	Ergenin davranışını kısıtlar	14	5.3	6	4.6	20	5.0	28	11.2	18	14.5	46	12.3	25	9.8	21	16.8	46	12.1	112	9.7
	Sözlü cezalandırır(bağırma, küfür)	58	21.9	41	31.5	99	25.1	144	57.3	67	54.0	211	56.3	35	13.6	29	23.2	64	16.8	374	32.5
	Hatalı davranışı ergenle konuşur	182	68.6	76	58.5	258	65.3	63	25.1	28	22.6	91	24.2	169	66.0	61	48.8	230	60.3	579	50.3
Baba olumsuz davranışa	İlgisiz	11	4.2	12	9.2	23	5.8	28	11.2	13	10.5	41	10.9	28	10.9	14	11.2	42	11.1	106	9.2
	Fiziksel olarak cezalandırır(tokat,vb)	3	1.1	1	0.8	4	1.0	4	1.6	2	1.6	6	1.6	2	0.8	7	5.6	9	2.4	19	1.7
	Ergenin davranışını kısıtlar	13	4.9	6	4.6	19	4.8	22	8.8	17	13.7	39	10.4	31	12.1	27	21.6	58	15.2	116	10.1
	Sözlü cezalandırır(bağırma, küfür)	74	28.0	44	33.9	118	29.9	141	56.1	69	55.7	210	56.0	45	17.6	31	24.8	76	19.9	404	35.1
	Hatalı davranışı ergenle konuşur	164	61.9	67	51.5	231	58.5	56	22.3	23	18.5	79	21.1	150	58.6	46	36.8	196	51.4	506	43.9

Açıklamalar

- * Örneklemdeki öğrencilerin ana dillerine göre seçtikleri anketlerden anlaşıldığı üzere.
- ** Bu çalışmanın yazarlarından birisinin Kosova'da olduğu dönemde oluşturulan örnekleme uygulanan ölçek ve anket Priştina'da hazırlanmıştır.
- *** Priştina'da eğitimi de etkileyen geçmişteki ayrımcı uygulamalar nedeniyle öğrencilere anketleri kendi ana dillerinde yanıtlama seçeneği sunulmuştur.

Kaynaklar

- Alexander, Cheryl S. et al. (1990). "A Measure of Risk Taking for Young Adolescents: Reliability and Validity Assessments". *Journal of Youth and Adolescence* 19 (6): 559-569.
- Alikaşifoğlu, Müjgan et al. (2004). "Violent Behaviour Among Turkish High School Students and Correlates of Physical Fighting". *The European Journal of Public Health* 14 (2): 173-177.
- Almqvist, Kjerstin ve G. Broberg Anders (2003). "Young Children Traumatized by Organized Violence Together With Their Mothers - The Critical Effects of Damaged Internal Representations". *Attachment and Human Development* 5 (4): 367-380.
- Anastasijevic, Dejan (2008). "Birth of a nation". *Time* (Avrupa baskısı), 3 Mart 2008: 48.
- Arnett, J. Jeffrey (1992). "Reckless Behavior in Adolescence: A Developmental Perspective". *Developmental Review* 12 (4): 339-373.
- Bayar, Nalan ve Melike Sayıl (2005). "Brief Report: Risk-Taking Behaviors in A Non-Western Urban Adolescent Sample". *Journal of Adolescence* 28 (5): 671-676.
- Benjamin, Woan Jue et al. (2001). "Conflict and Childhood Friendship in Taiwan and Canada". *Canadian Journal of Behavioural Science* 33: 203-211.
- Burcu, Esra (2003). "Alcohol and Drug Use in Young Apprentices: Effect of Social Control in the Family". *Journal of Youth and Adolescence* 32: 291-299.
- Bülbül Selda Fatma Hizel vd.(2008). "Health Risk Behaviors of Students in An Anatolian University". *Pediatrics* 121: 89.
- Byrnes, James P., David C. Miller and William D. Schafer (1999). "Gender Differences in Risk Taking: A Meta-Analysis". *Psychological Bulletin* 125 (3): 367-383.
- Cindoğlu, Dilek (1997). "Virginity Tests and Artificial Virginity in Modern Turkish Medicine". *Women's Studies International Forum* 20 (2): 253-261.
- Cole, Ester ve Robert S. Brown (2002). "Psychological Needs of Post-War Children in Kosovo: A Preliminary Analysis". *School Psychology International* 23(2): 131-147.
- DiTommaso, Enrico, Cyndi Brannen and Melissa Burgess (2005). "The Universality of Relationship Characteristics: A Cross-Cultural Comparison of Different Types of Attachment and Loneliness in Canadian and Visiting Chinese Students". *Social Behavior and Personality* 33 (1): 57-68.
- Duyan, Veli ve Gülsüm Duyan (2005). "Turkish Social Work Students' Attitudes Toward Sexuality". *Sex Roles* 52: 697-706.
- Fiske, Alan P. (2002). "Using Individualism and Collectivism to Compare Cultures - A Critique of the Validity and Measurement of the Constructs: Comment on Oyserman et al. (2002)". *Psychological Bulletin* 128 (1): 78-88.
- Gardner, Margo ve Laurence Steinberg (2005). "Peer Influence on Risk Taking, Risk Preference, and Risky Decision Taking in Adolescence and Adulthood: An Experimental Study". *Developmental Psychology* 41 (4): 625-635.

- Gonzales, Jeanette et al. (1994). "Adolescents' Perception of Their Risk-taking Behavior". *Adolescence* 29: 701-709.
- Göregenli, Melek (1995). "Kültürümüz Açısından Bireycilik-Toplulukçuluk Eğilimleri: Bir Başlangıç Çalışması (Individualist-Collectivist Tendencies in a Turkish Sample: A Preliminary Report)". *Türk Psikoloji Dergisi* 10: 15-24.
- Gullone, Eleonora et al. (2000). "The Adolescent Risk-Taking Questionnaire: Development and Psychometric Evaluation". *Journal of Adolescent Research* 15 (2): 231-250.
- Hofstede, Geert (1980). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- İlkkaracan, Pınar (1998). "Exploring the Context of Sexuality in Eastern Turkey". *Reproductive Health Matters* 6 (12): 66-75.
- İmamoğlu, E. Olcay (1998). "Individualism and Collectivism in a Model and Scale of Balanced Differentiation and Integration". *The Journal of Psychology* 132 (1): 95-105.
- (2003). "Individuation and Relatedness: Not Opposing but Distinct and Complementary". *Genetic, Social and General Psychology Monographs* 129 (4): 367-402.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (2005). "Autonomy and Relatedness in Cultural Context Implications for Self and Family". *Journal of Cross-Cultural Psychology* 36 (4): 403-422.
- Kandiyoti, Deniz (1988). "Bargaining with Patriarchy". *Gender and Society* 2(3): 274-290.
- Lightfoot, Cynthia (1997). *The Culture of Adolescent Risk-Taking*. New York: Guilford Press.
- Moore, Susan ve Doreen Rosenthal (1993). *Sexuality in Adolescence*. London: Routledge.
- Öngen, E. Demet (2007). "The Relationships Between Sensation Seeking and Gender Role Orientations Among Turkish University Students". *Sex Roles* 57: 111-118.
- Özbay, Özden ve Yusuf Z. Özcan (2006). "A Test of Hirschi's Social Bonding Theory: Juvenile Delinquency in the High Schools of Ankara, Turkey". *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 50: 711-726.
- Rolison, Mary R. ve Avraham Scherman (2002). "Factors Influencing Adolescents' Decisions to Engage in Risk-Taking Behavior". *Adolescence* 37: 585-596.
- Selçuk, Emre vd. (2005). "Yetişkin Bağlanma Boyutları İçin Yeni Bir Ölçüm: Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II'nin Türk Örnekleminde Psikometrik Açidan Değerlendirilmesi (A New Measure for Adult Attachment Styles: The Psychometric Evaluation of Experiences in Close Relationships-Revised (ECR-R) on a Turkish sample)". *Türk Psikoloji Yazıları* 8: 1-11.

- Siegel, Alexander W. et al. (1994). "Adolescents' Perceptions of the Benefits and Risks of Their Own Risk Taking". *Journal of Emotional and Behavioral Disorders* 2 (2): 89-98.
- Sorkhabi, Nadia (2005). "Applicability of Baumrind's Parent Typology to Collective Cultures: Analysis of Cultural Explanations of Parent Socialization Effects". *International Journal of Behavioral Development* 29 (6): 552-563.
- Sümer, Nebi ve Derya Güngör (1999). "Çocuk Yetiştirme Stillerinin Bağlanma Stilleri, Benlik Değerlendirmeleri ve Yakın İlişkiler Üzerindeki Etkisi (The Role of Perceived Parenting Styles on Attachment Styles, Self-Evaluations and Close Relationships)". *Türk Psikoloji Dergisi* 14 (44): 35-58.
- Taylor, D. Ronald ve Gültür Oskay (1995). "Identity Formation in Turkish and American Late Adolescents". *Journal of Cross-Cultural Psychology* 26 (1): 8-22.
- Tonkins, Roger S. (1987). "Adolescent Risk-Taking Behavior". *Journal of Adolescent Health Care* 8: 213-220.
- Triandis, Harry C. (1995). *Individualism and Collectivism*. Boulder, CO:Westview Press.
- Triandis, Harry C., Christopher McCusker ve Harry Hui (1990). "Multimethod Probes of Individualism and Collectivism". *Journal of Personality and Social Psychology* 59: 1006-1020.
- Yetim, Ünsal (2003). "The Impact of Individualism/Collectivism, Self-Esteem and Feelings of Mastery of Life Satisfaction Among the Turkish University Students and Academicians". *Social Indicators Research* 61: 297-317.

A Comparative Study of Risk-taking Behavior among University Students in Ankara, Toronto and Pristina

Gülay Arıkan*
Tuğça Tacoğlu**
Seçil Erdoğan***

Abstract: In this cross-cultural study, a risk-taking scale constructed by Bayar and Sayıl (2005), was administered together with a survey to determine cultural context, on a total sample of 1151 Turkish, Canadian, and Kosovar university students aged 17–22. The potentially dangerous, life-threatening or health-compromising reckless activities – which involve thrill-seeking, physically daring actions or rule breaking – observed among adolescents were examined in individualist (Canadian) and collectivist (Turkish and Kosovar) cultures for cultural and gender differentials. Results revealed that the English-speaking Canadian sample showed higher risk-taking behavior; the same was true for the males in all three countries. Overall, the Torontian and the Pristinian samples revealed near-polar opposites on the individualist-collectivist continuum, for both sexes, with the Ankarites positioned midway. The Ankarites identified with the “individualist” Torontians only in risk-taking activities but more with the “collectivist” and Muslim Pristinians in parental bonding and normative behavior.

Key Words: Late adolescence, cross-cultural, individualist, collectivist, risk-taking, Turkish, Canadian, Kosovar.

---

* Prof. Dr., Hacettepe University, Department of Sociology / ANKARA
arikang@hacettepe.edu.tr

** Assist. Prof. Dr., Hacettepe University, Department of Sociology / ANKARA
tpoyraz@hacettepe.edu.tr

*** Dr., Department of Sociology, University of Western Ontario/ KANADA
secilerdogan2003@gmail.com

Сравнительный анализ рискованного поведения студентов университетов Анкары, Торонто и Приштины

Гюлай Арыкан*
Тугча Тачоглу**
Сечиль Эрдоган***

Аннотация: Данное исследование, носящее межкультурный характер, проводилось методом применения к турецким, канадским и косовским студентам в возрасте от 17 и до 22 лет общим количеством 1151 человек, разработанного Баяр и Сайылом (2005) измерения рискованного поведения и анкеты, направленной на выявление культурного контекста. В исследовании рассмотрено какие формы принимает рискованное поведение, включающее в себя характерный для подростков поиск острых ощущений, требующая физической храбрости, потенциально опасная, угрожающая жизни или вредная для здоровья деятельность, при индивидуальной (Канада) и коллективной культуре (Турция, Косово); а также в зависимости от половой принадлежности. Результаты показали, что у канадских студентов по сравнению с анкаринскими и приштинскими, выше доля рискованного поведения. Точно также студенты мужского пола в трех городах больше берут риска на себя, чем студентки. В общем, сравнение между Торонто и Приштиной показало, что они отражают прямо противоположные особенности с точки зрения отношения "индивидуалист-общественник", характерное для обоих полов. Студенты Анкары находятся больше посередине: с точки зрения принятия рискованной деятельности похожи на "индивидуалистов" Торонто, с точки зрения отношений с родителями и нормативного поведения являются мусульманами и схожи с «общественными» студентами Приштины.

Ключевые Слова: студенты университета, межкультурье, общественная культура, индивидуалистическая культура, риск, турецкий, канадский, косовский.

---

* Профессор, университет Хажеттепе, кафедра социологии/АНКАРА
arikang@hacettepe.edu.tr

** Доцент, университет Хажеттепе, кафедра социологии/АНКАРА
troyrz@hacettepe.edu.tr

*** Доктор, кафедра социологии, университет восточного Онтарио/КАНАДА
secilerdogan2003@gmail.com

Eski Türk Yazıtlarındaki Çıntan İgaç ‘Sandal Ağacı’ Üzerine

Erhan Aydın*

Özet: Eski Türk yazıtlarındaki bazı kültür sözcüklerinin hangi anlamda ve hangi işlevle kullanıldığını anlamak her zaman kolay olmamaktadır. İlk bakışta işlevinin anlaşılması özellikle zor görünen sözcüklerden biri de *çıntan ıgaç* ‘sandal ağacı’dır. *Çıntan* sözcüğünün Skr. *candana*’dan ödünçlendiği genel kanaat ise de bu ağaç veya ağaçtan elde edilen ürün/ürünlerin bozkırda hangi amaçla kullanıldığı ortaya konmamıştır. Bu yazıda *çıntan*’ın kökeni ve kullanım alanıyla ilgili bilgi verildikten sonra Çin’den, Bilge Kağan’ın cenaze törenine hediye olarak gönderilen sandal ağacının bozkırda hangi amaçla kullanılmış olabileceği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk yazıtları, Bilge Kağan Yazıtı, cenaze töreni, sandal ağacı, santalum album.

Giriş

Eski Türk yazıtlarında kimi sözcükler vardır ki günümüz Türk dillerinde kullanılmadıkları için anlaşılmaları ve yorumlanmaları güçtür. *Çıntan ıgaç* ‘sandal ağacı’ da bu tür sözcüklerden biridir. Sözcüğün bulunduğu BK G 11’de Çin imparatoru, Bilge Kağan’ın ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getirmek amacıyla Li Ts’üan (Etü.: *Lisün Tay Sengün*) başkanlığındaki beş yüz kişilik Çin heyetini çok sayıda hediye ile birlikte bozkıra göndermişti. Cenaze törenine getirilen hediyelerden biri de *çıntan ıgaç* ‘sandal ağacı’dır. Bu yazıda *çıntan* sözcüğünün kökeni ve Türk dilinin tarihsel dönemlerindeki yeri ve sandal ağacından hangi amaçla yararlandığı belirlendikten sonra ‘sandal ağacı’ paralelinde, bozkıra getirilen hediyein hangi amaçla kullanılmış olabileceği üzerinde durulacaktır.

1. Çıntan’ın Kökeni

V. Thomsen *çıntan* sözcüğünü ‘değerli bir ağaç türü (aloés ağacı, Aloeholz)’ olarak anlamlandırmış ve sözcüğün Çin. *tchin-tan*’ın Skr. *candana*’nın bozulmuş şekli olduğunu belirtmiştir (2002: 66, 258). *Çıntan*’ın Skr. *candana*’dan ödünçlendiği yönünde görüş birliği vardır: *candana* ‘santalum album,

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü KAYSERİ
erhana@erciyes.edu.tr

the sandal-wood tree' (EDPT 425a). Zieme, sözcüğün Skr. *candana*'dan ödünçlenmiş olduğunun açık olmadığını belirtip Skr. *a*'nın Etü. ı olduğuna dair başka örneklerin olup olmadığını sorgular ve *çıntan* sözcüğünün ilk hecesindeki ünlünün neden ı (veya i?) ile karşılandığını tartışır. Zieme, Çin. *zhen tan* ile karşılaştırmayı önerir ve *çın* 'wahr=gerçek' denkliliğini kanıt gösterir. Buradan hareket ederek Skr. *jātaka* (krş. Toh. A ve B *jātak*) sözcüğünün Uyg. *çatik*; Skr. *kūtāgāra* (krş. Toh. A ve B *kurakār*) sözcüğünün ise Uyg. *kurikar* olduğunu belirtir (1984: 377). Buna *Altun Yaruk*'tan da birçok örnek verilebilir: Uyg. *çakravart* < Skr. *cakravartin*; Uyg. *çandal* < Skr. *candāla*; Uyg. *çaturı* < Skr. *cātura* (Kaya 1994: 455-456).

DTS'de Skr. *candana*'dan ödünçlendiği bildirilmiş, *çıntan* şeklinin yanında Kâşgarlı'da geçen *çından* şekli de ayrı madde başı olarak alınmıştır. Ancak *çıntan* maddesinde nedense BK G 11 ve *Irk Bitig* 4'teki örnek verilmemiştir (DTS 149, 150). Ölmez de sözcüğün kökeni hakkında bilgi verdikten sonra özellikle Zieme'nin *çıntan* ile ilgili yazısından söz etmiş ve Zieme'nin verdiği sözcüğün kökeni ile ilgili bilgileri aktarmıştır (1997: 183). Sertkaya ise *çıntan*'ı Hintçe ödünçleme sözcükler içerisinde değerlendirmiş, ancak ayrıntıya girmemiştir (2004: 370).

2.Eski Türk Yazıtlarında ve Sonrasında *Çıntan* veya Sandal Ağacı

Çıntan sözcüğü BK G 11 ve *Irk Bitig* 4'te geçmiştir. Buradaki cümleler şöyledir: BK G 11: *kañ Lisün Tay-Señün başad[u] biş yüz eren kelti. Kokılık ö[...]* *altun kümüş kergeksiz kelürti. Yog yıparıg kelürüp tike berti. Çıntan ıgaç kelürüp öz yar[...]*. 'babası (?) Lisün Tay-Sengün kumandasında beş yüz kişi geldi. Kokuluk ... altın (ve) gümüş bol miktarda getirdi. Cenaze mumları getirip dikiverdiler. Sandal ağacı getirip ...' (Tekin 1995: 78-79).

Irk Bitig 4: *ürüj esri toğan kuş men. Çıntan ıgaç üze olurupan meñileyür men. Ança bilijler: [edgü ol]*. 'Ak benekli şahin kuşuyum. Sandal ağacı üzerine oturarak mutlu oluyorum. Öylece biliniz: (Bu fal iyidir)' (Tekin 2004: 18, 27).

Çıntan sözcüğü *Irk Bitig* hariç tutulursa taşta yazılı eski Türkçe metinlerde yalnızca BK G 11'de geçmiştir. Bilge Kağan'ın oğlu Tengri Kağan'ın ağzından anlatılan bu bölüm (BK G 11. ve 12. satır) yoğ törenine gelen halkların getirdikleri hediyeleri konu almaktadır. 12. satırda geçen ve konuya ışık tutması bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş *kök teyerj*'in 'gök sincapları', 'mavi sincap' şeklinde değil de 'gri sincap derisi' şeklinde anlamlandırılması gerektiği başka bir çalışmada belirtilmiş, buradan hareketle bozkırda yaşayan eski Türklerin, bugün Moğolların *tarbagan* dediği hayvanın etinden ve özellikle derisinden yararlandıkları ve büyük bir olasılıkla bu hayvanın derisinin ticaretini yaptıkları belgeleriyle birlikte araştırmacıların dikkatine sunulmuştu (Aydin 2006: 351).

Tengri Kağan 12. satırda, daha çok hediye olarak getirilen hayvanları ve doğal olarak onların derisini yani kürklerini, 11. satırda ise getirilen değerli eşyaları saymıştı. Bunlar, kokulu ..., altın, gümüş, tören mamları (büyük bir olasılıkla misk kokulu) ve nihayet sandal ağacıdır. Bozkırda yaşayan bir halkın bu değerli eşyalara ve hayvanlara gereksinim duyması doğaldır. Diğer eşya ve hayvan kürkleri bir tarafa bırakılırsa, sandal ağacının hediye olarak getirilme nedeni ne idi ve bozkırda hangi amaçla kullanılıyordu? Sözcüğün kullanım alanının tespit edilebilmesi için Türk dilinin sonraki dönemlerine bakmak gerekmektedir.

Sözcük Uygur döneminde daha çok Buddhist rahiplerin giysilerinin rengini tanımlamak amacıyla *kraya* sözcüğü ile birlikte kullanılmıştır (Ölmez 1997: 183). Uygur metinlerinde *çıntan*'ın yanında *çından* şekli de bulunmaktadır (EUTS 41). Kâşgarlı'nın, sözcüğü *çından* olarak verip renk belirtmede kullandığı görülmektedir. *çından*: 'Kokulu bir ağaç, sandal ağacı'. *çından at*: 'gül renkli at, kula renkli at' (Atalay, I: 436). *yagmur yağıp saçıldı / türlüğ çeçek suçıldı / yinçü kabı açıldı / çından yıpar yugruşur* 'yağmur yağıp saçıldı, türlü çiçek çıktı, inci kabı açıldı, sandal, misk yuğruşur' (Atalay, II: 122). Ayrıca krş. Hauenschild 1994: 46.

Çıntan veya *çından* sözcüğü Türk runik harfli metinler, Uygur metinleri ve *Divanü Lugati't-Türk*'te geçmiş, sonraki metinlerde ise Ar. *sandal* veya *sandal ağacı* terimleri kullanılmıştır.

Sandal ağacının Kıpçakça eserlerden olan *Kitabü'l-İdrâk li Lisani'l-Etrâk ve İrşâdü'l-Mülük ve's-selâtin*'de geçtiği görülmekte, ancak söz konusu bitkinin adıyla ilgili ayrıntıya rastlanmamaktadır (KTS 226). Çağatay dönemi eserlerinden olan *Şiban Han Divanı*'nda ise sözcük 'Sandal ağacından yapılmış sandalye' anlamında iki kez (49a/10 ve 49b/12) geçmiştir (Karasoy 1998: 125-126, 599).

Eski Anadolu Türkçesinin önemli eserlerinden biri olan Celalüddin Hızır'ın *Müntahab-ı Şifa*'nın sözlüğünde şu açıklama verilmiştir: '< Ar. sandal ağacı, çeşitli türleri olan bir ağaç: a) ak sandal (*Santalum album*); b) kızıl sandal (*Pterocarpus santalinus*); c) sarı sandal (*Fringilla spinus*) olmak üzere üç türü ünlüdür' (Önler 1999: 254). Yine eski Anadolu Türkçesi dönemine ait, değerli taşlar ile faydalı bitkileri işleyen *Tuhfe-i Murâdî*'de de üç tip sandal ağacından söz edilmektedir. Bunlar beyaz, sarı ve kızıl renklidir. Bunlardan en iyisi sarı olup özellikle safra sorununa iyi gelir. Gözde görülen nezlenin göze inmesini engeller. Kırmızı sandal, ayak parmaklarında, topuklarda ve eklemelerde meydana gelen ağrılı hastalık (=Ar. *nikrîs*) ile yılançık (=Ar. *humre*) hastalığına, beyaz sandalın ise su ile ezilip mide üzerine yakı olarak sürülmesi durumunda ısıdan meydana gelen baş ağrısına, sıtmaya ve yürek ağrısına iyi geldiği belirtilmiştir (Argunşah 1999: 243). Hem *Müntahab-ı Şifa* hem de *Tuhfe-i*

Murâdî'den anlaşıldığına göre sandal ağacı birçok hastalığın, özellikle vücudun çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan ağrıların giderilmesinde kullanılmaktadır.

Sandal ağacı, Anadolu ağzlarında, bazı bitkilerle çeşitli tahta ve odun parçalarını ifade etmek üzere türlü anlamlarda görülmektedir: 'yaban çileği ağacı, kocayemiş'; 'asma çardağı, seren'; 'bahçe çevresine çakılan uzun, ince, düz ağaçlar, sırk'; 'sardunya çiçeği' (DS X: 3535). Anadolu ağzlarındaki bu örnekler aynı familyadan olan ancak Akdeniz bölgesinde yetişen ve Latince adı *Arbutus andrachne* olan farklı bir sandal ağacı ile ilgili olmalıdır, krş. http://en.wikipedia.org/wiki/Arbutus_andrachne.

Bugün hem tıpta hem de kozmetik alanında kullanılan sandal ağacı, genel olarak Latince *Santalum album* olarak bilinir ancak Öner'in *Müntahab-ı Şifa*'da belirttiği gibi ağacın türlerinin de Latince adları bulunmaktadır.

Ağacın küçük boylu olduğu, yapraklarını dökmeyeceği ve yapraklarının karşılıklı, çiçeklerinin sarımtırak renkte ve kokusunun hoş olduğu bilinmektedir. Bu bitkinin odunundan çıkarılan uçucu yağın (*Oleum santali*=Santal esansı) özellikle kozmetik alanında parfüm yapımında kullanıldığı, yatıştırıcı özelliğe sahip bu yağın ağrıyan bölgeye sürülmesi durumunda ağrıyı yok ettiği ve idrar yolları enfeksiyonlarına iyi geldiği, hatta bazı kaynaklarda cinsel gücün artırılmasında da kullanıldığı belirtilmektedir. Ana vatanı Hindistan olan bu bitkinin, hoş koku yaydığı için özellikle Hindistan ve Çin'de dini törenlerde tütsü olarak kullanıldığı söylenmektedir bk. <http://en.wikipedia.org/wiki/Sandalwood>.

3. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Bilge Kağan yazıtının güney yüzünün 11. satırında geçen ve bu yazıtın hareket noktasını oluşturan *çıntan ıgaç* 'sandal ağacı' eski Türk yazıtlarındaki önemli kültür sözcüklerindedir. Sandal ağacının özellikleri göz önüne alındığında sözü edilen bitkiden çıkarılan uçucu yağın ya hastalıkların iyileştirilmesinde ya da Bilge Kağan gibi Çin için önemli bir kağanın cenaze töreninde tütsü yakmada kullanıldığı düşünülebilir.

Hediyenin bozkıra getirilmesinde her iki nedenin de etken olduğunu söylemek mümkündür. Ancak cenaze töreni için gelen heyetin getirdiği hediyeler arasında sayılması, bunun bir cenaze töreninde kullanılan bir araç olması gerektiğini işaret etmektedir. BK G 11'deki cümle dikkatlice incelendiğinde *kokuluk* 'kokulu' sözcüğünden sonra gelen ve *ö/ü* harfleriyle başlayan ancak tahribat nedeniyle okunamayan hediyenin ne olduğu anlaşılıyorsa belki aynı satırda bulunan *yog yıpar* 'cenaze töreni mumları' (krş. EDPT 878b) sözcük grubunun ne olduğu daha kolay anlaşılabilir, dolayısıyla *çıntan ıgaç*'ın da kullanım alanı ortaya çıkacaktı.

Çin kaynaklarında, Çin imparatorunun, Bilge Kağan'ın ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getiren ve Tengri Kağan'a hitaben yazılan mektuplar-

da cenaze törenine özel bir önem verdiği anlaşılmaktadır. Bu özel önemin altında Çin'in bilinen politikasının yanında, Çin imparatorunun Bilge Kağan'ı oğlu olarak görmesi de yatıyor olmalıdır. Bilge Kağan yazıtında 500 kişi olduğu bildirilen Çin heyetinin başkanlığını, imparatorun aynı zamanda amcası olan ve sarayın en yaşlı kişisi olduğu bildirilen Li Ts'üan yapmıştır. Bu generalin adı Bilge Kağan yazıtında *Lisün Tay Sengün* olarak verilmiştir. Bu mektuplarda Li Ts'üan ile birlikte çok sayıda hediye, cenaze töreni ile barkın yapımı ve yazıtın yazılmasında kullanılacak eşyaların gönderildiği bildirilmiştir. Ancak gönderilen bu eşyaların neler olduğu konusunda ayrıntıya girilmemiştir (krş. Pelliot 1929: 236-239 ve Liu 2006: 495-503).

Sonuç olarak kimi ağırlı hastalıkların iyileştirilmesi ile cinsel güç artırımında kullanılan bu bitkinin veya bitkiden çıkarılan yağın hediye olarak getirilmesinin nedeni büyük bir olasılıkla cenaze töreninde tütsü olarak kullanılacak olmasıdır. Bundan, Çin imparatorlarının, düşmanlarının acı günlerinde cenaze töreninin yapılması için, büyük bir olasılıkla içinde elçilerin, ağlayıcıların ve cenaze törenini yapmakla görevli kimselerin bulunduğu bir heyeti bozkıra göndererek bir nevi iyi niyet gösterisi yapmak istedikleri sonucu çıkarılabilir. Bir başka önemli sonuç da bozkırda, ölen kağanlarla devletin ileri gelen kişileri için yapılan cenaze törenlerindeki uygulamaların kesin olarak neler olduğunun ve törenin nasıl yapıldığının tam olarak anlaşılamadığıdır.

Kısaltmalar

Ar.: Arapça.

BK G: Bilge Kağan Yazıtının Güney Yüzü.

Çin.: Çince.

DS bk. Derleme Sözlüğü.

DTS bk. V. M. Nadelyayev v.d.

EDPT bk. S. Gerard Clauson.

EUTS bk. Ahmet Caferoğlu

Etü.: Eski Türkçe.

KTS bk. Recep Toparlı vd.

Skr.: Sanskritçe.

Toh.: Toharca.

Uyg.: (Eski) Uygurca.

Kaynaklar

- Argunşah, Mustafa (1999). *Muhammed b. Mahmud-ı Şirvânî, Tuhfe-i Murâdî* (İnceleme-Metin-Dizin). Ankara: TDK Yay.
- Atalay, Besim (1991). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-II*. 3. Baskı. Ankara: TDK Yay.
- Aydın, Erhan (2006). “Bilge Kagan Yazıtında Geçen kök *teyerj* Hayvan Adı Üzerine”. *Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*. Ankara: Bilkent Üniversitesi Yay. 347-356.
- Caferoğlu, Ahmet (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. 3. Baskı. İstanbul: Enderun Yay.
- Clauson, S. Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Derleme Sözlüğü* (1993). C. X. 2. Baskı. Ankara: TDK Yay.
- Hauenschild, Ingeborg (1994). “Botanica im Divan lugat at-türk”. *Journal of Turkology* 2/1: 25-100.
- Karasoy, Yakup (1998). *Şiban Han Divanı* (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım). Ankara: TDK Yay.
- Kaya, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk*. Ankara: TDK Yay.
- Liu, Mau-Tsai (2006). *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*. Çev.: Ersel Kayaoğlu ve Deniz Banoğlu. İstanbul: Selenge Yay.
- Nadelyayev, V. M. et al. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Nauka.
- Ölmez, Mehmet (1997). “Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (2)”. *Türk Dilleri Araştırmaları* 7: 175-186.
- Önler, Zafer (1990). *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifa I. (Giriş, Metin)*. Ankara: TDK Yay.
- (1999). *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifa II, (Sözlük)*. İstanbul: Simurg Yay.
- Pelliot, Paul (1929). “Neuf notes sur des Questions D'Asie Centrale”. *T'oung pao* 26: 201-266.
- Sertkaya, Osman Fikri (2004). “Göktürk Yazıtlarında Hintçe Unsurlar”. *Zeynep Korkmaz Armağanı*. Ankara: TDK Yay. 366-380.
- Tekin, Talat (1995). *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yay.
- (2004). *İrk Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı*. (Haz.) Emine Yılmaz ve Nurettin Demir. Ankara: Öncü Kitap.
- Thomsen, Vilhelm. (2002). *Orhon Yazıtları Araştırmaları*. Çev. Vedat Köken. Ankara: TDK Yay.
- Toparlı, Recep, Hanifi Vural ve Recep Karaatlı (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Zieme, Peter (1984). “Sandelholz in den uigurischen Texten”. *Altorientalische Forschungen* 11 (1984/2): 377-380.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Arbutus_andrachne (01.11.2008).
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Sandalwood> (01.11.2008).

On ıntan İga ‘Sandalwood’ in Old Turkic Inscriptions

Erhan Aydın*

Abstract: It is not always easy to understand the meaning and function of some culture-related words in Old Turkic inscriptions. One such word, whose function seems particularly difficult to understand at first glance is çıntan ıga ‘sandalwood’. Although it is generally agreed that the word çıntan was borrowed from Skr. *candana*, it has not been specified for what purposes this tree or the products obtained from this tree were used in the steppe. This article first gives information about the origin as well as the usage of çıntan and then focuses on the purposes sandalwood - sent as a present for Bilge Khagan’s funeral - might have been used for in the steppe.

Key Words: Old Turkic Inscriptions, Bilge Khagan Inscription, funeral, çıntan, sandalwood, santalum album.

---

* Assoc. Prof. Dr., Erciyes University, Faculty of Education, Department of Turkish Language Education / KAYSERİ
erhana@erciyes.edu.tr

О *Çintan İgaç* (сандаловом дереве) в древнетюркских надписях

Эрхан Айдын*

Аннотация: Не всегда легко понять смысл и функции некоторых культурных слов, встречающихся в древнетюркских надписях. Одним из таких слов, функции которого с первого взгляда особенно трудно понять является *çintan igas* (сандаловое дерево). Хотя существует общее мнение, что слово *çintan* был заимствовано из санскрита от слова *sandana*, неизвестно для каких целей это дерево или продукты, полученные из этого дерева, использовались в степи. В данной работе после рассмотрения вопросов происхождения и его использования, приводятся доводы о возможных областях применения в степи сандалового дерева, присланного из Китая в качестве подарка на похороны Бильге кагана.

Ключевые Слова: древнетюркские надписи, надпись Бильге кагана, похороны, сандал, санталум альбом.

---

* Доц. доктор, университет Эрджис, педагогический факультет, кафедра турецкого языка / КАЙСЕРИ erhana@erciyes.edu.tr

Halide Edip Adıvar'ın Hindistan'daki Konferansları

Ali Fuat Bilkan*

Özet : Halide Edip Adıvar (1884-1964), 1935 yılında Hindistan'a, bir seri konferans vermek üzere davet edilmiştir. Bu gezisindeki intibâlarını "Inside India" adlı eserinde anlatan yazarın konferans metinleri de "Conflict of East and West in Turkey" (Türkiye'de Doğu-Batı Çatışması) adıyla 1935 yılında İngilizce olarak basılmıştır. Halide Edip'in 1955'te kaleme aldığı "Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri" ile benzer bölümler taşıyan bu eserin mahiyeti ve yazarın Hindistan'a davetinin sebepleri üzerinde durmak, yazarın farklı dönemlerdeki siyasî düşüncelerinin tespiti bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halide Edip, Hindistan, Doğu, Batı, konferans.

Giriş

Halide Edip Adıvar'ın Hindistan'a davet edildiği 1935 yılı, Hindistan'da yaşayan farklı etnik ve dinî gruplar arasındaki çatışmaların ve anlaşmazlıkların ön plana çıktığı bir dönemdir. Bu dönemde, Hindistan'ın 1935 Anayasası olarak bilinen anayasa tasarısı kabul edilir. İngiliz yönetiminin gitgide artan Hindistan milliyetçiliğine karşı, göstermelik yasalarla bazı düzenlemelere başvurması, bilhassa Müslüman halkta infiale yol açar. Hindu ve Müslümanlar arasında baş gösteren problemler ve farklı etnik grupların bir arada yaşama formülleri yerine ulusal hareketlerin tercih edilmesi, ülkenin siyasî bir kargaşaya sürüklenmesini de kolaylaştırır. Farklı etnik ve dinî grupların yönetime aynı veya yakın güç ve yetkilerle talip olması, Hindu çoğunluğuna sahip bir ülkede hayli zor bir sürecin başlamasına yol açar.

Müslüman ve Hindu toplumu arasında baş gösteren siyasî anlaşmazlıklar, bir süre sonra daha da derinleşecek ve nihayet 14 Ağustos 1947'de Pakistan, bağımsız bir devlet olarak resmen kurulmuş olacaktır.

Halide Edip'in Hindistan'a daveti ve başta Hint Müslümanları olmak üzere, gençlere ve toplumun farklı kesimlerine konferanslarıyla verdiği mesajlar, böyle bir siyasî ortamda gerçekleşmiştir. Bu gergin ortamda, 1906'da Sir Seyyid Ahmed (öl.1898) tarafından kurulan ve Batılı değerlere karşı müsamaha gösteren Müslüman Cemiyeti (The Muslim League), Ağa Han'ın başını

* Prof. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi / ANKARA
afuat@etu.edu.tr

çektığı ve İngiliz yanlısı olan İsmailîler, İngiliz çıkarlarına hizmet eden ve onlar tarafından önemli işlerde istihdam edilen –Mirzâ Gulam Ahmed tarafından kurulan- Kadyanîler (Ahmediyye Mezhebi), Hindistan Hilâfet Komitesi gibi pek çok dinî ve siyâsî akım faaliyet göstermekteydi. Halide Edip'in Hindistan'a ayak bastığı sırada, Gandi'nin başlattığı sivil itaatsizlik ve pasif direniş siyaseti beşinci yılına girmişti. Bu sırada Hindistan'ın İngiltere'den ihraç ettiği mallarda yarı yarıya bir azalma olmuş ve halk büyük bir bilinçle yerli malı tüketimine yönelmişti. Gandi'nin Hindistan Kongre Partisi (Indian National Congress), genel olarak bütün Hindistan halkını temsil etmekle birlikte, Müslümanlar arasında bu partiye mesafeli duran ve çözümünü ayrı bir devlette görenlerin sayısı gün geçtikçe artmaktaydı. Gandi'nin yakın çevresinde daha sonra Cumhurbaşkanı olacak Jawaharlal Nehru ile birlikte Serdar Patel ve dört müslüman da bulunmaktaydı. Bu Müslümanlardan biri olan Dr. Ansari, Halide Edip'in daveti ve Hindistan'da bulunduğu sürece misafir edilmesinde etkin rol oynamıştır. Kongre Partisi'nde Müslüman kanadı temsil eden ve Hindistan'ın birliğini savunan Dr. Ansari'nin karşısında Müslüman Cemiyeti'nin yeni lideri ve "Hindistan'ın hür ve demokratik devletlerden müteşekkil bir birlik (federasyon) olması ve bu devletler içinde Müslümanların ve öbür azınlıkların hak ve menfaatlerinin anayasa ile gerektiği gibi ve fiilen korunması" (Bayur 1987: 594) savunan Muhammed Ali Cinnah bulunmaktadır. Bu dönemde hilafet hareketi eski canlılığını kaybetmiş ve Müslümanların Hindu çoğunluğunun yönetime hâkim olduğu İngiliz idaresinde, temel haklar ve âdil temsil edilme talepleri ön plâna çıkmıştır. Esasen Cinnah'ın önceleri Hindistan'ın birliğinden yana tavır alması, ancak özellikle İngilizlerin 1935'te bazı illere özerklik verilmesini tanıyan yasadan sonra bir arada yaşama ümidini kaybetmesi, dikkatle izlenmesi gereken bir süreçtir. Cinnah'ın antidemokratik bulunduğu ve azınlık haklarının yeterince korunamayacağına, etnik ve dinî unsurların göz ardı edildiğine inandığı bu yeni düzenlemeler, İngilizlerin bölgeyi bir çatışma ve ayrılığa doğru zorladığının da kanıtıdır. Nitekim "İngilizler, Cinnah'ın yükselen popülaritesini ve Müslüman Cemiyeti'nin artan gücünü endişeyle izlemiş ve kendi Müslüman yandaşlarına, Cinnah'ın cemiyeti güçlendirme kampanyasını yıpratmak için talimatlar vererek" (Özenc 2006: 231) Cinnah'ı yalnızlığa itmeye çalışmışlardır.

Ülkede bütün bu karışıklıkların yaşandığı bir zamanda, Hindistan'dan ayrılmayı istemeyen, fakat Müslüman azınlığın âdil temsilini; sosyal, kültürel ve dinî haklarını da garantiye almayı hedefleyen Müslüman aydınların desteğe ihtiyaçları vardı. Esas olarak İngilizlerin de eşit temsil ve yönetimde orantılı bir ortaklıktan yana olan Müslümanları dışlamak ve kendileriyle daha uyumlu, alternatif bir Müslüman tipini ön plâna çıkarmak için çaba sarf ettikleri bilinmektedir. Bu durumda Halide Edip, Muhammed Ali Cinnah'ı dışlamaya çalışan İngilizler'in söylemlerine paralel bir takım telkinlerde bulunabilecekti.

Üstelik Hindistanda –hem Aligarh'ta ve hem de Delhi'deki Camia-i Milliye-i İslamiye çevresinde-Hindularla bir arada yaşamaya devam eden ve Hindistan'ın birliğini savunan Müslümanlara da faydalı olacaktı.

Halide Edip'in Konferansları

Halide Edip Adıvar, 1935 yılının Ocak ve Şubat aylarında, Delhi'deki Müslüman aydınların kurmuş olduğu Camia-i Milliye-i İslamiye (İslam Milli Üniversitesi) tarafından seri konferanslar vermek üzere Hindistan'a davet edilmiştir. Bu davetle ilgili Dr. M. A. Ansari'nin Halide Edip'e gönderdiği mektuplar (Enginün 2000: 565-568), gezi planının çok önceden tasarlandığını göstermektedir. 9 Ocak 1935'te Bombay'da başlayan ve çoğunlukla Delhi'de geçen bu gezisinde karşılaştığı şahısları ve yaşadığı olayları "Inside India" (Adıvar 2002; Bilkan 2005: 119-136) adlı eserinde ayrıntılı bir biçimde anlatan yazarın konferansları da "Conflict of East and West in Turkey" adıyla Camia-i Milliye-i İslamiye tarafından 1935 yılında basılmıştır.¹ Eserin ikinci basımı ise aynı yıl Lahor'da gerçekleştirilmiştir (Adıvar 1935). Eserin, yazarın müsveddelerinden oluştuğu zannedilen bir nüshası, Hindistan'daki Bhai Vir Singh Sahitya Sadan Kütüphanesi'ndeki bulunmaktadır. Halide Edip'i Hindistan'a davet eden Dr. Ansari (1880-1936), yazarla ilk kez 1913 yılında İstanbul'da görüşmüştür (Adıvar 1935: V). Öyle anlaşılıyor ki Hindistan'da İngiliz politikaları çerçevesinde, Kongre Partisi ve Müslüman Cemiyeti arasında kalmış Müslümanları, Dr. Ansari'nin Hindistan'ın bütünlüğünü savunan görüşleri etrafında toplamaya yardım etmek üzere davet edilen Halide Edip, bu görevi sırasında hem şahsî fikirlerini geniş bir kesime yayma imkânı bulacak hem de dostu Ansari'ye yardım edecekti. Halide Edip'in kitaplaştırılan konferanslarının ilk baskısına 5 Haziran 1935 tarihli bir önsöz yazan Dr. Ansari, Halide Edip'in entelektüel kişiliği, mücadeleci yapısı ve aksiyoner karakteri hakkında okuyucuları aydınlatmıştır (Adıvar 1935: I-XIII).

Halide Edip, konferanslarında genel olarak Osmanlı, Türk İnkılabı, Türkiye Cumhuriyeti, Edebiyat ve Kültür, Türk Kadını gibi konular üzerinde durmuştur. Nitekim konferansların toplandığı kitap şu başlıklardan oluşmaktadır:

1. Devlet Kurucu Olarak Osmanlı Türkleri,
2. Osmanlıların Gerilemesi,
3. İnkılap ve Savaş,
4. Türkiye Cumhuriyeti,
5. Edebiyat ve Kültür-I,
6. Edebiyat ve Kültür-II,
7. Türk Kadını,
8. Topluca Bakış ve Geleceğin Manzarası.

Halide Edip'in eserinin sonunda Ahiler hakkında kısa bir not da bulunmaktadır (Adıvar 1935: 301). Kitaptaki konferanslardan birinde (Adıvar 1935: 171), Âhiler'den bahseden yazarın bu konudaki bilgi notu, ancak kitabın basımı sırasında yayınevine ulaşabildiği için, eserin sonuna alınmıştır.

Halide Edip'in 1955'te kaleme aldığı "Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Te-sirleri" adlı eserinde, Hindistan'da verdiği bazı konferansların metinleri de yer almaktadır. Esasen bu eser, Prof. Dr. İnci Enginün'ün de belirttiği gibi, yazarın "Barnard College'de misafir öğretim üyesi olarak bulunduğu dönemde verdiği derslerin temelini teşkil eden "Turkey Faces West" adlı eserle, yazarın Hindistan'daki bazı konferansların metinlerinden oluşmaktadır." (Enginün 2007: 379). Yazarın 1935 yılında verdiği konferanslarını yeniden gözden geçirirken bazı önemli değişiklikler yaptığı gözden kaçmamaktadır. Esasen Halide Edip Adı-var'ın 1935 yılında verdiği konferanslar arasında, Türkiye Cumhuriyeti hakkında sadece bir konferans bulunurken, 1955 yılında genişleterek hazırlanmış olduğu eserinde, "Büyük Millet Meclisi Hükümeti", "Lozan Konferansı", "Cumhuriyet İnkılâplarını Hazırlayan Zihniyet", "Medenî Kanun ve Lâisizm", "Lâtin Harfleri ve Dil İnkılâbı" gibi Atatürk ilke ve inkılâplarını konu alan hususlara da yer vermiştir. Bu tavırda, yazarın zaman içinde değişen düşünceleri ve yaşanan siyasî süreci yeniden değerlendirme anlayışı da etkili olmuştur.

Halide Edip'in Hindistan'a davetinin sebeplerini ele veren önemli ipuçlarını, yine yazarın konferanslarında yakalamak mümkündür. Halide Edip'i davet eden ve Camia-i Milliye-i İslamiye etrafında toplanan Müslüman aydınlar, genel olarak "Müslüman kimliğini korumak suretiyle Hint vatandaşı olarak kalmayı" (Adıvar 2002: 15) savunmaktadır. Konuşmalarında sık sık "eritme potası", "armoni", "anavatan" gibi anahtar kelimeleri kullanan Halide Edip, siyasî alandaki düşünceleri itibarıyla, Hindistan Müslümanları tarafından yakından izlenmiştir. Nitekim 7-15 Ocak 1935 tarihleri arasında Hint basınında çıkan haberlerde, O'nun için; "Modern Türkiye'nin Kurucusu", "Demokrasi Müdafii ve Hürriyet Kahramanı", "Türkiye'nin Jan D'ark'ı", "Türkiye'nin En Büyük Kadını", "Türkiye'nin İstiklâli İçin Mustafa Kemal Paşa ile Yanyana Çarpışan Meşhur Türk Hanımı", "Türkiye'yi Şekillendiren Türk Hanımı"(Yorulmaz 1989: 181) gibi övgü dolu ifadeler kullanılmıştır. Şüphesiz ki Hindistan Müslümanlarının Halide Edip'e gösterdikleri bu ilginin başlıca sebeplerinden biri, Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasının ve ardından yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının Hint Müslümanları arasında yarattığı coşku ve ümittir. Ancak Halide Edip'in, Muhammed Yakub Han tarafından, yazarın Hindistan'a gidişinden yaklaşık üç yıl önce, 1932 yılında Urdu diline tercüme edilen "Ateşten Gömlek" romanı vesilesiyle de tanınmış olduğunu söylemek yanlış olmaz. "The Star India gazetesinin Ocak-Mart ayları nüshalarında Halide Edip'in 10 Ocak 1935'te Hindistan'a ayak

bastığı andan itibaren konferansları ve bunların akislerine dair haberleri bulmak mümkündür” (Enginün 2007: 75).

Camia-i Milliye-i İslamiyye’de verilecek konferanslar, haftada iki adet olmak üzere toplam sekiz konferans olarak planlanmıştır. Halide Edip, 2 Mart 1935 tarihinde, üniversitenin yeni kampusunun temel atma törenine de katılmış ve buraya bin rupilik bir bağışta da bulunmuştur (Yorulmaz 1988: 26).

Konferanslarda İşlenen Fikirler

Halide Edip’in ilk konferansı “Devlet Kurucu Olarak Osmanlı Türkleri” (Ottoman Turks As State-Builders) başlığını taşımaktadır. Doğu ve Batı insanının sosyopsikolojik özelliklerini mukayese eden yazar, Garp medeniyetinin Şark’tan birçok konuda yararlandığını belirtir. Halide Edip, Roma, Bizans, Selçuklu ve nihayet Osmanlı tarihinden kesitlerle devlet kurma aşamalarına örnekler verir. Yazar, Hindistan’da vermiş olduğu bu ilk konferansta, Türk tarihinde hoşgörü, demokrasi ve insan haklarına verilen önemi, bilhassa Osmanlı döneminden verdiği örneklerle, Doğu’nun Batı’dan üstünlüğü fikri etrafında dile getirmiştir.

Halide Edip’in ikinci konferansı, “Osmanlı’nın Gerilemesi” (The Decline of The Ottomans) konusundadır. Bu konferansın oturum başkanlığını Mahatma Gandhi yapmıştır. Halide Edip, konuşmasına Mahatma Gandhi’yi, “insanlığın yardımına muhtaç olduğu yeni muallim” (Edip 1935: 41) şeklinde överek başlamaktadır. Konuşmasında, Osmanlı devletinin en parlak döneminin Kanunî Sultan Süleyman zamanında yaşandığını ifade eden Halide Edip, bu dönemi aynı zamanda sonun başlangıcı, yani gerileme dönemine giriş tarihi olarak da yorumlar. Ona göre, özellikle askerî sistemdeki başıbozukluk ve keyfilik, istismara açık durumlara sebep olmuştur. Gayrîmüslimlerin elde ettikleri avantajlarla, zamanla önemli konumlara geldiklerini ve kapitülasyonların da devletin çözülmesini hızlandırdığını belirten yazar, milliyetçilik cereyanlarının Balkanlar’da oluşturduğu trajediye de dikkat çeker. Halide Edip, bu konferansında, Osmanlı tarihinin son iki yüz yılını kısaca özetlemiş ve Osmanlı’nın Batı’nın etkisiyle gerçekleştirdiği yenilikleri, Doğu-Batı çatışmasında “Batı’nın zaferi” olarak değerlendirmiştir.

Üçüncü konferansın konusu, “İnkılap ve Savaş” başlığını taşımaktadır. Özellikle İttihat ve Terakki’nin programı ve faaliyetlerinin anlatıldığı bu konferansta, Birinci Dünya Savaşı öncesindeki siyasî ve sosyal ortam hakkında bilgiler verilmekte ve bu dönemde İttihatçıların gitgide diktatörlüğe varan tutum ve davranışları tenkit edilmektedir.

Halide Edip’in Hindistan’daki konferanslarının dördüncüsü “Türkiye Cumhuriyeti” konusundadır. Bu konferanslarında Kurtuluş Savaşına kadarki dönemde yaşanan zorlukları özetleyen yazar, işgalci devletleri Arnold Toynbee’nin ifadeleriyle tasvir eder: “Ateş etrafında dolaşan kurtlar gibi Türkiye’nin eşliğinde dolaşıyorlardı. Çün-

kü Türkiye’de tabiat zengin, emperyalizm ise aç gözlüydü”(Adivar 1935: 123). Yunan ordusunun emperyalistlerin de desteğiyle Anadolu’yu işgalinden bahseden Adivar, Mustafa Kemal’in 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun’a çıkışından sonra gelişen siyasî gelişmeleri aktarır. Halide Edip, İstanbul hükümetinin Mustafa Kemal, Ali Fuad Paşa ile birlikte, kendisi ve eşi Dr. Adnan’ın da içinde bulunduğu milliyetçi yedi kişi için ölüm fetvası verdiğini belirtir ve bunu, Şeyhülislamlik kurumunun yabancılara hoş görünme ve iktidarda daha fazla kalma hevesiyle ahlakî vasfını kaybetme hâli olarak yorumlar. Anadolu’da gelişen milli hareket sonrasında 23 Nisan 1920 tarihinde açılan Büyük Millet Meclisi’ni “Batı’nın Doğu’ya verdiği hediye” şeklinde değerlendiren yazar, Sevr Antlaşmasının ağır şartlarını ve Batı’ya karşı verilen mücadeleyi de anlatır. Kurulan Büyük Millet Meclisi’nin yapısını ve gerçekleştirilen inkılapların niteliklerini de aktaran yazar, Şeyhülislamlik makamının lağvedilmesi ile tekke ve medreselerin kapanması konularını da izâh eder. Bu konu, özellikle Hint Müslümanları için ilk elden anlatılması ve doğru bilgilerle değerlendirilmesi gereken bir konudur. Yeni Türkiye’yi, hilafet, şeyhülislamlik ve dinî hayatla ilgili gelişmeler konusunda yakından takip eden Hindistan’daki Müslüman aydınlar, Halide Edip’in açıklamalarını, Hindistan’ın gelecekteki siyasî konumu açısından da önemli görmüşlerdir.

Halide Edip, bu konuşmasının sonunda, Osmanlı Devleti ile Batı arasında yedi yüz yıldır devam eden çatışmanın, sonunda Batı’nın zaferiyle sonuçlandığını söyler. Fakat bu üstünlük, sadece Batı’nın teknik ve harici medeniyet unsurları bakımından gerçekleşmiş; Doğu’nun kültürü ve kendine has ruhu ise yerli unsurlar çerçevesinde gelişmesine devam etmiştir.

Halide Edip’in beşinci ve altıncı konuşmaları, “Edebiyat ve Kültür” başlıklarını taşımaktadır. Türkçe’nin kökeni, eski Türk inançları ve Osmanlı döneminde Farsça’nın etkisi gibi konulara değinen yazar, Anadolu’nun Türkleşmesi ve Müslümanlaşmasında önemli bir yere sahip olan Ahmed Yesevî, Hacı Bektaş-ı Veli ve Yunus Emre’yi tanıtır. Başta Mevlânâ ve Mevlevîlik olmak üzere Âhîlik ve diğer tasavvuf ekolleri hakkında bilgiler veren Halide Edip, Divan edebiyatının gelişimi, biçim ve içerik özelliklerini örnek beyitlerle anlatır. Tanzimat dönemi edebiyatını ve sosyal hayatını Fransız filozoflarının etkisinde gelişen bir dönem olarak yorumlayan yazar, bu dönemi Şinasi’nin kişiliğinden ve düşüncelerinden hareketle değerlendirir. Bununla birlikte, Nâmık Kemal’i ve Abdülhak Hâmid’i romantizm akımına uygun eserler veren şairler olarak tanıtan Halide Edip, özellikle Hâmid’in Endülüs fatihi Tarık İbn-i Ziyad’ı anlatan tiyatro eseri “Tarık”ı geniş bir biçimde ele alır.

Yazar, altıncı konferansında aynı konuya devam eder. Edebiyat tarihinin uzun bir konu olması ve ancak geniş bir zamanda anlatılabilmesi, aynı mevzuyu iki ayrı konferansta anlatma zarureti doğurmuştur. Nitekim Halide Edip, bu konferansında, kaldığı yerden, yani Edebiyat-ı Cedîde’den itibaren başlamıştır.

Halid Ziya'yı, cemiyette yaşanan batılı hayatı tasvir eden romancı olarak tanıtan yazar, Tevfik Fikret'i materyalist dünya görüşüyle değerlendirir. Bu bölümde Hüseyin Rahmi, Mehmed Âkif, Hüseyin Cahit gibi sanatçılar hakkında da bilgiler verilmiştir. Bu vesileyle, Türkçe'nin imlâ sorunlarının çok önceden tartışılmaya başlandığını belirten yazar, Hüseyin Cahit, İsmail Hakkı ve Enver Paşa'nın bu yöndeki çalışmalarından bahseder ve bu dönemde Pan-İslamizm, Pan-Türkizm ve İttihat ve Terakki çevreleri tarafından yapılan dil ve edebiyat çalışmalarını anlatır. Halide Edip, konferansında Refik Halid, Ömer Seyfeddin, Yakup Kadri, Reşat Nuri gibi yazarların eserlerinden de bahseder. Bu konferansta, yazarın Latin alfabesine geçiş sürecini değerlendirmesinde üzerinde durduğu üç husus önem arz etmektedir. Yazar, Arap harflerinin yerine Latin alfabesinin kabulünde, o dönemde İslâm birliğinin kaybedilmiş olması sebebiyle, Pan-İslamizm'in artık etkisiz kalmasının önem taşıdığını belirtir. İkinci husus, aynı dönemde Rusya'daki Türklerle kültürel bağların kopmuş olması ve bunun sonucu olarak artık Pan-Turanizm'in bir anlam ifade etmemesi hususudur. Üstelik 1926'da Bakü'de düzenlenen Türkçe konuşan halklar kongresinde, Latin harflerine geçme talebinin gündeme gelmesi ve böylece Türkiye dışındaki Türklerle ancak Latin harfleriyle iletişim kurabilmenin mümkün görülmesi de önemli bir gelişme olmuştur.

Halide Edip, Hintli dostlarına, bir yandan Latin harflerine geçişin sebepleri ve o dönemdeki siyasî ve sosyal ortamın bunu haklı kıldığını izâh ederken, Osmanlı geçmişi ve kültürel kökleriyle irtibatın kesilmemesi, aksi takdirde Avrupa'nın bir kopyası olmaktan ileri gidilemeyeceği endişesini de dile getirir. Bu konferansında, Türk edebiyatındaki Hindistan imajına da değinen yazar, Nazım Hikmet'in "Benerci Kendini Niçin Öldürdü" (1932) adlı tiyatro eserindeki Hindistan temasını ve eserin Hintli kahramanlarını anlatarak, Nazım Hikmet hakkında bilgiler verir. Halide Edip, konuşmasının sonunda, geleneksel Türk tiyatrosu, Gölge Oyunu, Karagöz ve Hacivat ile Batı etkisinde gelişen Tanzimat tiyatrosundan da bahseder.

Yazarın belki de en önemli konferanslarından biri, Türk Kadını başlıklı yedinci konferansıdır. Bu eser, O'nun Türkçe yayınlanan "Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri" adlı kitabındaki "Kadın ve Türk Kadını" (Adıvar 1955: 169-188) başlıklı bölüm ile aynı içeriktedir. Konferansta, genel olarak kadının sosyal hayattaki yeri ve insanlık tarihi açısından önemi üzerinde durulmuştur. Eski Yunan, Roma ve Hıristiyanlık'ta kadının yerini ve Batı toplumlarında kadının nasıl telakki edildiğini anlatan yazar, İslamiyet'ten önceki Arap toplumunda kadının çok düşük bir mevkiye olduğunu ve hiçbir hakka sahip bulunmadığını; ancak İslamiyet'le kadının erkekle eşit haklar elde ettiğini söyler.

Batı'da kadının 1848'de başlayan süreçle temel haklarını elde etmeye başladıklarını belirten yazar, esas olarak Fransız ihtilalinin demokratik ruhun uyanışında etkili olduğunu ifade eder. Halide Edip, Osmanlı toplumunda kadının rolü üzerinde dururken, saraydaki kadın saltanatının suistimallere sebep teşkil ettiğini örneklerle anlatır. Ancak aynı çevrelerdeki kadınların yaptıkları hayır işleri ve sanat, kültür ve mimari alanlarındaki hizmetlerini de aktarır. Halide Edip, 1860'ta kadın hoca yetiştirmek üzere açılan Dârü'l-muallimât ve kız mektepleriyle de kadınların öğretmen olarak devlette resmî görev alabilmelerinin mümkün olduğunu belirtir. 1908'den itibaren yaşanan hürriyet havasının kadınların "Te'ali-i Nisvân" gibi cemiyetlerin açılmasına imkân sağladığını belirten yazar, kadınların bu tarihten itibaren, özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, toplumun hemen her alanında kendilerine bir yer bulabildiklerini ifade eder.

Halide Edip'in Hindistan'da verdiği son konferans, "Topluca Bakış ve Geleceğin Manzarası" başlığını taşımaktadır. Bu konferansında, son yüzyılda yoğun bir biçimde yaşanan Doğu-Batı mücadelesinin, Batı'nın zaferiyle sonuçlandığını ifade eden Halide Edip, bütün bunlara rağmen, Doğu'nun öz itibarıyla Türk milletinde devam ettiğini söyler. O'na göre, Batı'nın üstünlüğü ve hâkimiyetinin en önemli sebebi, Batı'nın maddeye ve dünyevîliğe dayanmasıdır. Bu hususta, Muhammed İkbâl'in –ruhtan bahseden ilk filozofun Eflatun olduğunu işaret ederek kendisini tenkit eden yazısına da değinen Halide Edip, bunun Batı'nın maddenin hâkimiyetini esas alan materyalist esaslara dayanmış olması gerçeğini değiştirmeyeceğini belirtir. Yazar, fikirlerini adını vermediği bir İngiliz dostunun şu ifadeleriyle pekiştirir : "Hıristiyanlık, esas olarak ruhu vurguladığı için özde doğulu idi, biz onu batılılaştırdık. İslam ise özde cemiyeti muhatap aldığından batılı idi, siz onu doğululaştırdınız".

Halide Edip, son konferansında Camia-i Milliye'nin sorunların çözümü ve ülke gerçeklerinin tartışıldığı bir platform olmasından duyduğu memnuniyeti dile getirir. Onun vedâ konuşması niteliğindeki bu son konferansı, burada bulunma sebeplerini ve niyetini de ortaya koymaktadır. Nitekim, konuşmasının sonunda Hindistan'ın çok kültürlü ve çok dinli yapısına değinen yazar, farklılıkların vatan sevgisinde birleşebileceğini savunur ve İslâm'ın "vatan sevgisi imândandır" anlayışını buna örnek gösterir. Halide Edip, bu prensibin Hinduizm'de de söz konusu olduğunu ve Hindistan'daki herkesin bu esasta birleşmeleri gerektiğini belirtir. Konuşmasında, Mahatma Gandhi'nin Hindistan için yaptıklarına da değinen yazar, onun gayretlerini, 13. yüzyıl Anadolu'daki Ahilerin faaliyetlerine benzetir. Mahatma Gandhi'nin bütün Müslümanlar tarafından desteklenmesinin önemini dile getiren Halide Edip, daha da ileriye giderek, onu "yeni ideal Müslüman" olarak tanıtır ve sorunların çözümünde Doğu ile Batı'nın birlikte çalışmasının şart olduğunu ifade ederek konuşmasını bitirir.

Sonuç

12 Mart 1935'te Salı günü Bombay'a dönen Halide Edip, 14 Mart 1935'te İstanbul'a hareket eden bir gemiyle Hindistan'dan ayrılmıştır. Ancak Hindistanlı dostlarını asla unutmamış ve onlarla çeşitli konularda mektuplaşarak fikir alışverişlerinde bulunmuştur (Enginün 2000: 556-591).

Halide Edip, hangi gayeyle bu konferanslar dizisi için Hindistan'a gelmiş olursa olsun, neticede Osmanlı Devleti'nin çok kısa bir zamanda topraklarının büyük bölümünü kaybetmesiyle sonuçlanan süreçte yaşanan acı tecrübeleri, siyasî hata ve yanlışlıkları Hindistan'daki Müslüman dostlarıyla paylaşmak ve benzer bir siyasî kadere sahip bu büyük coğrafyada zıtlıkların uyum içerisinde, bir arada yaşayabilmesinin önemini anlatmak gibi önemli bir görev üstlenmiştir. Konferanslarında, Pan-İslamizm ve Pan-Turanizm gibi farklı fikir cereyanlarının Osmanlı Devleti'ni kurtarmaya yetmediğini ifade eden yazar, Hindistan'daki farklı ırk, dil ve dinlere mensup insanların bir arada yaşamalarının zarureti üzerinde durarak bölünme ve parçalanmanın vahim sonuçlar doğuracağını belirtir. Bu ikazlar ve temenniler, Hindistan'daki farklı anlayışlara sahip Müslümanlar üzerinde ne kadar etkili olabildi? Halide Edip'in Hindistan'ı ziyaretinden 12 yıl sonra geniş bir Müslüman nüfus Pakistan devleti bünyesinde yaşamaya karar verdi ve Hindistan'dan ayrıldı. Bir süre sonra West Bengal'deki Pakistan toprakları da Bengladeş adıyla bağımsız bir ülke olarak tarih sahnesine çıktı. Ama aradan geçen 52 senede hâlâ Hindistan'da yaşamaya karar vermiş iki yüz bin civarında Müslüman nüfus bulunmaktadır. Gerek Halide Edip'in gerekse onun Hindistan'daki Müslümanlar üzerinde etkili konuşmalar yapmasını sağlayan Dr. Ansari ve arkadaşlarının önemli bir Müslüman kitlenin Hindistan'da yaşamayı tercih etmelerinde önemli rol oynadıklarına şüphe yoktur. Orada kalarak varlık mücadelesi verme ve Hindistan'ın bütünlüğünde, Müslüman azınlık olarak yaşamayı tercih etme düşüncesinin yayılmasında, Halide Edip'in sadece Hindistan'daki dostları tarafından Hindistan'a davet edilmesi dışında, şimdilik başka bir bilginiz bulunmamaktadır. İngiliz politikalarına paralel olan bu anlayışın Müslümanlar arasında yayılmasında, elbette ki İngiliz hükümetinin de yararına olan yönler bulunmaktaydı. Esasen bir yabancıнын siyasî karışıklıkların yaşandığı bir zamanda, herhangi bir engelle karşılaşmadan toplam 63 gün boyunca Hindistan'da dolaşması ve burada seri konferanslar vermesi, ancak İngiliz makamlarının onayı ile mümkün olabilecek bir durumdur.

Halide Edip'in açıkça Gandhi'nin Hindistan Kongre Partisi'nin (Indian National Congress) ülkede yürüttüğü "tek Hindistan" politikasını desteklemesi ve Mahatma Gandhi'yi Müslümanlar için de ideal bir lider olarak ön plana çıkarması, bu ziyaretin oldukça önemli bir strateji çerçevesinde planlanmış olduğunu da düşündürmektedir. O'nun "geleceğin anahtarının mensup olunan milletin nasıl bir maddî ve manevî harmandan oluştuğunu bilmek" (Adıvar 1935: 300) anlayışında gizli olduğunu belirtmesi, Hindistan'da farklı dil,

din ve ırkların, ancak ortak kültür ve ortak vatan ideali etrafında toplanabilecekleri tezini de doğrulamaktadır.

Açıklamalar

¹ Eserin Urduca tercümesi: Adıvar, Halide Edip (1935), *Turki min Maşrik aur Mağrib ki Kaşmakaş / Halide Edip Adıvar*. Çeviren: Abib Huseyn.- Delhi : Maktab-e Camiah-e Milliyah-e İslamiyah. Bu eserde yer alan konferans metinlerin kısmi Türkçe tercümeleri, 1938'de *Tan Gazetesi*'nde ve tamamı da 1940 yılında *Yeni Sabah Gazetesi*'nde yayınlanmıştır.

Kaynaklar

- Adıvar, Halide Edip (1935). *Conflict of East and West in Turkey*. Delhi. Jamia Millia.
- (1955). *Türkiyede Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*. İstanbul. Yy.
- (2002). *Inside India*. New Delhi: Oxford University Press.
- Ahmad, Aziz (1999). *Studies in Islamic Culture in the Indian Environment*. Oxford, London: Oxford University Press.
- Aziz, Khursheed Kamal (1967). *The Making Of Pakistan, A Study in Nationalism*. London: Chatto and Windus.
- (1987). *A History of The Idea of Pakistan*. V.1-2. Lahor: Vanguard Boks Ltd.
- Bayur, Y. Hikmet (1987). *Hindistan Tarihi*. C. III. Ankara: TTK Yay.
- Bilkan, Ali Fuat (2005). “Halide Edip Adıvar’ın “Inside India” Adlı Eseri ve Hindistan Ziyareti”. *Bilgi* 33: 119-136.
- Durakbaşa, Ayşe (2007). *Halide Edip, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*. İstanbul: İletişim Yay.
- Düzgün, Şaban Ali (1997). *Seyyid Ahmed Han ve Entellektel Modernizmi*. Ankara: Akçağ Yay.
- Enginün, İnci (2000). *Araştırmalar ve Belgeler*. İstanbul: Dergâh Yay.
- (2007). *Halide Edip Adıvarın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Nehru, Jawaharlal (1995). *The Discovery of India*. New Delhi: Oxford University Press.
- Sadiq, Muhammed (1989). *The Turkish Revolution and the Indian Freedom Movement*. New Delhi: Macmillan.
- Mushirul Hasan (2001). *Nationalism and Communal Politics in India 1885-1930*. New Delhi: Yy.
- Özenç, Nuray (2006). “Cinnah’ın Hindistan Birliğine Olan İncancını Kaybedişi”. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* 16: 225-236.
- Yorulmaz, Osman Bülent (1988). *Halide Edipin Hindistan Hayatı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- (1988). “Hint Basınında Halide Edip Adıvar”. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 4: 179-182.

The Conferences of Halide Edip Adivar in India

Ali Fuat Bilkan*

Abstract: In 1935 Halide Edip Adivar (1884-1964) was invited to India to give a series of conferences. In "Inside India" she describes her impressions of her visit to India. Furthermore, her talks in these conferences were published in 1935 under the title, "Conflict of East and West in Turkey". This work includes sections similar to another book by Halide Edip Adivar, namely "The Influences of East, West and America in Turkey", which was written in 1955. Discussing "Conflict of East and West in Turkey" together with the reasons of Adivar's invitation to India is significant for understanding the different political views of Halide Edip Adivar at different periods.

Key Words: Halide Edip, India, east, west, conference.

---

* Prof. Dr., TOBB University of Economics and Technology / ANKARA
afuat@etu.edu.tr

Конференции Халиде Эдип Адывара в Индии

Али Фуат Билькан*

Аннотация: В 1935 году Халиде Эдип Адывар (1884-1964) был приглашен в Индию с целью проведения серии конференций. Свои впечатления от этой поездки автор описывает в своей работе «В Индии», материалы же конференции опубликованы в 1935 году в книге «Конфликт Востока и Запада в Турции» на английском языке. Выяснение причин приглашения в Индию и характера его данной работы, содержащей похожие с опубликованной в 1955 году работой «Влияние Востока, Запада и Америки в Турции» разделы, имеет важное значение с точки зрения понимания его политических взглядов в различные периоды.

Ключевые Слова: Халиде Эдип, Индия, Восток, Запад, конференция.

---

* Профессор доктор, ТОББ университет экономики и технологии / АНКАРА
afuat@etu.edu.tr

Hikâye ve Romanlarda Sembol Dilinin Görüntüleri Üzerine Bir Değerlendirme

Ebru Burcu Yılmaz*

Özet: Edebî metinler insan gerçeğini günlük dilin sınırlarını aşan bir zenginlikle okuyucuya sunarlar. Yazarlar bunu yaparken, dilin poetik işlevinden ve bilinç dışının sembol üretme ayrıcalığından yararlanırlar. Edebî eserleri sıradanlıktan kurtaran en önemli güç de ifadeye özgün ve etkili bir form kazandıran sembol dilinde gizlidir. Metinlerin, semboller vasıtasıyla işeret ettikleri anlamlar, okuyucuya, kişi ya da kavramların temsiliyle aktarılabileceği gibi, aynı zamanda birtakım görüntülerin arkasına gizlenerek de sezdirilebilir. Bu sebeple sembol dilinin çözümlenmesinde metin içinde geçen unsurlar kadar, metin dışı bilgilere ya da farklı bilimsel disiplinlere ait yöntemlere müracaat edilmesi edebî eserin açıklanmasında bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu yazımızda sembol dilinin, hikâye ve romanlarda hangi görüntülerle karşımıza çıkabileceğini örnek metinlerle açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Sembol dili, arketip, hikâye, roman, rüya.

Giriş

Bir metnin anlaşılması ve yorumlanması ancak derinde yatan gizli özün ve kapalı anlamların açıklanmasıyla mümkün olabilir. Edebî metinler, güçlü bir sezgi kabiliyetine sahip uyanık bir dikkatle incelendikleri zaman, farklı açılımlar ortaya koyan, çok katmanlı yapılar olarak değer kazanırlar. Dilin imkânlarını sınırsız hale getiren semboller, üstün bir duyarlılığa sahip sanatçıların, alışılmış kelime ve anlam birliklerine, yeni ve özgün çağrışımlar yüklemeleri sonucu ortaya çıkarlar.

Sembol kullanma ihtiyacı, insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren, özellikle günümüze ulaşan mitolojik öykü, destan, efsane ve kutsal metinlerde de kendisini hissettirir. Kimi zaman farklı yüzyıllarda ve farklı coğrafyalarda yaşamış insanların benzer semboller kullanmaları sembol dilinin evrensel yönünü ortaya koyar. Sembol dilinin zenginliğini eserlerinde kullanan yazarlar, bu kaynaktan, karakterleri tanıtmak, tema, zaman ve mekân gibi unsurlara açıklık kazandırmak ve anlatımı etkili kılmak için yararlanmışlardır. Semboller kimi eserlerde kişinin bilinçaltını ve komplekslerini yansıtan rüya ve arketiplerin içine gizlenerek karşımıza çıkarken, kimi eserlerde de sembolik anlam

* Yrd.Doç.Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/MALATYA eburcu@inonu.edu.tr

taşıyan mekân, zaman, kişi, renk, şekil ve sayı olarak entrik kurguyu şekillendirirler. Felsefî ve psikolojik açıdan da değerlendirilmesi gereken sembol dili, edebî eserlerin tahlilinde farklı görüntü seviyelerinde karşımıza çıkarlar.

Kişisel ve Kolektif Bilinç dışını Yansıtan Semboller: Arketipsel Sembolizm

Edebî metinlerin içerisinde rüya, öte âlem, hayal ve sembol gibi farklı görünüşlerle ortaya çıkan arketipler, kişisel ve kolektif bilinç dışındaki duyguların dışı vurumudur. “Arketipi algılanabilir kılarak anlamını ve işlevini bir ölçüde yansıtan bilinçteki belirîş biçimini” (Gökeri 1979: 12) arketipsel imge olarak tanımlayan Jung, somut bir şekilde ortaya koyulamayan bilinç dışına ait unsurların, farklı kılıklarda ortaya konulabileceğini belirtir. Sembolik düzlemde insanın bilinç dışına ittiği duygu ve düşüncelerin arketipsel imgelerin arkasına gizlenerek sunulması, edebî eserlerde anlatıma ayrı bir zenginlik kazandırır.

İnsanlığın ortak davranış kalıplarını ve düşünsel yönelimlerini “başlatma, kontrol etme ve yönlendirme kapasitesine sahip doğal nöropsişik merkezler” (Stevens 1999: 49) olarak görülen arketipler, her dönemdeki edebî eserlerde benzer temalar etrafında kullanılmıştır. Bu temaların başında kahramanın iç çatışmalarının, dışarıdaki kişi ve nesnelere somutlaştırılarak anlatıldığı “yeni-den doğuş” teması gelir.

Hikâye ve romanlarda, kişilerin yaşadığı ruhsal değişimlerin ve bireyleşim maceralarının anlatımında, bilinç dışına ait unsurları temsil eden arketipsel semboller kullanılır. Düz anlamda değerlendirildiğinde tek kişiyi ilgilendiren bu tip maceralar, aslında tüm insanlığı içine alan evrensel açılımlara sahip anlamlar taşırlar. Masallarda, kahramanın sihirli bir nesneye ulaşma uğruna yaptığı yolculuklar gibi, hikâye ve romanlarda da mevcut ortamdan kaçarak kendisini bulmaya çalışan kişinin amacı, iç güçlerini tanıyarak onlarla uzlaşmaktır. Bu süreç farklı metinlerde farklı entrik kurgularla hikâye ve roman dünyasına taşınır. Yeniden doğuş temasının işlendiği metinlerde, kişinin geçirdiği ruhsal büyüme süreci, kimi zaman uzun bir yolculuk, tabiata sığınma ve mevcut ortamdan kaçış, kimi zaman da yönlendirici bir gücün etkisiyle yaşanan değişimle ortaya konur. Kişiler düzleminden ziyade, kavramlar ve semboller seviyesinde yapılan değerlendirmeler, kahramanın bilinç dışındaki duyguların yansımaları olarak anlamlandırılır.

Tarik Buğra'nın *Osmancık* romanı, arketipsel sembolizm açısından bize oldukça zengin bir malzeme sunar. Bireyleşim macerasının, bir devletin kuruluş süreciyle birlikte ele alındığı romanda, iç güçleriyle uzlaşmaya çalışan insanın, kendisini ve çevresini algılama konusunda verdiği sınavlar, *Osmancık*'ın şahsında işlenir. Romanda kara güçleri temsil eden gölge arketipi, kişiler seviyesinde Aya Nikola, Nikeforos ve Kalanoz olarak karşımıza çıkar. Osman'ın eksik yönü olan

animası ise Malhun Hatun'la somutlaştırılır. Erkeği bütünleyen dışı öge olan anima arketipi, kişiyi kendisiyle sınırlı olmaktan kurtarır. “Kendisiyle sınırlı olan Osmancık, kendi dışına çıkmaya karar verdiği ilk anda animası ile karşılaşır ve eksikliğin sebebi anlar” (Özcan 2003: 107). Romanda, yüce birey arketipi Edebalı ile temsil edilirken, Edebalı'nın tekkesi, simgesel anlamda bireyleşim macerasındaki değişim mekânı olan ve fonksiyonel anlamda ana rahmine karşılık gelen “balinanın karnı” (Campbell 2000: 107) olarak değerlendirilebilir. Osmancık'ın Osman Gazi Han'a dönüşme sürecinde yol gösterici olan arketipler diğer roman kişilerinin kılığına girerek karşımıza çıkarlar. Yönlendirici kişilerin yanı sıra, kahramanın ruhsal büyüme sürecinde onu yoldan çıkarmaya çalışan gölge arketipi de bilinç dışının kara gücünü temsil eder. Böylece “bastırılmış bilinç dışı içerikler, negatif duygular olarak tahripkâr biçimde ortaya çıkabilir” (Jung 2007: 95). Her ne kadar metinde fiziksel bir süreç gibi tasvir edilse de, kahraman asıl yolculuğu iç dünyasının gizli ve örtük dilini keşfetmek için gerçekleştirir. Arketipsel sembolizm, analitik psikolojinin verilerinden de yararlanarak insanın evrensel boyuttaki bu yolculuğunu itibarî dünyanın sınırları içinde okuyucuya sunar.

Arketiplerin en yoğun olarak bulunduğu kaynaklardan biri olan sanat eserleri, kolektif bilinç dışının gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir araç konumundadır. Bu yüzden edebî eserlerin Jung'un arketip teorisi dikkate alınarak farklı yönlerden değerlendirilmesi, insan gerçeğini yansıtmaya çalışan yazarın amacına ulaşmasına hizmet edecektir.

Ruhsal Dünyanın Aynası: Rüyalarda

İnsanoğlunun beden ve ruhen dinlenme ihtiyacının bir sonucu olan uyku hali, gerçek hayatın düz anlamıyla çevrelenmiş kişinin, her türlü duygu ve isteklerini sınırsız bir şekilde ortaya çıkaran rüyalara açılan bir kapıdır. Biyolojik yaşantımızın yaklaşık olarak üçte ikisini uykuda geçirdiğimizi belirten kaynaklar, bu süre içerisinde bedensel durgunluğun yerini bilincin aktivitelerinin aldığını ortaya koyarlar. Bu sebeple rüyalar, kişinin ruhsal yapısıyla ilgili bilinmeyen yönler için ipuçları veren bir kaynak olarak değerlendirilmelidir. Erich Fromm, yorumlanmamış bir rüyayı, okunmamış bir mektuba benzetir. Ona göre rüyalar, “uykudayken bedenimizi terk eden ruhumuzun, gerçek yaşantısını yansıtan, akıldışı arzularımızın bir tatmin arayışıdır” (Fromm 1997: 49). Modern romanda, kişilerin duygu dünyalarına ait ayrıntıların verilmesinde rüyalar önemli bir araç olarak kullanılır. Normal şartlarda iç dünyasını açamayan kahramanın, gördüğü rüyalar, sembolik düzlemde yorumlanarak okuyucuya yol gösterir. Yazarın, karakterlerini oluştururken rüyalar yoluyla elde edebileceği, “bilinç ve bilinç dışı kutuplarının iletişiminden doğan” (Gökeri 1979: 59) insanın ruhsal bütünlüğü ve kişilik özellikleri, sembol dilinin çok katmanlı yapısıyla birlikte sunulur. İnsanî öze ait gerçekleri yansıtmayı amaçlayan edebî eserlerde, rüya motifi, insan ruhunu tüm çıplaklığıyla ortaya koyma çabasına hizmet eder.

Kişilerin kendilerini arama maceralarının, tarihsel bir konu çerçevesinde ele alındığı Elif Şafak'ın *Şehrin Aynaları* romanında, engizisyon zulmünden kaçan insanların, İspanya'dan İstanbul'a uzanan kaçış macerası hikâye edilir. Yahudi kimliğini gizlemek zorunda kalan insanların yaşadığı eziklik psikolojisi ve birtakım kompleksler kişi ve kavram seviyelerinde ortaya konduğu gibi, rüyalarda açığa çıkan sembollerle de sezdirilir. Romanda, Miguel Pereira, hayatına anlam yükleyemediği için, tutunacak bir dal bulamayan ve durumunun farkında olan bir insandır. Miguel, kardeşi Antonio'nun eşine ilgi duyar ve bu ilgi zamanla karşılıklı bir ilişkiye dönüşür. Romanda macerası en geniş şekilde ele alınan Miguel'in gördüğü rüyalar, kapalı kalan olayları aydınlatarak tarzda romana dahil edilir. Arketipsel sembolizmde, "aşama arketipinin sergilenmesi sırasında kahramanın gittiği uzak ülke, aslında kahramanın kendi bilinç dışıdır" (Dökmen 1993: 63). Romanda, kardeşi ve çevresiyle yaşadığı anlaşmazlıkların, rüyasında ortaya çıkan sembollerle sezdirildiği Miguel'in kimseyle paylaşmadığı duygu ve düşünceleri rüya aracılığıyla dışa vurulur. Rüyasında bir serüvene davet edilen Miguel, orada her şeyin gerçek dünyadakinin tam tersi olduğunu görür. Tanıdığı dilenci burada bir kral olarak karşısına çıkarken, ağaçların dalları toprağın altında olup, kökleri yukarıya doğrudur. Yüzlerce dipsiz kuyuyla karşılaşan Miguel, bu kuyuların birinde Harut ve Marut'u, diğerinde ise Yusuf peygamberi görür. Miguel'in bilinç dışına hapsettiği duyguların yansımaları, rüyasında farklı kişilerin kılıklarına bürünerek karşısına çıkar. Kişinin kendisine gönderdiği mesajlar olarak yorumlanan rüyalar, Miguel'i yüzleşmekten kaçındığı düşüncelerle karşı karşıya getirerek, yaşadıklarının kendisi üzerindeki etkilerini açık bir şekilde görmesini sağlar.

Fantastik edebiyat ürünlerinde gerçeküstü unsurların baskın olması okuyucuyu metinden uzaklaştırabilir. Ancak sembol dilinin anlatılardaki görüntü seviyelerini dikkate alarak yapılacak bir çözümleme, metnin amacını ve satır aralarındaki görünmeyen anlam dünyasını zengin bir bakış açısıyla ortaya koyar. Rüyalar da ruhun geçirdiği tecrübeleri ve uyanırken dışa vurulamayan bilinçaltının sırlı dünyasını metne taşıyan kanallar olarak değer kazanır ve metin analizinde önemli rol oynarlar.

İhsan Oktay Anar'ın fantastik öğelerle örülü romanı *Puslu Kıtalar Atlası*'nda baş kişi Bünyamin'in dünya kitabını okumak için çıktığı yolculuğun sembolik durakları ve bu yolculukta karşılaştığı kişi ve olaylar anlatılır. İç içe geçmiş hikayelerle oluşturulan romanın bazı bölümlerinde rüya motifinden yararlanır. Hatta düş görme ile uyanık olma hali kimi zaman yer değiştirerek hangisinin gerçek olduğuna dair hem kahramanda hem de okuyucuda şüphe oluşur. Tasarladığı dünya atlasını yazabilmek için rüya halini kullanan Uzun İhsan Efendi, uykunun bir uyanış ve düşlerin de gerçeğin ta kendisi olduğunu düşünür:

“Az önce uyanıp gözlerini gerçek dünyaya açarak yatağında gerinmeye başladığında belki de bir uykuya dalmıştı. Eğer bu doğruysa, şimdi gördüğü her şey bir düşü. Gördükleri ister gerçek, ister düş olsun, bundan gerçeği ya da düşü gören bir öznenin varlığı çıkıyordu” (46).

Romanın ilerleyen bölümlerinde dünya atlasının ayrıntıları Uzun İhsan Efendi'nin oğlu Bünyamin'e gönderdiği mesajlarla ortaya çıkar. Bedenin dış dünyadaki yolculuğuna rehberlik eden fiziksel ölçülerin yerini, rüyalarda açığa çıkan bilinç dışının yansımaları alır. Nitekim, Uzun İhsan Efendi'nin amacı diğer kâşiflerden farklı olarak keşfedilmemiş kıtaların izlerini, içtiği uyku şurubu yardımıyla yelken açtığı rüyalarda bulmaktır. Babasının atlasıyla yola çıkan Bünyamin'in gördüğü rüyalar da ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Rüyasında yeraltının bin bir çeşit hazine ve tehlikelerini gören Bünyamin, bir ağacın köklerini takip ederek kurtulur ve ağaçtaki tek meyveye karşı dayanılmaz bir istek duyar. Rüyada karşımıza çıkan bu semboller mitolojide yaygın olarak kullanılan “hayat ağacı” motifini hatırlatır. Romanda “ağaç”, yer altındaki maceradan yaralı olmasına rağmen kurtulan Bünyamin için “arzuları gerçekleştiren bereketli yanıyla Dünya eksenidir” (Campbell 2000: 245). Başkişinin ağaca tutunarak yeryüzüne çıkışı simgesel yolculuğun önemli bir aşamasının başarıyla geçildiğine işaret eder. “Bilmek” ve “şahit olmak” eylemlerinin derin anlamları üzerine kurulan romanda, Uzun İhsan Efendi, kişinin ruhsal büyüme macerasının önemine ve bu macerada rüyaların yol gösterme işlevine sık sık vurgu yapar:

“Bilmek ve şahit olmak en büyük mutluluktur. Macera ise büyük bir ibadettir; çünkü O'nun eserini tanımanın başka bir yolu olduğunu görebilmiş değilim.(...) [Atlasımı] daima yanında taşı ve atıldığın bu macerada yolunu kaybedecek olursan bu düş atlasının sayfalarını karıştırabilirsin” (55).

Jung, “düşler, yakından bakıldığında komplekslerle ilgili belirtilerdir.” (Jung 2000: 123) der. İç dünyaya açılan kapıların önünde engel olan bu olumsuz duygu ve düşünceler, kişi tarafından bastırıldıkça daha da büyüyerek bilinç üzerinde baskı kurmaya başlar. Edebî anlatılarda kişilerin ayrıntılı olarak tanıtılmasında ve olaylar karşısındaki tavırlarının anlaşılmasında rüya motifi önemli bir unsurdur. Sembol dilinin okunmasıyla anlaşılır hale gelen rüyalar, insanı uyanıkken bile fark edemediği gerçeklerle yüzleştirir. Bu bakımdan rüyalar, sahip oldukları anlam yoğunluğu ve çağrışım gücüne göre değerlendirilmelidir.

Psikolojik Yapının Mekâna Yansımaları: Labirent Mekânlar

Kişinin yeryüzü üzerinde durduğu konumu belirleyen mekân, fiziksel ve coğrafi boyutun yanı sıra, insan ruhunun çözümlenmesinde de önemli rol oynayan bir araçtır. Hikâye ve romanlarda mekân, içinde yaşayan insanın psikolojik durumuna göre şekillenerek, ruhsal yapısından hareketle boyut kazanır. Mekân, olayların geçtiği yer hakkındaki tanıtıcı bilgilerle ve tasvirlerle tanım-

lanırken, temaya ve kişilerin ruhsal dünyalarına dair önemli ipuçlarına işaret eder. Mekâna ait semboller, tabiat unsurları, renkler ve diğer dekoratif unsurlara yapılan vurgularla ortaya konur. Mekânın, temanın açılmasına hizmet etme fonksiyonu, sadece fiziksel ölçümlere göre değerlendirilmeyerek, mekân-insan ilişkisinden hareketle çözümlenmesini gerekli kılar.

Hikâye ve romanlarda kişilerin kabullerine göre anlam kazanan mekân, olayların seyrine göre dar ya da geniş olma vasfını kazanabilir. Kendisiyle ve çevresiyle barışık olan insan, bulunduğu mekânda sıkılmazken, baskı altında olan kişi için mekân, ezici bir ağırlığa sahiptir. Bu yüzden mekânın daralması ya da genişlemesi, kahramanın ruhsal durumuyla doğrudan ilişkilidir. Olgusal anlamda kapalı mekanlar, “genellikle mutsuz bilincin trajik bir süreçte gelişen tükeniş öyküsünü yansıtır” (Korkmaz 2007:410).

Sabahattin Ali'nin “Ses” adlı hikâyesinde başkışı Ali'nin dramı, mekân içindeki konumu ve mekânın onun üzerinde bıraktığı etkiye göre ortaya konur. Ait olduğu coğrafyada kendisini daha rahat hissederek Ali'nin, bu ortamdan kopararak, başta insanların tavırları olmak üzere her şeyin kendisine yabancı olduğu bir mekâna götürüldüğünde yaşadığı değişim, labirent mekân halini alan ortamın, Ali üzerinde kurduğu baskıyla birlikte verilir. Bir ses yarışması için Ankara'ya getirilen Sivaslı Ali'nin şahsında, tüm hikâye boyunca ön plana çıkarılan çatışma, Ali'nin tek cümlesiyle ifade edilir:

“Ben o odada bir türlü sesimi bulamadım” (118).

Sivaslı Ali'nin mekânla olan ilişkisinden hareketle, mekânın kahramanın psikolojisi üzerindeki etkisine işaret edilen hikâyede, köy-kasaba, saz-piyano, sarısiyah gibi çatışmalarla da temaya belirginlik kazandırılır. “Labirent temalı” (Bourneur-Quellet 1989: 117) anlatımlarda, mekânın kahraman üzerindeki ezici baskısı mekânın daralmasına sebep olurken, mekân tasvirleri kişinin yaşadığı ruhsal değişimlerden izler taşır. Mekân ve insan arasındaki ilişki, insanın yaşadığı ruhsal karmaşayı dışı vuracak şekilde sezdirilir. Karanlık odalar, yokuşa çıkan merdivenler, gidip gelinen yollar, kuyu, tavan arası, mahzen gibi örneklerle karşımıza çıkan labirent mekânlar, dış dünyadaki konumlarına göre değil, ruhsal yapıyı yansıtmaya işlevine göre değer kazanırlar.

Oğuz Atay'ın *Korkuyu Beklerken* adlı hikâye kitabındaki “Beklenen” başlıklı hikâyede, tavan arasında unutulmuş sevgiliyle yıllar sonra karşılaşan kadın kahramanın, yaşadığı ruhsal çatışmalar tavan arasının simgesel düzlemdeki yorumu çerçevesinde sunulur:

“Eski sevgilisi yatıyordu yerde. Tozlanmış, örümcek bağlamış tavan arasındaki her şey gibi. Kitap sandığına ve resim tahtalarına örümcek ağlarıyla tutturulmuş eski bir heykel gibi” (30).

Tavan arasındaki eşya ve resimlerin hatırlattığı geçmiş günler ve intihar eden sevgilinin hissettirdiği vicdan azabının ağırlığı, başkışıyı tavan arasına çağırır. Kişinin unutmak ya da geçici olarak uzaklaşmak istediği duygu ve düşüncelerin itildiği bilinç dışı, tavan arası ile sembolize edilir. Mekânın karanlık ve boğucu atmosferi, canlanan hatıralarla bir yüzleşme alanı haline gelir.

İnsanın ruhsal bunalımları ve iç çatışmalarının işlendiği romanlarda labirent mekânlar önemli işlevlere sahiptir. Bu tip mekânlar, kişinin gizli kalmış yönlerini yansıtacak tarzda kurgulanır. Kişinin olaylar içindeki rolünden ziyade, mekânla olan mücadelesi ön planda yer alır. Mekân, insan ruhundaki değişimleri ve çatışmaları görünür kılan bir unsur olarak hem metne ait bir materyal unsur, hem de sembol dilinin mekâna yansıyan dışavurumu olarak değer kazanır.

Nicelikten Niteliğe Dönüşen Semboller: Sayılar

Varlıkları nicelik yönünden, zaman ve mekân üzerinde konumlandırılan sayı sistemleri, farklı kültürlerde çeşitlilik göstermelerine karşılık temelde evrensel geçerliliğe sahip anlamlar taşırlar. Sayıların ortaya çıkışıyla, insanın düşünce mekânizması arasındaki ilişkiden hareketle anlam kazanan sayı sembolizmi, sayıların sadece matematiksel işlemlerde değil, aynı zamanda ruhsal yaşantının alanı olan iç dünyamızın ifade şekli olarak da önem kazandığını gösterir.

Batıl inançlardan bilimsel çalışmalara kadar pek çok alanda karşımıza çıkan sayılar, matematiğin yanı sıra sosyal bilimlerde de başvurulan bir kaynaktır. Hikâye ve romanlarda, olayların meydana geliş süreleri veya varlıkların sayısı sembolik düzlemde sorgulanması gereken ayrıntılardır. Kitab-ı Mukaddes'e göre evrenin altı günde yaratılmış olması, sınıflandırma sayısı olarak üçün kullanılması, iki sayısının bölünmeye ve uyumsuzluğa işaret etmesi gibi örnekler, sayıların sembolik anlamlarına göndermede bulunan tanımlamalardır.

Tank Buğra'nın *Gençliğim Eyvah* romanında da, karşı gücü kişiler düzleminde temsil eden İhtiyar'ın gizli niyetleri sayı sembolizminden yararlanılarak verilir. Delikanlı'yı gizli emelleri için kullanmaya çalışan İhtiyar'ın planının son aşaması "kırkinci oda" ile sembolize edilir. Bu yüzden İhtiyar, Delikanlı'ya kırkinci odayı göstermeden, onu elinden kaçırmak istemez. Genellikle kritik zamanların ifadesinde kullanılan kırk sayısı, "arınmanın ve yaşam aşamasının tamamlanışı" (Schimmel 2000: 268) olarak değerlendirilir. Roman- da ise, kırkinci odaya gelmeden önce yaşanan süreç, İhtiyar'ın, hedefine ulaşmak için bekleme ve hazırlanma dönemine işaret eder.

Edebî eserlerde yazarın kullandığı semboller, dış vurulamayan duygulara ışık tutar. İnsanın iç dünyasındaki parçalanmalar sembollerle daha açık bir şekilde yansıtılır. Anlatıcının ya da kahramanın sık sık vurgu yaptığı sayısal ifadeler de, doğrudan ortaya koyulamayan duygu ve düşünceleri yoğunlaştırılmış olarak okuyucuya sunar. Elif Şafak'ın *Şehrin Aynaları* romanında, kişinin iç güçleriyle

uzlaşmadığı noktalarda ortaya çıkan çatışmaların sebep olduğu kimlik bunalımı, sayı sembolizminden yararlanılarak ifade edilmeye çalışılır:

“En önemli gerçektir, birken iki olabilenin, iki iken sıfır olabileceğidir” (261).

Kişiliğinin karanlık yönleriyle uzlaşmayı başarabilen insan, bir sayısının ifade ettiği bütünlüğe ulaştıktan sonra, ruhsal yaşantısına yön veren ve kimi zaman açığa vurulmayan yönlerini de kabullenir. Böylece birken iki olmayı başarır. Ancak, “öteki denen insanın sayısı” (Schimmel 1998: 58) olan iki, ruhsal yapıdaki bölünme ve uyumsuzluğu temsil ettiği için, bireyleşim sürecini tamamlamayan kişi, ruhsal bütünlük açısından ağır darbeler alır. Romanda vurgulanmak istenen kişinin kendisini tanıma serüveni, sayıların temsil ettiği anlamlarla daha zengin bir şekilde ifade edilir.

Montaj Olarak Kullanılan ve Sembolik Anlam Taşıyan Metinler

Hikâye ve romanlarda montaj yoluyla yer alan metinler, yazarın vermek istediği düşüncüyü daha etkili kılar. Ayrıca, metinde doğrudan doğruya verilemeyen ayrıntılar, sembolik anlam taşıyan masal, efsane, halk hikâyesi, mit ve kutsal kitaplardan yapılan iktibaslarla ortaya konmaya çalışılır. Yazar, bu işlemi gerçekleştirirken ana metinle, montaj olarak kullanılan parça arasındaki geçiş birimlerini dikkatle oluşturmalıdır. Nitekim, montajlanan parça, ana metindeki akışı bozmadan verildiği taktirde anlatıyı çok yönlü olarak açımlayan bir kaynağa dönüşür. Aradaki kopukluk yazarın, dolayısıyla metnin anlaşılmasını zorlaştırır.

Bireyin, kendisi olma mücadelesini ve bu macerada karşılaştığı engelleri, baskı ve özgürlük çatışması çerçevesinde ele alan Cengiz Aytmatov, romanlarını halk hikâyeleri ve efsanelerden parçalarla zenginleştirerek sunar. Eserleri pek çok dile çevrilen yazar, insanın evrensel açılımlara sahip problemlerini ana tema olarak ele alır. *Gün Uzar Yüzyıl Olur* romanında kullandığı “Mankurt Efsanesi” ve *Cengiz Han’a Küsen Bulut* romanındaki “Sarı Özek Kurbanları” başlıklı efsane, onun ötekileşme sorununa işaret eden en dikkat çekici örneklerdir. “Mitin kişisel açılımı olan Jolaman, insanın içinde taşıdığı potansiyel ötekiliğin/ötekileşmenin yoğunlaştırılmış imgesidir” (Korkmaz 2004: 26). Kişilerin, kendilerine yabancılaşarak manevî değerlerine karşı sağırlaşmalarının ele alındığı *Gün Uzar Yüzyıl Olur* romanında montaj olarak kullanılan Mankurt efsanesi, başta Sabitcan olmak üzere ötekileşmiş insanların içine düştükleri trajik durumu ve bu insanların kayıplarını derin anlamda sorgulayan bir metindir. *Cengiz Han’a Küsen Bulut* romanında, dikta yönetimin insanlar üzerindeki yıkıcı etkileri, başkişi Kuttubayev’in kaleme aldığı ve Cengiz Han’ın hakimiyet hırsının, doğal yaşamın karşısında bir tehdite dönüşmesi hikâyesiyle anlatılır. Bu efsane, temaya açıklık kazandırmanın yanı sıra, okuyucunun kişi ve kavramlar arasındaki paralellikleri ve zengin açılımları görmesini sağlar.

Hikâye ve romanlarda kutsal kitaplardan alınan kıssalardan da faydalanılır. Sembolik anlatımın yoğun olduğu bu tip metinler, genellikle kişilere

bireyleşim sürecinde yol gösteren bir işleve sahiptir. Tarık Buğra'nın hemen hemen tüm romanlarında ele aldığı yeniden doğuş teması, çeşitli metinlerden montaj yoluyla alınan parçalarla birlikte sunulur. Örneğin, *Osmancık* romanında, Osmancık'ın yaşadığı bireyleşim macerası, Yedi Uyurlar hikâyesine telmihte bulunularak işlenir. Jung, bu hikâyenin yeniden doğuşu sembolik bir dille anlattığını belirterek şu şekilde anlamlandırır:

“Her kim mağaraya, yani herkesin kendi içinde taşıdığı mağaraya ya da bilincin dışındaki karanlığa girerse, kendisini önce bilinç dışı bir dönüşüm sürecinin içinde bulur” (2003: 67).

Osman'ın, Edebalı'nın tekkesinde ruhsal anlamda yaşadığı yeniden doğuşun önemi, Yedi Uyurlar benzetmesi ile vurgulanır. Edebi eserlerde sıkça başvurulan bir teknik olan montaj, sembolik düzlemde okunması gereken alıntıların, ana metinde kullanılmasıyla, anlatının ifade gücünü ve tematik vurguyu güçlendirir.

Metnin içeriğini zenginleştirmek ve mesajı daha etkili kılmak için yararlanılan montaj tekniğinde, aynen aktarımla ya da özetleme yoluyla, önceden üretilmiş metin parçaları kullanılır. Montajlanan parçalar metni doğrudan açabileceği gibi sezdirme yoluyla ve okuyucunun arka plan kültürünün yardımıyla çözümlenebilecek simgesel anlamlarla da ana metne bağlanabilirler. Az sözle birden fazla durumun anlatılması ya da ruhsal dünyanın düz anlatıma sığmayan derin yönlerinin ifade edilmesi gerektiğinde montaj tekniği sembol dilinin de yardımıyla metnin anlam boyutunu zenginleştirir.

Sonuç

Sembollerin anlatı metinlerinde ortaya koydukları çeşitliliği yansıtan bu görüntü seviyelerinin yanı sıra, zamansal ifadeler, isimler, renkler, geometrik şekiller, tabiat olayları ve hayvanlar da sembol dilinin ifade vasıtası olarak kullanılabilir. Sembol dilinin yorumlanabilmesi ve metne kazandırdığı anlam yoğunluğunun doğru bir şekilde okunabilmesi için, okuyucunun belli bir donanıma sahip olması gerekir. Tarih, felsefe, psikoloji, sosyoloji, mitoloji, matematik ve tıp gibi bilimlerin yardımıyla çözümlenebilecek olan sembol dili, konuşma ve yazı dilinden farklı bir yoğunlukla karşımıza çıkar.

Sembol kullanımını sadece edebi eserlerle sınırlı olmayıp, gündelik hayatın tekdüzelikli karşısında, kendisine yeni ifade imkanları arayan insanların da başvurduğu bir yönelimdir. Nitekim sembolizm, “büyük ölçüde, saf duyu algılarının, tecrübemizde bulunan daha ilkel unsurlar adına semboller görünümü altında kullanılması” (Whitehead 2000: 26) ile pratiğe dökülür. Edebi eserlerde ise, estetize edilerek ve itibari dünya içerisindeki önemli ayrıntıları birtakım görüntülerin arkasına gizleyerek vermeye çalışan sanatçı için anlamı derinleştiren bir aktivitedir.

Sayırsız duygu ve ruh halini içinde barındırabilen insan gerçeğinin çözümlenmesinde anlatı metinleri, önemli bir yere sahiptir. İnsanı duyarlılıkları ve insana

bağlı olayları en iyi yansıtan kişiler olan sanatçılar, sembol dili sayesinde, gündelik dilin sınırlarını genişleterek yeni ve özgün ifade imkânları ortaya koyarlar. Sanatçılar, sembol kullanmadaki başarılarına göre değerlendirildiğinde, özgün semboller kullanan yazarların ortaya koydukları eserler, kendilerine her dönemde okunma ve evrensel ölçülere ulaşma ayrıcalığı vermiştir. Aynı zamanda sembol dili, edebî metinleri tek boyutlu olmaktan kurtararak, farklı yorumlara müsait anlam ve çağrışımlarıyla okuyucuya zengin bir dünya sunar. Metin karşısında hazırlıklı ve donanımlı bir okuyucu isteyen sembol dili, edebî eseri her okunuşta yeniden üretilen dinamik ve canlı bir kaynağa dönüştürür.

Kaynaklar

- Anar, İhsan Oktay (2007). *Puslu Kıtalar Atlası*. İstanbul: İletişim Yay.
- Ali, Sabahattin (2000). *Sabahattin Ali Bütün Öyküleri I*. İstanbul: YKY.
- Atay, Oğuz (1997). *Korkuyu Beklerken*. İstanbul: İletişim Yay.
- Aytmatov, Cengiz (1995). *Gün Uzar Yüzyıl Olur*. İstanbul: Ötüken Yay.
- (1995). *Cengiz Han'a Küsen Bulut*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Buğra, Tarık (2002). *Osmancık*. İstanbul: Ötüken Yay.
- (1997). *Gençliğim Eyvah*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Campbell, Joseph (2000). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. İstanbul: Kabalıcı Yay.
- Dökmen, Üstün (1993). “Düşler Tarlası Filminde Arketipler”. *Adam Sanat* 96: 63-68.
- Fromm, Erich (1997). *Rüyalar Masallar Mitoslar*. İstanbul: Arıtan Yay.
- Gökeri, A.İ (1979). *Arketiplere Dayanan Yeni Bir Tahlil Metodunun Tanıtılarak İngiliz Ve Türk Edebiyatında Bazı Romans Ve Epik Niteliğinde Yapıtlara Uygulanması*. Doktora Tezi, Ankara: DTCF.
- Jung, C. Gustav (2001). *İnsan Ruhuna Yöneliş*. İstanbul: Say Yay.
- (2003). *Dört Arketip*. İstanbul: Metis Yay.
- (2007). *İnsan ve Sembolleri*. İstanbul: Okuyan Us Yay.
- Korkmaz, Ramazan (2004). *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*. Ankara: Türksöy Yay.
- (2007). “Romanda Mekanın Poetiği”, *Edebiyat ve Dil Yazıları, Mustafa İsen'e Armağan (Ed.Ayşenur Külahlıoğlu İslam - Süer Eker)*. Ankara: Grafiker.
- Özcan, Tarık (2003). “Osmancık Romanının Arketipsel Sembolizm Açısından Yorumlanması”. *Bilig* 26: 103-116.
- Schimmel, Annemarie (2000). *Sayıların Gizemi*. İstanbul: Kabalıcı Yay.
- Stevens, Anthony (1999). *Jung*. Çev. Ayda Çayır. İstanbul: Kaknüs Yay.
- Şafak, Elif (1999). *Şehrin Aynaları*. İstanbul: İletişim Yay.
- Whitehead, Alfred North (2000). *Süreç Epistemolojisi Bağlamında Sembolizm*. Çev. Ramazan Ertürk. Ankara: Yayınevi.

An Evaluation of the Images of Symbolic Language in Short Stories and Novels

Ebru Burcu Yılmaz*

Abstract: Literary texts present human reality with a richness that goes beyond the boundaries of daily language. In doing this, authors make use of the poetic qualities of language and the symbol-producing potential of the unconscious. What distinguishes literary works from ordinary texts is symbolic language, which has the potential to give expressions an original and effective shape. The meanings behind symbolic language can be implied either through the representation of persons or concepts, or through the creation of a variety of images. That is why, in analyzing symbolic language, it is essential not only to focus on the elements in the text but also to make use of information external to the text and methods belonging to different scientific disciplines. This article will use example texts to identify the images through which symbolic language can appear in short stories and novels.

Key Words: Symbolic language, archetype, short story, novel, dream.

---

* Assist. Prof. Dr., İnönü University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature / MALATYA
eburcu@inonu.edu.tr

Анализ изображений символического языка в рассказах и романах

Эбру Бурджу Йылмаз *

Аннотация: Литературные тексты доводят до читателя человеческую реальность богатством литературного (выше повседневного) языка. Авторы при этом используют поэтическую функцию языка и привилегию бессознательной символизации. Важная сила, защищающая литературные произведения от обычности и обыденности, скрыта в языке символов, придающем уникальные и эффективные формы. Значения текстов, передаваемые читателю посредством символики, могут передаваться также представлением понятий или людей, и в то же время скрываться в тени некоторых действий. Поэтому для понимания литературного произведения наряду с рассмотрением элементов текста для анализа языка символов, необходимо обращение и к другим сведениям или различным методам научных дисциплин. В этой статье на примере образцов текстов сделана попытка показать изображения символического языка, встречающегося в рассказах и романах.

Ключевые Слова: символический язык, архетип, рассказ, роман, сон.

---

* Университет Иноню, факультет литературы и естественных наук, кафедра турецкого языка и литературы / МАЛАТЬЯ
eburcu@inonu.edu.tr

Klasik Türk Şairinin Poetikası Üzerine

Menderes Coşkun*

Özet: Edebî bir terim olarak poetika, şairlerin şiir yazarken bağlı oldukları veya önemsedikleri şiirsel görüş ve kuralların bütününe verilen addır. Dolayısıyla her şairin ve şiir geleneğinin yazılmış veya yazılmamış bir poetikası olmalıdır. Bir şiir geleneğinin poetikasına tabi olan şairlerin bireysel poetikaları olmaz. Klasik Türk şairleri (divan şairleri), aynı şiir tarzının en güzel şiirlerini söylemeye çalışan şairlerdir. Şiirlerinde mizaç, yetenek ve eğilim farklılıklarının izleri görülebilir. Ancak bu farklılıklar, mensubu oldukları şiir geleneğinin poetikasını değiştirecek boyutta değildir. Onların poetikaları, tabi oldukları şiir geleneği tarafından önceden belirlenmiştir. Bundan dolayı divan şairleri modern anlamda bir poetika yazma ihtiyacı hissetmemişlerdir. Fakat onlar, konusu şiir olan beyitler ve şiirler yazmışlar, divan şiirinin geleneksel teşbih malzemesini şiir için yaptıkları tasvirlerde de kullanmışlardır. Biz bu çalışmada divan şiirinin doğru anlaşılmasında önem arz ettiğine inandığımız tanım ve teşbihleri bir araya getirdik. Divan şairinin nükteli ve etkileyici şiirler yazarak şairlik yeteneğini göstermek, eğlenmek, eğlen-dirmek, sosyal ve edebî çevresinin takdirini kazanmak istediğini ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Divan Şiiri, poetika, klasik Türk şiiri, divan şairleri, şiir tanımı.

Giriş

Şiir, Aristo'dan beri farklı öncelik ve bakış açılarıyla ve daha güzel ifade arayışlarıyla tekrar tekrar tanımlanmıştır.¹ Şiirde kimisi “vezin ve kafiye”yi esas alıp, onu “mevzûn u mukaffâ söz” olarak tarif ederken, kimisi “ahenk”i ön plana çıkartıp onu musikiye yaklaştırmıştır. Şiirde “hayal”i, “duygu”yu, “fikir”i veya “hayat”ı önceleyenler de şiir tanımlarını, bu kavramların etrafında şekillendirmişlerdir.

Türk edebiyatında, şiir sanatı üzerinde düşünme faaliyetleri, büyük ölçüde 1880'li yıllardan sonra başlamıştır. Tanzimat'tan sonra Türk şairleri, şiir ve edebiyatın her mevzuu üzerinde kafa yormuşlardır. Şiiri ve edebiyatı fikir ve hislerin doğrudan veya sanatkarane bir taşıyıcısı olarak gören şairlerin ya-

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / ISPARTA International Burch University – SARA/EVO
mencoskun@yahoo.com

nında, şiiri hiçbir şeyin aracı olarak görmek istemeyen, Tanpınar'ın ifadesiyle "sanat eserinin kendi varlığından başka bir hedefi" olmaması gerektiğine inanan, şiiri "her türlü menfaat endişesinden uzak, gayesini yalnız kendisinde bulan bir mükemmeliyet" olarak kabul eden şairler de bulunmaktadır (2000: 13).² Meselâ Cenap Şehabeddin sanatta, kendi ifadesiyle "hüsn-i mücerred'in peşindedir". Cenab'ın sanat anlayışı şu cümlelerle özetlenebilir: "Güzellik bir vasıta değil bir gâyedir" (Akay 1998: 203). "Şair, güzellikten başka hiçbir endişenin esiri olmadığı için hakikatini de şiiri gibi kendisi yaratır." (Akay 1998: 191-193). "Biz hâlâ anlayamadık ki edebiyat bir musikidir. Sözün ve lisânın musikisi... Ondan yalnız zevk-i bedîi beklemek hakkına malikiz. Edebî nazım ve edebî nesir bir nevi beste, bir nevi tablo, bir nevi heykeldir. Ve münhasıran güzelliğe istihdâf eder" (Enginün 2006: 179).

Şiirde "terennüm ve tahayyül"ü önceleyen Ahmet Haşim, şiirle ilgili şunları yazar: "Şair ne bir hakikat habercisi, ne bir belâgatli insan, ne de bir vâzi'-ı kânûn [kanun koyucu]dur. Şairin lisânı nesir gibi anlaşılacak için değil, fakat duyulmak üzere vücut bulmuş, musiki ile söz arasında, sözden ziyade musikiye yakın mutavassıt [arada bulunan] bir lisandır." Ona göre şiirde mana ve mesaj aramak "terennümü yaz gecelerinin yıldızlarını, ra'ş'e [titreme] içinde bırakan hakir kuşu eti için öldürmek" demektir. "Şiirde mevzu, şair için ancak terennüm ve tahayyüle bir vesiledir... Herkesin anlayabileceği şiir münhasıran [özellikle] dûn [küçük] şairlerin işidir... En güzel şiirler manalarını kâriin [okuyucunun] rûhundan alan şiirlerdir." (Enginün ve Kerman 1987: 69-77). Haşim başka bir vesileyle "Şiir ne kadar imponderable [ölçülemez, tartılamaz]a yaklaşırsa, o kadar güzel ve o kadar şiir oluyor." der. Bir röportajında sanatla ilgili görüşlerine açıklık getirir: "Benim istediğim sanat, mananın ve âhengin birbiri içinde eriyip kaynaşmasından meydana gelen sanattır. (İçinde ateş gibi ve ateş renkli çayın bulunduğu kâseyi göstererek) Ben bu Çin kâsesinde neden çay içiyorsam, şiiri de onun için yazıyorum. Sırf bir lezzet meselesi" (Ünaydın 2000: 263).

Cenap ve Haşim'le benzer görüşleri paylaşan Tanpınar, şiiri "sadece mustarip ve huzursuz bir ruhun saf bir lisânı" olarak tanımlar. Cahit Sıtkı Tarancı da "Şiir kelimelerle güzel şekiller kurmak sanatıdır" der (Çetişli 2004: 82). Cahit Külebi, kendisinin şiir yazma sebebinin Divan şairlerinininkinden farklı olmadığını şu sözlerle ifade eder: "Ben bir tek kelime, bir tek hayal için şiir yazarım. Aşağı yukarı bizim Fuzûlî, Bâkî, Nef'î, Nedim ve Şeyh Galib gibi büyük şairlerimiz de öyle yapmışlardır" (Çetişli 2004: 94).

Divan şairleri, kendi sanatları üzerinde bir araştırmacı veya teorisyen gibi düşünmemişler, bugünkü anlamda bir poetika kaleme almamışlardır.³ Zira poetika, çoğunlukla, kişisel şiir anlayışlarının ortaya çıktığı dönemlerde kaleme alınır ve bu dönemlerde bir anlam taşır. Belli bir edebî geleneğe bağımlı

olan divan şairinin poetika yazmasına çok ihtiyaç yoktu. Çünkü şiire daha önceki şairlere nazire yazarak başlayan divan şairinin poetikası ve şiir tarzı büyük ölçüde belirlidir. Her şairin tartışmasız kabul ettiği, bildiği ve uyguladığı bu şiir tarzının kurallarını dillendirmenin, mesela şiirin aruzla, beyitler hâlinde yazılması gerektiğini söylemenin herhâlde çok değeri yoktu. Bu çalışmada divan şairleri adına ve onlarla beraber divan şiirinin mahiyeti üzerinde düşünülecek; şairlerin, kendi şiir sanatlarıyla ilgili olarak çoğu kere sanatın gölgesinde söyledikleri beyitler, kültürel bir çerçeveye içinde sunulacaktır.

Divan Şairlerinin Şiir İçin Yaptıkları Bazı Tanım ve Teşbihler

Şairler divanlarında şiiri daha çok kendilerini övmek için söz konusu etmişler; şiirlerinin *güzelliğini ve etkileyiciliğini* vurgulamak için oldukça fazla kavram kullanmışlardır. Bunlar arasında *dür, güher, gevher, hazine, genc; dilber, arûs, şâhid, mahbûb, cevân, tâze, şeh-r-bânû; gazâl, kebk; gül, nihâl, serv, gülîstân; resim, kumâş, nesîc, libâs, elbise, hil'at, kilim; bülbül, andelib, tâtî, kebk, sarîr, mürğ, musikâr, ney, mizmâr; bâde, şeker, nev-bâve, sahbâ, câm, rıtl-ı girân, âb-ı hayât, âb-ı zülâl, cûybâr, âb-ı revân, itr, buhur, anber; ayet, sihir* vardır. Bu çalışmada ise sadece divan şairinin poetikasının anlaşılmasında önem arz ettiğine inandığımız bazı kavramlar ele alınacaktır. Bunlar arasında hüner, nükte, eğlence, oyun, hayal, yalan, resim gibi kavramlar vardır.

Şiir-Hüner

Sanatın herhâlde en kısa tanımlarından birisi “hüner”dir. Şiir de dilin hünerli bir şekilde kullanılması ile oluşan bir sanattır. Divanlarda “hüner” kelimesi, şiirin tanımı ve yazılış sebebi olarak zikredilmektedir. Şairler, şiir için “semt-i hüner”, “meydân-ı hüner”, “mülk-i hüner”, “lâf-ı hüner”, “hadîka-i hüner” ve “ma’rifet” gibi ibareler kullanırlar. Şair yerine de zaman zaman “erbâb-ı hüner”, “ehl-i hüner”, “ma’rifet erbâbı”, “mi’mâr-ı hüner”, “kilk-i hüner”, “hüsrev-i mülk-i hüner”, “hüner-ver” gibi kelime ve tamlamaları tercih ederler. Şeyh Gâlib, şiir yazmaya başlayanlar için “hüner semti”nde koşmaya başladılar, der.

A. S. Levend’in de ifade ettiği gibi divan şairi, geleneğin kendisine sunduğu edebi malzemeyle hüner ve marifet göstermek için şiir yazmıştır (1999: 90). Şiir ve inşa, ikbal arayan bir Osmanlı ferdi için önemli bir hüner veya marifet gösterme alanıdır. Vardarlı Hayâlî, Urfalı Nâbî, Erzurumlu Nefî gibi büyük şairler, şiirdeki yetenekleri sayesinde payitahtta makam veya itibar sahibi olmuşlardır. Nefî bir beytinde şiirlerini, yeteneğinin en büyük şahidi olarak gösterir (Akkuş 1993: 83). Mezâkî hüner göstermek için şiir yazdığını farklı beyitlerde dile getirir (Mermer 1991: 201, 241).

Şeyhülislâm Yahya şiirin, hüner göstermek için, denemeler sonucunda yazıldığını ifade eder ve şiirin konusu olarak da sevgilinin güzellik unsurlarını

gösterir (Ertem 1995: 73). İshak, bir beytinde kendisi için artık şiirle hüner göstermenin vaktinin geldiğini söyler (Doğan 1997: 414). Mezâkî, bir gazelinde şiirlerini hüner incilerinin dizildiği bir ipe benzetir (Mermer 1991: 384). Nefî kendisinininki gibi güzel bir gazel söylemenin zor olduğunu, bunun için çok fazla hüner gerektiğini iddia eder (Akkuş 1993: 312). Sâbit, şiiri hüner madenine, kalemi de kazmaya benzetir ve kalem vasıtasıyla, cevheri çok olan bir defineye ulaştığını söyler (Karacan 1991: 476). Nâbî, şairleri hüner ilkokulunda yazı yazan öğrencilere benzetirken, şiirin cehdî bir sanat olduğuna da işaret etmiş olur (Mengi 2000: 126).

Şiir-Nükte

Nükte, divan şiirinin hem tanımı, hem yazılma sebebi hem de malzemesidir. Yani şair çoğu kere nükte için şiir yazar ve şiirinin en muteber malzemesi nüktedir. Birçok beyit, güzelliğini ve uzun ömürlülüğünü, içinde taşıdığı nükteye borçludur. Lâfza değil de manaya dayalı bir nükte içeren beyitler, nesre çevrildikleri zaman, ahenk güzelliklerini yitirirler de mana güzelliklerini muhafaza ederler. Meselâ Hayâlî, Kanunî'ye sunduğu bir beyitte onun adaletli yönetimini şöyle metheder:

Güsfendi adlün eyyâmında bulsa bî-çobân
Şâne eyler müyîna ser-pençesin gürg-ı gurîn (Tarlan 1992b: 62)

Burada hayale ve mübalâğaya dayalı bir nükte vardır ve bu nükte, bugünün okuyucusunun mizah anlayışına bile hitap edebilmektedir. Bu beyti duyan Kanunî, neşelenecek ve belki beyitteki övgüden ziyade nükteden zevk alacaktır. Muhibbî mahlâsını kullanan Kanunî'nin kendisi de nükte için şiir yazmıştır ve onun şu beytindeki nükte, herhâlde Hayâlî'ninkinden daha güzeldir:

Düşe nâdân ağzına korkum budur la'l-i lebün
Leblerün vafında anuñcün dimem ey yâr şi'r (Ak 1987: 313)

Nüktecilik, Divan şiirini birçok şiir geleneğinden ayırmakta ve zihnin saf ürünleri hâlinde onu geleceğe taşımaktadır. Divan şiiri okuyucusu, bazen bir şiirin tek bir beytiyle yetinir ve şiirin tamamını okuma ihtiyacını hissetmez. O beyitteki hüner ve nükte, onu mest eder, âdeta şiire doyurur.

Divan ve tezkirelerde şair için kullanılan kelimeler arasında *nükte-dân*, *nükte-ver*, *nükte-senc*, *nükte-perdâz*, *nükte-gû* gibi sıfatlar önemli bir yer işgal etmektedir. Meselâ, Bâkî, kendisi için doğrudan “nüktedan” ifadesini kullandığı bir beytinde şöyle der: “Sen (gibi bir) gül yanaklıy, bülbül gibi anlatan Bâkî gibi bir nüktedan, bu âlem bahçesine gelmez” (Küçük 1994: 330). Nedîm bir beytinde, “şair veya şiir severler” yerine “nüktedanlar” ifadesini kullanır (Macit 1997: 355). Şeyhülislâm Yahya, sözden anlayan nükteci kişilerin, kendilerini etrafına sevdireceklerini söyler (Ertem 1995: 245). Nefî, nükte dolu, özgün şiirleri vasıtasıyla şöhret sahibi olduğunu ifade eder (Akkuş 1993: 319).

“Nükte”, düşünce veya söyleyişte incelik ve maharet demektir. Bundan dolayı bazen beyitteki nükte anlaşılabilir. Bâkî bir beytinde nükte dolu şiirlerine “sade” (basit) denilmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirir (Küçük 1994: 214). Mezâkî, nükteci şairlerin gazellerinin istiarelerle dolu olduğunu, yani sade olmadığını ifade eder:

Mezâkiyâ gazel-i nükte-perverân-ı hayâl
Pür-isti'âre olur böyle nazm-ı sâde degül (Mermer 1991: 459)

Nükte dolu şiirler, zor anlaşılabilirlik bakımından, bazen semavi sıralara ve ayetlere benzetilmiştir. Nef'î, bir beytinde, şiirlerini semavi inceliklerin (nükte-lerin) şerhleri olarak gösterir (Akkuş 1993: 46). Yine Nef'î “Ben orijinal manalı şiirler söyleyen öyle nükteci bir şairim ki söz söylemeye başlasam, *akl-ı kül*, güzel ifadelerimin *divanesi* olur.” der (Akkuş 1993: 85).

Divan şairinin şiir yazmaktaki gayelerinden birisi nükteleriyle okuyucunun dimağında bir tat bırakmak, onu tebessüm ettirmek, eğlendirmek ve neşelendirmektir. Hayâlî bir beytinde şiirlerinin nükte ile dolu olduğunu ima eder ve okuyucunun bu nükteyle neşelenmesini ister:

Hayâlî nazmınun her nüktesinden neş'e tahsil it
Hakikat câmı içre bâde-i bezm-i ezeldür bu (Tolasa 1992: 22)

Sâbit, şiiri çok özel bir mecliste nüktedan dostlara (misafirlere) sunulan, onlara “safa” veren bir gülsuyuna benzetir (Karacan 1991: 62).

Şiir-Eğlence-Oyun-Heves

Divanlarda şiir için yapılan en önemli tanımlamalardan birisi *oyun* ve *eğlence*dir. Divan şairleri, kendilerine intikal eden edebî geleneğe ait malzemeden zekâ ve yetenekleriyle yeni nükte ifadeler çıkarmaktan zevk almışlardır. Şiir Osmanlı ferdi için meşru bir oyun ve eğlence gibidir. Muhtemelen bundan dolayı, şiir veya edebiyat için “lu'be-i bî-sûd” yani “faydasız oyun” denilmiştir (Kam 2003: 69). Tanpınar divan şiirini bir “oyun” gibi düşünür (Tanpınar 1999: 78). Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*'nin ikinci cildine yazdığı önsözde “Osmanlı şiirinin Fars şiirine göre, Türk dehasını yansıtan daha ilginç uğraş alanı ortaya koyduğunu” söyler (Mengi 2000: 141). Walter G. Andrews gazelin “duygusal içeriği”nin yanı sıra “eğlendirici ve düşündürücü zihinsel oyunlar” ihtiva ettiğini ve “zekâ gösterileri” için iyi bir vesile olduğunu ve bu hususların, gazel tarzını “uzun ömürlü” ve “popüler” kıldığını isabetle vurgular (Andrews 2003: 138). Namık Kemal, divan şiirinin bir oyun olduğu şeklindeki görüşünü değişik vesilelerle dile getirir (Erbay 1999: 228, M. Nihat 1932: II/188). Halit Ziya'ya göre Divan şiiri “sun'iliğe, nükte yapmaya, cinsalara ve teşbihlere; hülâsa fikir ve ifadenin çeşitli oyunlarına kapılmış”tır (Ünaydın 2000: 45).

Sâlim ve Safâyî tezkirelerine göre şiiir yazmanın sebepleri arasında şunlar vardır: şairlik tabiatını geliştirmek, gönül ve zihin sıkıntılarından kurtulmak ve boş vakitleri değerlendirmek (Çapan 1993: 402). Mesnevilerin *sebeb-i telif* bölümlerinde şiiirin bir eğlence olduğunu ima eden ifadelere rastlanır. Meselâ Za'îfî, *Bâğ-ı Behişt* mesnevisini, görevinden azledildikten sonra, sıkıntısını dağıtmak ve kendisine bir eğlence bulmak için kaleme aldığını ifade eder (İnan 1998: 24). Celâlzâde Sâlih Çelebi, *Leylâ vü Mecnûn*'unda mesnevi yazarak vakit geçirmenin, tembel oturmaktan daha iyi olduğunu söyler (Coşkun 2003: 322). Yine Celâlzâde Sâlih divan dibacesinde, yorgunluk veya sefer gibi değişik sebeplerle ilmi çalışmalarına ara verdiği zamanlarda, usta şairlerin divanlarını okuduğundan, onların üslûbuyla şiiirler kaleme aldığından ve şiiirle gönlünü eğlendirdiğinden bahseder (Üzgör 1990: 266). Fuzûlî Farsça *Divân* dibacesinde çocukluğunda ilim ve irfan aşkından dolayı şiiirden bir müddet uzak kaldığını, ancak şiiirin de insana bir takım faydalarının olduğunu söyler ve bunları şöyle sıralar: “Birincisi onu söyleyen kimse hiçbir para sarf etmeden, bir zarar görmeden, gönlü türlü türlü ferah ve zevk duyar; ikincisi, şiiir yazanın adı âlem sahifesinde ebedî olarak kalır; üçüncüsü, o şiiir, başkalarına da zevk ve şevk verir” (Tarlan 1999: 9).

Divanlarda da şiiirin eğlence için yazıldığını ima veya ifade eden beyitlere rastlamak mümkündür:

Nûkte-i mihr ü mahabbetdür ser-â-ser Bâkiyâ
Bulmaya aşk ehli bir eğlence eş'ârun gibi (Küçük 1994: 401)

Behiştî, bu dünyada kendisini eğlendiren tek şeyin şiiir olduğunu, eğer o da olmasa, bu dünyada durmayacağını iddia eder (Aydemir 2000: 402). Nev'î şiiirin kendisi için bir eğlence olduğunu, gece gündüz gönlünü şiiirle eğlendirdiğini söyler (Tolasa 1982: 43). Sâbit, bir beytinde kendisini hayallerle oynayan bir hokkabaza benzeter (Karacan 1991: 283). Enderunlu Vâsîf bir gazelinde, eğlenecek bir şey bulamazsam, kendi şiiir mecmuamla eğlenirim, der (Köprülü 2006: 557). Necâtî, dert ehlinin gönlünü eğlendiren güzel şiiirler kaleme almasının kendisine devlet (şans, saadet) olarak yeteceğini söyler (Tolasa 1982: 23). Muhibbî, şiiirin, yalnızlık anında bir eğlence, yani vakit geçirme meşgalesi olduğunu, dolayısıyla kimsenin kendi şiiirleriyle övünmesi veya şairliği bir fazilet olarak görmemesi gerektiğini ifade eder (Tunç 2000: 271). Muhibbî başka bir beytinde iç yakıcı şiiirlerini “eğlence” olarak tarif eder:

Şi'r-i pür-sûzun Muhibbî çün[ki] bir eglencedür
Hâli olma bir nefes âlemde sen eş'ârdan (Tunç 2000: 271)

Şiiire yabancı olan birisi, Muhibbî'nin “iç yakıcı” şiiirlerini “eğlence” olarak tarif etmesini garip karşılayabilir. Halbuki divan şairi, hayatı, tasavvufu, hüz-

nü, neşeyi, nasihatı, övme ve övünmeyi hâsılı her konu ve temayı sanatına araç yapar. O, güzelin, hünerin ve nüktenin peşindedir. Bundan dolayı hü-zün içirikli bir şiirde bile kendi yeteneklerini seyretmekten zevk alır.

Şiirin, insana safa ve ferahlık veren su, gülsuyu, ıtır ve şarap gibi maddelere benzetilmesi de onun bir rahatlama aracı olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Revânî, divan dibacesinde şiiri şaraba benzeterek şöyle der: “Şevk meyhanesinin şarapçıları olan şairler şiir testisinden daima hayal şarabı içerek sıkıntılardan uzaklaşırlardı; şiir kırılmayan bir kadeh ve baş ağrısı yapmayan bir şaraptır.” (Üzgör 1990: 114). Şairlik tabiatını Cem’in kadehine benzeten Bâkî, üzülmemesi gerektiğini, şairliğin kendisine eğlence olarak yeteceğini söyler:

Safâ-yı safvet-i tab’un yeter eğlence ey Bâkî

Bi-hamdillâh ne gam yirsin elünde sâgar-ı Cem var (Küçük 1994: 101).

Mest ediciliği bakımından şiiri şaraba benzeten Nâbî, bir beytinde okuyucuyu dinlendirmek ve rahatlatmak için şiir yazdığını ima eder (Karahana 1987: 148). Bosnalı Alaeddin Sâbit, birkaç beytinde, şiirleriyle, dostların veya dertli âşıkların gönüllerini ferahlattığını ifade eder (Karaçan 1991: 372, 375, 43).

Şairler şiiri içten gelen bir his ve hevesle yazdıklarını da söylemişlerdir. Nedîm bir kasidesinde, şiiri gönül denizinin bir dalgalanması sonucunda yazdığını ifade eder (Macit 1997: 7). Nefî bir beytinde şiir söylemeyi bir sevda veya tutku olarak görür ve “Yine aklıma söz sevdası düştü; yine şiir yazmaya karşı gönülde yeni bir arzu oluştu.” der:

Yine düşdi ser-i endişeme sevdâ-yı sühan

Yine kopdı dil ü cândan söze bir şevk-i cedîd (Akkuş 1993: 231)

Nefî başka bir şiirinde “Eğer heveskâr tabiatımdan kurtulabilseydim şiir yazmaya tenezzül etmezdim; ben gibi birisine şiir yazmak yakışmazdı, ancak gönlümde bu şiir yazma hevesi bulunur da şiirlerimi söyleyemezsem, öldüğüm zaman toprağımda yeşeren otların dillerinin söyledikleri halkı mest eder.” der (Karahana 1985: 142).

Şiir-Yalan, Dürüğ, Kızb

Divan şiiri kısmen veya tamamen hayal ve zihin ürünüdür. Divan şairleri, şiiri eleştirmek veya hafife almak istedikleri zaman, şiir için “kurgusal” veya “mu-hayyile ürünü” gibi tanımlamalar yapmak yerine “yalan”, “fesâne” ve “dedikodu” gibi kavramlar kullanmışlardır.⁴ Şiirin yalanla münasebetini dile getiren şu sözler İslâm edebiyatlarında sıkça kullanılmıştır: “Ahsenü’ş-şi’ri ekzebühü” yani şiirin en güzeli en yalan olanıdır veya “A’zebü’ş-şi’ri ekzebühü” yani şiirin en tatlısı en yalan olanıdır (Tolasa 1999: 232, 244) veya “Efsahü’ş-şi’ri ekzebühü” yani şiirin en fasihi, en yalan olanıdır (Ahmet Cevdet 1994: 531). Şairler zaman zaman şiirlerinde bu sözlere telmihte bu-

lunmuşlardır. Mesela 16. asır şairlerinden şairlerinden Lâmi'î “şair fenninde şunu unutma, en güzel olanı, en yalan olanıdır” der (Kalpaklı 2003: 48).

Kimi modern şairler de şiir tariflerinde “yalan” kavramını kullanmışlardır. Namık Kemal *Tahrîb-i Harâbât*'ta divan şiiri için, “En parlağı en büyük yalandır” ifadesini kullanır (Erbay 1999: 310). “Güzellik tatlı bir yalandır.” diyen Cenab Şehabeddin, şairin, kendi hakikatini kendisinin icat ettiğini, okuyucunun şiirden zevk alabilmesi için, şairin yalanlarına inanması gerektiğini söyler (Akay 1998: 191–193). Cenab'ın sanat tarifi “yalan” üzerine kurulmuştur: “Sanata tabiatın dudaklarından kaptığımız ebediyü'd-devâm bir yalan denebilir” (Akay 1998: 192). Ahmet Haşim şiir-yalan ilişkisini şöyle dile getirmiştir: “Estetik işleriyle az çok uğraşanlar bilir ki olmuş vak'aların doğru anlatılışı gayet kötü eserler meydana getirir. Yalanın ilâhî nefesi üzerinden geçmedikçe ne ses, ne renk, ne taş, ne tunç sanat eseri hâline gelemmez. ‘Güzel’, ‘yalan’ın çocuğudur. Yalanı en güzel kullanmış olanlar eski Şarklılardır. Onun içindir ki bugünkü sukutuna uğramadan evvel Doğu masalı ve Doğu adetleri yalanın altın çiçekleri idi.” (1989: 191-192).

Şiir-yalan münasebeti halk şairleri tarafından da dile getirilmiştir. Kâmilî “Esnaf Destanı”nda “Şâir oldum evvel dinle yalanı - Vezn ü mevzûn derler bilmem ben anı” der (Kocatürk 1963: 248).

Şiirin hayal ve zihin ürünü olduğunu bilen, fakat bu gerçeği “yalan” kavramıyla ifade eden Necâtî, zahidi hedef aldığı bir beytinde, zahidin riyakârca yaptığı faziletlerini şairlere anlatmamasını, zira şairlerin yalan ehli olduklarını, dolayısıyla başkasının yalanını da hemen fark edeceklerini söyler:

Şâ'ire lâf-ı riyâyı satamazsın zâhid
Ki yalanı bilür elbette yalan ehli⁵ (Tarlan 1992a: 427).

Necâtî başka bir beytinde önce nükteli bir mısra söyler, sonra onun bir yalan olduğunu iddia eder: “Ey iflâs etmiş, varını yoğunu kaybetmiş kişi, inci saçan şiirlerle vallahi hemen dirilirsin! Ey Necâtî, gerçekten su söylediğim yalana ne verirler?” (Tarlan 1992a: 197). Necâtî'nin şiir-yalan münasebetini dile getiren diğer bir beyti şudur:

Tutdı cihânı şöhret-i şî'rün Necâtiyâ
Dünyâya sığmaz oldun o birkaç yalan ile (Tarlan 1992a: 350).

Necâtî'nin bu beyti, Muhibbî tarafından âdeta iktibas edilir. Muhibbî, kendisinin, şairim diye gururlanmaması gerektiğini, zira şiirlerinin yalandan ibaret olduğunu söyler:

Germ olma şî'r ile gel inen şâ'irem dime
Sığmaz mısın bu âleme birkaç yalan ile (Tunç 2000: 271).

Necâfî bir kıtasında, şiirdeki yalanla gerçek yalan arasında fark olduğunu, şiirdeki yalanda muhatabı aldatma gibi bir kastın bulunmadığını ifade eder (Tarlan 1992a: 141). Necâfî bir beytinde sevgiliye hitaben “Eğer Necâfî, serviye senin boyuna benzetti ise, bunu ciddiye alma, çünkü şair, yalancıdır.” der (Tarlan 1992a: 190).

Necâfî'nin “şair yalancıdır” şeklindeki sözü, Fuzûlî tarafından da farklı ifadelerle dile getirilmiştir. *Leylâ ve Mecnûn*⁶ mesnevisindeki bir gazelde Fuzûlî, şöyle der:

Ger dirse Fuzûlî ki güzellerde vefâ var
Aldanma ki şâ'ir sözi elbette yalandur (Doğan 2000: 192)

Aynı nükte, Nedîm'in bir beytine de can vermiştir:

Ben şâ'irim o kâmet-i mevzûni doğrusu
Sevmem desem de belki yalan söylerim sana (Macit 1997: 274).

Şiir için “yalan” kelimesini kullanan şairlerden birisi de Hayâlî'dir. Hayâlî, hamisi İbrahim Paşa'nın düğünü için yazdığı kasidede şöyle bir nükte yapar: “Adil sultanın huzurunda söz söylemek benim ne haddime! Gerçekten de şairlerin böyle yalanları eksik olmuyor.” (Tarlan 1992b: 49).

Şiir-yalan ilişkisi Sâbit tarafından da sıkça söz konusu edilmiştir. Bir beytinde şiiri yalana, şairi de okuma yazma öğrenmek için eline verilen kâğıdı karalayıp duran bir kişiye benzeten Sâbit, yalanlarımızı kâğıdın yüzüne yazalım (karalayalım), böylece onun yüzünü karartalım/onu utandıralım, der:

Nice bir karalayup safha-i eş'ârumuzun
Yüzini meşk-i dürûğ ile siyâh eyleyelüm (Karacan 1991: 308)

Atâyî bir beytinde âşığın sevgiliye kavuşmasını sağladığı için gazelin bazen faydalı bir yalan (dürûğ-ı maslahat-âmîz) hâline geldiğini ifade eder (Rızâ 1312: 70). Sürürî de şairin işinin yalan olduğunu ve asla bundan vazgeçmeyeceğini söyler (Dilçin 1986: 155). Râzî'ye atfedilen şu meşhur beyit, konunun özeti gibidir:

Sermâye-i şâ'irân tükenmez
Dünyâ tükenir yalan tükenmez

Şiir-Dedikodu

Divanlarda şiir için kullanılan olumsuz kavramlar arasında *güft-ü-gû*, *kîl-ü-kâl*, *lâf*, *lâf-u-güzâf*, *laklaka*, *hazef-pâre* gibi kelimeler dikkati çekmektedir. Fars edebiyatının klasik şairlerinden Enverî ve Feridüddin Attâr, şiiri “hayzu'r-ricâl” olarak tanımlamışlardır. Bu ibare “yalan, iftira, dedikodu, gammazlık, gıybet, boş söz” anlamlarına gelmektedir (Atalay 2005: XXXI). Attâr şöyle der: “Her ne kadar şiir son derece mükemmel ise de iyi bakacak olursan boş sözdür.”

(Atalay 2005: XXXI). Fars şiirinin son klâsik şairlerinden sayılan Molla Câmî de *Sisiletü'z-Zeheb*'de şiiri şöyle tarif eder: “Boş lafları ve gülünç şeyleri dile getirmesi yüzünden dinleyenler için gönül sıkıntısı ve baş ağrısıdır. Sözü ve anlamı bir olursa bu dakik, latif ve muhkem olur.” (Kırlangıç 2001: 26).⁷ Nedîm, mezar taşına yazılan meşhur bir beytinde kendini “bûlbûl-i şeydâ”, şiirlerini de “dedikodu” olarak tarif eder (Gölpınarlı 1972: 339).

Sâbit, kendi şiiri için “bî-hûde güzâf”, yani gereksiz söz ifadesini kullanır ve şairin işinin “lâf vurmak” olduğunu söyler (Karacan 1991: 279). Nef'i bir mısraında kendisini “ârif” olarak tanıtırken, diğer şairleri “serseri”, onların şiirlerini de “lâf u güzâf” olarak tanımlar, “Ârifim düşmez bana lâf-u-güzâf-ı serseri” der (Akkuş 1993: 93). Sâbit de bir beytinde kendi dışındaki şairler için “serseri” ve “ehl-i garaz” sıfatlarını kullanır ve onların “lâklaka”larının yani şiirlerinin her tarafı kapladığını söyler (Karacan 1991: 219). Şairler için “ehl-i heves”, şiir için de “dedikodu” ve “fesâne” kelimelerini kullanan Mezâkî, heveskâr kişilerin yani şairlerin dedikodularının (şiirlerinin) bütün cihanı tuttuğunu, insanlardaki bu gaflet uykusunun sebebinin hep bu efsaneler (şiirler) olduğunu ifade eder (Mermer 1991: 305).

Şiir-Hayal

Güzel şiirler çoğunlukla hayal ürünüdürler. Şair, hayat ve tabiatı aldığını malzemeyi çoğu kere muhayyilesiyle değiştirerek okuyucuya sunar. Divan şairleri hayalin şiir için taşıdığı önemi değişik vesilelerle dile getirmişlerdir. Necâfî, şiirine değer katan unsurları “rengin hayâl”, “şîve” ve “hûb edâ” olarak sıralar (Tarlan 1992a: 27). Şeyh Gâlib, hayali, şairin “rütbe-i i'câzî” olarak görür (Kalkışım 1994: 280)

Sâbit bir beytinde kendisini hayallerle oynayan hokkabaz bir rint olarak tanımlar (Karacan 1991: 283). Başka bir beytinde hayalini Hazreti İsa'ya benzetir ve hayalleriyle nazmın ölü kalıbına can verdiğini söyler (Karacan 1991: 225). Nedîm de özgün şiirlerinin kaynağı olarak kendi hayal gücünü gösterir ve şairden “taze hayal”in beklendiğini ifade eder (Gölpınarlı 1972: 8, Macit 1997: 276). Mezâkî ince hayaller içeren şiirini, ince belli bir güzele benzetir (Mermer 1991: 172). Necâfî de bir beytinde, “hayal”i bir geline, şairi “meşşâta”ya (yani gelini süsleyen kişiye), lâfızları da bu gelinin süslerine teşbih eder (Tolasa 1982: 26).

Şiir-Resim

Tabiatı taklit etmek, yansıtmak veya değiştirerek sunmak, hem şairin hem de ressamın ortak hedefleri arasındadır (bk. Moran 1988: 16). Şiirle resim arasındaki ilişki, bütün dünya edebiyatlarında eskiden beri dillendirilmektedir. Platon, şairin ressamdan farklı olmadığını iddia eder. Simonides de “Resim sessiz bir şiir, şiir konuşan bir resimdir.” der (Moran 1988: 16). Cenap Şehabeddin, şiirin

her konusunun, tabiatın değiştirilmesi veya bozulmasıyla elde edildiğini söyler (Akay 1998: 192). Kaya Bilgegil de Cenap gibi düşünür: “Sanat, insan emeğinin, insan zekâsı emrinde tabiatı tâdil etmesidir” (1997: 251).

Her ne kadar Mehmet Âkif ve Yahya Kemal tarafından hayatı ve gerçek şahısları resmetmemekle suçlansa da divan şairi, şiirle resim arasındaki benzerliğin farkındadır. Çünkü divan şairi, kendini ya doğrudan *ressâm*, *nakkâş*, *musavvir*, *sûretger* olarak tarif etmiş ya da geleneğin meşhur ressamı Behzâd ve Mânî’ye benzetmiştir. Meselâ Sâbit, bir manzumesinde, kendisinin belâgat ilminin bir ressamı olduğunu ve manaların resmini çizdiğini ifade eder (Karacan 1991: 278-279).

Sâbit başka bir beytinde şiirin büyümlü kalemine Mânî’nin resimlerinin hayran kalacağını söyler (Karacan 1991: 279). Mezâkî “sühanum” redifli kasidesinde, hayalî tasvirler içeren şiirlerini resme, kendisini de Behzâd’a benzetir (Mermer 1991: 171). Şeyh Gâlib, şiir mecmuasını, meşhur ressam Mânî’nin Erjeng adlı resim mecmuasında cilve yapan “hayal kızına” teşbih eder (Okçu 1993: 197). Nedîm, sevgilinin kaşlarıyla ilgili tasvirini Behzâd’ın resimlerine benzetir ve bu tasvirinin Mânî’yi kıskandıracağını söyler (Gölpınarlı 1972: 260).

Şiir sanatı, resim dışında heykelcilik, kuyumculuk, dokumacılık, mimarlık vs. gibi sanat ve zanaat dallarıyla da ilişkilendirilmiştir. Nefî ve Sâbit kendileri için, kuyumcu anlamına gelen “zer-dûz” ve “zer-ger” gibi kelimeleri kullanmışlardır (Akkuş 1993: 298, 251, Karacan 1991: 171). Sâbit, bir beytinde hayal yeteneğini dokuyucuya (*nessâca*), kalemını de “endaze”ye yani ölçü âletine teşbih etmiştir (Karacan 1991: 283). Revânî de kendisini ev yapan bir ustaya benzetmiştir (Üzgör 1990: 116).

Şiir-Fikir-Ceht

Şi’r kelimesi *şu’ûr*la aynı köktendir. Şâ’ir, bilen, düşünen, fark eden kimsedir (bk. Cowan 1976: 474). Şiirin, fikirle yani zihnî bir gayretle yazıldığı gerçeği, farklı şairler tarafından dile getirilmiştir. Ziya Paşa “Şiir ve İnşâ” makalesinde “Beş beyit bir gazeli dokuz ayda doğurur gibi söyleriz” der (1999: 122). Tevfik Fikret, bir sahifelik bir manzumeyi kaleme alabilmek için beyinlerin çok ıstırap çektiğini söyler (2000: 91-92). Mallarmé “Şiir, tesadüfün kelime kelime yenilmesidir.” diyerek şiirin cehtle yazıldığına dikkat çeker (Çetişli 2004: 151). Cenap Şehabeddin, divan şiirinin gönülden ziyade kaleminden çıktığını söylerken şiirin zihinle ve cehtle yazıldığına işaret eder (Ünaydın 2000: 73-74).

Klasik Türk şairlerinin kendileri de şiirin zihnî bir çabayla yazıldığını ve anlaşıldığını ifade etmişler; şiirde kullandıkları özgün mana ve fikirler için *bikr-i fikr*, *ebkâr-ı efkâr*, *bikr-i ma’nâ*, *ebkâr-ı me’ânî* gibi ifadeler kullanmışlardır (bk. Mengi 2000: 22-29). Klasik Türk şairleri tarafından üstat olarak kabul edilmiş olan Mollâ Câmî, *Silsiletü’z-Zeheb*’de “Tâ be-fikr-et derûn ne-rencânî

– Ne-künî fehm ân be-âsânî” yani “Düşüne düşünce kalbini sıkıntıya sokmadıkça onu kolaylıkla anlayamazsın” der (Kırlangıç 2001: 26-27). Sebk-i Hindî şiirinin üstatlarından Sâib’in “İnce manalar bulabilmek için kıl gibi inceldim” sözü meşhurdur. İshak Efendi, birçok kişinin şiir yazma usulünü bilebileceğini fakat bunun yeterli olmadığını, şiir için çabanın gerekli olduğunu söyler (Doğan 1997: 207).

Nef’î, şiir yazımında gerekli olan unsurlardan “tab” (şairlik tabiatı), “mana”, “endişe” (düşünme, zihin gücü) ve “kalem”i hünerli bir şekilde bir araya getirir ve aklına gelen bir manayı, yeteneği, zihni ve kalemi vasıtasıyla şiirleş-tirdiğini ifade eder (Akkuş 1993: 56).

Divan şairleri, şiirin cehdî olduğunu benzetmeler vasıtasıyla da ifade etmişlerdir. Şiirin kilim ve kumaş gibi varlıklara benzetilmesinin sebeplerinden birisi, şiirin cehdî olduğuna vurgu yapmaktır.

Şiir-Hayat, Hasbihâl

Şiir için hayal ve yalan gibi tanımlamalar yapan divan şairi, onu bazen hayatın ve hislerin bir aynası olarak gösterir. Nev’î bir beytinde şöyle der:

[Eyâ] Nev’î gerekmez zümre-i kâlün hayâlâtı

Garaz şî’ri kişinün hasb-i hâlin nâtik olmakdur (Tolasa 1982: 22)

Romancı, hikâyeci ve senaristler, eserlerinin değerini artırmak için onlara bazen “gerçek” veya “yaşanmış” damgası vurmak isterler. Divan şairleri de şiirlerinin kaynağı olarak bazen kendi hayatlarını, kendi his ve ıstıraplarını göstermişlerdir. Fuzûlî, Nef’î ve Nâbî gibi şairler, gerçek aşğın kendileri olduğunu, Mecnun’un yalnız isimden ibaret kaldığını, Leyla ile Mecnun hikâyesinden bıktıklarını, artık kendi aşk hikâyelerinin anlatılması gerektiğini söylerler (Akyüz vd. 1990: 167, Akkuş 1993: 295, Bilkan 1997: 756). Mezâkî, şiirlerini, kendi fani ömrünün bir meyvesi olarak gösterir (Mermer 1991: 171).

Birçok şair, şiir için “hasbihâl” tanımlaması yapmıştır. Kaside ve gazelerde şairler bir münasebet bulunca kendi dilek ve şikâyetlerini muhataplarına ifade veya ima edebilirler. Bu şikâyetlerin âdet hâline geldiğini Sabrî şöyle nazma çeker:

Şikâyet ‘âdet-i nazm-âverândur çarhdan ammâ

Du‘â-yı devlet ü ikbâle âgâz itmek evlâdur (Sabrî 1296: 39)

Bâkî, gazel söyleme bahanesiyle sevgiliye hasbihâlini nezaketle arz ettiğini söyler:

Geh şî’r ü geh gazel diyü dil-dâra Bâkiyâ

Arz iderüz nezâket ile hasb-i hâlümüz (Küçük 1994: 227)

Şeyh Gâlib bir beytinde “Ey Gâlib, bu gazel, muhterem dostların huzurunda benim mustarip gönümün bir beyanı olsun” der (Okçu 1993: 756). Gâlib

başka bir beytinde, bir gazel şairi olarak kendisini, elinde arzuhâl mektubu, dilinde de feryat olan bir divaneye benzetir (Okçu 1993: 701). Taşlıcalı Yahyâ, “şi’r” redifli gazelinde, divanının, divane âşık için bir hasbihâl olduğunu ve dertli insanların ıstıraplarına tercümanlık ettiğini söyler (Yahyâ Bey 1977: 350).

Sünbülzade Vehbî “sühan” kasidesinde gönlü yanık olan kişilerin şiirlerinin daha tesirli olacağını sanatlı bir şekilde ifade eder (Beyzadeoğlu 2000: 98). Şeyhülislâm Yahyâ, şiirlerinin yakıcı (lirik) ve tesirli olmalarını, onların aşk ateşiyle yanmış bir gönülden çıkmış olmalarına bağlar (Kavruk 2001: 29, 345).

Bütün bu ifadeler, divan şiirini hayatın sadık bir aynası olarak görmek için yeterli değildir. Nitekim Namık Kemal, Fuat Köprülü, Ağâh Sırrı Levent, Abdülbaki Gölpınarlı gibi birçok araştırmacı, gerçek hayatı aksettirmedeği gerekçesiyle divan şairini eleştirmiştir. Cenap Şehabeddin, eski edebiyatın yaşanılan hayatı yansıtmadığı hususunu şöyle dile getirir: “Ben, bizim cedlerimizi, o eserlerin bize ifade ettikleri mevzu ve manalara göre yaşamış, böyle düşüp kalkmış kimseler olarak düşünmüyorum. Hiç şüphem yok ki onlar, yazdıkları kadar kalender değildiler. Bize miras bıraktıkları eserler ile ülke, bunun şahididir. İşte bunun için diyorum ki: Eski edebiyatımız samimi-yetsizdi; gönülden fazla kalemden çıktı.” (Ünaydın 2000: 73-74). Tanpınar, divan şiirinin, “hayatı nehyeden” soyut bir şiir olduğunu söyler. Ona göre divan şiirinde şairin hayatı ve şahsiyeti ile ilgili biyografik bilgi aramak veya divan şiirini biyografik bilgiyle açıklamak “büsbütün manasız” bir gayretkeşliktir (1999: 78). Cenap Şehabeddin “İnkâr etmemize imkân yoktur ki eski edebiyatımızda beşeri olayları ve manzaraları dörtbaşı mamur olarak, tasvir edebilen tek bir nazım bile yoktur.” der (Ünaydın 2000: 74). Âkif, altı yüz küsur senelik Osmanlı siyasi tarihinin bizi gururlandıracak parlak sayfaları olduğunu, ancak divan şairlerinin bunları eserlerine yansıtmadıklarını söyler (Abdülkadiroğlu 1990: 4). Yahya Kemal de benzeri bir tespitte bulunur ve şöyle der: “[Eski edebiyatımızdaki veya eski şiirimizdeki] Resimsizlik yüzünden cedlerimizin yüzlerini göremiyoruz... Eski meydan muharebelerimizi, bu muharebeleri başaran şerefli ordularımızı göremiyoruz” (1984: 69).

Divan şairi gördükleri ve yaşadıklarından ziyade okuduklarıyla, yani geleneğin kendisine sunduğu hazır edebî malzemeyle şiir yazmıştır. Divan şiirinde, gerçek hayata ait bilgiler, vezin ve kafiye gibi şairin birçok bedîi endişesinin potasında eridikten sonra şiirleşebilir. Gerçek hayat, özellikle gazellerde şiir denilen söz güzeline üretmede kullanılan malzeme veya araçlardan birisidir. Bu malzemenin şiir içinde kullanılıp kullanılmayacağına, kullanılacaksa ne miktarda ve nasıl yer alacağına, şairin bedîi endişeleri karar verir.

Şairlikte yaşamak ve görmek önemlidir fakat esas değildir. Nitekim tabiatı ancak yedi yaşına kadar gözleriyle tanıyan Âşık Veysel, şiirlerinde hayatı ve tabiatı oldukça güzel bir şekilde tasvir etmiştir. Çanakkale savaşını en canlı ve en çar-

pıcı ifadelerle anlatan Mehmet Âkif, söz konusu savaşa resmi görevlerinden dolayı katılmamıştır. Fars şiirinin kurucularından sayılan Rudekî'nin doğuştan kör olduğu söylenir (Kam 2003: 116). Meşhur Yunan şairi Homeros'un kör olduktan sonra bu ismi aldığı nakledilir. Tanpınar'a göre Homeros gibi şairler "doğrudan doğruya temas halinde olmadıkları, bulanık bir gölge olarak ancak duyabildikleri duyumlar âlemini naklettiler" (2000: 65).

Şiiri, şairden, onun hayatından ve hissiyatından tamamen ayırmak da yanlış olur. Şair hayatın herkese ait genel gerçeklerini şiirine yansıttığı gibi kendi hayatına ait özel bilgileri de şiirine dâhil edebilir. Divanlardan biyografik bilgiler çıkarmak mümkündür. Başta tarih kıt'aları ve kasideler olmak üzere bazı manzumelerde şairlerin hayatlarıyla ilgili bilgiler yer almaktadır. Meselâ Bâkî, Sultan Süleyman'a sunduğu bir kasidede kendisinin ve arkadaşlarının yıllarca medrese köşelerinde çile çektiğini, ilmî bir tartışmada (muhtemelen imtihanda) bilgisini gösterdiğini, ancak iş bulamadığını ve üç yıldır hücre köşelerinde unutulduğunu, akranlarının yüksek mertebelere ulaştığını, kendisinin (daha önce) bir yıl "bina" okutma görevini hassasiyetle yerine getirdiğini, fakat şu an için işsiz olduğunu ve görev beklediğini söyler (Küçük 1994: 10-11). Bu tür manzumeler sayesinde bir şair hakkında bazı somut bilgilere ulaşılabilir. Meselâ Nâbî'nin Urfalı olduğu, İstanbul'a gelerek ikbal aradığı, belli sultanların yanı sıra Müsahip Mustafa Paşa, Abdurrahman Paşa ve İbrahim Paşa gibi devlet adamlarıyla tanıştığı, 1090'da hacca gittiği, hacı unvanlı bir kız kardeşinin olduğu, Halep'te bulunduğu gibi birçok bilgi, *Dîvân*'dan çıkartılabilir. Ancak bütün bu biyografik bilgilerin oldukça hacimli olan Nâbî *Dîvân*'ında çok az bir yer tuttuğu hususu dikkate alınmalıdır.

Şiir-Hikmet, Vird, Atasözü

Şiir için divanlarda *nasihat*, *hikmet*, *hikmet-âmîz*, *ibret-engîz*, *irfân*, *hidâyet*, *atasözü*, *mesel* gibi tanımlamalar da yapılmıştır. Şiirin *hikmet* olarak tanımlanması Hz. Peygamber'le başlar. Hz. Peygamber'in "Muhakkak ki kimi şiirler hikmetlidir" anlamına gelen "Ve inne mine'ş-şi'ri hikmeten veya le-hikmeten" sözü, gerek divan dibacelerinde, gerekse şiirle ilgili mensur eserlerde şiirin meşruiyetini ispat ve izah için iktibas edilmiştir (Tolasa 1986: 368, Üzgör 1990: 152, 333, Buhârî ty: Edeb - 90, Tirmizî 1987: Edeb - 69).

Nefî, şiirini belâgatçinin değil de gönlü sırlı âlemlere açık olan ârif bir kişinin anlayabileceğini ifade eder (Akkuş 1993: 180). Necâtî, kendi şiirlerini "hikmet-âmîz", "ibret-engîz", "nasihat" gibi kelimelerle tanımlar (Tarlan 1992a: 39). Necâtî bir beytinde "Ey Necâtî, nazım ipine *nasihat* incilerini dizdin, ancak dilbere (okuyucuya) o sözlerin *yalan* gelir." der (Tolasa 1982: 22).

Divan şairinin en büyük arzularından birisi, beyitlerinin dua, destan, virdizeban veya atasözü gibi dillerde dolaşmasıdır. Mezâkî bir beytinde sözlerinin

nükteden anlayan insanların dilinde atasözü gibi söylenip durduğunu iddia eder (Memmer 1991: 171). Aynı düşünce benzer ifadelerle birçok şair tarafından dile getirilmiştir. Nâbî, şiirde atasözü kullanımına itiraz edilemeyeceğini, ancak şair için asıl önemli olanın atasözü nakletmek değil atasözü üretmek olduğunu söyler (Kaplan 1995: 58).

Şiir-İlim, Fen

Divan şairinin gayesi kişiyi bilgilendirmek değildir. Ancak ilim ve marifet, şiirin önemli malzemelerindendir. Şiir yazmak için bilgi veya ilim gerektiği düşüncesi, divan şairleri tarafından dillendirilmiştir. Bu bağlamda Fuzûlî'nin “İlmsüz şi'r esâsı yok dîvâr kimi olur ve esassız dîvâr gâyetde bî-i'tibâr olur” sözü meşhurdur (Üzgor 1990: 276). Bu sözle kastedilen, şiirin bir makale gibi ilmi konuları dile getirmesi gerektiği değildir. Bu sözle kastedilen, mana ve lâfız bakımından güzel şiirler yazabilmek için şairin bilgili ve kültürlü olması gerektiğidir. Sâbit, marifet sayesinde şiirinin temelini sağlamlaştırdığını söyler (Karacan 1991: 427). Bâkî bir beytinde, gazeli bilgi fidanının taze bir meyvesi olarak gösterir (Küçük 1994: 196). Sünbüzade Vehbî “sühan” kasidesinde, şiirle ilmin birbirlerinin müradifi olduğunu, şairin cahiliyle âliminin bir olmadığını muhtemelen “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” ayetine telmihte bulunarak ifade eder (Beyzadeoğlu 2000: 33).

Fuzûlî Farsça *Divân*'ının önsözünde çocukken ilim ve irfan kazanmaya karşı duyduğu isteğin onu şiirden bir müddet uzak tuttuğunu, şiirin güzel bir meşgale olduğunu, ancak şiirin insanı ilim elde etmekten alkoymaması gerektiğini söyler (Tarlan 1999: 9). Ancak Fuzûlî bir beytinde şiiri “fen” olarak tanımlamıştır:

Hired-mendî ki dâ'im âlem-i ilm içre seyr eyler
Esâlb-i fûnûn-i şi'rden elbette gâfildür (Akyüz vd. 1990: 303)

Bu beyitte şair, âlim bir kişinin, şiir ilminin cahili olduğunu söyleyerek tezada dayalı bir nükte yapmıştır. Beyitte şiirin “fen” olarak tanımlanması, şairane bir tasarruftur. Şairlerin şiiri “fen” olarak tanımlamalarının sebebi, şiirin de kendine has inceliklerinin olduğunu vurgulamaktır. Şairler yeri gelince aşk için de “fen” kavramını kullanabilirler (msl bk. Kavruk 2001: 143).

Şiir-Ayet, Mucize, Gayp, Dâd-ı Hak

Şairlik, kimsenin duymadığını duyma, fark etmediğini görme, ifade etmediğini söyleyiverme iddiasıdır. Bundan dolayı şairler kendilerini ve şiirlerini sıra dışı, hatta olağanüstü olarak tanıtır. Divan şairi, bir yandan şiirin zihni bir cehtle, bilgi ve akılla yazıldığını söylerken, diğer yandan şiirin vehbî olduğunu ve ilhamla yazıldığını iddia eder. Şiirin bir ilham olduğunu söylemek muhatabı çok etkilemez, bundan dolayı şair mübalâğa yoluna gider, şiir ve şair için *i'câz*,

mu'cize, gayb, mushaf, esrâr-ı İlâhî, Levh-i Mahfûz, mu'cize-pîrâ, dâd-ı Hudâ, sünühât, feyz, hâtıf-ı gayb, kudsî-nefes, vahy-azmâ gibi kavramları kullanır.

Divan şairinin şiir için âyet, esrâr-ı İlâhî gibi kutsal kavramları kullanması garipsenmemelidir. Zira divan şairi sevgiliyle ilgili benzetmelerinde de kutsal olay, mekân ve varlıkları sıkça kullanmıştır. Meselâ sevgilinin köyünü veya yüzünü cennete, dudaklarını Zemzem veya Selsebil'e benzetmiştir. Aynı şekilde şair, şiirlerini de sure ve âyetlere teşbih etmiştir. Hz. Peygamber'in, şiirleriyle Müslümanlara moral veren Hassan bin Sabit için söylediği şu sözler, şairler için bir gerekçe olabilir: "Ey Hassan, müşriklerin, kâfirlerin yüz karalarını ortaya koy! Cebrâil seninledir. Ashabım silahla harp ettikleri gibi sen de dilinle savaş." "Muhakkak ki Allahü Teâla, Resulünü övmek ve müdafaa etmek hususunda Hassân'ı Rûhu'l-kuds (Cebrâil aleyhisselâm) ile takviye etmektedir." "Allah'ım, onu Rûhu'l-Kuds (Cebrâil) ile destekle!" "Sen Allah ve Resulü namına müdafaaada bulundukça hiç şüphesiz Rûhu'l-Kuds (Cebrâil) seni te'yide devam edecektir!" (Buhârî ty, Salât-28, Müslim 1983: Fedâilü's-Sahâbe-157).

Hz. Peygamber'in bu sözleri, divan dibacelerinde kullanılmıştır (bk. Üzgör 1990: 142, Tolasa 1986: 369). Sünbülzade Vehbî, Hz. Peygamber'in Hassan bin Sabit'e söylediği yukarıdaki sözü şiirine taşır ve şairi şöyle tarif eder:

Şâ'ir oldur ki anun kalbine Hassân gibi
Nefha-i Rûh-ı Emîn eyleye ilkâ-yı sühan (Beyzâdeoğlu 2000: 96)

Şiir-gayp ilişkisini en çok ifade eden şairlerden biri Nef'î'dir. Nef'î'nin "sözüm" kasidesinde kendi şiiri için kullandığı bazı benzetme ve tanımlamalar şunlardır: Fatiha incisinin takılı olduğu tespihin ipi (silk-i tesbîh-i dür-i seb'a'l-mesânî), Kalem ve Nun ayeti (âyet-i nûn ve'l-kalem), gayp âleminin bir armağanı (âlem-i gayb armağanı), ebedî hayatın bir feyzi (feyz-i hayât-ı câvidânî), dilin sıkça tekrar ettiği dua (vird-i zebân), meleklerin dillerinin duası (zîkr ü tesbîh-i lisân-ı kudsiyân).

Müslüman bir şair için sözün teşbih edilebileceği en üstün varlık, Kur'an ve Levh-i Mahfûz'dur. Kur'an bir söz mucizesidir. Mucize insanın benzerini yapmakta aciz kaldığı şeydir. Bir edebî terim olarak *i'câz*, benzerini yapma hususunda muhatabı acze düşürecek seviyede güzel söz söylemektir. Şairliğin Allah vergisi bir yetenek gerektirdiğini söyleyen divan şairi, kendisini gayp âleminden haber alan, sıra dışı kişiler olarak sunmaktan hoşlanır.

Şiir-Sihr

Şiirini bir yandan ayetlere teşbih eden divan şairi, diğer yandan onu *sihr*, *efsûn*, *füsûn*, *rukye*, *hırz*, *nüşa*, *sihr-i helâl*, *Hârûtistân'a* benzetmiştir. Şairler kendileri için de *sâhir*, *sihr-âferîn*, *câdû*, *câdû-fen*, *füsûn-ârâ* gibi ifadeler kullanmıştır.⁸ Bu kelimeler birçok beyitte *i'câz*, *mu'cize* gibi kavramlarla bir-

likte sanatlı bir şekilde bir araya getirilmiştir. Nef'î, kendisinin orijinal manalı şiirler kaleme alan bir şair olduğunu ve şiirlerinin, sihir ve i'caz kavramları tarafından kısımlandığını söyler (Akkuş 1993: 240).

Muskacılık, kısmen insanoğlunun ayet ve duaları istismar etmesi sonucu ortaya çıkmış ve duanın karşısında batıl bir davranış biçimi olarak yerini almıştır. İslâm'ın yasakladığı sihir ve muskayı divan şairi bir teşbih unsuru olarak şiirlerinde sıkça kullanmıştır. Müslüman bir şairin, şiirini muskaya, kendisini de büyücüye benzetmekten çekinmemesinin izahı, şairin tâbi olduğu edebî geleneğe aranmalıdır. Şairin şiirini büyüye veya vahye benzetmesinde *vechişebeh* (benzetme yönü) dikkate alınmalıdır. Şairin maksadı şiirinin olağanüstülüğünü ve etkileyciliğini sanatlı bir şekilde ifade etmektir.

Şiirin, sihir veya sihr-i helâl olarak tanımlanması, İslâm edebiyatlarında yaygındır. Başta Hz. Peygamber'in "İnne mine'l-beyâni sihren ev le-sihren", yani "Muhakkak ki bazı ifadelerde büyüleyici bir tesir vardır." demesi, bu kullanıma ve nitelemeye bir çeşit meşruiyet kazandırmış olmalıdır (Tolasa 1986: 370, Buhârî ty: Nikah-48b). Fars şiirinin üstatlarından Molla Câmî, şiir yerine doğrudan sihir ifadesini kullanır: "O sihirden birkaç kez (el çekip) dilimi bağladım, o az bulunur efsundan tövbe-kâr oldum." (Kırlangıç 2001: 23). Câmî, *Hirednâme-i İskenderî*'de "Söz sihir kaynağıdır. Özellikle vezinli olduğunda." demektedir (Kırlangıç 2001: 26). Necâtî bir beytinde şiirini doğrudan sihir olarak tanımlar:

Yine sihr itdi Necâtî nice söz nice gazel

Leb-i dilber sıfatında bir içim sudur bu (Tarlan 1992a: 348)

Yani buna siz gazel falan demeyin, bu düpedüz bir sihirdir. Şair "bir içim su" ifadesini "sihir"le ve "leb"le tenasüplü olarak kullanmıştır. Bir içim su gibi olan bu gazeli okursanız, sihirli (okunmuş) suyu içmiş gibi büyülenirsiniz, denilmektedir.

Nef'î, bir gazelinde kendisinin şair mi yoksa büyücü mü olduğunun karıştırıldığını nükteli bir şekilde şöyle söyler:

Kimse tahkik idemez sâhir midür şâ'ir midür

Bir bilür yok Nef'î-i mu'ciz-beyânı bilmiş ol (Akkuş 1993: 317)

Nef'î, bu ifadesinde Hz. Peygamber'e önceleri şairlik ve büyücülük isnat edildiği şeklindeki bilgiye telmihte bulunuyor olmalıdır.

Mezâkî, "sühanum" redifli kasidesinde şiir için, "havâs" ve "rukye" gibi muska anlamına gelen kelimeleri kullanır. Kendisine dil uzatan şairlerin dillerini şiir muskası ile bağlayacağını ve onların akıllarını başlarından alacağını söyler (Mermer 1991: 171). Nedîm, cadı gibi maharetleri olan kaleminin taze bir

efsun okuduğunu (yani şiir yazdığını) ve sayfanın bir anda Hârûtistân'a döndüğünü söyler (Macit 1997: 7).

Şiir-Ahenk, Kafiye

Şiirin en önemli özelliklerinden birisi kuşkusuz ahenktir. Ahengin en önemli vasıtaları olan kafiye ve vezin, şairin duygu ve düşüncelerini yönlendirip değiştirebilecek öneme sahiptir. Sâbit “Gazelde kafiye sağlam olmalıdır, zira o, düşünce evinin binasının temelidir.” der (Karacan 1991: 491).

Sâbit başka beyitlerinde de şiirin kafiyeyle bağlı olarak geliştiğini, kafiye kelime bulunmadığı zaman şiirin bittiğini ima eder (Karacan 1991: 174, 219). Nef’î de bir beytinde şiir-kafiye ilişkisine şöyle dikkat çeker:

Hep nazîre dir idi şi’rüne Nef’î şu’arâ

Gazelün kâfiyesin böylece teng itmeyicek (Akkuş 1993: 314).

Şair, vezin ve kafiye ustalık kazandığı ölçüde, onların yönlendirmesinden kısmen kurtulabilir. Ancak usta şairler, vezin ve kafiye mananın emrinde çalıştırabilir. Divan şiirinde şair için bazen *kâfiye-senc(ân)* veya *kâfiye-cûy* gibi ifadeler kullanılmıştır. Divan şairleri, şiirin ahenk yönünü vurgulamak istedikleri zaman, şiiri *nağme*, *lahn*, *elhân*, *âvâz(e)*, *sarîr* ve *sadâ’ya*, şair ve onun kalemini de *bûlbûl*, *andelîb*, *tûtî*, *kebk*, *mürg*, *musikâr*, *ney* ve *mizmâr* gibi varlıklara benzetmişlerdir. Ahenk bakımından zayıf buldukları veya eleştirmek istedikleri şiirleri de baykuş, yaban kuşu ve merkep sesine teşbih etmişlerdir. Mezâkî “sühanum” kasidesinde şiirlerini dünya gül bahçesinin kuşlarının sesi olarak tanımlar (Mermer 1991: 170).

Kafiye ve redif sayesinde ahenk gelişimini tamamlamış olan şiirler bestelenebilir. Divanlarda da gazellerin bestelendiğini ima eden beyitler vardır. Şeyhülislâm Yahyâ, Dîvân’ının başında yer alan “Sâkînâme”sinde meclisteki çalgıcıya seslenerek, udunu eline almasını ve şiirlerini yüksek sesle okumasını ister ve yanık sözlerin saz ile hoş olacağını söyler (Kavruk 2001: 16). Nâbî bir şiirinde, gazellerin bestelenerek ağızdan ağza dolaştığını, gece sohbetlerinde okunduğunu nükteli bir şekilde şöyle dile getirir: “Besteler şiirlere sefer elbisesini giydirir; güfteleri ağız ülkelerinde dolaştırır.” “Önceleri sade gazel, ah-lâk sahibi idi, evinden çıkmazdı; fakat sonradan bazı heveskâr kişiler onu kendilerine uydurup kapı kapı dolaştırdılar, derbeder ettiler.” “Şiirler eskiden mecmuaların çarşaf çarşaf sayfalarında uyuyorlardı, şimdi ise (akşamları dillerde dolaştıkları için) sabahleyin ağır bir uykusuzluk illeti çekmektedirler.” “Gazeli sesle ve makamla okuyup teşhir etmek, güzelleri çengi suretine sokmak gibidir” (Bilkan 1997: 1111).

Sonuç

Günümüzde Divan şiirindeki her beyitte bir ibret ve hikmet arayanlar olduğu gibi, bu şiirleri Osmanlı toplumuyla ilgili ahlâk dışı hüküm ve yorumlarına vesile etmek isteyenler de bulunmaktadır. Divan şiiri ile ilgili çelişkili fikir ve yorumlar, onun poetikasının doğru bir şekilde ortaya konulmamasından kaynaklanmaktadır.

Divan şairinin poetikasının kısmen belirlenmeye çalışıldığı bu yazıda, divanlarda şiir için kullanılan teşbih malzemesinin dökümü çıkartılmadı. Zira divan şairleri, divan şiirinin ortak teşbih malzemesini değişik ilgilerle şiir için de kullanmışlardır. Meselâ bir şair, şiirinin güzelliğini ve etkileyiciliğini anlatmak istediğinde, onu *dür*, *dilber*, *gül*, *yâdigâr* gibi kavramlara benzetirken, şiirinin hiciv yönünü anlatmak istediğinde onu *kılıç*, *mızrak*, *ok*, *gamze* gibi kesici nesnelere teşbih etmiştir. Kanaatimizce bütün bu teşbih unsurlarını sırlamanın, poetika bağlamında çok fazla bir anlamı yoktur. Dolayısıyla bu çalışmada sadece divan şairinin poetikasının doğru bir şekilde algılanmasına katkı sağlayacak tanım ve teşbihlere yer verildi. Divan şairinin hüner göstermek, nükte yapmak, eğlenmek, eğlendirmek, atasözü gibi ifadeler üretmek, okuyucuya bedî bir tat vermek için şiir yazdığı ortaya konulmaya çalışıldı.

Açıklamalar

- ¹ Batı edebiyatında poetika yazımı, bilindiği gibi, Aristo'nun eserini yazdığı MÖ 344'e kadar uzanmaktadır. Ondan sonra, poetika yazımı Horace (MÖ 65), Ronsard (1565), Boileau (1674), Paul Claudel (1907) Max Jakob (1922) gibi isimlerle devam ettirilmiştir.
- ² Bu şair ve edipler, edebiyatı fikir veya hislerin taşıyıcısı olarak gören sanatçıları eleştirmişlerdir. Ahmet Haşim; Tevfik Fikret ve Sully Prodhomme gibi ahlâkî ve sosyal konularda şiir yazan şairlerin, başarılı olamadıklarına inanır ve bunun sebebinin, hocası Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun şu sözleriyle açıklar: "Fikrin şekilden evvel hazırlandığı hissini veren eserlerde şiir mucizesinin var olmasına imkân yoktur. Âhenk ve kâfiyenin tesadüflerinden doğmayan fikirler sanata mal edilemez." (Ahmet Haşim 1992: 48).
- ³ Ancak şairler, divan dibacelerinde, geleneğin kendilerine kazandırdığı bakış açılarıyla şiiri söz konusu etmişlerdir (bk. Üzgör 1990).
- ⁴ İngilizcedeki *poem* (şiir) kelimesi, "yapmak, imal etmek, uydurmak" anlamına gelen Yunanca "poie'o" köküne dayanmaktadır (Aksan 2005: 8-9).
- ⁵ İkinci mısraın son tefilesi vezin bakımından sorunludur.
- ⁶ Fuzûlî *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisinde şiiri ve şairliği birkaç vesileyle eleştirir. Meselâ Mecnûn'a annesi şöyle nasihat eder:

Şi' re heves itme kim yamandır

Yahşi diseler ana yalandur (Doğan 2000: 188, 562)

Fuzûlî mesnevisinin bir yerinde feleğin ağzından kendi şairliğini değerlendirir ve şöyle der:

Ammâ sen eden ‘amel hatâdur
Kim pîr-i tarîkatün hevâdur
Şâ’irliğe iftihâr idüpsen
Kizbi özüne şî’âr idüpsen (Doğan 2000: 542)

Fuzûlî daha sonra feleğin ağzından söylediği bu fikirlere itiraz eder ve kendi kendine kısaca şöyle der:

Aldanma eger sipîhr-i lâ’ib
Ta’n ile sana didiyse kâzib
Eş’âra abes diyüp usanma
Sermâye-i nazmı sehl sanma
Sözdür güher-i hîzâne-i dil
İzhâr-ı sîfât u zâta kâbil (Doğan 2000: 544).

Fuzûlî gibi Muhibbî de bir beytinde dolaylı olarak şiirin toplumda abes bir uğraş olarak görüldüğünü ima eder:

Şî’r ile itdün Muhibbî ol perî teshîrini
Dime şimden girü sen eş’âr u divândur abes (Tunç 2000: 271)

7. Keçecizade İzzet Molla, divan dibacesinde kendi şiirini “bir alay türrehât-ı ma-lâ-ya’ni, bir takım mukaddimât-ı bî-ma’ni” ifadeleriyle tanıtır (Üzgor 1990: 29)
8. Tanpınar da Ahmet Haşim’i tanıttığı bir yazısında şair için “şihirbaz” ifadesini kullanır: “Şair dediğimiz sihirbazın kudreti bu birbirinden ayrı, hatta zat kabiliyetleri tek bir mükemmeliyet haline getirmesindedir.” (Enginün, Kerman 1987: 32).

Kaynaklar

- Ahmet Hâşim (1992). *Üç Eser: Bize Göre, Gurabâhâne-i Laklakan, Frankfurt Seyahatnamesi*. Haz. Mehmet Kaplan. İstanbul: MEB Yay.
- Ak, Coşkun (1987). *Kanûnî Sultan Süleyman, Muhibbî Divânı: İzahlı Metin*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Akay, Hasan (1998). *Servet-i Fünûn Şiir Estetiği*. İstanbul: Kitabevi.
- Akkuş, Metin (1993). *Nef’î Divânı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Aksan, Doğan (2005). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*. Ankara: Engin Yay.
- Akyüz, Kenan vd. (1990). *Fuzûlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Andrews, Walter G. (2003). *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı*. Çev. Tansel Güney. İstanbul: İletişim Yay.
- Atalay, Mehmet (2005). *Yenişehirli Avni Bey Farsça Divan*. Erzurum: Aktif Yay.
- Aydemir, Yaşar (2000). *Behiştî Divânı*. Ankara: MEB Yay.
- Beyzâdeoğlu, Süreyya A. (2000). *Sünbülzâde Vehbî*. İstanbul: Şûle Yay.
- Bilgegil Zöhre (1997). *M. Kaya Bilgegil’in Makaleleri*. Ankara: Akçağ Yay.
- Bilkan, Ali Fuat (1997). *Nâbî Divânı*. İstanbul: MEB Yay.
- Buhârî, İsmail b. İbrahim (ty). *Sahîhu’l-Buhârî I-VIII*. İstanbul: Yy.
- Cowan, J. M. (1976). *Arabic-English Dictionary: The Hans Wher Dictionary of Modern Written Arabic*. New York: Spoken Language Services, Inc.

- Çapan, Pervin (1993). 18. yy. Tezkirelerinde Edebiyat Araştırma ve Tenkidi. Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Çetişli, İsmail (2004). *Metin Tahlillerine Giriş 1: Şiir*. Ankara: Akçağ Yay.
- Dilçin, Cem (1986). "Gazel". *Türk Dili: Türk Şiiri Özel Sayı II (Divan Şiiri)*. 78-247.
- Doğan, Muhammet Nur (1996). "Fuzûlî'nin Poetikası". *Fuzûlî Kitabı: 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay. 81-107.
- (1997). *Fuzûlî'nin Poetikası*. İstanbul: Kitabevi.
- (2000). *Leyla ve Mecnun*. İstanbul: YKY.
- Enginün, İnci (2006). "Cenap Şahabettin". *Servet-i Fünun Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yay. 103-205.
- Enginün, İnci ve Zeynep Kerem (1987). *Ahmet Haşim: Bütün Şiirleri*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Erbay, Erdoğan (1999). *Eskiler ve Yeniler: Tanzimat ve Servet-i Fünun Neslinin Divan Edebiyatına Bakışı*. Erzurum: Akademik Araştırmalar.
- Ertem, Rekin (1995). *Yahya Divanı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1972). *Nedim Divanı*. İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul: Şenoğlu Matbaası.
- Kalkışım, Muhsin (1994). *Şeyh Gâlib Divanı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Kalpakkı, Mehmet (2003). "Osmanlı Şiirine Genel Bir Bakış Denemesi". *Doğu Batı* 22: 39-52.
- Kam, Ferit (2003). *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş: Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı*. Haz. Halil Çeltik. Ankara: MEB Yay.
- Kaplan, Mahmut (1995). *Hayriyye-i Nâbi: İnceleme-Metin*. Ankara: AKM Yay.
- Karacan, Turgut (1991). *Bosnalı Alâ'eddin Sâbit, Divan*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay.
- Karahan, Abdülkadir (1985). *Nef'i Divanı'ndan Seçmeler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- (1987). *Nâbi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Kırlangıç, Hicabi (2001). "Câmî'nin Şiir Görüşü". *Nüsha* 1(2): 19-32.
- Kocatürk, Vasfi Mahir (1963). *Saz Şiiri Antolojisi*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Küçük, Sabahattin (1994). *Bâkî Divanı*. Ankara: TDK Yay.
- Levend, Ağâh Sırmı (1994). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları*. Ankara: TDK Yay.
- (1999). "Eski Edebiyatımızın Dili". *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*. Haz. Mehmet Kalpaklı. İstanbul: YKY. 90-91.
- Macit, Muhsin (1997). *Nedim Divanı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Mengi, Mine (2000). *Divan Şiiri Yazıları*. Ankara: Akçağ Yay.
- Mermer, Ahmet (1991). *Mezâkî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Moran, Berna (1988). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: Cem Yay.
- Müslim, Ebu'l Huseyn el-Kuşeyrî (1983). *Sahihu Muslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî I-IV+Fihrist Beyrut.

- Okay, Orhan (1990). “Şiir Sanatı Üzerine”. *Sanat ve Edebiyat Yazıları*. İstanbul: Dergah Yay. 34-39
- Okçu, Naci (1993). *Şeyh Galib: Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umumi Tahlil ve Divanın Tenkidli Metni, I-II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Rızâ (1312). *Rıza Tezkiresi*. İstanbul: İkdam Matbaası.
- Sabrî (1296). *Divân-ı Sabrî-i Şâkir*. İstanbul: El-Cevâib Matbaası.
- Sünbülzâde Vehbî (1253/1837). *Vehbî Divânı*. Bolak (Süleymaniye Kütüphanesi, Darülmecnevi, no: 422). 11-13.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1999). “Eski Şiir”. *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*. Haz. Mehmet Kalpaklı. İstanbul: YKY. 78-79.
- (2000). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. Haz. Zeynep Kerman. İstanbul: Dergâh Yay.
- Tarlan, Ali Nihat (1992a). *Necatî Beg Divanı*. Ankara: Akçağ Yay.
- (1992b). *Hayâlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yay.
- (1999). “Farsça Divan’ın Önsözü”. *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*. Haz. Mehmet Kalpaklı. İstanbul: YKY. 9-12.
- Tevfik Fikret (2000). *Dil ve Edebiyat Yazıları*. Haz. İsmail Parlatır. Ankara: TDK Yay.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa (1987). *el-Câmiu’s-Sahîh*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, I-V. Beyrut.
- Tolasa, Harun (1982). “Divan Şairlerinin Kendi Şiirleri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri”. *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1: 15-46.
- (1986). “18. yy.’da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü – Müstakimzâde’nin Istîlâhâtü’ş-Şi’riyye’si-II”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XXIV-XXV: 363-379.
- (1999). “Klâsik Edebiyatımızda Divan Önsöz (Dîbâce)leri; Lâmi’î Divanı Önsözü ve (Buna Göre) Divan Şiiri Sanat Görüşü”. *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*. Haz. Mehmet Kalpaklı. İstanbul: YKY. 229-244.
- Tunç, Semra (2000). “Muhibbî Dîvânında Şiir ve Şair ile İlgili Değerlendirmeler”. *Seçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 7: 265-283.
- Ünaydın, Ruşen Eşref (2000). *Diyorlar ki*. Haz. Şemseddin Kutlu. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Üzgör, Tahir (1990). *Türkçe Divân Dîbâceleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Yahyâ Bey (1977). *Divân*. Haz. Mehmed Çavuşoğlu. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Ziya Paşa (1999). “Şiir ve İnşa”. *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*. Haz. Mehmet Kalpaklı. İstanbul: YKY. 25-27.

On the Poetics of Classical Turkish Poets

Menderes Coşkun*

Abstract: Poetics as a literary term is a whole of the poetical ideas and rules that poets depend on or are inclined to while composing poems. In this sense there should be a poetics – either written or unwritten – for each poet or for a poetical tradition. Poets subjected to a literary tradition such as Turkish divan poetry do not have their individual poetics. Ottoman poets are those poets who tried to compose the best poems of their own literary tradition. It is possible to find some differences in their poems depending on their personal characteristics, abilities and tendencies. However, these differences are not so great as to change the poetics of the tradition they are subjected to. Their poetics were determined beforehand by tradition. Because of that they did not need to write a poetics in the modern sense. Nevertheless, they composed poems dealing with poetry, and employed conventional metaphors and similes for their descriptions of poetry. This study brings together a number of descriptions and metaphors for poetry in *Divans*, which are important for the correct perception of the *divan* poetry. The study suggests that an Ottoman poet composed witty and impressive poems in order to show his poetical skill, to entertain himself and his readers/audience and to gain appreciation from his social and literary circles.

Key Words: Divan poetry, poetics, classical Turkish poetry, classical Turkish poets, definition of poetry.

---

* Prof. Dr., Süleyman Demirel University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature / ISPARTA
International Burch University – SARA/EVO
mencoskun@yahoo.com

О поэтике классического турецкого поэта

Мендерес Джошкун *

Аннотация: Поэтика как литературный термин означает единство поэтической идеи и правил, в рамках которых происходило написание стихов поэтом. Таким образом, существует письменная или устная поэтика каждого поэта или каждой поэтической традиции. Поэты, писавшие в рамках определенной литературной традиции, не имеют отдельной личной поэтики. Классические турецкие поэты (поэты диванов) пытались писать самые лучшие стихи в одном и том же стиле. В их стихах можно проследить некоторые различия в зависимости от их личных качеств, способностей и тенденций. Однако эти различия не настолько велики, чтобы изменить поэтику поэтической традиции, в рамках которой они творили. Их поэтика была предопределена их поэтической традицией. Поэтому у классических поэтов не было необходимости написания поэтики в современном смысле этого слова. Но они писали стихи и поэмы, предметом которых являются стихи, и использовали традиционные стихотворные метафоры при написании стихов. В данном исследовании собраны воедино определения и метафоры, которые по нашему мнению играют важную роль в правильном восприятии диванной поэзии. Также сделана попытка показать, что написанием остроумных и впечатляющих стихов поэт пытался показать свое поэтическое мастерство, поднять настроение себе и аудитории, завоевать признание социальных и литературных кругов.

Ключевые Слова: диванная поэзия, поэтика, турецкая классическая поэзия, поэты диванной традиции, определение поэзии.

---

* Проф. доктор, университет имени Сулеймана Демиреля, факультет литературы и естественных наук, кафедра турецкого языка и литературы / СПАРТА
Международный университет Берча – САРАЕВО
mencoskun@yahoo.com

An Approach to Unorthodox Spellings in Trademarks

Kerim Demirci*

Abstract: The purpose of this study is to explain some English and Turkish trademark spellings within a theoretical approach. Contrary to the generally accepted orthography, we observe some words obtaining new forms by language-external interventions. Deliberately, some trade names are made orthographically notable by having been deviate from the standard spelling. Despite the fact that these words usually retain their meaning and pronunciation, they have remarkably new orthographic forms due to the use of alternative spellings. The need for distinctiveness in a highly commercialized world results in the use of a great number of irregularly spelled words in trademarks. Such economically motivated interventions, which do not often stem from language-internal motivations, bring about deviant spellings by breaking down the rules of standardized orthography. Even if this is an unacceptable anarchy by conventional writing standards, the motivation behind this deviation needs to be explained from a theoretical perspective. Therefore, this study is not an attempt to justify the deviant spellings in trade names but to understand why and how they occur.

Key Words: Unorthodox spelling, trademarks, defamiliarization, Russian formalism, language of advertising, August Schleicher

Introduction

This study aims to take a different approach to the issue of ‘optional/deliberate’ interventions into language which seem to be a cultural problem in general and a language problem in specific. The article, with an inverse reading, intends to point out that language degeneration is a predicament that not only ‘dominated cultures’ are troubled with but also ‘dominating cultures’ are unhappy with. It is observed that this problem is not a recent phenomenon, but has instead been around even in the dominating cultures. A book published in 1966 in the United States undoubtedly indicates how trademarks are spelled in an unorthodox way. This is a highly debated topic in Turkey,¹ which encompasses a variety of

---

* Assist. Prof. Dr., Ahmet Yesevi University, Department of Turkish Language and Literature / KAZAKHSTAN
kerimdemirci@yahoo.com

subcategories that cannot be dealt with in one single article like this. Therefore, we will confine the topic to Sven Jacobson's book *Unorthodox Spellings in American Trademarks*. This book indicates how a vast amount of words are distorted from their standard spellings in order to create trademarks in the United States of America. Even though the framework will be based on Jacobson's study, we will also touch upon similar forms frequently encountered in Turkish, especially in recent years. While the topic is probed through the skeleton of the aforementioned book, some theoretical aspects of unorthodox spellings will also be mentioned.

Language change is constant

August Schleicher (1821-1868), seemingly unhappy with the language change, stated that 'history is the enemy of language'. For Schleicher, time (i.e. history) is the reason for language decay². Schleicher claimed that Sanskrit, an Indo-European language, was perfect just because it had gone through the least amount of change, while those had gone astray from the mainstream Indo-European family were 'corrupt' and 'degenerated' languages (Başkan 2003: 59). As a matter of fact, the tendency in all of the world languages is quite the opposite; that is, they did not stay static but instead changed steadily. Especially starting with W. von Humboldt, numerous linguists consider language to be a dynamic entity that is subject to change (*energia*), rather than something that stays static (*ergon*). In fact, if language were a static entity we would never have historical linguistics and etymology. Consequently, nobody would ever need Ferdinand de Saussure's diachronic and synchronic approaches to language. On the one hand, language systematically corrects errors that are considered ungrammatical or unacceptable; on the other hand it creates new erosions and contradictions. As previous errors become the rules of today, today's rules become the mistakes of the future (Başkan 2003: 17). When we look at the Turkish word *iyi* 'nice, good, fine' we witness a tremendous morpho-phonetic change:

ed-gü→*eδgü*→*eyü*→*eyi*→*iyi*→ (*pek*)-*i* (Eker 2005: 40).

From a synchronic standpoint while *iyi* is grammatically correct, all of its previous and later usages are considered to be incorrect. Other than its compound form in the word *peki* (< *pek* 'rather' + *iyi* 'nice'), all other forms such as the ones used in chat rooms³, cell phones, and e-mail messages are grammatically unacceptable. In such messages the word turns into a one phoneme word *i* or double *ii* with the drop of intervocalic *y*. Inevitably, the journey that had started with *ed-gü* will end up in *i* that the Turkish Spelling Guide will sooner or later accept as true. At this point a question arises: if every change is natural and innocent, what are the reasons for the change in language? We will try to tackle this question from a trade names perspective.

One reason for unorthodox spelling

Undeniably, language change has several reasons. However, there are two main reasons which are rather effective on the change: One grows out of the inner-dynamics of language itself (phonetic, morphologic, syntactic, and semantic), while the other has roots in the outer world that affects the language from the outside (Üçok 2004: 74-80).

The change motivated by language-external reasons causes substantial alternations on the structure of language. As Aitchison states (1994: 210), a closer look at language change indicates that it is natural, inevitable, and continuous, and that it involves sociolinguistic and psycholinguistic factors which cannot be disentangled from one another. Undoubtedly, one of the reasons for the change comes from human psychology, which is shaped in society. Within the frame of psycho-sociology, several desires might lie behind a change, such as the desire for being perceived as distinctive, putting himself/herself forward among all others, and advertising one quality, etc. Since the main topic of this study is trademarks, we should notice that economical desires are also has great influence on language change. In fact, occasionally language is being forced to change for entirely economical reasons. The book our study is based on indicates how quite a lot of trademarks are distorted and differentiated from their original standard spelling.

With commercial purposes, the major aim of deviant spelling is to draw the attention of customers to the distinctiveness of the product in comparison to other similar ones. David Crystal (1987: 390), under the title of 'The language of advertising' points out the main tactics and tricks of how language is used in advertising. Some of the tactics are based on the meaning and some on the form of the words, but they are both language-related. In most cases it is the form and design of the name that makes the primary impact and causes the costumer to take note of it. In order to get people to identify the product, remember its name and persuade them that it is worth buying, ads rely almost totally on the use of language. Rhythm, rhyme, and other phonetic effects are especially noticeable. Deviant spelling: *Wot a lot I got, Milk has gotta lotta bottle* [Standard: *What a lot I got, Milk has got a lot of bottle*; this gives the sound of something like *wata lata gata bata...*]

Crystal (1987: 204) quotes several wrongfully spelled trade name examples from Sven Jacobson's book, saying that the use of abnormal spelling to make a point is more common than we might think. It is sometimes used as an economical way of expressing a contrast in poetry or identifying a personality in a story. It is also a commonly used device in the world of advertising, where it can make the name of a product or shop stand out and be remembered or provide the basis for a legal trademark.

Unsurprisingly, trade name makers⁴ try every possible way to make the names as salient and outstanding as possible. The need stand out in the market may sometimes cause grammatically anomalous brand names. This breaking down of the everyday rules, defying of familiarity, and abolishing of mediocrity may be observed at every level of life. To a certain degree, desire for being perceived as distinctive from competitors can be seen in every field human beings are involved in, including music, literature, business, architecture, sports, science, clothing, etc. The Russian formalist Victor Shklovsky, who developed the concept of ‘defamiliarization,’ thinks that the meaning of art is based on the ability to ‘defamiliarize’ things, to show them in a new, unexpected way. In everyday life, we do not see things and their texture, since our perception has become habitual and automatic (see Nina Kolesnikoff’s article in Markaryk 1996: 528-529). Mundane acts, routine behaviors, familiar forms, and everyday images, etc., are so ordinary that after a while they do not draw much attention. Let us consider the example of someone poetically asking for a glass of water from his/her spouse: *Yandı cânım tende ey rûh-i revânım bir su ver* (Kâmi) ‘my soul is burnt down in my body, oh my walking beauty, please give me some water’ instead of saying *Çok susadım bana su ver* ‘I am so thirsty, give me some water.’ Essentially, the activity that is asked from the spouse is the same in both ceases: *Give me water*. However most people would not ask for a glass of water from his/her spouse in the poetic way that Kâmi does. Therefore, those going against the mainstream style would be more recognizable than their more normal counterparts, and they would probably have greater influence on their target as well. We think that unorthodox spelling in trademarks can be explained through the theory of defamiliarization. When we look at the way the words are played with when creating a brand name, it is similar in many ways to what Victor Shklovsky claimed for art. Terms such as deviation, estrangement, differential relations, and the alienation effect (Bertold Brecht’s *verfremdungs-effekte*) go hand in hand within the notion of defamiliarization. Even if it might not be accurate to classify all of the unorthodox spellings as verbal art, they might have a conspicuous verbal quality, giving one the right to raise the question ‘why not.’ By the same token, one of the most prominent figures of literary theories, Terry Eagleton, asks a crucial question about what is ‘fine’ and literary and what is not: ‘And what about jokes, football chants, and slogans, newspaper headlines, advertisements which are often verbally flamboyant but not generally classified as literature?’ (Eagleton 1996: 4-6). To us, rather than totally rejecting the presence of these verbal occurrences, we should try to understand the underlying motivations that give rise to such language phenomena. We will now point out the major headings in Jacobson’s book.

Jacobson's classification of unorthodox spellings

Jacobson gives us a variety of different types of deviant spellings that also makes up the whole table of contents of the book. The most common ones that he examines are as follows: (i) spellings based on substandard pronunciation, (ii) spellings based on regional pronunciation, (iii) spellings based on nonce or fancy pronunciation, (iv) spelling regularization and simplification, (v) reduced number of graphemes, and (vi) increased number of graphemes. One of the subtitles is about the comparison between unorthodox trademark spellings and various reform⁵ proposals made by various people and institutions.

In order to demonstrate how unorthodox American trademarks differ from standard orthography, the author starts his book with a short. At a scout training course in Connecticut, boys had to keep notebooks which were collected and examined by the staff towards the end of the course. One boy had made a list of the equipment issued to his patrol, and among the items in this list he had included '8 kots', instead of '8 cots'. The staff could hardly blame the boy for his mistake because he had only copied the spelling he had seen on the cartons containing the camp cots where it appeared 'KUMFORT KOT' in conspicuous capital letters. That was an irregularly spelled trademark appeared on the box. The author comments that the law⁶ protects the producers and consumers but not the poor schoolboy, or anybody else for that matter, who is trying to learn the English orthography (Jacobson 1966: 7-8). Presumably, if August Schleicher had witnessed such an incident, he would have added the claim that 'economy/capitalism is the enemy of language' in addition to his reproof that 'history is the enemy of language.' The examples given below demonstrate how the nouns and noun phrases used in trademarks were grammatically misused in order to make the products seem memorable. Sometimes a name may contain more than one spelling distortion. Since it would increase the number of pages undesirably, we will only point out the change the name shares in common with similar cases. However in most cases we will indicate the standard form of the word in parenthesis so that the reader is able to see the other changes. Now we shall observe the most commonly yet deliberately made mistakes that Jacobson pointed out.

1. In 'careless' speech many phonemes which are retained in normal educated speech undergo deletion, and this tendency is often reflected in trademark spellings (Jacobson 1966: 10-11).

Some examples with phoneme deletion:

LECTRIC SHAVE (electric shave) /ɪ/   C-LECT-N-LOAD (collect and load) /ə/
JUS-RITE (just right) /t/   TUF-IDE (tough aid) /h/
HAN-KLEEN (hand clean) /d/   KILZ-UM (kills them) /ð/
BIT-O-HONEY (bit of honey) /v/   S'NUF (it is enough) /i, t/

Some spellings may contain instances of haplology, which is a form of deletion in this case deletes one of the two identical graphemes: KWIK-UPLÉ (quick couple), INK-N-TROL (ink control), SIG-NAL-ITE (signal light), SWIM-ASTER (swim master) etc.

- 2.** In the so called r-less territory, i.e. Eastern New England, New York City with its immediate vicinity, and the South, most speakers use the [ə] allophone of /r/ in the final syllable of such words as *never*, *labor*. This tendency and similar ones can be observed in some trademarks. Orthographic spelling of *er* and *or* may become *a* and *o* consequently (Jacobson 1966: 12):

BUTTACUP (butter cup)   SHOO-DUSTA (shoe duster)
NEVA-LOSE (never lose)   WATAPRUF (water proof)
WONDA-CLOTH (wonder cloth)

With the rapid spread of internet use in Turkey, a new type of spelling of trade names with regional dialects came to attention alongside other deviant spellings. Even though no official name has yet been given to this trend that includes a variety of unusual scenes and images from Turkey, the unofficial popular name of this new trend or genre is *yurdum insanı* 'people of my country.' Even if the Turkish examples do not exactly reflect the same phonetic or orthographic features as their American counterparts, the thing they share is that both are based on the local dialects:

Böcee İlaçlama (böceğe ilaçlama) ğ deletion

Hadi Be Aaşamcı (haydi be akşamcı) y deletion, k deletion, a compensatory lengthening

Dondurmam Gaymak (dondurmam kaymak) k>g (use of a different allophone)

- 3.** Although the transition between Middle and Modern English has made a great many sound changes, shortening pronunciation of words, the written language has not changed. Graphemes retained in the written language are dropped in trademarks (Jacobson 1966: 16-21). For example if a mute *e* does not change the main meaning of the word it can be omitted. This can be true for other vowels or consonants as well.

Examples:

TRU-BLU (true blue)	ENGIN KOTE (engine coat)
SHUTLBRAK (shuttle break)	SAFTI-FLIGHT (safety flight)
FYR-FYTER (fire fighter)	DRIV-GYDS (drive guides)
SHYN-BRYT (shine bright)	RINS AID (rinse aid)
TUF-SPUNG (tough sponge)	GIV A PARTY (give a party)
TAPRITE (tape right)	ENDUR ALL (endure all)
TEXT-L-TRED (textile tread)	TUC-AWAY (tuck away)
EX-L-ENT (excellent) [In today's English <i>Christmas</i> becomes X-MAS, <i>extreme</i> becomes X-treme etc.]	

4. Although simplification seems to be the strongest tendency in trademark spellings, there are cases where some phonemes are represented in writing by more graphemes, going against the standard orthography (Jacobson 1966: 22).

AIRE-FLO (air flow)	SYTE-AYDE (sight aid)
CHEMISTE (chemist)	FAYM-US (famous)
TIDEY BOWL (tidy bowl)	KING ZEERO (king Zero)
DUNNGLU (don glue)	HOTT-PATCH (hot patch)

A number of stores in Denizli, Turkey, have added a grammatically unnecessary suffix *-ix*, *-(x)* at the end of their name to make them more distinctive. *Denix* (computer), *Marketix* (supermarket), *Özlemix* (photographer), *Saatx* (*Watch shop*), *künefx* (*Desert shop*). Especially the name *Denix* was purposefully chosen because the owner thought that the previous name, *Teknoloji X*, was not Turkish enough. In this case, the *Den* of *Denizli* and the Turkish pronunciation of *x* were combined to make the new name *Denix*. A cell phone service-provider *TURKCELL* could have been written as *TÜR KSEL* based on the Turkish pronunciation, but instead the *ü* in *türk* became *u*, the *s* in *sel* became *c*, and the *l* became *ll*.

5. In a great number of trademarks phonemes or phoneme sequences are represented in such a way that the number of graphemes used is equal to the standard orthography. In most cases the reason for the variation is the desire for uniqueness: *rain* 'rayn', *day* 'dai', *shoe* 'shoo' (Jacobson 1966: 24), *time* 'tyme/ taym' etc.

Other examples:

TRU-CLEEN (True clean)	KRISTYL-KLEER (Crystal clear)
EEZY-STAK (Easy stake)	HEETGRID (Heat grid)
KANTLEEK (Can't leak)	SEEL-SCREW (Seal screw)
KRISTEL-X (Crystal ex)	KLEEN KWALITY KLOTHS (Clean Quality Clothes)
KAB KOOL (Cab Cool)	KANVAS-KOTE (Canvas Cote)
KLEAN KLAY (Clean Clay)	KOFFEE KAKE (Coffee Cake)
KOLOR KOTE (Color Cote)	KRISPY KAKE KONES (Crispy Cake Cones)
BAR-B-QUE (Barbecue)	SE-MENT-SEAL (Cement Seal)
PRIVASEE (Privacy)	BESTUVALL (Best of All)
DIGZ-ALL (Digs All)	OILZALL (Oils All)
HOZE-LOK (Hose Lock)	SAWZALL (Saws All)
RUFF & TUFF (Rough and Tough)	KWIK-KUPEL (Quick Couple)
TO-WAUK-ON (To Walk On)	FYER-WALL (Fire Wall)
ONLIWON (Only Won)	JUSTWUN (Just One)

We should note that Jacobson's claim that the number of graphemes used in trademarks is equal to the standard orthography does not always reflect all the misspelled trademarks. For example, STAK has less grapheme than *stake*; BO-KAY has more graphemes than *bouquet*; N-DUR-ALL is shorter than *endure all* etc.

Examples of unorthodox spelling in Turkish trademarks

In addition to the few examples we have seen so far, there are a number of trademarks in Turkey⁷ that are spelled ungrammatically to distinguish them from the others. Deviant trademark spellings in Turkish, unlike their American counterparts, exhibit two main characteristics. One of them is naturally a commercial purpose that aims to distinguish two or more trademarks from each other by catching the eye of prospective customers. This purpose might be a universal one throughout the world; however, the one that seems to be stemming from imitation, mostly of so-called high/dominant cultures, is not the main characteristics of the American trademarks that are unorthodoxly spelled. European languages are frequently imitated in Turkish. As expected, the American variety of English is the most imitated among all foreign languages, due to the dominance of

the United States around the globe. Nonetheless, sometimes it depends on the type of the product. The name givers sometimes might follow commercial trends in the world, making the name resemble the words/language of the country in which that particular product is the most famous. Therefore some trademarks might sound English, Italian, French, and Japanese, etc.

While coining new brand names, Turkish words are written with letters and graphemes that are not used in those particular words in standard orthography. In other words, in deviant trademark spellings, Turkish phonemes are often not marked by the letters usually used in standard writing. Güner Gülsevin (2006: 138-140) examines this problem under the subtitle of 'Writing features of foreign languages' naming tendency as a fatal and frightening alienation. He states that in recent years the area in which alienation is most visible is Turkish. Even Turkish or Turkified [mostly words of Arabic and Persian origin that have been used in Turkish for centuries] words or suffixes are being written in a way that they would be perceived as English. The Turkish alphabet reform was implemented in 1928 with law number 1353. Letters that do not exist in the English alphabet, such as *ş* and *ç*, were added to the Turkish version of the Roman alphabet. Additionally, the Turkish alphabet does not use the letter *x*. Consonants such as *i* and *v* can not be marked by *y* and *w* (consequently). Gülsevin points out the legal and imitation aspects of the problem. We think that researchers would work on the inventory of the deviant spellings in Turkish similar to that of Jacobson. However, we will examine some of the Turkish examples and try to understand the patterns in which they were created:

Yemish (Yemiş) <i>ş</i> > <i>sh</i>	Efendy (Efendi) <i>i</i> > <i>y</i>
Kebabchi (Kebapçı) <i>ç</i> > <i>ch</i> , <i>ı</i> > <i>i</i>	Eskidji (Eskici) <i>c</i> > <i>dj</i>
Wishne Bar (Vişne Bar) <i>v</i> > <i>w</i> , <i>ş</i> > <i>sh</i>	BICHOK (Birçok) <i>i</i> > <i>I</i> , <i>ç</i> > <i>ch</i>
DOSHE (Döşe) <i>ö</i> > <i>O</i> , <i>ş</i> > <i>sh</i>	LAILA (Leyla) <i>e</i> > <i>a</i> , <i>y</i> > <i>ı</i>
Shewky (Şevki Kuaför) <i>ş</i> > <i>sh</i> , <i>v</i> > <i>w</i> , <i>i</i> > <i>y</i>	Neshe (Neşe) <i>ş</i> > <i>sh</i>
TACKLE (Takıl) <i>kıl</i> > <i>ckle</i>	Besh Beach (Beş 'five' Beach) <i>ş</i> > <i>sh</i>
Ramsey (Remzi) <i>e</i> > <i>a</i> , <i>z</i> > <i>s</i> , <i>i</i> > <i>ey</i>	ByRam (Bayram) <i>a</i> > <i>ø</i>
Dishy (Dişi) <i>ş</i> > <i>sh</i>	İzmir Lee (İzmirli) <i>i</i> > <i>ee</i>
Perdecci (Perdeci) <i>c</i> > <i>cc</i>	Gecce (Gece) <i>c</i> > <i>cc</i>
Art-Win (Artvin) <i>v</i> > <i>w</i>	Rizelli (Rizeli) <i>ı</i> > <i>ll</i>
Şah inn Paradise (Şahin 'falcon') <i>n</i> > <i>nn</i>	SA-FE (Saffet-Feyzullah, Safe 'safe')
Barduck (Bardak) <i>a</i> > <i>u</i> , <i>k</i> > <i>ck</i>	Taxim (Taksim)

Shark Sofrası (Şark 'east') ş>sh	Tashimasu (Taşma su) ş>sh, ı>i
Japar (Jaki Pardo)	KRC Shop (Karaca)
BZN Gömlek (Bozan Gömlek)	Shamdan (Şamdan) etc.

When some of the misspelled Turkish trademarks are investigated closely, the phonetic aspects of modifications are particularly noteworthy. Representing phonemes with different graphemes may often bring a lexical and semantic dimension to the issue as well. The names represented by different letters may frequently acquire double or triple meanings, both in Turkish and especially in languages imitated:

1. One phoneme is indicated with two letters: ş>sh, ç>ch, i>ey, c>dj, k>ck
2. Phonemes pronounced with two consonants and marked by two letters are indicated with one letter: ks>x
3. Some consonants and vowels are marked by the letters that normally do not indicate those particular phonemes in standard writing: ö>o, a>u, ı>î, e>a, z>s, y>ı, y>j
4. Phonemes that are normally written in the Turkish word is omitted due to the fact that it is omitted in the language imitated: a>ø
5. Some phonemes that are normally marked by one letter are shown by two letters as in the language imitated: i>ee, c>cc, l>ll, n>nn
6. Complete vowel deletion: all of the vowels a>ø, o>ø
7. New words created with some sound modifications evoke especially some foreign words along side the word intended in Turkish. This can, in a way, be called 'verbal art': For instance, the trademark *Art-Win* (Artvin) seems like the combination of the words *art* and *win* in English. However, it evokes one of the city names, Artvin, in Turkey as well. While the foreign costumers -if there are any- will think of the words *art* and *win*, Turks will think of the city of Artvin, and probably that the owners come from that city.

A hotel name alongside the Mediterranean coast of Turkey is *Şah inn*. Because of the high degree of tourism in the region, this name draws the attention of both foreigners and Turks. Because, the word *şah* means 'king' in both Turkish and, with a slight spelling difference, in English. Furthermore, with the word *inn* 'hotel' added it means 'the place for the king(s).' In Turkish on the other hand the word evokes the name of a bird *şahin* 'hawk, falcon.'

A bar name *Barduck* can make us think of the Turkish word *bardak* 'glass' and *duck* in English. Altering the phoneme ş with sh in orthography creates the word *Shark*, a restaurant name, makes us to recall the fish shark and the

'authentic' word *şark* 'east' in Turkish. Similarly *Wishne* may be perceived as *wish* in English and *vişne* 'sour cherry' in Turkish. To me one of the most creative ones of all is a car-wash place name: *Tashimasu*. It gives the impression of a Japanese word, something like *mitsubishi* or *takashi*. Because of the good reputation of any kind of Japanese goods throughout the world and as well as in Turkey, the owner of the place makes 'a smart' use of the Japanese image coining a Japanese-like Turkish trademark. When looked at closely, we see that it is a compound word composed of *taşım* 'carrying' and *su* 'water.' The intended pronunciation might be *tashi masu*, and its potential Japanese meaning is unknown and, here, irrelevant.

Besides the notion of imitation we should particularly focus on the economic concerns that the producers may have. In such a globalized world where anyone can aim to sell his/her products to local costumers as well as to those in furthest most possible countries, image is everything. In certain areas of trade, some particular nations have higher prestige than others. Consequently, trademarks taken from the languages of those nations may sell more easily than the rest. This economic-based naming strategy should be considered as an attempt to hide the origin of the product and make it seem like a product of a more prestigious country. For example, some fashion designers and home collection producers created Italian-looking Turkish words (*Rizelli*<*Rizeli*, *Perdecci*<*perdeci* etc.) and some taken from the language itself such as *Bellona*. No customer would ever know unless he/she is told that *YUMATU* and *Japar* are of Turkish origin and they have nothing to do with Japan. The Turkish electronics maker *YUMATU* and construction goods producer *Japar* may very well seem like Japanese words but in reality they are made out of non-Japanese words. They are abbreviations of personal names. The first one is from the personal names *YUsuf*, *MAhmut* and *TUncer*; and the second one is from name and the family name of the founder *JAKi PARdo*. Even though the word *Japar* does not seem like a Japanese word *per se*, it may give the impression of the word *Japan* in English which evokes that country with a little *r* and *n* resemblance. We cannot claim that Turkish trademarks with deviant spelling do not catch the attention of the costumers, they certainly do. However, this attention may go either way. One desirable reaction might be to make the trademark fashionable and boost business for the owner, but another negative reaction could be elicited from those who have language sensitivity.

Conclusion

This study did not aim to put forward the claim that *deforming the forms* or *abnormalizing the normal* while inventing the trademarks is an act of art. However we should also acknowledge that there is general tendency of

going upstream against the downstream in literature, in sports, in arts, in every possible field human being is involved; and for that reason, the language dimension of economy cannot be an exception. This is the natural consequence of the struggle of trying to be as distinctive as possible from others who are doing the same thing in the same environment. Even if this is unacceptable in a world that desires standardization, it is clear that defying the rules has a lot to do with human psychology, society, economy and other disciplines. In the context of deviant trademark spellings, while the frame of pronunciation must remain, the forms of the words often undergo great orthographic change. As a matter of fact, from the grammatical point of view, this might even be called a clarification of ambiguous spellings in some of the American trademarks; however, in the Turkish case this cannot be as grammatically innocent. We do not observe a huge discrepancy between Turkish pronunciation and orthography in comparison to English.⁸ In the English orthography, letters sometimes do not carry the sounds of their own when combined in a word, such as *one* /wʌn/, and, in many cases the consonants *c* and *k* can be pronounced the same. Similarly *knife* can be written as *nayf* in English because the initial *k* is not pronounced in the standard form of the word. Turkish has an orthography that shows very little of these kinds of difficulties. Thus, there is no orthographic reason for writing the word *Artvin* in the form of *Art-win*. This is the reason that most Turkish scholars are uncomfortable with modifications this kind. Instead of getting angry with the situation, the Turkish scholarly should instead seek to better understand the psychology of such attempts.

From this discussion, it is apparent that interdisciplinary studies between the fields of economics and linguistics have a long way to go. The need to learn the main principles for finding trade names forced me to make a contact with the economics department at my university. Further comprehensive studies on the use of language, even literature, in marketing and economy should be conducted by participants from all sides.

Even if it advances in a culturally and grammatically undesired direction and with an uncontrollable speed, we need to scrutinize and evaluate the phenomenon of deviant spelling from an academic perspective. It should also be once more stated that this study has also tried to demonstrate that such problems are not only encountered in so-called culturally dominated cultures but are also observed in dominant cultures as well. Even though the direction of imitation would go from the non-dominant to dominant cultures, and the scale of the problems might differ significantly between the two, the dominant culture is by no means free of such problems, including unorthodox spelling of standard words. I am well aware of the fact that it is

dangerous to make judgments based solely on estimations; however, would it be still possible for us to see unorthodox spellings in English if the language did not have such a big discrepancy between its orthography and pronunciation? Probably the answer to this question would be still be 'Yes.' Therefore, even if cultural linguistics would readily call this deviation, scholars of related fields should still work on the internal and external reasons that have great impact on the structure of language.

Special thanks: I would like to thank my friends Ryan Waldie (University of British Columbia-Canada) and Dr. Jeff Muehlbauer (University of Manitoba-Canada) for finding me Sven Jacobson's book.

Notes

- ¹ There are several popular and academic studies on the contemporary problems of Turkish and the language debate in Turkey. Alongside these studies, many individuals and societies with language sensitivity carry out a number of activities inside and outside of universities every year. Some of the books written on the issue are rather emotionally motivated and extremely popular, employing sarcasm and irony. Take the following titles, *Dil Kafirleri [Language Infidels]* by Ayşenur Yazıcı, *Bye Bye Türkçe [Bye Bye Turkish]* by Oktay Sinanoğlu, *Türkçe "Off" [Turkish Off]* by Feyza Hepçilingirler etc. Unfortunately many of the books do not have any academic ground. However, there are some studies that take an academic approach to the problem. Even though they treat the issue from different standpoints, the following two books can be good examples for this approach: Menz ve Schroeder (2006), Gülsevin Boz (2006).
- ² Language change is scrutinized broadly from different aspects in Jean Aitchison's book *Language Change: Progress or Decay?* The title itself hints at the bipolar nature of the change; should we worry or should we be neutral? To Aitchison, in theory, there are three possibilities to be considered. The first is based on Max Müller's statement, which sees the change as a slow decay: 'The history of all the Aryan languages is nothing but a gradual process of decay.' The second statement is a positive one claiming that languages might be evolving to a more efficient state. As one of the defenders of this theory Danish linguist Otto Jespersen thinks that 'in the evolution of languages the discarding of old flexions goes hand in hand with the development of simpler and more regular expedients that are rather less liable than the old ones to produce misunderstanding.' The third view sees the change as neither progress nor decay. Belgian linguist Joseph Vendryès claimed that progress in the absolute sense is impossible. It is simply that different states exist, succeeding each other, each dominated by certain general laws imposed by the equilibrium of the forces with which they are confronted.' (Aitchison 1994: 6-7).
- ³ Even though our main topic is unorthodox spelling in trademarks we need to mention a very commonly intentionally made spelling mistake that is being encountered with the spread of the internet. Throughout the world, especially with the spread of online *chat rooms* in the recent years, the numbers of grammatical mistakes and erroneous spelling have risen uncontrollably. These intentional mistakes that are mainly seen in the form of abbreviations of words go hand in hand with what is called 'the least effort theory' (Eker 2005: 33) that aims to save from time, space and money. English examples: *4eva* 'forever', *thx* 'thanks', *tyl* 'Talk to you later', *brb* 'will be right back', *kthxbye* 'Okay, thanks, goodbye', *lol* 'laugh out loud', *u2* 'you too', *c2c* 'cam[era] to cam[era]' etc.; Turkish examples: *slm* 'selam-hi, hello', *mrbr* 'merhaba-hi, hello', *nbr* 'ne ha-

ber?-what is up?’ Famous Turkish comedian Cem Yılmaz uses his name as a brand name without vowels: *CMYLMZ*. A sub service of *TURKCELL*, *gncturkcll* ‘genç türk cell-young turk cell,’ also uses the same method of creation (de-vowelization). Ironically, the Turkish alphabet reform (1928) adopted the Latin script to better indicate the Turkish vowels because the mostly consonant-based Arabic script was unable to differentiate the Turkish vowels. Nowadays in Turkish, starting with the brand names, though still not grammatically acceptable, apparently there is a new trend of de-vowelization that brings us back to the very reason that the Turks made an alphabet change. Although it is strongly rejected by the mainstream grammarians, most likely this is the fastest spreading form of unorthodox spelling in world languages.

- 4 There are certain ways of determining the trademarks of the goods to be sold in businesses based on production and marketing some of which are the use of personal and family names, holding trademark contests, asking for professional assistance from the centers that are designed for such needs. For more information please see the Aaker (1991:187-190).
- 5 The desire to eliminate irregular spelling in English can be traced back to the 16th century. In 1551, John Hart complained the ‘voices’ of English writing, which cause it to be ‘learned hard and evil to read.’ In the succeeding centuries, several other experimental orthographies were published. By the 19th century, the view that English needed a more consistent orthography had attracted widespread British and American support. A landmark was the publication in 1844 of an augmented Roman alphabet known as ‘Phonotypy’ by Isaac Pitman. Soon after, in 1876, the Spelling Reform Association was founded in the USA, followed by the Simplified Spelling Board (1906), and the Simplified Spelling Society (1908) in Britain (Crystal 1987: 215). These proposals were followed by several others in the course of time. For example, in 1920 the American Simplified Spelling Board proposed some ‘rules for simplified spelling.’ Among these may be mentioned: (A) deletion of (1) the last two letters when a double consonantal occurs before mute *e*, as in *palette*, *etiquette*, (2) one of two identical final consonants, as in *add*, *cell*, *dull*, *egg*, *glass*, (3) final mute *e* in certain cases where it is unnecessary, as in *give*, *have*, *freeze*, *serve*, *stable*, (4) mute *a* in *dead*, *head*, *heavy*, etc, (5) mute *b* in *crumb*, *plumb*, (6) mute *u* before *l*, as in *shoulder*, or before a vocalic, as in *build*, *guard*, (7) ‘*ugh*’ in, for instance, *doughnut*. (B) substitution of (1) *d* or *t* for the ending *-ed* in the case of such verbs as *couple*, *fashion*, *fix*, *kiss*, *press*, but not when the change would suggest a wrong pronunciation, (2) ‘*uf*’ for ‘*ough*’ in words such as *tough*, *rough*, (3) *f* for *ph*, as in *siphon*, *photo*, *phono* (Jacobson 1966: 29).
- 6 Harry Aubrey Toulmin Jr., in his book *Trade-Mark Act of 1946*, gives the basic purposes of trademark legislation which includes entry on his list (d) saying that a mark which so resembles a mark previously registered or used that causes confusion or mistakes or deceives purchasers is unacceptable. Based on this entry and other possible reasons some of which were mentioned above resulted in the use of a great many wrong spelled trademarks. This aims to protect the producers and costumers (p, 7).
- 7 In this study we mostly deal with the Turkish trademarks that have gone through phonetic changes. There are several trademarks not examined here which imitate grammatical features of a foreign language such, as *ilkay’s köfte*, *Sultan’s Dürüm*, *The Marmara*, *Damat’s*, *Kazım’s* etc. For more examples see Gülsevin’s article that makes quotations from Hasan Güleriyüz (Gülsevin 2006: 134-135).
- 8 Those who are familiar with the educational systems of the English speaking countries would be aware of ‘Spelling Bee’ contests. This is a competition where contestants, usually children, are asked to spell English words. The concept is thought to have originated in the United States. Today, National Spelling Bee competitions for English are held in the United States, United Kingdom, Australia, New Zealand, Canada, and Indonesia, among others. http://en.wikipedia.org/wiki/Spelling_bee (19 March 2009). Orthography and pronunciation of Turkish words are so close that holding such contests would make no sense.

References

- Aaker, David A. (1991). *Managing Brand Equity: Capitalizing on the Value of a Brand Name*. New York: The Free Press.
- Aitchison, Jean (1994). *Language Change: Progress or Decay?* Malta: Cambridge University Press.
- Başkan, Özcan (2003). *Lengüistik Metodu*. İstanbul: Multilingual.
- Crystal, David (1987). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eagleton, Terry (1996). *Literary Theory*. Minneapolis: The University of Minnesota Press.
- Eker, Süer (2005). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yay.
- Gülsevin, Gürer ve Erdoğan Boz (2006). *Türkçenin Çağdaş Sorunları*. Ed. Gürer Gülsevin ve Erdoğan Boz. İstanbul: Divan Yay.
- Jacobson, Sven (1966). *Unorthodox Spellings in American Trademarks*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Markaryk, R. Irena (1996). *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory*. Toronto, Buffalo and London: University of Toronto Press.
- Menz, Astrid ve Christoph Schroeder (2006). *Türkiye'de Dil Tartışmaları*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.
- Üçok, Necip (2004). *Genel Dilbilim*. İstanbul: Multilingual.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Spelling_bee (19 March 2009).

Ticari Adlardaki Kural Dışı Yazımlara Bir Yaklaşım

Kerim Demirci*

Özet: Bu yazının amacı İngilizcede ve Türkçede ticari adlarda görülen bazı yazım yanlışlarını teorik bir yaklaşımla açıklamaktır. Bazı kelimele-
rin dilbilgisi açısından genel kabul görmüş yazımlarının aksine dil dışı
müdahaleler yoluyla yeni yazılış biçimleri kazandığı görülmüştür. Özellikle
ticari adların yazılışında, genel dilbilgisel 'norm'lardan ve 'form'lardan
uzaklaşıp dikkat çekici yeni biçimler oluşturulmaktadır. Kendisine mü-
dahale edilen kelimenin anlamı ve telaffuzu çok değişmese de bu keli-
mede orijinalindeki yerine alternatif harflerin kullanılmasıyla biçim
açısından dikkat çekici değişiklikler oluşmaktadır. Ticari adlandırma
yapanların kelimeleri sapkın imlayla yazmalarının esas amacı da dik-
katleri ürünlerinin/markalarının üzerine çekmektir. Dil içi dinamikler-
den kaynaklanmayan bu tarz kastî müdahaleler yazıda standardın bo-
zulmasına ve imlâ sapkınılığına yol açmaktadır. İmlada anarşiye yol
açan ve varlığını benimsemediğimiz bu sapkınılığın sebebini kuramsal
olarak anlamamız gerekmektedir. Dolayısıyla bu yazı ticari adlarda sık-
ça rastlanan sapkın imlayı mazur gösterme teşebbüsü değil olayın oluş
sebeplerini ve yollarını anlamaya çalışma denemesidir.

Anahtar Kelimeler: Sapkın imlâ, ticari adlar, alışkanlıkları kırma, Rus
formalizmi, reklam dili, August Schleicher.

---

* Yrd. Doç. Dr., Ahmet Yesevi Üniversitesi, TDE Bölümü, Türkistan/KAZAKİSTAN
kerimdemirci@yahoo.com

Подход к неправильному написанию торговых названий

Керим Демирджи*

Аннотация: Целью данной статьи является объяснение с теоретической точки зрения некоторых орфографических ошибок при написании торговых названий на английском и турецком языках. Наблюдается, что в отличие от общепринятой орфографии, некоторые слова путем внешнего вмешательства приобрели новых формы написания. Особенно при написании некоторых торговых марок отклонение от стандартных орфографических норм и форм правописания создало новые более заметные формы. Несмотря на то, что эти слова обычно сохраняют свое значение и произношение, в связи с использованием альтернативных вариантов написания они принимают новые орфографические формы. Основной же целью измененного написания коммерческих наименований является привлечение внимания к продукции или брендам. Внешние по отношению к внутренней динамике литературного языка такого рода вмешательства приводят к ломке стандартов и извращенному правописанию. Необходимо теоретическое понимание причин этого неприемлемого отклонения, ведущего к анархии в правописании. Таким образом, данное исследование является не попыткой оправдания девиантного написания торговых марок, а пытается выяснить причины и способы их возникновения.

Ключевые Слова: извращенное правописание, торговые наименования, ломка привычек, русский формализм, язык рекламы, Август Шлейхер.

---

* Доцент Доктор, университет имени Ахмеда Ясави, Туркестан / КАЗАХСТАН
kerimdemirci@yahoo.com

Örgütsel Adaletin Bilgi Paylaşımı Üzerine Etkisi: İlaç Sektörü Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma

Yavuz Demirel*
Zeliha Seçkin**

Özet: Bu çalışmanın amacı, örgütsel adalet ile çalışanların bilgi paylaşımaları arasındaki ilişkiyi inceleyerek örgütsel adaletin bilgi paylaşımı üzerine olumlu veya olumsuz etkisini belirlemektir. Araştırmanın verileri İstanbul'da ilaç sektöründe faaliyette bulunan A işletmesinin 138 çalışanından toplanmıştır. Verilerin elde edilmesinde, anket yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada, örgütsel adalet üç temel boyutla ele alınmıştır. Birincisi işlemsel adalet, ikincisi dağıtımsal adalet, üçüncüsü ise etkileşimsel adalettir. Bilgi paylaşımı ise beş temel boyutta incelenmiştir. Bunlar bilgi paylaşım niyeti, açık bilgi paylaşım niyeti, bilgi paylaşım tutumu, motivasyon ve örtülü bilgi paylaşım niyetidir. Yapılan analizler sonucunda örgütsel adalet ile bilgi paylaşımı arasında pozitif bir ilişkinin olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İşlemsel, dağıtımsal ve etkileşimsel adalet, bilgi paylaşımı.

Giriş

Adalet kavramı, ilk olarak psikolojik bir kavram olarak ele alınmış ve daha sonra sosyal psikoloji literatürüne girmiştir. Yapılan araştırmalara göre, örgütsel adaletin temeli Adams'ın "Hakkaniyet Teorisine" dayanmaktadır. Adams'tan aktarıldığına göre, özellikle üretimden elde edilen çıktıların dağıtımı veya paylaşımında adaletin önemli olduğu vurgulanmaktadır. Diğer bir ifadeyle adalet, üretim sürecindeki girdi ve çıktı değerleri ölçü alınarak, süreçteki herkesin katkısı oranında pay almasıyla ilgilidir (Nowakowski vd. 2005: 5). Örgütsel adalet ise ekonomik değerlerin paylaşımında adil olmanın yanı sıra, yönetimin izlediği strateji ve politikaların da adil olmasıdır. Örgütsel adalet, bireyler arasında herhangi bir ayırım gözetmeden ilişkilerin geliştirilmesine, çalışanların kişiliğine, onuruna, kültürel değerlerine saygılı davranmayı öngörmektedir (Cremer 2005: 4). Dalton ve Todor'dan (1985) aktarıl-

* Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü/AKSARAY ydemirel75@gmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi Ortaköy Meslek Yüksekokulu/AKSARAY zeliha0101@hotmail.com

dığına göre örgütsel adaletin çalışma ortamına göre ele alınması ve araştırmaların bu bağlamda yapılmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Yaptıkları araştırmada, çalışma ortamındaki davranışların adaletin sağlanmasında önemli olduğunu saptamışlardır. Bu nedenle örgütsel adalet sadece hakkaniyet kavramıyla değil, örgüt içi tutum ve davranışların, amaç ve değerlerin, stratejilerin ve politikaların objektif uygulanmasıyla da yakından ilgilidir. Bu bağlamda maddi unsurların yanı sıra soyut değerlerin de örgütsel adalet kavramı içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir (Greenberg, 1987: 15-19). Literatürde örgütsel adalet üç boyutla ele alınmaktadır: Dağıtımsal, işlemsel ve etkileşimsel adalet (Nirmala vd. 2006: 138). Dağıtımsal adalet, örgütsel kaynakların objektif veya eşitlik temeline göre dağılımını; işlemsel adalet, karar alma sürecinin adil olmasını; etkileşimsel adalet ise çalışanların konumu ne olursa olsun birbirlerine karşı tutum ve davranışlarında saygı ve güvenin esas alınmasını ifade etmektedir (Williams vd. 2002: 34, Jordan 2004: 142). Çalışmada örgütsel adaletin, dağıtımsal, etkileşimsel ve işlemsel boyutu ele alınmıştır.

Örgütlerde bilgi paylaşımı, örgütsel adalet ile şekillenmektedir. Bilgi paylaşımı, hem örgütsel verimlilik hem de örgüt içi bilgi ve enformasyon akışında önemli rol oynamaktadır. Çalışan ve yöneticilerin beklentileri doğrultusunda gerçekleşen bilgi paylaşımı, iş tatmininin yükselmesine, sosyal ilişkilerin gelişmesine, zamanın etkin ve verimli kullanılmasına, örgüt içi uygulama ve motivasyona olumlu katkı sağlamaktadır (Byrne vd. 2006: 151). Yamaguchi (2005), örgütteki bireyler arasında bilgi paylaşımının yaygınlaşmasında etkileşimsel adaletin önemini vurgulamaktadır. Karşılıklı güven, sosyal duyarlılık, saygı, tutum ve davranışlarda içtenlik gibi hususlarda bireylerin adil olması, örgüt içi bilgi paylaşımını kolaylaştırmaktadır. Özetle, örgüt içi uygulamaların ve bireyler arası ilişkilerin geliştirilmesinde, belirlenen örgütsel amaç ve hedeflere ulaşmada, örgüt içi bilgi paylaşımından beklenen değerlerin yaratılması, davranışsal, işlemsel ve etkileşimsel adalete işlerlik kazandırmaktan geçmektedir.

I. Kavramsal Çerçeve

A) Örgütsel Adaletin Tanımı ve Kapsamı

Farklı disiplinlerden hemen herkesin ilgi odağı haline gelen örgütsel adalet ile ilgili çalışmaların temeli, Adams'ın (1965) Hakkaniyet Teorisine dayanmaktadır. Adams teorisini, örgüt çalışanlarının kendi çalışmaları sonucunda elde ettikleri kazanımları, başka örgütlerde çalışanların elde ettikleri kazanımlarla karşılaştıracakları varsayımına dayandırmıştır (Adams'tan akt. Nowakowski vd. 2005: 5). İşgören bu karşılaştırma sonucunda işletmesi, yöneticileri ve işiyle ilgili tutumlar geliştirir. Bu tutumların temelinde, bireyin örgütündeki uygulamalarla ilgili olarak yapılandığı adalet algılamaları vardır

(Özdevecioğlu 2003: 78). Bu bağlamda örgütsel adaleti, işgörenlerin örgüt tarafından yapılan muamelelerin doğruluğu ile ilgili algıları olarak tanımlamak mümkündür (Campbell vd. 2004: 179). Meyer (2001: 48), geleneksel tartışmalardaki yerine vurgu yaparak, örgütsel adaleti kaynakların dağıtımını ve dağıtım tarzına karşı geliştirilen tepkiler bağlamında ele almıştır. Bu alanda çalışma yapan araştırmacıların önerileri de, bireylerin dağıtım kuralına verecekleri tepki ile sonuçların dağıtımını değerlendirebilecekleri yönündedir Pettola vd. (2007) ise; örgütsel adaletin hem başkalarıyla olan ilişkilerini hem de bireylerin fiziksel, psikolojik ve sosyal refahını etkileyen sonuçları içerdiği- ne vurgu yapmışlardır.

Örgütsel adalet yazınında, örgütsel adaletin üç farklı bileşenden; dağıtımsal, işlemsel ve etkileşimsel adaletten oluştuğu genel kabul görmektedir.

Dağıtımsal Adalet

Dağıtımsal adalet, örgütsel kararların sonuçlarına gönderme yapmaktadır (Campbell vd. 2004: 179) ve işgörenlerin örgüte sağladıkları katkıya karşılık olmak üzere, örgütçe yapılan paylaşım ve sonuçların adilliği konusundaki kanaatlerine işaret etmektedir (Saunders vd. 2003: 362). İşgörenin örgüte bizzat kendisinin katmış olduğu değere karşılık, alması gereken daha çok maddi kazanç ve çıkarlarla ilgili ideal ödül miktarını; işgörenlerin ödeme, yükselme ve diğer maddi sonuçlarla ilgili algılarını belirlemektedir (İnce vd. 2005: 77). Başka bir deyişle, işgörenler bilgi, beceri ve deneyimleri ölçüsünde örgüte katkıda bulunmakta ve yöneticilerden de katkılarına eşdeğer karşılık üretmelerini beklemektedirler. Karşılık üretme bağlamında dağıtımsal adalet formülasyonu; eşit işe eşit ücret, çalışma koşullarında iyileştirme, ödüllerin adil dağılımı gibi unsurlardan oluşmaktadır. Folger ve Cropanzano (1998) tarafından gerçekleştirilen bir aşırımadan aktarıldığına göre, işgörenlerin adalet algılarındaki anlam kaybının iş performansında azalma, iş arkadaşları ile daha az işbirliği, iş kalitesinde düşüş, stres ve hırsızlığın artması gibi olumsuz eğilimleri besleyeceği vurgulanmaktadır (Chan 2000: 72).

Bireyler, dağıtımın adil olup olmadığını değerlendirirken sonuçların moral ve etik olarak uygunluğunu da dikkate alırlar. Ancak nesnel doğruluk payının azlığından ötürü bu değerlendirme daha fazla tuzak içermektedir. Bir diğer tuzak da değerlendirmede aynı sonuçlar için farklı referansların dikkate alınmasıdır. Bu durumda, örneğin aynı iş karşılığında aynı ücreti alan işgörenin farklı referansları dikkate alması örgütsel adalet algısında kırılmalara yol açacaktır (Yıldırım 2007: 257). Böyle bir gelişme arzulanmayan bir durumu resmederken; dağılımla ilgili algının olumlu gelişme izlemesi, iş tatmini ve ücret artışı ile sonuçlanacaktır (İnce vd. 2005: 77).

İşlemsel Adalet

Folger ve Cropanzano (1998)'dan aktarıldığına göre işlemsel adalet, örgüt içi süreçler, yöntemler ve uygulamalar ve sonuçlarla ilgili hakkaniyetin sağlanması olarak tanımlanmaktadır. İşlemsel adalet, ödül dağıtımına ilişkin karar alma sürecindeki tarafsızlık veya objektif olmayla ilişkilidir (Chan 2000: 73). İşlemsel Adalet Kuramı, konuyla ilgili çalışmaların temelini oluşturmaktadır. Bu kurama göre bireyler, süreçler (işlemler) üzerinde kontrollerinin olduğunu algıladıkları zaman yapılan işlemleri adil olarak görmektedirler. Bu süreç kontrolünün etkisi, adil süreç etkisi veya söz hakkı etkisi olarak adlandırılmaktadır (Özmen vd. 2007: 22 içinde Colquitt vd. 2001: 426). İşlemsel adalet, örgüt içi kararların uygulanmasında etik, ahlak ve güveni esas almaktadır (Saunders vd. 2004: 498). Greenberg'den (1990) aktarıldığına göre işlemsel adalet, örgütsel kararların somut unsurlar üzerindeki etkisiyle açıklanmaktadır. Örgütsel adaletin bu boyutu, çalışanların ücret, terfi, prim, ikramiye gibi temel maddi beklentilerinin yanı sıra; çalışma şartları ve koşullarına yönelik olarak alınan kararlarda izlenen strateji ve politikadaki adil olma derecesi ile de ilişkilidir (Jahangir vd. 2006: 23). Örneğin, ücret ile ilgili bir karara varırken amirin veya örgütün takip ettiği politika ve işlemlerin ne derece adil olduğu, bu politika veya işlemlere işgörenlerin ne derece güven duyduğu işlemsel adalet kavramının konusudur. İşlemsel adalet, daha global bir boyut ve daha geniş bir anlam (örgütsel boyutta) taşırken, dağıtımsal adalet daha çok ücret gibi bireysel boyuttaki çıktılarla ilişkilidir. Dağıtımsal adaletle olan etkisi de, işlemsel adaletin örgüt yönetimi ve başarısı açısından önemini arttırmaktadır (Doğan 2002: 72). İşlemsel adalet iki temel boyutta ele alınmaktadır. Birinci boyut, karar alma sürecinde kullanılan işlemler ve uygulamaların yapısal özellikleriyle ilgilidir. Bu, daha çok biçimsel süreçle ilgili hususları kapsamaktadır. Örneğin herhangi bir konu hakkında karar alınmadan önce çalışanlara söz hakkı verilmesi, fikir ve görüşlerinin dinlenmesi gibi. İkinci boyut ise, karar alma sürecinde kullanılan politika ve uygulamaların karar alıcılar tarafından uygulanma biçimi ile ilişkilidir (Özdevecioğlu 2003: 79). İşlemsel adaletin örgütsel bağlılık ve yöneticilerin adil görülme gibi iki örgütsel sonuç doğurması, örgüt açısından önemini arttırmaktadır. Çünkü örgütün işlemsel adalet bağlamındaki uygulamaları, işgörenler tarafından adil olarak algılandığında, işgörenler düşük ücret alsalar bile örgütsel bağlılık algılarında değişme olmamaktadır (İnce vd. 2005: 78). İşlemsel adalet, örgüt ve yönetici boyutuyla da ele alınmaktadır. İşlemsel adaletin bu şekilde ele alınmasında temel ölçü, adaletin kaynağının yönetici ve örgüte dayanmasıdır. İşlemsel adaletin yönetici boyutu, alınan kararların uygulanmasında yöneticilerin bireysel tutum ve davranışlarında adil olmalarına vurgu yaparken; örgüt boyutu ise, örgütte genel kabul görmüş ve çalışanlar tarafından paylaşılan

ilke ve politikaların adil, alınan kararların örgütsel amaç ve değerlerle uyumlu olmasına işaret etmektedir (Kim 2005: 137).

Etkileşimsel Adalet

Etkileşim veya etkileşimsel adalet, sosyo-ekonomik koşullarla bireyler arasındaki etkileşim sonucu ortaya çıkmaktadır. Etkileşimsel adalet, bireyler arası ilişkilere yapılan yatırımlar ve bu ilişkilerden elde edilecek çıktılarla ilgili bir olgudur. Somut değerler, çalışan ve yöneticiler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir etkidir (Ramamoorthy vd. 2004: 249). Çalışanların hak ettikleri ücreti alabilmeleri etkileşim adaletinin boyutunu da etkilemektedir. Diğer taraftan çalışan ve yöneticiler arasındaki adaletin sağlanmasında maddi unsurlar tek başına yeterli olmamakta, sosyo-psikolojik değerler de önemli ölçüde etkili olmaktadır. Bir kararın alınmasında ve uygulamasında sosyal duyarlılık, empati ve saygılı davranma gibi hususlar da etkileşim adaletiyle yakından ilişkilidir. Etkileşim adaleti, sosyal deneyimlerin sonucu ve bireyler arası ilişkilerin belirli bir kalite düzeyinde olmasına bağlı olarak gerçekleşmektedir (Ibrağimova 2006: 34-35). Bies ve Moag'dan (1986) aktarıldığına göre, etkileşimsel adalet, yöneticilerin örgütsel faaliyetlerle ilgili (işlemsel ve dağıtımsal) işlemleri uygularken çalışanların karşı karşıya kaldığı tutum ve davranışların özellikleri olarak tanımlanmaktadır (Liao ve Tai 2006: 548).

Etkileşimsel adalet, çalışanlarla yöneticiler (kaynak dağıtıcılar) arasındaki iletişimdeki adalet algılaması ile ilgilidir. Bu adalet türü, dağıtım kararından etkilenecekler ile dağıtım kaynağı arasındaki etkileşim çerçevesinde şekillenmektedir. Etkileşimsel adalet, alınan kararların çalışanlara nasıl veya hangi tarzda söylendiği/söyleneyeceği ile ilgili adalet algılamasıdır. Çalışanlar söz konusu kararları algılamada, yöneticilerin, diğerleriyle olduğu şekilde, kendileri ile iletişim kurmasını beklerler. Kurulan bu iletişimde de adalet ararlar. Yöneticilerin ve kaynak dağıtıcıların olumsuz davranış biçimleri de adalet algısıyla ilişkilidir. Algılanan kişilerarası etkileşim adaletsizliği de çalışanların yöneticilerine karşı tepki vermesine neden olabilmektedir (Özdevecioğlu 2003: 79).

B) Bilgi Paylaşımı

Değer yaratmanın en güçlü silahı haline gelen bilgi, paylaşıldıkça daha çok değer üretmektedir. Bu özelliği, geçmişte "Bilgi güçtür." paradigmasının da sonunu getirmiş ve "Bilgi paylaşımı güçtür." algısına geçerlilik kazandırmıştır (Gurteen 1999: 3). Örgüt, amaçlarına ulaşmada en büyük desteği bilgi paylaşımından sağlamaktadır. Örgütün bilgi paylaşım stratejisindeki başarısı, büyük oranda kaynak yönetiminde eşgüdüm sağlama yeteneğine bağlıdır. Kaynaklar; fiziksel (para, malzeme vb) ve kavramsal (veri, enformasyon ve bilgi) varlıklar arasında paylaşılabılır. Yönetici mevcut kaynakları örgüt bazında nasıl dağıtacağına karar vermelidir (Carneiro 2000: 91). Bu kararı

haklı kılan gerekçelerin işgörenlerle paylaşımı, onların örgütsel adalet algılarının örgütsel amaçlar doğrultusunda şekillenmesine yardımcı olacaktır. Bireylerin yeterince bilgi sahibi olmadıkları şeyleri değerlendirirken önyargılı ya da karşı davranışlar sergileyebilecekleri genel kabul görmektedir. Bilinmeyeceğe karşı duyulan kuşku ve korku da bireyin tutum ve davranışlarını etkileyebilmektedir (Doğan 2002: 72). Konuya ilişkin çalışmalar işgörenlerin, terfi ve ödül gibi kararlar alınırken, yöneticilerin görüşlerini açıklamada ve ödüllerin dağıtımında adil yöntemler kullanacaklarını umduklarını göstermiştir (Allyn 2006: 43). İşgörenlerin bu beklentileri, yöneticilerin bilgi paylaşımını destekleyen hatta ödüllendiren bir ortam yaratmalarının önemini daha da arttırmaktadır. Birçok örgüt, bilgi paylaşımını teşvik edici ve ödüllendirici sistemler geliştirmektedir (Bartol vd. 2002: 64). Bu bağlamda bilgi paylaşımının, işgörenlerin örgütsel adaletle ilgili algılarını içselleştirmelerine ve örgüte olan bağlılıklarına katkı sağlayacağı varsayılmaktadır. Bu varsayımın doğrulanması, örgütün yapısal ve sistemsal olarak böyle bir yapılanmayı desteklemesini gerektirmektedir. Bunları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

Örgütsel Yapı

Hiyerarşik, emir-komuta ve kontrol anlayışına sahip yönetim tarzları korkuyu beslerken, daha basık ve yalın organizasyonlar işgörenlerin güven duygularını besleyeceğinden, paylaşım konusunda kendilerini rahat hissetmelerini sağlayacaktır (Barutçugil 2002: 116).

Örgütsel Kültür

Örgüt kültürünün bilgi paylaşımını teşvik edici ve destekleyici bir yapıya sahip olması, işgörenlerin örgütsel adalet algılarındaki sapmaları engelleyerek örgütsel adalet sistemine duyulan güveni artıracaktır (Sveiby 2007: 6).

İletişimin Serbestlik Derecesi

İletişim akışındaki hız ve serbestlik derecesi, örgütsel adaletle ilgili tartışmaları daha özgür bir zemine taşıyacaktır. Bilgi akışının serbest kalması, işgörenlerin adalet algılarını olumlu etkileyecek ve işi daha kolay benimsemelerini sağlayacaktır (Sillars 1995: 27).

Yöneticilerin Bakış Açısı

Örgütsel adaletle ilgili kanaatin olumluluk derecesi, yöneticilerin bu konudaki tutum ve davranışlarından önemli oranda etkilenenektir. Kararlara katılım ve bilgi paylaşımı konusundaki yatkınlıkları, işgörenlerin örgütsel uygulamaların meşruluğuna dair algılarını olumlu yönde etkileyecektir (Maciariello 2005: 276).

Bunlara ilave olarak, işgörenlerin tutum ve algı düzeyleri, örgütün örgütsel adalet anlayışında meydana gelen değişime adapte olma yeteneği gibi faktörler de bilgi paylaşımını etkileyecektir.

C) Örgütsel Adalet ve Bilgi Paylaşımı Arasındaki İlişki

Öznel değerlendirmelere yatkınlık, örgütsel adaleti ihlal ve anlam kaybına sebep olabilecek tehditlere açık hale getirmektedir (Yıldırım 2007: 257). Bilgi paylaşımı, örgütsel adaletin bu tehditlerden soyutlanması bağlamında etkin bir araç olarak kullanılabilir. Aynı faydayı bilgi paylaşımı açısından yaratmak da mümkündür. Başka bir deyişle, örgütsel adalet anlayışının kökleşmesi ve benimsenmesi için nasıl bilgi paylaşımına ihtiyaç varsa, bilgi paylaşımının beklenen değeri yaratabilmesi için de örgütsel adaletin yerleşik değerlerine ihtiyaç vardır. Örgütsel adalet ve bilgi paylaşımının iç içe geçmiş bu yapısı, işgörenleri örgütsel amaçlar doğrultusunda paydaş hale getirmektedir. Bilgi paylaşımı bu yakınlaşmayı daha da pekiştirmektedir (Clarke vd. 2000: 2).

İşgörenlerin katkılarına (performanslarına) denk düşer şekilde, örgütten elde edecekleri ödül ve cezalara ilişkin uygulamaların (Nirmala vd. 2006: 138) nesnelliğine olan inançlarını pekiştirmenin yolu, ödül ve cezaların meşruluğuna dair nesnel bilgilerin aktarımına bağlıdır (Leung vd. 2001: 927). Elde ettikleri çıkar ve cezalarla bağlantılı olarak kendilerine aktarılan bilginin örtüşüyor olması, işgörenlerin örgütsel adalet inançlarını olumlu etkileyecektir. Yapılan çalışmalar, örgütsel adalet ile ilgili uygulamalara duyulan güvenin, düşük ücret alınsa bile değişmediği yönündedir (İnce vd. 2005: 78). Kaynakların dağıtımına ilişkin kararların alım sürecine işgörenlerin dâhil edilmesi ya da bu konuda sahip olmaları gereken bilgilerin kendilerine aktarılması da işgörenlerin örgütsel adalet algılarını daha sağlam bir zemine taşıyacaktır. Böyle bir gelişme, örgütsel adalet ve bilgi paylaşımı bağlamında, güç dengesini işgören lehine çevirebilecek bir yapıyı da örgüt kültüründe konuşturacaktır (Barker 2001: 203).

Örgütsel adalet anlayışının bağlayıcı değer yaratması için temel gereklilik olan bilgi paylaşımı; işgörenlerin adalet algılarındaki olumlu gelişmeye bağlı olarak katlanarak artacaktır. Bu bağlamda bilgi paylaşımı, bireysel bilgi ve becerinin örgütsel amaçlar doğrultusunda organize edilmesine katkı sağladığı gibi örgüt yöneticilerinin izledikleri politika ve yöntemlerin adilliği ile ilgili güvenin oluşmasına da katkı sağlayacaktır. İşgörenlerin yönetici ve yönetime karşı geliştirdiği güven katsayısının yüksekliği, örgütsel bağlılığın da belirleyicisi olacaktır. Bilgi paylaşımına dayalı iletişim sisteminin oluşturulmaması veya oluşturulan sistemin beklentileri karşılamada yetersiz kalması, işgörenlerin örgütsel adalet algılarında güven kaybına yol açacaktır. Örgütsel adalet algısına temel oluşturacak güvenin yaratılması ilişkilerin sağlıklı oluşuna, ilişkilerin sağlıklı oluşu da iletişimin yeterliliğine ve güvenilirliğine bağlı olarak gelişecektir. Ters durum, örgüt içi dedikodu mekanizmasına işlerlik kazandıracak ve işgörenler yeterince bilgi sahibi olamadıkları konularda önyargılı davranma eğilimine gireceklerdir (Doğan 2002: 71). Bilgi paylaşımı

nın işlevi güven ve örgütsel bağlılık yaratma ile de sınırlı değildir. Örgüte rekabet avantajı sağlayacak şekilde bilginin üretimi, değer yaratacak şekilde organize edilmesi ve kullanımını da bilgi paylaşımını teşvik edici bir yapıyı gerekli kılmaktadır. Bu yapının oluşturulması ve geliştirilmesinden yöneticiler birinci derecede sorumludurlar. Örgütsel adaletin etkileşimsel boyutu sosyopsikolojik değerler bütününe içerdiğinden, bilgi paylaşımı, bireyler arası ilişkilerin geliştirilmesi bağlamında daha da önem kazanmaktadır. Bilgi paylaşımı işgörenlerin örtülü bilgilerini açığa çıkarmanın etkin bir aracı olarak kullanılmakta ve bu paylaşım işgörenlerin örgüte daha fazla değer katmalarını sağlamaktadır (Augier vd. 2001: 125). İşgörenlerin yarattıkları bu değere karşılık yönetimden beledikleri dağıtımsal adalet ile ilgili geliştirecekleri tutumun derecesi de bilgi paylaşımından etkilenecektir. İşgörenlerin örgüt içi çalışma şartlarına yönelik işlemsel adalet algılarının adil oluşuna ilişkin bir temele dayanması da bilgi paylaşımının sağlıklı bir şekilde işlerlik kazanmasına bağlı görünmektedir. Bilgi paylaşımının örgütsel adalet algısına etkisi ve öneminin anlaşılması, bilgi paylaşımını ödüllendiren bir yapının oluşturulmasını da gerekli kılmaktadır (Gurteen 1999: 2-3).

II. Araştırmanın Yöntemi

1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırmanın temel amacı, örgütsel adalet ile örgüt içi bilgi paylaşımı arasındaki ilişkiyi belirleyerek, örgütsel adaletin örgüt içi bilgi paylaşımı üzerine olan etkisini ortaya koymaktır.

Bu çalışmanın ana kitlesini İstanbul'da ilaç sektöründe faaliyette bulunan A firmasının çalışanları oluşturmuştur. Araştırmaya sadece bir firma çalışanlarının dahil edilmiş olması, araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Araştırmanın tek bir firmada gerçekleştirilmesinin sebebi söz konusu sektörde faaliyet gösteren diğer firmaların yöneticilerinin gerekli izinleri vermemeleridir. Bu sınırlılığa rağmen, elde edilen sonuçların ilaç sektörü ve diğer sektör çalışanlarına ve yöneticilerine önemli ipuçları sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Örneklem Süreci ve Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada, örneklem tespitinde basit tesadüfi yöntem uygulanmıştır. Verilerin toplanmasında anket tekniği kullanılmıştır. Ankete katılan çalışan sayısı ise 138'dir. Araştırmada kullanılan ölçekler ise İbrahimova'dan (2006) alınmıştır. Araştırmada iki temel ölçek kullanılmıştır. Birincisi bilgi paylaşım ölçeği, ikincisi ise örgütsel adalet ölçeğidir. Bilgi paylaşımına yönelik olarak çalışanların düşünceleri; 1) *Hiçbir zaman*, 2) *Nadiren*, 3) *Bazen*, 4) *Sık sık ve* 5) *Hemen hemen her zaman* ölçeği ile alınmıştır. Örgütsel adalet ile ilgili çalışanların düşünceleri ise (1) *Kesinlikle katılmıyorum*, (2) *Katılmıyorum*, (3) *Ne katılıyorum ne katılmıyorum*, (4) *Katılıyorum ve* (5) *Kesinlikle katılıyorum* ölçeği kullanıla-

rak alınmıştır. Sözkonusu çalışmada ölçeklerin tamamına ilişkin güvenilirlik alfa değerleri verilmemiştir. Ancak faktör analizi sonucunda faktörlere ilişkin güvenilirlik katsayı değerleri verilmiştir. Örgütsel adalet, işlemsel adalet (alfa= 0,86), dağıtımsal adalet (alfa=0,90) ve etkileşimsel adalet (alfa=0,82); faktörleri ile açıklanırken, bilgi paylaşımı, açık bilgi paylaşım niyeti (alfa=0,85), kapalı bilgi paylaşım niyeti (alfa=0,85) ve genel bilgi paylaşım tutumu (alfa=0,75) faktörleriyle açıklanmıştır. Çalışmada KMO oranı ise 0,82'dir.

3. Araştırmanın Soruları, Hipotezleri ve Beklenen Sonuçları

Araştırmada cevap aranacak sorular, araştırmanın temel hipotezleri ve araştırmadan beklenen sonuçlar Tablo 1'deki gibi özetlenebilir.

Tablo 1: Araştırmanın Soruları, Hipotezleri ve Beklenen Sonuçları

Araştırma sorusu	Hipotezler	Beklenen sonuç
1. İşlemsel adalet ile bilgi paylaşımı arasında bir ilişki var mı?	H ₀ : İşlemsel adalet ile bilgi paylaşımı arasında bir ilişki yoktur. H ₁ : İşlemsel adalet ile bilgi paylaşımı arasında bir ilişki vardır	İşlemsel adalet ile bilgi paylaşımı arasında pozitif bir ilişki vardır.
2. Dağıtımsal adalet ile bilgi paylaşımı arasında bir ilişki var mı?	H ₀ : Dağıtımsal adalet ile bilgi paylaşımı arasında bir ilişki yoktur. H ₁ : Dağıtımsal adalet ile bilgi paylaşımı arasında bir ilişki vardır.	Dağıtımsal adalet ile bilgi paylaşımı arasında pozitif bir ilişki vardır.
3. Etkileşimsel adalet ile bilgi paylaşımı arasında bir ilişki var mı?	H ₀ : Etkileşimsel adalet ile bilgi paylaşımı arasında bir ilişki yoktur. H ₁ : Etkileşimsel adalet ile bilgi paylaşımı arasında bir ilişki vardır.	Etkileşimsel adalet ile bilgi paylaşımı arasında pozitif bir ilişki vardır.

Bu doğrultuda araştırmanın temel varsayımı; “örgütsel adalet boyutları (işlemsel, dağıtımsal ve etkileşimsel adalet) ile bilgi paylaşımı arasında pozitif bir ilişki vardır” olarak belirlenmiştir.

Araştırma hipotezleri ve temel varsayımları, örgütsel adalet ve bilgi paylaşımı üzerine yapılan çalışmalardan yola çıkarak belirlenmiştir. Bu çalışmalar incelendiğinde Marouf (2005) tarafından bankacılık sektöründe gerçekleştirilen bir çalışmada, örgüt içi bilgi paylaşımının daha yaygın hale getirilmesinde örgüt içi süreçler ve yöntemlerin etkili olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda yöneticiler tarafından, bilgi paylaşım süreçlerinin ve yöntemlerinin açıkça belirlenmesi gerekmektedir. Süreçlere yönelik olarak alınacak kararlarda tam katılımın sağlanması, iletişim kanallarının açık tutulması ve tarafsızlığın ortaya konulması oldukça önemlidir. Diğer taraftan çalışanların bilgi paylaşım düzeylerinin artırılmasında dağıtımsal adaletin de büyük önem taşıdığı belirlenmiştir. Çalışanların motivasyonu üzerinde etkili olabilecek kaynakların belirlenmesi ve bu kaynakların hakkaniyet ölçüsünde dağıtılması bilgi paylaşımını hızlandıracaktır. Çalışmada ayrıca örgüt içi sosyal bağların geliştirilmesi ve kalıcı hale getirilmesi ile örgüt içi bilgi paylaşımı arasında olumlu bir

ilişki olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel adalet boyutları (işlemsel, dağıtımsal ve etkileşimsel adalet) ile bilgi paylaşımı ve bu paylaşımı etkinleştirecek örgütsel iklimin yaratılmasının önemine vurgu yapan Ibrağimova (2006), bir bütün olarak bilgi paylaşımının örgüt ve işgörenler açısından kazanç olarak değerlendirilmesi durumunda, insanların iş arkadaşları ile bilgilerini paylaşmaya daha gönüllü olacaklarını ifade etmektedir. Bu bağlamda bilgi paylaşımından beklenen değerlerin elde edilmesi, örgüt üyeleri arasında örgütsel adalet algısının yüksek olmasına bağlı görünmektedir. Örgütsel adalet algısının yüksek oluşu ise bilgi paylaşımının yaygınlaşmasına katkı sağlayacaktır. Chiu ve Wang (2007) tarafından gerçekleştirilen çalışmada işlemsel, dağıtımsal ve etkileşimsel adalet ile bilgi paylaşımı arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Sonuçta dağıtımsal ve etkileşimsel adalet ile bilgi paylaşımı arasında pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır. Söz konusu çalışmada işlemsel adalet ile bilgi paylaşımı arasında ise herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir. Çalışmada özellikle etkileşimsel adaletin bilgi paylaşımı üzerine olan etkisi vurgulanmaktadır. Schepers ve Berg (2007) tarafından yapılan çalışmada işlemsel adalet ile bilgi paylaşımı arasında pozitif bir ilişki olduğu, kurumlar ve bireyler arasında bilgi paylaşımının yaygınlaştırılmasında yöntemlerin ve süreçlerin tarafsız bir şekilde belirlenmesi ve uygulanmasının önemine dikkat çekilmektedir. Bu çalışmalar paralelinde, bu araştırmada, örgütsel adaletin alt boyutları (dağıtımsal, işlemsel ve etkileşimsel adalet) ile bilgi paylaşımı arasında olumlu ilişki olduğu düşünülmektedir.

III. Araştırmanın Bulguları

Araştırma bulgularının bir bütün olarak daha iyi açıklanabilmesi için SPSS 15.00 programından yararlanılmıştır. Araştırma bulguları, sosyo-demografik özelliklerin ortaya konulması, güvenilirlik ve geçerlilik analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizi ile verilmiştir.

A) Sosyo-Demografik Özellikler

Araştırma kapsamına dahil edilen firma çalışanlarının sosyo-demografik özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz. Toplam 138 çalışanın %32,6'sı bayan, %67,4'ü erkek; eğitim düzeyi %52 ortaokul-lise, %48 yüksek okul, fakülte; yaş ortalaması ise 30'dur. Çalışanların ilaç sektöründe çalışma sürelerinin, %36,1'i 1-3 yıl, %47,1'i 4-7 yıl ve %18,8'i ise 8-10 yıl olduğu; aynı firmada çalışma sürelerinin ise %16,7'i bir yıldan az, %51,4'ü 1-3 yıl, %23,9'u 4-7 yıl %6,4 ü ise 8 yıldan uzun bir süreyi kapsadığı tespit edilmiştir.

B) Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi

Bu çalışmada ölçeklere ilişkin güvenilirlik analizinde Cronbach Alfa Katsayısı yöntemi; geçerlilik analizinde ise Keşfedici Faktör Analizi (Exploratory

Factor Analysis- EFA) kullanılmıştır. Analize ilişkin sonuçlar ise Tablo 2 ve Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 2: Örgütsel Adaletle İlişkin Faktör Analizi

Değişkenler	Faktörler		
	1	2	3
Performans değerlendirme için adil ve hakkaniyetli yöntemler kullanılmaktadır.	,738		
Hedefler ve beklentiler açık bir şekilde anlatılmaktadır.	,733		
Yöneticiler aslarıyla ilişkilerinde etik davranmaktadırlar.	,666		
Performans değerlendirme standartları makuldür (akla uygundur)	,554		
Çalışanlar, aldıkları eğitimler ve tecrübeler göz önüne alındığında adil bir şekilde ödüllendirilmektedir.		,892	
Çalışanların, iş yükleri ve sorumlulukları göz önüne alındığında adil bir şekilde ödüllendirilmektedir.		,859	
Çalışanlar ortaya koydukları çaba ölçüsünde ödüllendirilmektedir.		,501	
Çalışanlar, işle ilgili meseleleri tartışırken kişisel sorunlarını bastırabilmektedir.			,759
Çalışanlar, işle ilgili konularda diğerlerinin bakış açılarını göz önüne almaktadırlar.			,662
Çalışanlar birbirlerine düşünceli ve nazik davranmaktadır.			,631
Çalışanlar, birbirleriyle ilişkilerinde dürüst ve saygılıdır.			,602
Özdeğer	2,751	1,810	1,404
Açıklanan Varyans %	25,00	16,45	12,76
Faktörlere ait alfa değerleri	,630	,701	,621
<i>KMO: ,614; Bartlett Testi; Ki-kare: 327,467; p<0,001; Faktörlerin toplam açıklanan varyansı: 54,227; Ölçeğin güvenilirlik alfa değeri: ,708</i>			

Tablo 2'de, örgütsel adaletle ilişkin faktör analizi sonuçları görülmektedir. Örgütsel adalet üç temel faktörle açıklanmaktadır. Faktör 1: İşlemsel adalet, Faktör 2: Dağıtımsal adalet, Faktör 3 ise Etkileşimsel adalettir. Araştırma verilerinin faktör analizi için uygunluğunda ise Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi yapılmıştır. Test oranının 0,60 ve üzerinde olması verinin faktör analizine uygunluğunu göstermektedir (Nakip 2003: 409, Tabachnick vd. 2001: 589) Araştırmada KMO oranı ise 0,614 olarak saptanmıştır. Örgütsel adalet ölçeğine ilişkin alfa katsayısı ise ,708'dir. Üç faktör aracılığıyla açıklanan toplam varyans %54,22'dir. Faktör yük değerlerinin genel olarak yüksek olması açıklama oranını da güçlendirmektedir. Çünkü sosyal bilimlerde faktör yükleri ,50 ve üzerindeki ağırlıklar oldukça iyi kabul edilmektedir (Albayrak vd. 2005: 330). Diğer taraftan sosyal bilimlerde faktör yük değerinin en az ,30 olması genel kabul görmektedir (Hair vd. 1998: 385). Çalışmada örgütsel adalet ve bilgi paylaşımına ilişkin değişkenlerin faktör yük değerleri ,30'un altında olanlar çıkartılarak analiz tekrarlanmış olup sonuçlar Tablo 2 ve Tablo 3'te verilmiştir. Araştırma süreci içerisinde yapılan analizlerde bu doğrultuda yapılmıştır.

Tablo 3: *Bilgi Paylaşımına Yönelik Faktör Analizi*

Değişkenler	Faktör 1
Gelecekte çalışırken kazandığım tecrübe ve know-how'ı örgütün diğer üyeleriyle paylaşmaya kararlıyım.	,652
Örgütün diğer üyelerinin, benim bir şeyin nerede veya kiminle yapılabileceğine yönelik bilgime olan taleplerini daima karşılayacağım.	,639
Örgütün diğer üyeleriyle bilgimi paylaşmaktan zevk alırım.	,634
Gazetelerden, dergilerden ve bilimsel yayınlardan elde edilmiş ve işimizle ilgili olan bilgileri örgütümün diğer üyeleriyle paylaşmayı arzularım.	,615
El kitaplarını, yöntemleri ve iş analizi modellerini örgütün diğer üyeleriyle her zaman paylaşma niyetindeyim.	,557
Örgütün diğer üyeleriyle bilgilerimizi paylaşmak istenen bir şeydir.	,553
Örgütün diğer üyeleriyle bilgi paylaşmak değerli (faydalı) bir faaliyettir.	,547
Eğitime edindiğim uzmanlığımı örgütün diğer üyeleriyle daha etkin bir şekilde paylaşmaya çalışacağım.	,546
Örgütün diğer üyeleriyle bilgi paylaşmak dezavantaj oluşturur. (Ters çevrilerek kodlanmıştır.)	,504
Örgütün diğer üyeleriyle bilgi paylaşımı yapmak akıllıca bir davranıştır.	,474
Gelecekte iş raporlarımı ve resmi belgelerimi örgütümün üyeleriyle daha açık bir şekilde paylaşmaya kararlıyım.	,435
Özdeğer	3,496
Faktöre ait alfa değeri	,745
Açıklanan Varyans	31,779
<i>KMO: ,746; Bartlett Testi K-kare: 381,035; p<,001 ve ölçeğin güvenirlik alfa değeri: ,780</i>	

Tablo 3'te, bilgi paylaşımına yönelik faktör analizi sonuçları yer almaktadır. Bilgi paylaşımı bir temel faktörle %31,779 oranında açıklanmaktadır. Ölçeğe ilişkin güvenirlik katsayısı,780 ve örneklem yeterlilik test sonucu KMO,746 olarak saptanmıştır.

C) Örgütsel Adalet ile Bilgi Paylaşımı Arasındaki İlişki

Araştırmada örgütsel adalet ile bilgi paylaşımı arasındaki ilişki incelenmiş olup, sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: *Örgütsel Adalet ile Bilgi Paylaşım Boyutları Arasındaki İlişki*

	Ort.	Std. Sp.		1	2	3	4
1) İşlemsel adalet	3,02	,972	p	1			
2) Dağıtımsal adalet	2,64	1,127	r	,192			
			p	,022	1		
3) Etkileşimsel adalet	3,10	,890	r	,248	,214		
			p	,004	,012	1	
4) Bilgi paylaşımı	2,96	,817	r	,291	,307	,420	
			p	,001	,001	,001	1

N:138 ve korelasyon ilişkisi $p < 0.05$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4'te örgütsel adalet boyutları (işlemsel, dağıtımsal ve etkileşimsel adalet) ile bilgi paylaşımı arasındaki ilişki görülmektedir. 0,05 anlamlılık düzeyinde işlemsel, dağıtımsal ve etkileşimsel adalet ile bilgi paylaşımı arasında pozitif bir

ilişki olduğu belirlenmiştir. Bilgi paylaşımı ile etkileşimsel adalet arasında orta düzeyde ($r = ,425$) pozitif bir ilişki olduğu dikkat çekmektedir. Örgütsel adalet algısının etkileşimsel boyutu bireyler arası iletişimin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak şekillenmektedir. Bireyler arası dengeli bir iletişimin kurulması yönetici-işgören ilişkilerinin de sağlıklı gelişmesine katkı sağlayacaktır. Bu ilişki ve iletişimin kurulabilmesi bilgi paylaşımına verilen öneme bağlı olarak artacak veya azalacaktır. Örgüt içi sosyo-psikolojik değerlerin yaratılması, sosyal duyarlılık ve saygılı davranma, empati kurabilme gibi etkileşimsel adaleti besleyen duyguların gelişim süreci de bilgi paylaşımı ile yakından ilişkilidir (Ibragimova 2006: 34-35). Örgütsel adalet boyutları (işlemsel, dağıtımsal ve etkileşimsel adalet) ile bilgi paylaşımı arasındaki ilişkiyi daha açık bir şekilde ortaya koyabilmek için çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmış olup sonuçları Tablo 5 ve Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 5: Anova Test Sonuçları

Model	Karelerin toplamı	df	Ortalama Kare	F*
1 Regression	21,481	3	7,160	14,654
Residual	63,521	130	,489	
Toplam	85,002	133		

* $p < 0,05$ düzeyinde anlamlıdır; Bağımlı değişken: Bilgi paylaşımı; Bağımsız değişkenler: İşlemsel adalet, dağıtımsal adalet ve etkileşimsel adalet.

Tablo 5'te, modelin bir bütün olarak anlamlı olup olmadığını test etmek için uygulanan Anova testi sonuçları görülmektedir. Model 1'in $p < ,05$ düzeyinde bir bütün olarak her düzeyde anlamlı olduğu görülmektedir. Tablo 6'da ise, Model 1'e ilgili katsayılara ilişkin sonuçlar yer almaktadır. Tabloda; sabit değer, değişkene ilişkin B ve β Katsayıları, t değerleri, anlamlılık düzeyleri, bağımlı değişkenin bağımsız değişken tarafından açıklanma oranı (R^2) ve modelde otokorelasyon olup olmadığını gösteren Durbin-Watson testi ile ilgili sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 6: Katsayılar Tablosu

Model	B	β Katsayısı	T-Değeri*	R	R^2	Düzeltilmiş R^2	Durbin-Watson
(Sabit değer)	1,187		4,292	,503	,253	,235	1,686
1) İşlemsel adalet	,145	,176	2,240				
2) Dağıtımsal adalet	,167	,234	2,981				
3) Etkileşimsel adalet	,279	,306	3,845				

* $p < 0,05$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 6'da bağımlı değişkenin %23'ü bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır. Başka bir ifadeyle, diğer koşullar sabit kalmak şartıyla bilgi paylaşımı doğrudan dağıtımsal, işlemsel ve etkileşimsel adaletten etkilenmektedir. β katsayısını incelediğimizde, örgütsel adaletin alt boyutları bilgi paylaşımını olumlu bir biçimde etkilediği anlaşılmaktadır. Özellikle etkileşimsel adaletin etki düzeyinin daha fazla olduğu görülmüştür. 0,05 anlamlılık düzeyinde

t değerini incelediğimizde, örgütsel adaletin alt boyutlarının modele dâhil edilmesinin anlamlı olduğu görülmektedir. Modelde, örgütsel adaletin alt boyutlarının katsayı değerinin artı olması, örgütsel adalet ile bilgi paylaşımı arasında pozitif yönlü bir ilişkiyi göstermektedir. Ayrıca tabloda Durbin-Watson testi ile ilgili sonuçlar yer almaktadır. Durbin-Watson değeri 1,5-2,5 arasında ise modelde otokorelasyon olmadığını gösterir. Araştırmada bu değer, 1,704'tür. Yapılan analizler çerçevesinde, araştırma hipotezlerinin sonuçlarına ilişkin özet sunum Tablo 7'de verilmiştir

Tablo 7: Araştırma Hipotezlerinin Sonuçlarına İlişkin Özet Sunum

Kurulan Hipotezler	Sonuç
H ₁ : İşlemsel adalet ile bilgi paylaşımı arasında bir ilişki vardır.	Desteklenmektedir.
H ₂ : Dağıtımsal adalet ile bilgi paylaşımı arasında bir ilişki vardır.	Desteklenmektedir.
H ₃ : Etkileşimsel adalet ile bilgi paylaşımı arasında bir ilişki vardır	Desteklenmektedir.

Sonuç

Örgüt yaşamına dahil olduğu andan itibaren her işgören, katkıları ile orantılı sonuçlar elde etmeyi umar. Bu beklentiler; davranışsal bir boyutla ilgili olabileceği gibi, biçimsel (işlemsel adalet) veya sosyal (etkileşimsel adalet) içerikli de olabilir. Her biri örgütsel adaletin ayrılmaz bileşeni olan bu boyutların işgörenlerce adilliği konusunda şüphe duyulması, örgüt çalışanlarını, farklı düzeyde olmak koşuluyla, etkileyecektir. Bu etkinin olumsuz gelişmelerden soyutlanması, örgüt içi bilgi paylaşımına işlerlik kazandırmaktan geçmektedir. Araştırma bulguları da bu yargıyı desteklemektedir. Bu bağlamda, örgüt yöneticilerine bilgi paylaşımını yaygınlaştıracak yapıyı kurmakta önemli görevler düşmektedir. İşgörenlerin örgüte yaptıkları katkıya karşılık olarak üretildiği varsayılan ödül ve cezaların adil olduğuna dair güven yaratılmasından yöneticiler birinci derecede sorumludur. Bu bağlamda yöneticiler, örgütsel adaletin içeriğinden sonuçlarına kadar tüm süreçle ilgili gelişmelere dair bilgileri işgörenlerle paylaşmalıdırlar. Uygulamanın içerik ve sonuçlarına dair bilgileri paylaşmaktan kaçınmak, örgütsel adaletin sorgulanmasına yol açacaktır. Özel değerlendirmelerden soyutlama adına, örgütsel adaletin her üç boyutuyla ilgili içerik, nesnel bir çerçeveye alınmalıdır. Nesnelliğine yönelik kuşkuların azaltılması için de konu ile ilgili bilgilerin paylaşımı yaygınlaştırılmalıdır. Bilgi paylaşımına duyulan güven, etkileşimsel adaletin etkinliğine bağlı olarak şekillenecektir. Örgütsel adalete duyulan güven; işgörenlerin örgüte bağlılığından iş tatminine, motive olma ve güven duymalarından örgüt amaçlarına katkıda bulunmaya kadar birçok alanda gönüllü katılımlarını sağlayacaktır.

Araştırmada örgütsel adalet; işlemsel, dağıtımsal ve etkileşimsel adalet boyutuyla ele alınmıştır. Araştırmada bu çerçeveye bağlı olarak üç temel hipotez geliştirilip test edilmiştir. Araştırma modelinde de yer alan hipotezlerin sonuçları incelendiğinde; örgütsel adalet boyutları ile bilgi paylaşımı arasında pozitif bir ilişki-

nin olduğu ve örgütsel adaletin bilgi paylaşımını olumlu bir biçimde etkilediği görülmüştür. Örgütsel adaletin alt boyutlarının düzeyi yükseldikçe örgüt içi bilgi paylaşımı da buna bağlı olarak artmaktadır. Bu nedenle örgüt içi bilgi paylaşım düzeyinin artırabilmesi için örgütsel adaletin sağlanması gerekir. Çalışmada, örgüt içi bilgi paylaşımının yaklaşık %23,5'u örgütsel adaletin alt boyutları tarafından açıklanmaktadır. Sonuç olarak örgütsel adalet ile bilgi paylaşımı arasındaki ilişkinin bir bütün olarak ele alındığı bu çalışmada, örgüt içi bilgi paylaşımının geliştirilmesinde örgütsel adaletin önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle ilaç sektöründe örgütsel adaletin sağlanması, işgörenlerin bilgi ve bilgi paylaşımına olan bakış açısını olumlu yönde etkileyecektir. Bu bakış açısını yapan araştırmalar da desteklemektedir.

Sanal topluluklarda bilgi paylaşımı ve örgütsel adaletin dağıtımsal, işlemsel ve etkileşimsel boyutu arasındaki ilişkiyi araştıran Chiu ve Wang (2006), çalışmalarında dağıtımsal ve etkileşimsel adalet algısı ile işgörenlerin bilgi paylaşımından duydukları memnuniyet arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığına dikkat çekmişlerdir. İşlemsel adalet algısı bağlamında ise negatif yönlü bir ilişki olduğunu vurgulamışlardır. Dağıtımsal ve etkileşimsel adalet algısının bilgi paylaşımı ile ilişkisi arasındaki pozitif ilişki bu çalışmanın bulgularını desteklemektedir. Ancak bu çalışmadaki etkileşimsel adalet ile bilgi paylaşımı arasındaki (H₃) ilişkiyi destekleyen bulguları, Chui ve Wang'ın (2006) yaptığı çalışmanın bulguları desteklememektedir. Bunu en önemli sebeplerinden birisi, etkileşimsel adalet algısına verilen önemin düşüklüğü gösterilebilir. Başka bir deyişle, örgütsel adalet algısının etkileşimsel boyutuna gerekli önemin verilmemesi böyle bir sonuca işaret edebilir. Thompson ve Heron (2005) örgütsel adalet, psikolojik sözleşme, bağlılık ve bilgi paylaşımı arasındaki ilişkiye yönelik olarak yaptıkları çalışmada adalet algısının psikolojik sözleşme ile ilgisine dikkat çekmişlerdir. Çalışmanın bulgularına göre; duygusal bağlılık, etkileşimsel adalet algısına bağlı olarak artarken, işlemsel adalet algısı yüksek, etkileşimsel adalet algısı düşük olduğu zaman ise çok daha düşük olmaktadır. Bu bağlamda, yöneticilerin işgörenlerle ilişkilerinde işlemsel ve etkileşimsel adalete önem verdikçe işgörenlerin bağlılık ve bilgi yaratmaya daha istekli olacaklarına dikkat çekmektedirler. Çalışmadaki bulgulara göre işlemsel adaletin yokluğu, daha düşük bir bağlılık anlamına gelmektedir. Smith ve McKeen (2003), bilgi paylaşım kültürünün önemine dikkat çekerek örgütteki süreçlerin adaletli olarak algılanması ile işgörenlerin davranışları arasında önemli bağlar olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Bu da çalışmadaki örgütsel adalet ile bilgi paylaşımı arasındaki ilişkiye yapılan vurguyu desteklemektedir. Özetle yapılan araştırmalar çerçevesinde, örgüt içi bilgi paylaşımının geliştirilmesi veya yaygınlaştırılmasında aşağıdaki hususların etkili olduğu görülmüştür:

- Çalışanların performanslarının ölçümünde objektif yöntemlerin kullanılması,
- Örgütsel amaç ve hedeflerin açıkça belirlenmesi
- Yöneticilerin çalışanlarla olan ilişkilerinde etik davranmaları,
- Çalışanların performanslarına göre ödül sisteminin geliştirilmesi ve uygulanması,
- İş hayatı ile özel hayatı birbirinden ayırmaya özen göstermek,
- Örgüt içi ilişkilerde saygı ve güvenin ön planda tutulması,
- Alınan kararlarda tam katılımın sağlanması,
- Farklı görüş ve düşüncelere önem verilmesi,
- Bilgi paylaşımı tutum ve davranışlarının özendirilmesi,
- Bilgi paylaşımına ve örgütsel adalete dayalı bir örgüt kültürünün oluşturulması.

Araştırma kapsamına bir işletmenin çalışanlarının dahil edilmiş olması, araştırmanın en önemli kısıtını oluşturmaktadır. Bu nedenle sonuçları genelleştirerek yorumlamak yanlış anlamalara yol açabilir. Ancak, farklı sosyo-demografik özelliklere sahip çalışanların araştırma kapsamında yer alması, Türkiye’de ilaç sektöründe yapılan ilk çalışma olması açısından oldukça önemlidir. Bu yönüyle ileride yapılacak araştırmalara önemli ipuçları verebilecektir. Gelecekte bu yönde gerçekleştirilebilecek çalışmalara katkı açısından aşağıdaki önerilerin dikkate alınmasında yarar vardır:

- Konunun Türk dünyası yazınına daha fazla katkı sağlayabilmesi için araştırma kapsamına Türk dünyasında ilaç sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin dahil edilmesi,
- Araştırma kapsamına ilaç sektöründe faaliyet gösteren başka firmaların dahil edilerek sonuçların karşılaştırılması,
- Sektör yöneticileri ile birebir görüşülerek konuya ilişkin başarı veya başarısızlıkları belirlemek,
- Çalışanların örgütsel adalet algılamalarının görüşme ve gözlem yoluyla pekiştirilmesi,
- Bu yönde yapılacak çalışmalarda yönetim biçimi ile örgütsel adalet ve bilgi paylaşım arasındaki ilişkiye de yer verilmesi,
- Örgütsel adalet ve bilgi paylaşımı arasındaki ilişki incelenirken örgüt kültürünün de dikkate alınması gibi.

Kaynaklar

- Albayrak, Ali S. vd. (2005). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ed. Ş. Kalaycı. Ankara: Asil Yay.
- Allyn, Mark R., Seokhwa Yun and David J. Radosevich (2006). "Is It the Company's or Mine? Perceived Organizations Justice Practices and the Ownership of Job Knowledge". *Seoul Journal of Business* 12 (1): 37-52.
- Augier, Mie, Syed Z. Shariq and Metren Thanning Vendelo (2001). "Understanding context:its emergence, transformation and role in tacit knowledge sharing". *Journal of Knowledge Management* 5 (2): 125-136.
- Barker, A. (2001). *Yenilikçiliğin Simyası*. Çev. A. Kardam. İstanbul: MESS Yay.
- Bartol, Kathryn M. and Abhishek Srivastava (2002). "Encouraging Knowledge Sharing: The Role of Organizational Reward Systems". *Journal of Leadership and Organizational Studies* 9 (1): 64-76.
- Barutçugil, İsmet (2002). *Bilgi Yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yay.
- Byrne, Zinta S. and Elaine LeMay (2006). "Different Media for Organizational Communication: Perceptions of Quality and Satisfaction". *Journal of Business and Psychology* 21 (2): 149-173.
- Campbell, Liza and Edward Finch (2004). "Customer Satisfaction and Organizational Justice". *Facilities* 22 (7/8): 178-189.
- Carneiro, Alberto (2000). "How Does Knowledge Management Influence Innovation and Competitiveness". *Journal of Knowledge Management* 4 (2): 87-98.
- Chan, Marjorie (2000). "Organizational Justice Theories and Landmark Cases". *The International Journal of Organizational Analysis* 8 (1): 68-88.
- Chiu, Chao-Min and Eric T.G. Wang (2007). "39. Understanding Knowledge Sharing in Virtual Communities: An Integration of Expectancy Disconfirmation and Justice Theories". *11th Pacific-Asia Conference on Information Systems*. 531-546. <http://www.pacis-net.org/file/2007/1225.pdf>, (30.01.2009).
- Clarke, Peter and Maggie Cooper (2000), "Knowledge Management and Collaboration". Basel, Switzerland: *Proc. of the Third Int. Conf. On Practical Aspects of Knowledge Management (PAKM2000)*. <http://www.informatik.uni-trier.de/~ley/db/conf/pakm/pakm2000.html#ClarkeC00>, (01.02.2009).
- Colquitt, Jason A. (2001). "On The Dimensionality of Organizational Justice: A Construct Validation of a Measure". *Journal of Applied Psychology* 86: 386-400.
- Cremer, David D. (2005). "Procedural and Distributive Justice Effects Moderated by Organizational Identification". *Journal of Managerial Psychology* 20 (1): 4-13.
- Doğan, Hulusi (2002). "İşgörenlerin Adalet Algılamalarında Örgüt İçi İletişim ve İşlemsel Bilgilendirmenin Rolü". *Ege Akademik Bakış* 2 (2): 71-78.
- Greenberg, Jerald (1987). "A Taxonomy of Organizational Justice Theories". *Academy of Management Review* 12 (1): 9-22.

- Gurteen, David (1999). "Creating a Knowledge Sharing Culture". *Knowledge Management Magazine* 5 (2): 1-4.
- Hair, Joseph F. et al. (1998). *Multivariate Data Analysis*. London: Prentice- Hall, International (UK) Limited.
- Ibragimova, Bashorat (2006). *Propensity for Knowledge Sharing: An Organizational Justice Perspective*. Ph.D. Thesis. USA: University of North Texas.
- İnce, Mehmet ve Hasan Gül (2005). *Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Jahangir, Nadim, M. Akbar Muzahid and Noorjahan Begum (2006), "The Impact of Social Power Bases, Procedural Justice, Job Satisfaction, and Organizational Commitment on Employees's Turnover Intention". *South Asian Journal of Management* 13 (4): 72-88.
- Jordan, Jeremy S. John A. Gillentine and Barry P. Hunt (2004). "The Influence of Fairness: The Application of Organizational Justice in a Team Sport Setting". *International Sports Journal* (Winter): 139-149.
- Kim, Hyo S. (2005). *Organizational Structure and Internal Communication As Antecedents of Employeeorganization Relationships in the Context of Organizational Justice: A Multilevel Analysis*. Ph.D. Thesis. USA: University of Maryland.
- Leung, Kwok, Zhongming Wang and B. Peter Smith (2001). "Job Attitudes and Organizational Justice in Joint Venture Hotels in China: The Role of Expatriate Managers". *The International Journal of Human Resource Management* 12 (6): 926- 945.
- Liao, Wen-Chih and Wei-Tao Tai (2006). "Organizational Justice, Motivation to Learn, and Training Outcomes". *Social Behavior and Personality* 34 (5): 545-556.
- Maciariello, Joseph A. (2005). *Gün Gün Drucker*. Çev. M. Çetinbakış. İstanbul: MESS Yay.
- Marouf, Laila (2005). *The Role Of Business And Social Ties in Organizational Knowledge Sharing: A Case Study of a Financial Institution*. Ph. D. Thesis. USA: University of Pittsburgh.
- Meyer, C. Benedichte (2001). "Allocation Processes in Mergers and Acquisitions: An Organizational Justice Perspective". *British Journal of Management* 12: 47-66.
- Nakip, Mahir (2003). *Pazarlama Araştırmaları Teknikler ve (SPSS Destekli) Uygulamalar*. Ankara: Seçkin Yay.
- Nirmala, Maria Christine and K.B. Akhilesh (2006). "An Attempt to Redefine Organizational Justice: In the Rightsizing Environment". *Journal of Organizational Change Management* 19 (2): 136-153.
- Nowakowski, Jaclyn M and Donald E. Conlon (2005). "Organizational Justice: Looking Back, Looking Forward". *The International Journal of Conflict Management* 16 (1): 4-29.
- Özdevecioğlu, Mahmut (2003). "Algılanan Örgütsel Adaletin Bireylerarası Saldırgan Davranışlar Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma". *Erciyes Üniversitesi, İİBF Dergisi* 21: 77-96.

- Özmen, Ömür N. T., Yasemin Arbak ve Pınar Süral Özer (2007). “Adalete Verilen Değerin Adalet Algıları Üzerindeki Etkilerinin Sorgulanmasına İlişkin Bir Araştırma”. *Ege Akademik Bakış* 7 (1): 17-33.
- Pettola, Erja Wiili et al. (2007). “Organizational Justice and Employee Perceptions on Hospital Management”. *Journal of Health Organization and Management* 21 (3): 320-332.
- Ramamoorthy, N. and P.C. Flood (2004). “Gender and Employee Attitudes: The Role of Organizational Justice Perceptions”. *British Journal of Management* 15: 247-258.
- Schepers, Paul and Peter T. Berg (2007). “Social Factors of Workenvironment Creativity”. *Journal of Business and Psychology* 21 (3): 407-428.
- Sillars, Stuart (1995). *İletişim*. Çev. N. Akın. Ankara: Milli Eğitim Yay.
- Smith, Heather A. and James D. McKeen (2003). *Instilling a Knowledge-Sharing Culture*. Queen's Centre for Knowledge-Based Enterprises. Ontario: Queen's University at Kingston.
- Sounders, N. K. Mark and Adrian Thornhill (2003). “Organizational Justice, Trust and the Management of Change an Exploration”. *Personel Review* 32 (3): 360-375.
- Sveiby, Karl Erik (2007). “Disabling the Context for Knowledge Work the Role of Managers' Behaviours”. *Management Decision* 15 (10): 1-26.
- Tabachnick, Barbara G. and Linda S. Fidell (2001). *Using Multivariate Statistics*. Needham Heights: A Pearson Education Company.
- Thompson, Marc and Paul Heron (2005). “The Difference a Manager Can Make: Organizational Justice and Knowledge Worker Commitment”. *The International Journal of Human Resource* 16 (3): 383-404.
- Williams, Steve, Richard Pitre and Mohamed Zainuba (2002). “Justice and Organizational Citizenship Behavior Intentions: Fair Rewards Versus Fair Treatment”. *The Journal of Social Psychology* 142 (1): 33-44.
- Yamaguchi, Ikushi (2005). “Interpersonal Communication Tactics and Procedural Justice for Uncertainty Management of Japanese Workers”. *Journal of Business Communication* 42 (2): 168-194.
- Yıldırım, Fatma (2007). “İş Doyumu ile Örgütsel Adalet İlişkisi”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 62 (1): 354-279.

The Impact of Organizational Justice on Knowledge Sharing: Research on Drug Industry Employees

Yavuz Demirel*
Zeliha Seçkin**

Abstract: The purpose of this research is to identify the positive or negative impact of organizational justice on knowledge sharing by examining the relationship between the knowledge sharing patterns of employees and the justice in their organization. The data for the survey were collected from 138 employees of company A, which is a drug industry company located in İstanbul. The data were collected through the questionnaire technique. In the study organizational justice is treated in three dimensions: procedural justice, distributional justice, and interactional justice. Knowledge sharing in organizations is handled from five perspectives: intent to share knowledge, intent to share explicit knowledge, intent to share tacit knowledge, knowledge sharing attitude, and motivation to share knowledge. The results of the analyses demonstrate that there is a positive relationship between organizational justice and knowledge sharing.

Key Words: Procedural justice, distributional justice, interactional justice, knowledge sharing.

---

* Assoc. Prof. Dr., Aksaray University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration /AKSARAY
ydemirel75@gmail.com

** Assist. Prof. Dr., Aksaray University, Ortaköy Vocational School of Higher Education /AKSARAY
zeliha0101@hotmail.com

Влияние общественной справедливости на информационный обмен: исследование среди сотрудников фармацевтического сектора

**Явуз Демирель*
Зелиха Сечкин****

Аннотация: Целью данного исследования является выявление положительного или отрицательного воздействия общественной справедливости на информационный обмен путем изучения связи между общественной справедливостью и обменом информацией между сотрудниками. Данные исследования были получены от 138 сотрудников фармацевтической компании, которая находится в городе Стамбуле. При сборе данных использовался метод анкетирования. В исследовании общественная справедливость рассматривается в трех измерениях: процессуальная справедливость, распределительная справедливость и интерактивная (взаимовлиятельная) справедливость. Обмен информацией рассматривается в пяти основных параметрах. Это намерение обмена знаниями (информацией), намерение обмена доступной информацией, отношения обмена знаниями, мотивация и намерение обмена скрытой информацией. Результаты исследования показывают, что существует положительная связь между общественной справедливостью и информационным обменом.

Ключевые Слова: процессуальная справедливость, распределительная справедливость, интерактивная справедливость, обмен информацией.

---

* Доц. доктор, Аксарайский университет, факультет экономики и управления, кафедра менеджмента / АКСАРАЙ ydemirel75@gmail.com

** Доц. доктор, Аксарайский университет, профессиональная высшая школа Ортакой / АКСАРАЙ zeliha0101@hotmail.com

Bağımsız Denetim Sürecinde Analitik İnceleme Prosedürleri: Türkiye’de SPK’dan Yetki Almış Denetim Firmaları Üzerine Bir Araştırma*

Adnan Dönmez**
Ayten Ersoy***

Özet: Bu araştırmanın amacı, analitik inceleme prosedürlerinin ve tekniklerinin, Türkiye’de Sermaye Piyasası Kurulu tarafından yetkilendirilmiş denetim firmalarında ne ölçüde ve hangi amaçlarla uygulandığının ve uygulama sırasında karşılaşılan sorunların neler olduğunun ortaya konmasıdır. Araştırmanın evrenini 2007 yılında Sermaye Piyasası Kurulu tarafından yetki verilen 96 denetim firması oluşturmaktadır. Çalışma, araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanan bir anket aracılığıyla yürütülmüş ve elde edilen veriler SPSS 15.0 paket programı aracılığıyla analize tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda denetçilerin analitik inceleme prosedürlerini kullanmalarının en önemli nedenleri olarak; denetim etkinliğini arttırmak, risk değerlendirme aracı olarak kullanım, tutarsızlıkların ortaya çıkarılması ve denetim standartlarının zorunlu kılması nedenleri tespit edilmiştir. Analitik inceleme prosedürlerinin uygulanmasında denetçilerin karşılaştığı en önemli sorunun ise veri elde etme zorluğu olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Analitik inceleme prosedürleri, analitik inceleme teknikleri, bağımsız denetim, bağımsız denetim firmaları.

1.Giriş

Finansal tablolar ekonomik hayatın vazgeçilmez unsurlarından biri olan işletmelere ilişkin farklı bilgi gereksinimlerinin karşılanmasında önemli birer araçlardır. İşletme içinde ve dışında yer alan çıkar grupları, işletmeyle ilgili ekonomik kararların alınmasında çeşitli amaçlarla bu finansal tablolara gereksinim duyarlar. İşletmenin finansal tabloları aracılığı ile alınacak kararların isabet derecesi ise, bu finansal tablolarda yer alan bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği ile sağlanmaktadır. Bu nedenle, söz konusu işletmelerin kamuya ilan ettikleri bilgilerin doğruluk ve güvenilirliğini araştırıp kanıtlayacak bir

* Bu çalışma Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Yönetim Birimi’nce desteklenmiştir.

** (Sorumlu Yazar) Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü / ANTALYA
adonmez@akdeniz.edu.tr

*** Prof.Dr., Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü / ANTALYA
aytenersoy@akdeniz.edu.tr

incelemenin yapılması kaçınılmazdır. İşte bu noktada “denetim kavramı” ortaya çıkmaktadır.

Muhasebe denetiminin zaman içinde gösterdiği değişim ve meslekte yaşanan gelişmeler, işletmelerin finansal tablolarının doğruluk ve güvenilirliğini araştırırken, incelenen finansal tablolar üzerinde etkili olabileceği düşünülen ancak daha önce denetim çalışmalarında ele alınmamış işletmeye ait finansal ya da finansal olmayan birçok bilginin de dikkate alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluğun ortaya çıkması da bağımsız denetiminde “analitik inceleme prosedürleri”ni gündeme getirmiştir (Mckee 1989:7).

Son yıllarda Enron ve Worldcom gibi uluslararası işletmelerde yaşanan denetim skandalları denetim etkinliğinin artırılmasında analitik incelemenin denetimin çeşitli aşamalarında kullanımını daha da önemli hale getirmiştir (Bozkurt 2006: 151). Bunun dışında, işletmelerde yapılan yetersiz incelemelerin ve denetimin yürütülmesindeki yapısal yaklaşımın bir bütün olarak karmaşık hale gelmesi ve bu prosedürlerin uygulanışında bilgisayarlara duyulan gereksinim, günümüzde yapılan denetimlerde, bilgisayar kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte denetim çalışmalarında analitik inceleme prosedürleri kullanımının önemini daha da artırmıştır (Choo vd. 1997: 126).

Bu çalışmada ilk olarak analitik inceleme prosedürlerinin tanımı, türleri, amaçları ve zamanlamasına ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra ise analitik inceleme prosedürlerinin uygulamadaki durumunu ortaya koymak amacıyla Türkiye’de SPK’dan yetki almış denetim firmalarına yönelik olarak yapılan araştırmanın bulgularına ve bu bulguların değerlendirilmesine yer verilmiştir.

2. Analitik İnceleme Prosedürleri

2.1 Analitik İnceleme Prosedürlerinin Tanımı, Türleri ve Amaçları

Analitik inceleme prosedürlerinin tanımı AICPA (American Institute of Certified Public Accountant-Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Kurumu) tarafından 1988 yılında yayınlanan SAS No:56 “Analitik Prosedürler” yönetmeliğinde şu şekilde yapılmıştır; “çeşitli finansal ve finansal olmayan veriler ile işletmenin kayıtları arasındaki anlamlı ilişkilerin incelenmesiyle elde edilen bilgilerin, denetçi tarafından geliştirilen beklentilere uyup uymadığına bakılması işlemlerine analitik inceleme prosedürleri adı verilmektedir” (SAS No: 56, parag. 2).

Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (International Federation of Accountants-IFAC) tarafından yayınlanan Uluslararası Denetim Standardı (UDS) 520 Analitik Prosedürler’de ise; “finansal ve finansal olmayan veriler arasındaki ilişkilerin maddeliğini araştıran çalışmalardan elde edilen finansal verilerin değerlendirilmesi ve

olağandışı dalgalanmaların, tutarsız ilişkilerin ve tahmin edilen tutarlardan sapmaların karşılaştırılmasıdır” şeklinde bir tanımlama yapılmıştır (ISA 520, parag. 3).

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) tarafından yayınlanan Bankalarda Bağımsız Denetim Gerçekleştirecek Kuruluşların Yetkilendirilmesi ve Faaliyetleri Hakkında Yönetmelik’te yer alan tanımlama ise şu şekildedir: “analitik inceleme; finansal tablolar ile banka hakkında edinilen bilgilerin tutarlı olup olmadığının değerlendirilmesinde, finansal tablolarda yer alan bilgi ve açıklamaların karşılaştırılması ve aralarındaki ilişkilerin araştırılarak gözden geçirilmesidir”

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından yayınlanan Seri X, No:22 sayılı Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ’de de analitik prosedürler; “finansal ve finansal olmayan bilgiler arasındaki inandırıcı ilişkilere dayalı çalışmaların ortaya çıkardığı finansal bilgilerin değerlendirilmesi” olarak tanımlanmıştır (Seri X, No:22 sayılı Tebliğ– Onsekizinci Kısım- m.2).

Analitik inceleme prosedürlerinin denetim çalışmalarında uygulanmasının temel amacı; işletmenin denetçiye sunduğu veriler ile işletme dışından elde edilen karşılaştırma yapmaya yarayacak ilişkili verilerin çeşitli biçimlerde karşılaştırılarak ortaya konulan sonuçlar ile denetim çalışmalarına yön vermektir (Bozkurt 2006: 151).

Analitik inceleme prosedürlerinin denetim çalışmalarında kullanılmasının ana amaçlarını 4 başlık altında toplayabiliriz (Arens ve Loebbecke 2000: 204-205):

- Müşterinin işinin anlaşılabilirliğini sağlama,
- İşletmenin faaliyetlerinin sürekliliğini sağlama kabiliyetinin belirlenmesi,
- Mali tablolardaki olası hataların varlığının tespiti,
- Denetim testlerinin detayının azaltılması.

Analitik inceleme prosedürlerinin denetim planlama, test etme ve nihai gözden geçirme aşamalarında kullanılmasında en önemli aşamalardan biri en uygun denetim prosedürünün seçilmesidir. Literatürde ve denetim standartlarında aşağıda açıklanan beş çeşit analitik inceleme prosedüründen bahsedilmektedir (Koskivaara 2004: 194, ISA 520, parag.2, Daroca ve Holder 1985: 82-83, SAS No:56, parag.5, McKee 1982: 39, Alderman ve Maltzman 1987: 91).

2.1.1 İşletme Verileri ile Önceki Yıllara Ait Benzer Verilerin Karşılaştırılması

Bu tür karşılaştırmalarda işletmenin geçmiş yıllara ait verileri ile denetlenen dönemdeki benzer verileri karşılaştırılır. Bu tür karşılaştırmalardan etkili bir sonuç alınabilmesi için karşılaştırılan verilerin birbirleriyle ilişkili olması ön koşuldur (Arens ve Loebbecke 2000: 192-193). Karşılaştırma işlemleri yapı-

larken denetçiler farklı yollar deneme imkânına sahiptirler. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Bozkurt 2000: 157–158):

- Herhangi bir hesabın geçmiş yıllardaki bakiyeleri ile ilgili yıldaki bakiyesi karşılaştırılır.
- Muhasebede belli hesap grupları içinde yer alan bakiyelerin önceki dönem bakiyeleri ile karşılaştırması yapılabilir.
- Çeşitli oran analizleri kullanılarak ilgili yılda bulunan değerler ile önceki yıl değerleri karşılaştırılır.

2.1.2 İşletme Verileri ile İşletme Tarafından Belirlenmiş Bütçe ve Tahminlerin Karşılaştırılması

Birçok işletme, faaliyetleri ve finansal sonuçları ile ilgili olarak bütçeler hazırlamaktadır. Bütçeler işletme yönetimlerinin geleceğe dönük beklentilerini yansıtmaktadır. Bu nedenle bütçedeki tutarlar ile gerçekleşen tutarlar arasındaki önemli farklar denetçi için önemli hata ve yanlışlıkların erken uyarısı olarak kabul edilebilir (Arens ve Loebbecke 2000: 194). Denetçinin, müşterinin fiili sonuçlarını bütçeler ile karşılaştırırken iki önemli noktaya dikkat etmesi gerekmektedir. İlk olarak, bütçelerin gerçekçi planlar olup olmadıkları değerlendirilmelidir. Bazı işletmelerin bütçeleri fazla düşünülmeden, dikkat edilmeden hazırlanmış olabilir ve bu nedenle de gerçekçi beklentiler değildir. Böyle bir bilgi de denetim kanıtı olarak bir değer taşımamaktadır. Dikkat edilmesi gereken ikinci nokta ise, mevcut finansal bilginin bütçeye uygunluk sağlanması amacıyla denetlenen firma personeli tarafından değiştirilmiş olma olasılığıdır. Eğer böyle bir durum gerçekleşmişse denetçi, bütçelenmiş ve fiili tutarlar arasında bir farklılık tespit edemeyecektir. Bu sakıncaların ilkinine ilişkin olarak, işletme personeli ile bütçe hazırlama prosedürleri hakkında görüşme yapılmalıdır. İkinci duruma ilişkin olasılığın azaltılması içinse genellikle, kontrol riskinin değerlendirilmesi ve gerçek verilere ilişkin detay testleri yapılmaktadır (Arens vd. 2005: 213).

2.1.3 İşletme Verileri ile Denetçi Tarafından Belirlenmiş Beklenen Sonuçların Karşılaştırılması

Analitik inceleme prosedürlerinden bir diğeri de müşteri işletmenin fiili verileri ile denetçinin hesaplayarak bulduğu beklenen sonuçların karşılaştırılmasıdır. Denetçi bu prosedürü uygularken, bir hesabın bakiyesini tahmin etmek için diğer ilgili hesaplardan yararlanabilir veya geçmiş yıllardaki bakiyelerin trendini kullanabilir (Arens ve Loebbecke 2000: 194). Denetçi, denetlenen işletmenin geçmiş yıl bakiyelerine regresyon analizi tekniğini uygulayarak da ilgili yılda olması gereken tutarı tahmin edip işletmenin fiili verileri ile karşılaştırabilir (Bozkurt 2006: 159).

2.1.4 İşletme Verileri İle Sektör Verilerinin Karşılaştırılması

Burada amaç, işletmenin kayıtlarından elde edilen veya hesaplamalar sonucu elde edilen bilgiler ile işletmenin faaliyet gösterdiği sektörün verilerini karşılaştırarak değerlendirmeler yapabilmektir. Yapılan bu tür karşılaştırmalar işletmenin sektördeki başarısını göstermede oldukça yararlıdır. Bu karşılaştırmada özellikle işletmenin stok devir hızı oranı ve kar marjı oranlarının sektör oranları ile karşılaştırılması, işletmenin sektör karşısındaki durumuna ilişkin yararlı bilgiler vermektedir (Arens vd. 2005: 210).

2.1.5 İşletme Verileri İle Finansal Olmayan Verilerin Ortaya Koyduğu Beklenen Sonuçların Karşılaştırılması

İşletmenin finansal olmayan faaliyet verileri kullanılarak tahmin edilen tutarlarla, fiili verilerin karşılaştırılması işlemleridir (Arens ve Loebbecke 2000: 194). Örneğin, işletmenin üretim faaliyetlerinde kullandığı enerji miktarı ve makina kullanım saatlerinden üretilen mamul miktarının tahmin edilmesi, çalışan işçi sayısından ve aldıkları saat ücretlerinden işletmenin üretim miktarının ve maliyetlerinin tahmin edilmesi gibi (Bozkurt 2000: 159).

2.2 Analitik İnceleme Prosedürlerinin Uygulanmasında Yararlanılan Teknikler

Analitik inceleme prosedürlerinin uygulanması sırasında bir takım tekniklerden yararlanılması gerekmektedir. Denetim araştırmacıları da, analitik inceleme prosedürlerini desteklemek amacıyla birçok model ve teknikler geliştirmiş ve kullanmışlardır. McKee (1989) çalışmasında analitik inceleme tekniklerine Tablo 1'de görüldüğü şekliyle yer vermiştir.

Tablo 1: Analitik Denetim Teknikleri

TEKNİĞİN ADI	UYGULAMA YÖNTEMLERİ
A. İki nokta karşılaştırması	A1. Bir önceki yıla göre yüzde değişim A2. Bir önceki yıla göre dolar değişimi A3. Bir önceki yıla göre dolar ve yüzde değişimlerinin birleştirilmesi
B. Basit ussallık testleri	B1. Nedensel faktörler aracılığı ile hesap kalkanlarının dolaylı olarak hesaplanması
C. Oran analizleri	C1. Bir önceki yılın oranıyla kıyaslama C2. Sektör oranıyla kıyaslama C3. Rakip işletmelerin oranlarıyla kıyaslama
D. Temel mali tablolar	D1. Bir önceki yılın temel mali tablo tutarları ile karşılaştırma D2. Sektörle karşılaştırma
E. Basit zaman serisi analizleri	E1. Grafik kontrolü aracılığı ile eğilimlerin incelenmesi E2. Belli bir dönem boyunca ortalama değişimlerin hesaplanması E3. Ağırlıklı hareketli ortalama
F. Finansal Tahminler	F1. Müşterilerin hazırladığı bütçelerin, sapmaların ve farkların açıklamalarının incelenmesi F2. Denetçilerin tahminler oluşturmaları ve önemli farklılıkları analiz etmesi
G. İstatistiksel zaman serisi analizleri	G1. Regresyon analizi G2. ARIMA (Box-Jenkins) yöntemi
H. Finansal ilişkilerin istatistiksel modelleri	H1. Regresyon analizi H2. Diğer matematiksel modelleme teknikleri

Kaynak: Mckee 1989:5.

Ameen ve Strawser (1994) ise analitik prosedürlerin kullanımına ilişkin yaptıkları araştırmada bu teknikleri; (i)-Önceki yılların hesap bakiyelerinin incelenmesi, (ii)-Gözden geçirme (scanning), (iii)-Yargısal trend analizi, (iv)-Hesapları içeren oran analizleri, (v)-Zaman serisi analizleri, (vi)-Regresyon analizi olmak üzere altılı bir sınıflamaya tabi tutmuşlardır.

Nigrini ve Mitermaier (1997) çalışmalarında ilk kez yeni bir analitik inceleme tekniği olarak Benford Kanunu'nu ele almışlardır. Busta ve Weinberg ise (1998) çalışmalarında analitik inceleme prosedürü olarak Benford Kanunu'nun yanında Yapay Sinir Ağları'nı da ilk kez bir analitik inceleme tekniği olarak ele almışlardır.

Sonuç olarak, denetim literatürü tümüyle ele alındığı zaman analitik prosedürlerin uygulanmasında kullanılan analitik inceleme teknikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Trend Analizleri
- Dikey Analiz
- Karşılaştırmalı Tablolar Analizi
- Oran Analizleri,
- Ussallık Testleri
- Zaman Serisi Analizleri
- Regresyon Analizi
- Benford Kanunu
- Yapay Sinir Ağları

Yukarıda saydığımız analitik inceleme tekniklerinin uygulanması geliştirilen bilgisayar yazılımları aracılığı oldukça kolaylaşmaktadır. Bu yazılımlar sayesinde müşteri işletme verileri ile doğrudan bağlantılar sağlanabilmektedir (Koskivaara 2004: 194).

2.3 Analitik İnceleme Prosedürlerinin Uygulanmasında Zamanlama

Analitik inceleme prosedürleri denetim çalışmasının her aşamasında kullanılmaktadır ve her aşaması için büyük önem taşımaktadır. Buna göre analitik inceleme; denetimin planlanması, kanıt toplama ve denetimin tamamlanması ve raporlama olmak üzere denetim sürecinin tüm aşamalarında kullanılmaktadır (Arens ve Loebbecke 2000: 190, SAS No:56, parag.4, ISA 520, parag.7, Hayes vd. 2005: 318).

Analitik inceleme prosedürleri denetimin planlanması aşamasında, müşteri işletme, müşteri işletmenin işi, müşteri işletmenin sektörü, yapılacak denetim çalışmasının zamanı, yapısı, kapsamı ve önceki denetim dönemlerinde mey-

dana gelmiş işlem ve olaylara ilişkin bilgi elde etmede kullanılır (SAS No:56, parag.6, ISA 520, parag.8, Seri X, No:22 Sayılı Tebliğ-Onsekizinci Kısım-m.6/1, Arens ve Loebbecke, 1988, 206, Carmichael vd. 1996: 156, Arens vd. 2005: 208). Analitik inceleme prosedürlerinin denetimin planlama aşamasında kullanılmasını AICPA tarafından yayınlanan SAS No:56 Analitik Prosedürler Yönetmeliği ve ülkemizde SPK tarafından yayınlanan Seri X, No:22 sayılı Tebliğ de zorunlu kılmaktadır (SAS No:56, parag.1, Seri X, No:22 sayılı Tebliğ – Onsekizinci Kısım- m.3).

Kanıt toplama aşamasında kullanımı ise diğer denetim testleri ile birlikte olur ve kanıt değerlemede ve destekleyici kanıt toplamada kullanılır. Bu şekilde kullanılmasıyla da denetçiye zaman, işgücü ve maliyet tasarrufu sağlayarak diğer denetim testlerinin kullanımına olan ihtiyacı da azaltır ya da ortadan kaldıracaktır (Arens vd. 2005: 208, Kardeş 1996: 22). Analitik prosedürlerin denetimin kanıt toplama aşamasında kullanılması standartlar açısından incelendiğinde ise isteğe bağlı bırakıldığı, herhangi bir zorunluluk olmadığı görülmektedir.

Nihai sonuçların gözden geçirilmesi aşamasında ise analitik inceleme prosedürlerinin kullanılması olası maddi hataların ve mali problemlerin tespit edilmesine yardımcı olur (Fraser vd. 1997: 36). Bunun yanı sıra analitik incelemenin sonuç aşamasında kullanılması “objektif bakış” denilen ve denetlenmiş mali tablolara son bir kez daha gerçekçi bir şekilde bakmasını da sağlar. Analitik incelemenin denetimin tamamlanması aşamasında çalışma kâğıtlarının ve mali tabloların nihai gözden geçirilmesinde kullanılması en yaygın kullanılış şeklidir (Arens vd. 2005: s.208). Analitik prosedürlerin denetimin nihai gözden geçirme aşamasında kullanılması planlama aşamasında olduğu gibi SAS No:56 Analitik Prosedürler Yönetmeliği ve SPK tarafından yayınlanan Seri X, No:22 sayılı Tebliğ’de zorunlu tutulmaktadır (SAS 56, parag.1, Seri X, No:22 sayılı Tebliğ – Onsekizinci Kısım- m.3).

Analitik inceleme prosedürlerine denetimin hangi aşamasında başvurulacağı tamamen denetçinin amacına bağlıdır. Örneğin amaç müşterinin işinin ve sektörünün tanınması olduğunda denetçi analitik inceleme prosedürlerine denetimin planlanması aşamasında başvuracaktır. Yönetim hilelerinin ortaya çıkarılması amaçlandığında ise denetçi analitik prosedürlere planlama, kanıt toplama ve tamamlama aşamalarının her üçünde de başvuracaktır (Koskivaara 2007: 336). Denetçilerin hangi amaçlar için hangi aşamada analitik prosedürlere başvurabileceğine ilişkin örnekler Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2: *Analitik Prosedürlerin Amaçları ve Zamanlaması*

Amaç	Planlama Aşaması	Kanıt Toplama Aşaması	Tamamlama Aşaması
Müşterinin işinin ve sektörünün tanınması	X		
Maddi hatalara işaret edilmesi	X	X	X
İşletmenin sürekliliğinin değerlendirilmesi	X		X
Yönetim hilelerine işaret edilmesi	X	X	X
Detay testlerini azaltma	X	X	
İç kontrol riskini değerlendirme	X		
Denetim ücretinin tahmini	X		X

Kaynak: Koskivaara 2004:194, Koskivaara 2007: 336.

3. Türkiye’de SPK’dan Yetki Almış Denetim Firmaları Üzerine Bir Araştırma

3.1 Araştırmanın Amacı

SPK’dan yetki alan denetim firmaları üzerine araştırma planlanırken, yapılacak olan araştırmadan aşağıdaki amaçlara ulaşılması hedeflenmiştir:

- (i) Analitik inceleme prosedürlerinin denetim firmaları tarafından kullanım amaçlarını veya kullanılmama nedenlerini ortaya koymak,
- (ii) Analitik inceleme prosedürlerinin uygulanmasını etkileyen ve kullanımını arttıran hususların denetçiler tarafından nasıl algılandığını saptamak,
- (iii) Analitik inceleme prosedürlerinin uygulanmasında yaşanan zorlukları saptamak.

3.2 Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmanın ana kütesini 2007 Kasım ayı itibarıyla Sermaye Piyasası Kurulu’ndan bağımsız denetim yetkisi alan 96 denetim firması oluşturmaktadır. Ana kütle sınırlı sayıda olduğu için firmaların tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır.

Firmalardan 5 tanesi SPK listesinde olmalarına rağmen aktif olarak bağımsız denetim faaliyetinde yapmadıklarını bu nedenle ankete katılmak istemediklerini, 6 firma ise iş yoğunluğu nedeniyle anketin gönderilmesini istemediklerini bildirmişlerdir.

Bu çalışmada, araştırmanın amacına uygunluğu açısından, mevcut durumu belirlemeye yönelik “tanımlayıcı araştırma modeli” uygulanmıştır. Tanımlayıcı araştırma modelinde amaç, eldeki problemi, problemle ilgili durumları, değişkenleri ve değişkenler arasındaki ilişkileri tanımlamaktır (Kurtuluş 2006: 252).

Bu çalışmada araştırma modeline uygunluğu açısından veri ve bilgi toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır.

Anket formlarının denetçilere ulaştırılmasında, büyük ölçüde internet olmak üzere posta ve faks yöntemlerinden de yararlanılmıştır. Ayrıca firmalara tele-

fon açılarak ve gönderilen e-postalar sürekli tekrarlanarak anketlerin geri dönüşüm oranı artırılmaya çalışılmıştır. Sonuç itibarıyla, araştırma kapsamında 85 firmaya, e-posta, posta ve faks yoluyla anketler gönderilmiştir. Gönderilen anketlerden 32 tanesi geri dönmüştür. Geri dönüşüm oranı %38 olarak gerçekleşmiştir.

Anket sonuçlarından elde edilen veriler, bilgisayar aracılığıyla analiz edileceğinden analize uygun şekilde formüle edilmiştir. Bilgisayara girişi için hazır hale getirilen veriler SPSS 15.0 paket programına aktarılarak verilerin analizi gerçekleştirilmiştir.

3.3. Araştırmada Elde Edilen Bulguların Yorumlanması

3.3.1 Anket Formunu Yanıtlayan Denetçilerin Özellikleri

Ankete yanıt veren denetçilere ilişkin bir takım özellikler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3'te görüldüğü gibi, anket gönderilen firmalarda cevaplayıcıların %37,5'i "Sorumlu ortak baş denetçi" ve %18,8'i "baş denetçi" dir. Bu yüzdelerle bakıldığında anketlerin %50'sinden fazlasını "sorumlu ortak baş denetçi" ve "baş denetçi" pozisyonundaki kişilerin yanıtladığı görülmektedir.

Tablo 3: Anketi Cevaplandıran Kişilere İlişkin Genel Özellikler

Anketi Yanıtlayanların Unvanları	Sayı	%
Sorumlu Ortak Baş denetçi	12	37,5
Baş Denetçi	6	18,8
Kıdemli Denetçi	3	9,4
Denetçi	6	18,8
Denetçi Yardımcısı	5	15,6
Toplam	32	100,0
Denetçilerin Meslekte Geçen Süreleri	Sayı	%
1-7 yıl	11	34,4
8-15 yıl	9	28,1
16 yıl ve üzeri	12	37,5
Toplam	32	100,0

Denetçilerin meslekte çalıştıkları yıl sayısı mesleki tecrübelerini gösteren en önemli göstergedir. Bu bağlamda ankete yanıt verenlerin meslekteki çalışma süreleri incelendiğinde (Tablo 3), %34,4'ünün 1-7 yıl arasında tecrübeye, %28,1'inin 8-15 yıl arasında tecrübeye ve %37,5'inin ise 16 yıl ve üzeri tecrübeye sahip olduğu görülmektedir. Meslekte geçen 8 yıl ve üzerindeki yılların tecrübe için oldukça önemli olduğu düşünüldüğünde ankete cevap verenlerin büyük çoğunluğunun mesleklerinde yeterli tecrübeye sahip kişiler olduğu görülmektedir.

3.3.2 Analitik İnceleme Prosedürlerine İlişkin Sonuçların Değerlendirilmesi

3.3.2.1 Analitik İnceleme Prosedürlerinin Kullanılma Nedenleri

Çalışmada analitik inceleme prosedürlerinin kullanılma nedenlerini önem derecesine göre ortaya koymak amacıyla sorulan soruya verilen yanıtlar Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4: *Analitik İnceleme Prosedürlerinin Kullanım Nedenlerine Verilen Öncelik*

Analitik İnceleme Prosedürlerinin Kullanım Nedenleri	Ortalama $\pm$ St. Sapma
Denetimin etkinliğini artırmak için	2,94 $\pm$ 2,17
Risk değerlendirilmede etkili bir araç olduğunu düşündüğüm için	4,16 $\pm$ 2,71
Tutarsızlıkların ortaya çıkarılmasına yardımcı olduğu için	4,56 $\pm$ 2,71
Standartlar zorunlu kıldığı için	4,66 $\pm$ 3,71
Analitik kanıtları elde etmede daha güvenilir sonuçlar verdiğini düşündüğüm için	5,09 $\pm$ 3,20
Maddi doğruluk testi olarak	5,88 $\pm$ 2,66

Tablo 4’te prosedürlerin kullanım nedenlerine verilen puanların ortalaması alınarak amaçlar en önemliden önemsizye doğru sıralanmıştır. Ortalaması en düşük olan en önemli amacı ifade etmektedir. Nedenler arasında ortalaması 6 ve daha yukarı çıkanlar tabloya dahil edilmemiştir. Tabloya bakıldığında araştırma kapsamında ankete yanıt veren denetçilerin analitik inceleme prosedürlerine başvurmalarının en önemli nedeni denetim etkinliğini arttırmak olarak ortaya çıkmıştır (Ortalama=2,94).

Analitik inceleme prosedürleri gerektiği şekilde kullanıldığı zaman etkin bir denetim gerçekleştirilmesini sağlayacak en önemli araçlardan biridir. Analitik inceleme prosedürlerinin denetçiler tarafından kullanılmasının ikinci derecede önemli nedeni ise risk değerlendirme yöntemi olarak kullanılmasıdır (Ortalama=4,16). Riske dayalı denetim yaklaşımının önemi denetim standartlarında da vurgulanmış ve analitik inceleme prosedürlerinin risk değerlendirme prosedürü olarak nasıl kullanılacağı ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu bağlamda denetçilerin analitik inceleme prosedürlerini bu amaçla kullanmaları oldukça önemlidir.

3.3.2.2 Analitik İnceleme Prosedürlerinin Denetim Aşamalarında Kullanımı

Araştırmamıza katılan denetim firmalarının analitik inceleme prosedürlerine hangi denetim aşamasında daha sık başvurduklarını ortaya koymak amacıyla sorulan soruya ilişkin yanıtlar Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5: Analitik İnceleme Prosedürlerinin Denetim Aşamalarında Kullanım Sıklığı

Denetim Aşamaları	Sayı	%
Planlama Aşaması	5	15,6
Kanıt Toplama Aşaması	21	65,6
Denetimin Tamamlanması ve Raporlama Aşaması	6	18,8
Toplam	32	100,0

Analitik inceleme prosedürleri, denetimin her aşamasında kullanılmaktadır. SAS No:56 ve Seri X, No:22 Sayılı Tebliğ planlama ve denetimin tamamlanması aşamalarında analitik inceleme prosedürleri kullanımını zorunlu tutarken, kanıt toplama aşaması için kullanımını ise isteğe bağlı bırakmıştır (SAS No:56, parag. 1, Seri X, No:22 Sayılı Tebliğ Onsekizinci Kısım, m.3). Tablo 5'te, ankete yanıt verenlerin analitik inceleme prosedürlerini %65,6'lık oranla en yoğun olarak kanıt toplama aşamasında kullandıkları görülmektedir. Denetimin bütün aşamaları çok önemli olmasına rağmen kanıt toplama aşaması ise denetçinin nihai görüşe ulaşmasını sağlayacak verilerin elde edildiği aşama olması nedeniyle biraz daha fazla öneme sahiptir.

3.3.2.3 Analitik Prosedürlerin Türleri Açısından Kullanım Durumu

Analitik inceleme prosedürlerinin türleri itibariyle kullanım sıklıklarını ortaya koymak amacıyla sorulan soruya ilişkin denetçi görüşleri Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Analitik İnceleme Prosedürlerinin Türleri İtibariyle Kullanım Sıklığı

Analitik İnceleme Prosedürleri	Hiç Başvurulmaz	Başvurulmaz	Ara sıra başvurulur	Başvurulur	Çok sık başvurulur	Toplam	Ortalama
	Sayı - %	Sayı - %	Sayı - %	Sayı - %	Sayı - %	Sayı - %	
İşletme verileri ile sektör verilerinin karşılaştırılması	2 - 6,3	6 - 18,8	14 - 43,8	5 - 15,6	5 - 15,6	32 - 100,0	3,16
İşletme cari dönem verileri ile önceki dönemlere ait verilerin karşılaştırılması	— —	1 - 3,1	2 - 6,3	1 - 3,1	28 - 87,5	32 - 100,0	4,75
İşletme verileri ile işletme tarafından belirlenmiş beklenen sonuçların karşılaştırılması	1 - 3,1	6 - 18,8	8 - 25,0	15 - 46,9	2 - 6,3	32 - 100,0	3,34
İşletme verileri ile denetçi tarafından belirlenmiş beklenen sonuçların karşılaştırılması	3 - 9,4	1 - 3,1	12 - 37,5	8 - 25,0	8 - 25,0	32 - 100,0	3,53
İşletme verileri ile finansal olmayan verilerin ortaya koyduğu beklenen sonuçların karşılaştırılması	4 - 12,5	9 - 28,1	7 - 21,9	8 - 25,0	4 - 12,5	32 - 100,0	2,97

Tablo 6'dan da görüldüğü üzere %87,5 oranla çok sık başvurulur seçeneği işaretlenen ve 4,75 ortalamaya sahip "işletme cari dönem verileri ile önceki dönemlere ait işletme verilerinin karşılaştırılması" prosedürü en sık başvuru alan prosedür olarak belirlenmiştir. İkinci sırada en sık başvuru alan prosedür olarak ise "işletme verileri ile denetçi tarafından belirlenmiş sonuçların karşılaştırılması" prosedürü yer almaktadır (Ortalama=3,53). Analitik inceleme prosedürlerinin türlerine göre kullanım sıklığına ilişkin bulunan sonuçlar,

Daroca ve Holder (1985) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları ile de paralellik göstermektedir.

3.3.2.4 Analitik İnceleme Prosedürlerinin Uygulanmasında Yararlanılan Teknikler

Analitik inceleme prosedürlerinin uygulanması sırasında birçok teknikten yararlanılabildiği ve bu tekniklerin neler olduğu çalışmanın ikinci bölümünde ele alınmıştır. Bu tekniklerden uygulamada ne düzeyde yararlanıldığını ortaya koymak amacıyla sorulan soruya ilişkin yanıtlar Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7: *Analitik İnceleme Teknikleri Kullanımı*

Analitik İnceleme Teknikleri	Hiç Başvurulmaz	Başvurulmaz	Ara sıra başvurulur	Başvurulur	Çok sık başvurulur	Toplam	Ortalama
	Sayı - %	Sayı - %	Sayı - %	Sayı - %	Sayı - %	Sayı - %	
Karşılaştırmalı Tablolar Analizi	— —	— —	1 - 3,1	5 - 15,6	26 - 81,3	32 - 100,0	4,78
Dikey Analiz	— —	1 - 3,1	2 - 6,3	8 - 25,0	21 - 65,6	32 - 100,0	4,53
Oran Analizleri	— —	1 - 3,1	1 - 3,1	16 - 50,0	14 - 43,8	32 - 100,0	4,34
Ussalık Testleri	1 - 3,1	2 - 6,3	5 - 15,6	12 - 37,5	12 - 37,5	32 - 100,0	4,00
Trend Analizi	1 - 3,1	3 - 9,4	7 - 21,9	10 - 31,3	11 - 34,3	32 - 100,0	3,84

Tablo 7’de kullanım sıklıklarının yanında, teknikler arasında kullanım sıklığı açısından bir ayırım yapabilmek amacıyla ortalamalara da yer verilmiştir. Ortalaması 3’ün altında olan teknikler tabloya dahil edilmemiştir. Ankete yanıt veren denetçilerin en sık başvurdukları tekniğin karşılaştırmalı tablolar analizi olduğu görülmektedir (Ortalama=4,53). İkinci sırada sık başvuru alan teknik ise dikey analiz tekniğidir (Ortalama=4,34). En az kullanılan teknikler ise ortalaması 3’ün altında olup tabloda yer almayan Benford Kanunu ve Yapay sinir ağlarıdır. Bu sonuçlar daha önce Fraser vd. (1997), Ameen ve Strawser (1994), Lin ve Fraser (2003) ve Cho ve Lew (2000) tarafından yapılan çalışmaların sonuçlarıyla da paralellik göstermektedir.

3.3.2.5 Analitik İnceleme Prosedürlerinin Uygulanabilirliğini Etkileyen Faktörler

Araştırma kapsamında belirlenen bazı faktörlerin analitik inceleme prosedürleri üzerinde ne derece etkili olduğunu saptamak amacıyla sorulan soruya ilişkin olarak ankete katılan denetçilerin bu soruya verdikleri cevapların dağılımı Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8’de de görüldüğü gibi analitik inceleme prosedürlerinin uygulanabilirliğini etkileyen faktörlerin en önemlileri, ulaşılan bilgilerin karşılaştırılabilirliği ve güvenilirliği (Ortalama=4,71), önceki denetimlere ilişkin elde edilen bilgiler (Ortalama=4,37) ve işletmenin yapısı ve faaliyetlerine ilişkin bilgilere ulaşma (Ortalama=4,31) olarak sıralanmaktadır.

Tablo 8: Analitik İnceleme Prosedürlerinin Uygulanabilirliğini Etkileyen Faktörlere İlişkin Dağılım

AİP'nin Uygulanabilirliğini Etkileyen Faktörler	Çok etkisiz	Etkisiz	Ne etkili ne etkisiz	Etkili	Çok etkili	Toplam	Ortalama
	Sayı - %	Sayı - %	Sayı - %	Sayı - %	Sayı - %	Sayı - %	
Ulaşılan bilgilerin güvenilirliği ve karşılaştırılabilirliği	— —	1 - 3,1	1 - 3,1	4 - 12,5	26 - 81,3	32 - 100,0	4,71
Önceki denetimlere ilişkin elde edilen bilgiler	— —	2 - 6,3	1 - 3,1	12 - 37,5	17 - 53,1	32 - 100,0	4,37
İşletmenin yapısı ve faaliyetlerine ilişkin bilgilere ulaşma	— —	2 - 6,3	3 - 9,4	10 - 31,3	17 - 53,1	32 - 100,0	4,31
Finansal bilgilere destek olan finansal olmayan bilgilere ulaşılabilirlik	2 - 6,3	1 - 3,1	9 - 28,1	10 - 31,3	10 - 31,3	32 - 100,0	3,78
Denetçi beklentilerinin oluşturulması	1 - 3,1	3 - 9,4	5 - 15,6	17 - 53,1	6 - 18,8	32 - 100,0	3,75
İşletmenin bulunduğu sektöre ilişkin bilgilere ulaşma	1 - 3,1	2 - 6,3	12 - 37,5	8 - 25,0	9 - 28,1	32 - 100,0	3,68
Analitik inceleme prosedürlerine ilişkin denetim firması politikaları	3 - 9,4	2 - 6,3	7 - 21,9	13 - 40,6	7 - 21,9	32 - 100,0	3,59
Müşteri işletme çalışanlarına ulaşılabilirlik	2 - 6,3	4 - 12,5	11 - 34,4	4 - 12,5	11 - 34,4	32 - 100,0	3,56
Diğer kanıt toplama teknikleri ile karşılaştırıldığı analitik inceleme prosedürleri kullanımının sağladığı maliyet etkinliği	3 - 9,4	6 - 18,8	12 - 37,5	9 - 28,1	2 - 6,3	32 - 100,0	3,03

3.3.2.6 Analitik İnceleme Prosedürlerinin Kullanım Amaçları

Analitik inceleme prosedürlerinin kullanım amaçları olarak belirlenen unsurların denetçiler tarafından ne derece önemli bulunduğunu saptamak amacıyla sorulan soruya ilişkin yanıtların dağılımı ve ortalamaları Tablo 9'da sunulmuştur. Tablo 9'da amaçlara verilen önem dereceleri sıralama açısından ortalamalarıyla beraber verilmiş olup yalnızca ortalaması 4 ve üzeri çıkan amaçlar Tablo 9'da yer almıştır.

Ankete yanıt verenler analitik inceleme prosedürlerinin en önemli amacı olarak, “finansal tablolardaki önemli dalgalanmaları saptamak” amacını belirtmişlerdir. Bu amaç için yanıt verenlerin %75'i “çok önemli” derken %21,9'u da “önemli” bulunduğunu belirtmiştir (Ortalama=4,65). Bu amaç analitik inceleme prosedürleri ile ilgili denetim standartlarında da (ISA 520, parag.3, Seri X, No:22 Sayılı Tebliği-Onsekizinci Kısım-m.2) analitik inceleme prosedürlerinin en önemli amaçları arasında sayılmaktadır. İkinci sırada önem verilen amacın ise “finansal tablolardaki yanlış beyanlar, hile ve önemli hatalara ilişkin riskleri azaltma” olduğu görülmektedir (Ortalama=4,59). Analitik inceleme prosedürlerinin kullanım amaçları için bulunan sonuçlar, Cho ve Lew (2000) ve Mulligan ve Inkster (1999) tarafından yapılan çalışma sonuçlarıyla da paralellik göstermektedir.

Tablo 9: *Analitik İnceleme Prosedürlerinin Kullanım Amaçlarına Verilen Önem*

AİP'nin Kullanım Amaçları	Çok önemsiz	Önemsiz	Ne önemli ne önemsiz	Önemli	Çok önemli	Toplam	Ortalama
	Sayı - %	Sayı - %	Sayı - %	Sayı - %	Sayı - %	Sayı - %	
Finansal tablolardaki önemli dalgalanmaları saptamak	1 - 3,1	---	---	7 - 21,9	24 - 75,0	32-100,0	4,65
Finansal tablolardaki yanlış beyanlar, hile ve önemli hatalara ilişkin riskleri azaltmak	1 - 3,1	---	1 - 3,1	7 - 21,9	23 - 71,9	32-100,0	4,59
Finansal tabloların bir bütün olarak sunumunun doğruluğunu değerlendirmek	---	1 - 3,1	2 - 6,3	11 - 34,4	18 - 56,3	32-100,0	4,43
İlerleyen aşamalarda testler için riskli bölgelere dikkat çekmek	---	---	4 - 12,5	10 - 31,3	18 - 56,3	32-100,0	4,43
Finansal yapı ve işletme faaliyetleri ile ilgili zayıf yönleri tanımlamak	1 - 3,1	2 - 6,3	2 - 6,3	8 - 25,0	19 - 59,4	32-100,0	4,31
İşletmenin finansal ve finansal olmayan verileri arasındaki ilişkilerin uygunluğunu değerlendirmek	2 - 6,3	1 - 3,1	4 - 12,5	12 - 37,5	13 - 40,6	32-100,0	4,03

3.3.2.7 Analitik İnceleme Prosedürlerinin Kullanımını Artıran Faktörler

Analitik inceleme prosedürlerinin kullanımını arttıracığı düşünülen bir takım faktörlerin denetçiler tarafından nasıl algılandığını saptamak amacıyla sorulan soruya ilişkin yanıtlar incelendiğinde denetçiler, analitik inceleme prosedürlerinin kullanımının artmasındaki en önemli faktörün “denetim etkinliğinin artırılması amacı” olduğunu düşünmektedirler. Bu faktöre verilen yanıtlar incelendiğinde, denetçilerin %62,5’i “çok önemli” ve %31,3’ü de “önemli” yanıtını vermişlerdir (Ortalama=4,56). Bu sonuç denetçilerin analitik inceleme prosedürlerini kullanma nedenleri arasında ilk sırada saydıkları (Tablo 4) denetim etkinliğinin artırılması amacıyla da paraleldir ve denetçilerin verdikleri yanıtlarda tutarlı olduklarını göstermektedir. Analitik inceleme prosedürlerinin kullanımını arttırdığı düşünülen ikinci önemli faktör ise “ulusal ve uluslararası düzenlemelerin etkisi” dir (Ortalama=4,19). Prosedürlerin kullanımını arttıran faktörlerden üçüncü sırada önem verilen faktör ise “mevcut denetim yaklaşımının değişerek riske dayalı denetim yaklaşımının benimsenmesi” dir (Ortalama=4). Bu sonuçlar, Fraser vd. (1997), Ameen ve Strawser (1994) ve Mulligan ve Inkster (1999) tarafından yapılan çalışmalarda ulaşılan sonuçlarla da benzerlik göstermektedir.

3.3.2.8 Analitik İnceleme Prosedürlerinin Uygulanmasında Karşılaşılan Zorluklar

Analitik inceleme prosedürlerinin uygulanmasında karşılaşılan zorluklar olarak belirlenen faktörlerin önem derecesini belirlemek amacıyla sorulan soruya ilişkin yanıtlar ve ortalamaları Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10: Analitik İnceleme Prosedürlerinin Uygulanması Sırasında Karşılaşılan Zorlukların Önem Derecelerine Göre Dağılımı

Karşılaşılan Zorluklar	ÖNEM DERECELERİ (1: En çok önemli, 4: En az önemli)					Ort. ± St. Sp
	1.derecede önemli	2.derecede önemli	3.derecede önemli	4.derecede önemli	Toplam	
	Sayı - %	Sayı - %	Sayı - %	Sayı - %	Sayı - %	
Veri elde etme zorluğu	16 - 50,0	8 - 25,0	4 - 12,5	4 - 12,5	32 - 100,0	1,88. ± 1,07
Kalifiye eleman eksikliği	9 - 28,1	11 - 34,4	6 - 18,8	6 - 18,8	32 - 100,0	2,28. ± 1,08
Eğitim eksikliği	4 - 12,5	7 - 21,9	11 - 34,4	10 - 31,3	32 - 100,0	2,84. ± 1,02
Karmaşıklık	3 - 9,4	7 - 21,9	10 - 31,3	12 - 37,5	32 - 100,0	2,97. ± 1,00

Tablo 10'da her bir zorluk faktörüne verilen önem dereceleri dağılımları ile beraber bunlara ilişkin ortalama ve standart sapmalar da verilmiştir. Ortalama değerler baz alınarak faktörler zorluk derecesine verilen önem açısından sıralanmıştır.

Buradan hareketle ankete katılan denetçiler, en önemli zorluk olarak “veri elde etme zorluğu”na işaret etmektedir (Ortalama=1,88). İkinci derecede önemli zorluğun ise “kalifiye eleman eksikliği” olduğu görülmektedir (Ortalama=2,28). Daha sonra sırasıyla “eğitim eksikliği” (Ortalama=2,84) ve “karmaşıklık” (Ortalama=2,97) faktörlerinin üç ve dördüncü derecede önemli zorluklar olarak yer aldığı görülmektedir. Elde edilen sonuçların Kardeş (1996) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarıyla da paralel olduğu görülmektedir.

3.3.2.9 Analitik İnceleme Prosedürleri ve Detay Testleri Kullanımını Etkileyen Faktörler

Analitik inceleme prosedürleri, denetimin kanıt toplama aşamasında kullanıldığında maddi doğruluk testi olarak detay testlerinden önce kullanılırlar. Analitik inceleme prosedürlerinin detay testlerinden önce kullanım nedeni etkin bir şekilde kullanılarak detay testlerinin kapsamını daraltmak veya gerektiğinde daha ayrıntılı detay testlerinin yapılmasını sağlamaktır. Analitik inceleme prosedürleri ve detay testleri arasındaki dengeyi etkileyebileceği düşünülen bir takım denetim çevresi faktörlerine ilişkin olarak denetçilerin görüşlerini saptamak amacıyla sorulan soruya ilişkin yanıtlar Tablo 11’de sunulmuştur.

Tablo 11: Denetim Çevresi Faktörlerinin Analitik İnceleme Prosedürleri ve Detay Testlerine Etkisine İlişkin Dağılım

Çevresel Faktörler	-1*	0	1	Toplam
	Sayı - %	Sayı - %	Sayı - %	Sayı - %
Müşterinin yeni müşteri olması	21 - 65,6	10 - 1,3	1 - 3,1	32 - 100,0
Müşterinin sürekli bir müşteri olması	---	12 - 37,5	20 - 62,5	32 - 100,0
Müşteri işletmedeki küçük değişiklikler	1 - 3,1	28 - 87,5	3 - 9,4	32 - 100,0
Müşteri işletmedeki önemli değişiklikler	25 - 78,1	5 - 15,6	2 - 6,3	32 - 100,0
Denetçi ve müşteri arasında küçük anlaşmazlıklar	3 - 9,4	27 - 84,4	2 - 6,3	32 - 100,0
Denetçi ve müşteri arasında çok sayıda anlaşmazlık	19 - 69,4	10 - 31,3	3 - 9,4	32 - 100,0
Müşterinin iç kontrol yapısının etkili olması	2 - 6,3	6 - 18,8	24 - 75,0	32 - 100,0
Müşterinin iç kontrol yapısının zayıf olması	24 - 75,0	3 - 9,4	5 - 15,6	32 - 100,0

*-1: Analitik inceleme prosedürlerinin kullanımını düşürür, detay testlerinin kullanımını arttırır, 0: Etkisi olmaz, +1: Analitik inceleme prosedürlerinin kullanımını arttırır, detay testlerinin kullanımını azaltır.

Tablo 11'den de görüldüğü gibi denetçilerin %65,6'sı müşterinin yeni bir müşteri olması faktörünün analitik inceleme prosedürlerine başvurmayı azaltarak detay testlerinin kapsamının arttırılmasına neden olacağını düşünmektedir. Yeni bir müşteri, denetçi için her zaman sürekli bir müşteriye göre daha fazla risk taşımaktadır. Bu nedenle, yeni bir müşteri kabulünde müşterinin detaylı olarak incelenmesi, riskin belirlenmesi için de önemlidir. Araştırmaya katılan denetçilerin büyük bir kısmı da yeni bir müşteri için daha detaylı testler yapılması gerektiğini düşünmektedir. Müşterinin sürekli bir müşteri olması faktörü için de denetçilerin %62,5 gibi büyük bir kısmı detay testlerinin kapsamını düşürür analitik inceleme prosedürleri kullanımını arttırır düşüncesindedirler. Müşteri işletmedeki küçük değişiklikler için denetçilerin %87,5 gibi büyük bir çoğunluğu etkisi olmaz yanıtını vermiştir. Müşteri işletmedeki önemli değişiklikler içinse, denetçilerin %78,1'i analitik inceleme prosedürlerinin kullanımını azaltır, detay testlerinin kapsamını arttırır yanıtı vermişlerdir. Eğer müşteri işletmede önceki yıllar itibarıyla uygulanan muhasebe ilkelerinde ve politikalarında, üretim şeklinde v.b. konularda önemli değişimler olmuşsa denetçilerin bu durumlara ilişkin olarak ayrıntılı incelemeler yapması gerekecektir. Sonuçlar ankete yanıt veren denetçilerin de büyük bir çoğunluğunun aynı görüşte olduğunu göstermektedir. Denetçi ve müşteri arasındaki küçük anlaşmazlıklar faktörü için denetçilerin çoğunluğu (%84,4) etkisi olmaz yanıtını vermişlerdir. Denetçi ve müşteri arasında çok sayıda anlaşmazlık faktörü içinse, denetçilerin yarısından fazlası (%59,4) detay testlerinin kapsamı arttırır, analitik inceleme prosedürleri kullanımını azaltır yanıtı vermiştir. Denetçi ve müşteri arasında yaşanabilecek anlaşmazlıkların boyutu denetim çalışmasının sonucu için büyük önem taşımaktadır. Çünkü denetçi ve müşteri arasında örneğin kullanılan bilgilerin doğrulanması, çalışanlara ulaşılabilirlik gibi konularda yaşanabilecek önemli anlaşmazlıklar, denetçinin denetim çalışması sonucunda vereceği denetim raporunun şartlı görüş bildiren bir rapor olmasıyla sonuçlanabilir. Bu tür anlaşmazlıkların olduğu durumlarda denetçilerin daha ayrıntılı incelemeler yapması gerekebilir. Denetçilerin yarısından fazlasının da bu görüşte olduğu görülmektedir. İşletmenin iç kontrol yapısının etkili olması faktörü için denetçilerin %75'i, analitik inceleme prosedürlerinin kullanımını arttırır, detay testlerinin kullanımını azaltır yanıtını vermiştir. İç kontrol yapısının zayıf olmasının etkisine ilişkin olarak ise denetçilerin %75'i analitik inceleme prosedürlerinin kullanımını azaltır detay testlerinin kullanımını arttırır yanıtını vermiştir. Müşteri işletmenin iç kontrol sisteminin etkin bir şekilde çalışıyor olması denetçinin katlanacağı denetim riskinin de düşük olmasını sağlamaktadır. An-

çak iç kontrol sistemi etkili bir şekilde çalışmıyorsa ve denetçi buna kanaat getirmişse, bu durumda denetçinin işletmeyle ilgili daha ayrıntılı incelemeler yapması, yani detay testlerini daha yoğun kullanması gerekecektir. Analitik inceleme prosedürleri ve detay testleri arasındaki dengeyi etkileyebileceği düşünülen bir takım denetim çevresi faktörlerine ilişkin olarak denetçilerin görüşlerini saptamak amacıyla sorulan soruya ilişkin elde edilen sonuçlar Mulligan ve Inkster (1999) ve Ameen ve Strawser'in (1994) çalışma sonuçları ile de paralellik göstermektedir.

Sonuç

Analitik inceleme prosedürleri, işletmelerin finansal ve finansal olmayan veriler arasındaki ilişkilerin tutarlılığını değerlemede, denetim riskinin tespitinde, hesap kalanlarının makullüğünü değerlemede ve denetim sonunda finansal tabloların bir bütün olarak sunumunun doğruluğunu değerlendirmede denetçilerin yararlanmaları gereken en önemli araçtır. Taşıdığı önem nedeniyle, analitik inceleme prosedürlerinin denetim çalışmalarında kullanılması denetim standartlarıyla da zorunlu hale getirilmiştir.

Araştırmaya katılan denetim firmalarının tamamı, standartlarında zorunlu hale getirmesi nedeniyle, denetim faaliyetlerinde analitik inceleme prosedürlerini kullanmaktadır. Denetçilerin analitik inceleme prosedürlerini en yoğun kullandıkları denetim aşaması kanıt toplama aşamasıdır. Ayrıca denetçiler analitik inceleme prosedürlerinin en yararlı olduğu aşamanın kanıt toplama aşaması olduğunu düşünmektedir.

Araştırmaya katılan denetçilerin analitik inceleme prosedürlerini kullanmalarının en önemli nedenleri sırasıyla; denetim etkinliğini arttırmak, risk değerlendirme aracı olarak kullanım, tutarsızlıkların ortaya çıkarılması ve denetim standartlarının zorunlu kılmasıdır.

Denetçilerin en sık kullandığı analitik inceleme prosedürü "işletme cari dönem verileri ile önceki dönemlere ait işletme verilerinin karşılaştırılması" prosedürüdür. Araştırmaya katılan denetçilerin prosedürlerin uygulanmasında en sık başvurduğu teknik, karşılaştırmalı tablolar analizi tekniğidir. Zaman serisi analizi, regresyon analizi, Benford Kanunu ve Yapay Sınır Ağları gibi istatistiksel ve bilgisayar temelli tekniklere ise denetçiler tarafından neredeyse başvurulmadığı görülmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre denetçiler, analitik inceleme prosedürlerinin uygulanabilirliğini etkileyen en önemli faktörün analitik inceleme prosedürlerinin uygulanması sırasında kullanılan bilgilerin güvenilirliği ve karşılaştırılabilirliği olduğunu düşünmektedir.

Araştırmaya katılan denetçiler, analitik inceleme prosedürlerinin kullanım amaçları içinde en önemli amacın "finansal tablolardaki önemli dalgalanmaları saptamak" olduğunu düşünmektedir.

Araştırmaya katılan denetçiler kanıt toplamada en etkili analitik inceleme tekniğinin karşılaştırmalı tablolar analizi tekniği olduğunu düşünmektedirler. Burada, denetçilerin, tekniklere başvurma sıklıklarıyla birlikte bir değerlendirme yapıldığında, en çok başvurdukları tekniklerin kanıt toplamada da daha etkili olduğu düşüncesinde oldukları söylenebilir.

Analitik inceleme prosedürlerinin kullanımını arttıran en önemli faktör olarak “denetim etkinliğini artırma amacı” görülmektedir. Denetçiler, “mevcut denetim yaklaşımının değişerek riske dayalı denetim yaklaşımının benimsenmesi” ve “ulusal ve uluslararası yasal düzenlemelerin etkisi”ni analitik inceleme prosedürlerinin kullanımının artmasında diğer öncelikli öneme sahip faktörler olarak görmektedirler.

Analitik inceleme prosedürlerinin uygulanması sırasında karşılaşılan veri elde etme, prosedürleri uygulayacak kalifiye eleman eksikliği, eğitim eksikliği ve karmaşıklık gibi zorluklar arasında en önemli zorluğun “veri elde etme zorluğu” olduğu düşünülmektedir.

Bu araştırmanın sonuçlarının SPK’dan yetki almış denetim firmalarının tamamına ulaşılammış olması nedeniyle firmaların tümüne ilişkin görüşleri yansıtmasa da, firmaların bağımsız denetim çalışmalarında analitik inceleme prosedürlerinin ve tekniklerinin kullanımı ve analitik inceleme prosedürlerine ilişkin diğer önemli hususlardaki firma algılamalarına ilişkin genel eğilimi ortaya koyma açısından katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ancak benzer bir çalışmanın bütün firmaları kapsayacak şekilde gerçekleştirilmesi, konunun daha iyi ve açık bir şekilde ortaya konmasına yardımcı olacaktır.

Kaynaklar

- AICPA (1989). *Statements on Auditing Standards*. No:56. Analytical Procedures. New York.
- Alderman Wayne C. and Michael A. Maltzman (1987). “An Overview of The Use of Analytical Review Procedures in an Audit”. *CPA Journal* 57 (1): 91-93.
- Ameen Elsie C. and Jerry R. Strawser (1994). “Investigating The Use of Analytical Procedures: An Update and Extension”. *A Journal of Practice and Theory* 13(2): 69-76.
- Arens Alvin and Randy J. Loebbecke (1988). *An Integrated Approach*. USA: Prentice Hall Publication.
- (2000). *An Integrated Approach*. USA: Prentice Hall Publication.
- Arens Alvin, Randy J. Elder and Mark S. Beasley (2005). *An Integrated Approach*. USA: Prentice Hall Publication.

- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (2006). "Bankalarda Bağımsız Denetim Gerçekleştirecek Kuruluşların Yetkilendirilmesi ve Faaliyetleri Hakkında Yönetmelik". (01.01.). 26333 Sayılı Resmi Gazete.
- Bozkurt Nejat (2000). *Muhasebe Denetimi*. İstanbul: Alfa Yay.
- Bozkurt Nejat (2006). *Muhasebe Denetimi*. İstanbul: Alfa Yay.
- Busta Bruce and Randy Weinberg (1998). "Using Benford's Law and Neural Networks As a Review Procedure". *Managerial Auditing Journal* 13 (6): 356-366.
- Carmichael Douglas R., John J. Willingham and Carol A. Schaller (1996). *Concepts and Methods: A Guide to Current Theory and Practice*. USA: McGraw-Hill Publication.
- Cho, Stella and Albert Y. Lew (2000). "Analytical Review Applications Among Large Audit Firms In Hong Kong". *Managerial Auditing Journal* 15 (8): 431-438.
- Choo Teck M. et al. (1997). "Analytical Procedures for New and Matured Industries". *Managerial Auditing Journal* 12/3: 123-134.
- Daroca Frank P. and William W. Holder (1985). "The Use of Analytical Procedures in Review and Audit Engagements". *A Journal of Practice and Theory* 4 (2): 80-92.
- Fraser Ian A.M., David J. Hatherly and Kenny Z. Lin (1997). "An Empirical Investigation of The Use of Analytical Review By External Auditors". *British Accounting Review* 29: 35-47.
- Hayes Rick et al. (2005). *An Introduction to International Standards on Auditing*. UK: Prentice Hall Publication.
- IFAC (2007). *International Standarts on Auditing 520: Analytical Procedures, Handbook of International Auditing, Assurance and Ethics Pronouncements*. New York.
- McKee Thomas (1982). "Developments in Analytical Review". *The CPA Journal* 52 (1): 36-42.
- McKee Thomas (1989). *Modern Analytical Auditing: Practical Guidance for Auditors and Accountants*, Quorum Boks. New York.
- Kardeş Seval (1996). *Denetimin Etkinliğinin Artırılmasında Analitik İnceleme Prosedürlerinin Kullanılması ve Türkiye'de ki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma*. Ankara: SPK Yay.
- Koskivaara Eija (2004). "Artificial Neural Networks in Analytical Review Procedures". *Managerial Auditing Journal* 19 (2): 191-223.
- Koskivaara Eija (2007). "Integrating Analytical Procedures into The Continuous Audit Environment". *Journal of Information Systems and Technology Management* 3 (3): 331-346.
- Kurtuluş Kemal (2006). *Pazarlama Araştırmaları*. İstanbul: Literatür Yay.
- Lin, Kenny Z. and Ian A.M. Fraser (2003). "The Use of Analytical Procedures by External Auditors in Canada". *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation* 12: 153-168.

- Mulligan, Christina and Nicola Inkster (1999). "The Use of Analytical Procedures in The United Kingdom". *International Journal of Auditing* 3: 107-120.
- Nigrini Mark J. and Linda J. Mittermaier (1997). "The Use of Benford's Law as an Aid in Analytical Procedures". *A Journal of Practice and Theory* 16 (2): 52-67.
- Sermaye Piyasası Kurulu (2006). "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ". Seri X, No:22. (12.06.) 26196 Sayılı Resmi Gazete.

Analytical Review Procedures in independent Auditing Process: A Study On The Auditing Firms Authorized By The Capital Market Board in Turkey*

Adnan Dönmez**
Ayten Ersoy***

Abstract: The aim of this study is to explore to what extent and for which purposes have analytical review procedures been employed by auditing firms authorized by Capital Markets Board and to state the problems faced in practice. The population of the research is 96 auditing firms which are authorized by SPK in 2007. Research is conducted through a survey coherent with the aim of the study and the results are analysed by SPSS 15.0 package programme. Results of the survey reveal that the most important reasons for employing analytical analysis procedures are; to improve the auditing efficiency, to use as a risk evaluation tool, to explore the inconsistencies and obligation of the usage of analytical analysis procedures within auditing standards. Moreover, it has been observed that the most important problem faced by auditors is the difficulty on collecting data.

Key Words: Analytical review procedures, analytical review techniques, independent auditing, independent auditing firms.

---

* This study has been supported by the Department of Scientific Research Projects of Akdeniz University.

** (Corresponding Author) Assist. Prof. Dr., Akdeniz University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration / ANTALYA
adonmez@akdeniz.edu.tr

*** Prof. Dr., Akdeniz University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration / ANTALYA
aytenerso@akdeniz.edu.tr

Процедуры аналитического анализа в процессе независимого аудита: исследование аудиторских фирм, уполномоченных Советом по рынку капитала в Турции*

Аднан Донмез**
Айтен Эрсой***

Аннотация: Цель данного исследования заключается в изучении того, в какой мере и для каких целей используются аналитические исследования и методы аудиторскими фирмами, уполномоченными Советом по рынку капитала и выявлении проблем, возникающих в процессе их реализации. Предметом исследования являются 96 аудиторских фирм, уполномоченным Советом в 2007 году. Исследование проводилось с помощью анкеты, вопросы которой были составлены в соответствии с целью исследования, результаты были проанализированы с помощью программы SPSS 15.0. В результате исследования как наиболее важные причины использования аудиторами процедур аналитического исследования были указаны: повышение эффективности аудита, использование как инструмента оценки рисков, выявление несоответствий и обязательность аудиторских стандартов. Наиболее важной проблемой, с которой сталкиваются аудиторы при аналитических процедурах, является сложность получения данных.

Ключевые Слова: процедуры аналитического анализа, методы аналитических исследований, независимый аудит, независимые аудиторские фирмы.

---

*. Эта работа написана при поддержке управления научно-исследовательскими проектами ректората Средиземноморского университета.

** (Ответственный автор) доцент, Средиземноморский университет, факультет экономических и административных наук, кафедра менеджмента/АНТАЛЬЯ
adonmez@akdeniz.edu.tr

*** Профессор доктор, Средиземноморский университет, факультет экономических и административных наук, кафедра менеджмента/АНТАЛЬЯ
aytenersoy@akdeniz.edu.tr

Osmanlı Yazma Eserleri ve Türkiye’de Yazma Eser Kütüphaneciliği

Hüseyin Odabaş*

Özet: Yazma eserler, tarihin günümüz insanına hediye ettiği bilimsel ve sanatsal özellikleri olan önemli kaynaklardır. Türkiye’de pek çok kurum Osmanlı yazma eserleri koleksiyonuna sahiptir ve bunların büyük bir çoğunluğunu kütüphaneler oluşturmaktadır. Bu kurumlardan bir kısmı sahip oldukları yazma eserleri kataloglamaya ve dijitalleştirilmeye yönelik çeşitli projeler yürütmüş ve web aracılığıyla kullanıcıların hizmetine sunmuştur. Ancak yürütülen projeler ve üretilen hizmetlerin durumuna bakıldığında yazma eser kütüphaneciliğinde önemli sorunların yaşandığı görülmektedir. Bu nedenle, çalışmada ilk olarak yazma eserlerin sahip olduğu genel özellikler verildikten sonra, Türkiye’de yazma eser kütüphaneciliğinin durumu irdelenmektedir. Daha sonra saptanan sorunlara ilişkin örnekler verilmektedir. Çalışma, sorunların çözümüne yönelik önerilerle son bulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yazma Eserler, Yazma Eser Sanatları, Yazma Eser Kütüphaneciliği, Osmanlı Yazma Eserleri, Türk Kütüphaneciliği.

Giriş

Bilgi merkezleri hizmet verdikleri kullanıcı grubuna göre farklı türde dermeye sahip olabilir. Örneğin bir halk kütüphanesinde yaş farkı gözetmeksizin daha çok toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak genel nitelikli kaynaklar yer alırken, bir araştırma kütüphanesinde kuruma özgü gereksinimleri karşılayacak kaynaklar yer alır. Bilgi merkezleri bazen hizmet verdiği kullanıcı grubunun ilgi alanı dışında farklı tür kaynaklara da sahip olabilir. Yazma eserler, bu tür içinde sınıflandırılacak kaynaklardır. Zira Türkiye’de halk, üniversite ve araştırma kütüphaneleri ile özel kütüphanelerin, Milli Kütüphane’nin ve ayrıca arşiv ve müzelerin çoğunun dermelerinde yazma eser bulunduğu herkes tarafından bilinen bir gerçektir.

Sahip oldukları özgünlük nedeniyle yazma eserler bilgi merkezlerindeki diğer dermeye oranla daha farklı bir uygulamadan geçirilir. Örneğin, güncel bilgi kaynakları ile aynı ortamda tutulmayan bu eserler, daha özel koşullar altında kullanıma sunulurlar. Sahip oldukları tarihi ve sanatsal özel-

* Yrd.Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü / ERZURUM odabashuseyin@atauni.edu.tr

likler nedeniyle de daha özel bir uzmanlık bilgisine gerek duyulur. Ancak her kütüphanede nadir eser uzmanlarının istihdam edilmesi, bunların bakımları için laboratuvarların ya da dijitalleştirilmeleri için stüdyoların oluşturulması rasyonellikten uzak bir durumdur.

Günümüze kadar Türkiye’de bazı kuruluşlar tarafından yazma eserlerin daha çağdaş ve güvenilir koşullar altında hizmete sunulmasına yönelik çeşitli projeler yürütülmüştür. Projelerin, genellikle, öncelikli amacı yazma eserlerin kataloglanması, bakımının yapılması, güvenli koşullarda saklanması, dijitalleştirilmesi ve web aracılığıyla bilim dünyasının hizmetine sunulması olmuştur. Ancak bu çalışmalar çoğunlukla yüksek miktarda yazma esere sahip bilgi merkezleri tarafından hayata geçirilebilmiştir. Bütçe ve personel desteği bulamayan diğer bilgi merkezlerinde ise çalışmalar, yalnızca yazma eserlerin güvenlik sorunu olmayan depolarda muhafaza edilmesine yöneliktir.

Aynı zamanda dermesinde yazma eser bulunan bilgi merkezleri kurumsal yapılanma ve hiyerarşik düzen bakımından da farklı özelliklere sahiptir. Örneğin üniversite kütüphaneleri bağlı buldukları rektörlük, müzeler Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü; halk kütüphaneleri ise, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü bünyesinde hizmet vermektedir. Bu durum, yazma eserlerin her kurumda farklı bir politika altında hizmete sunulmasına neden olmaktadır. Örneğin, Türkiye’de kütüphanelerin çoğunda basılı kaynakların önemli bir bölümünün katalogu uzun bir süredir çevrim içi olarak taranabilirken, yazma eser koleksiyonunun önemli bir bölümünün katalogları oluşturulamamıştır. Günümüze kadar Türkiye’de bilgi merkezlerinde yazma eser dermesi üzerinde yürütülen öncelikli çalışmalar, genellikle bunların güvenli olarak depolanması üzerinedir. Kullanım ve dijitalleştirme ise, ikinci planda kalmıştır. Bilgi merkezlerinin yeterli bir bütçeye ve yetkin personele sahip olmaması bu soruna gösterilebilecek en önemli nedendir.

Türkiye’de yazma eser kütüphaneciliği ve yazma eserler sanatları konusunda günümüze kadar çok sayıda akademik yayın yapılmıştır. Söz konusu sorunların önemli bir bölümünün bu yayınlarda da dile getirildiği görülmektedir. Örneğin Türkiye’de yazma eser kütüphaneciliğinin durumu ve karşı karşıya olduğu sorunlar Cunbur (1968) ve Küçük (1999) tarafından hazırlanan makalede irdelenmiştir. Cunbur ve Küçük’ün hazırladıkları makalelerin yayım tarihleri arasında on dokuz yıl gibi uzun bir süre olmasına rağmen, 1970’lerde dile getirilen sorunların benzer şekilde 1999 yılında da dile getirildiği görülmektedir. Yazma eserlerin kataloglanması ve kataloglama sürecinde yaşanan sorunlar konusunda ise Cunbur (1959, 1970), Ersoy (1998), Dinç (1991) ve Kut (1999) yayınlarıyla yazma eser kütüphaneciliğine katkıda

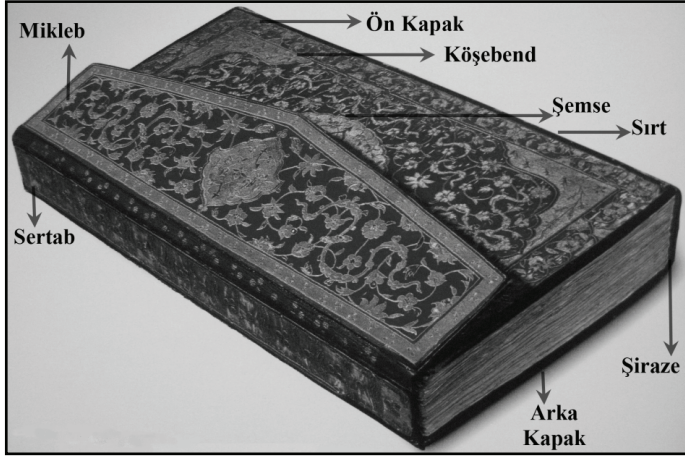
bulunmuşlardır. Aynı zamanda Bayraktar (1977), Bayraktar (1990), Kurmuş (1990) ve Türkmen (1994) de yazma eserlerin güvenliği, korunması ve bakımı konularında çalışmalar yapmışlardır. Bunların yanında Küçük (1996) tarafından ‘Bibliographic Information Systems for Manuscripts in Turkey’ adıyla hazırlanan doktora tezinde yazma eserlerin bibliyografik kontrolü ve ulusal boyutlu bilgi sistemleri tartışılmaktadır.

Osmanlı Yazma Eserleri

Sosyal yaşamın her alanını içerecek şekilde kaleme alınan Osmanlı el yazmaları, Türkiye Cumhuriyeti’nin sahip olduğu önemli bir kültür mirasıdır. İçerdikleri bilgi birikiminin yanı sıra bu eserler aynı zamanda geçmişin sanat anlayışına da ışık tutan kaynaklardır. Osmanlı İmparatorluğu’nda sosyal ve kültürel alanlarda yaşanan gelişmeler sanatsal çalışmalara da etki etmiş ve her devirde yeni bir sanat anlayışının doğmasına katkıda bulunmuştur. Yazma eserler, başlı başına bir sanat alanı olan eşsiz bir cilt, her biri bir sanat yapıtı olan minyatür, ebru, hat ve tezhip örneğine sahip olabilmektedir. Şüphesiz bu eserler içerdiği konuya göre de son derece önemli bilgi kaynaklarıdır. Bir yazma eserin değerini içerdiği bilginin nadir olması, eski bir tarihte yazılması, önemli bir kişiye ait olması gibi çeşitli nedenler arttırır. Bunlardan bağımsız olarak, özel bir cilde sahip olması da yazma eserin değerini arttıran özellikler arasındadır. Örneğin cilt üzerine işlenen motifler, işleme yöntemleri, kullanılan malzeme ve işlemeyi yapan sanatkar eserin kıymetini belirlemede dikkate alınan özelliklerdir. Osmanlı yazma eserlerinde kullanılan bir başka sanat dalı ise, hüsn-i hat adıyla bilinen güzel yazı sanatıdır. Bunların her biri eserlere estetik bir görsellik kazandırmış ve bu nedenle sahip oldukları değerli bilgilere ek olarak eserlerin birer sanat yapıtları olmaları da sağlanmıştır.

Yazma eserlerin biçimsel özelliklerine ilişkin değerlendirmenin eserin cildi ve iç kısmı olmak üzere iki kısım üzerinde yapılması daha doğru olacaktır. Bu tür bir bölümlenme, özellikle eserlerin sanatsal özelliklerini daha doğru değerlendirebilmek için gereklidir. Osmanlı yazma eser ciltleri toplam dört ana bölümden oluşmaktadır: *Alt ve üst kapak, sırt, sertab ve mikleb*.

Alt ve üst kapak, kitap yapraklarını içine alan örtüdür. Sırt, yaprakların bağlandığı şirazenin dış kaplaması ya da yazmanın dip kısmıdır. Sertab, kapakla mikleb arasında iki kısmı birbirine bağlayan bölümdür. Mikleb ise, sertabın ucunda genellikle üç köşeli olup, eser kapatılmak istendiğinde ön kapak altına sokulan ve yazmanın bütünüyle örtülmesini sağlayan kısımdır (Resim1).

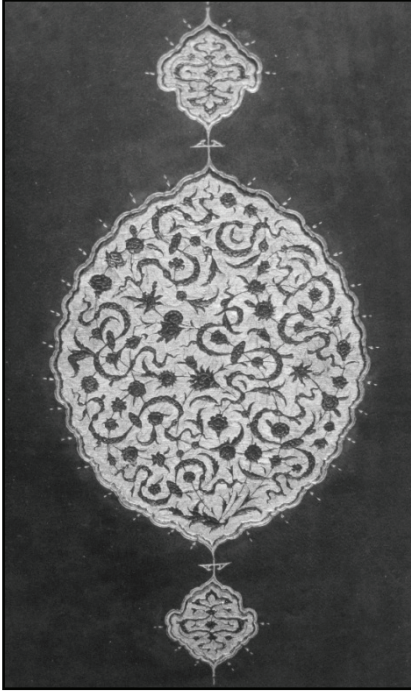
Resim 1 -Nusretnâme, M. 1584, Topkapı Sarayı Müzesi, H1365

Kapaklar ve mikleb, cildin en yoğun süsleme yapılan bölümleridir. Alt ve üst kapakta kapağın tam ortasında çeşitli motiflerle bezenen şemse ve şemsenin iki ucunda *salbekler* yer alır (Resim 2). Salbekler şemseye oldukça benzer motiflerdir ve bunlar çoğunlukla şemseyi tamamlayan bir görünüme sahip olurlar. Selçuklularda ve XVI. yüzyıla kadar Osmanlılarda şemse daha çok yuvarlak bir şekle sahipken, bu yüzyıldan sonra yapılan şemseler ovalleştirilmiştir (Çiğ 1953: 9). Kapakların dış kenarlarını çevreleyen çizgilere ise, *zencirek* adı verilir. Zencireklerin iç köşelerine işlenen motifler de *köşebend* olarak bilinmektedir.

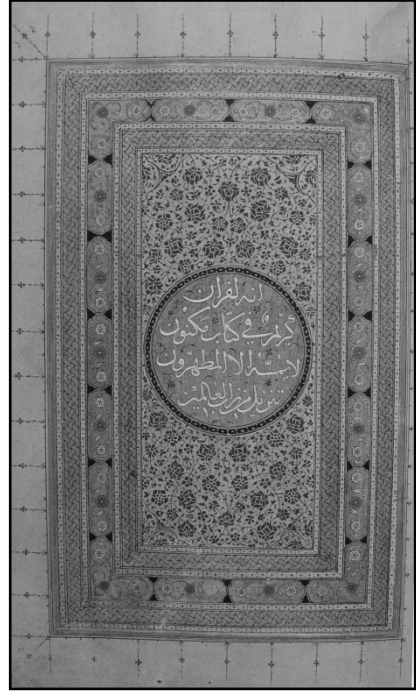
Yazma eserler üretildikleri döneme ve yere göre farklı özellikler sergiler. Bu nedenle Osmanlı yazma eserleri Hatayi, Herat, Arap, Rumî, Memlûk, Türk ve Mağribi gibi çeşitli üretim türlerine ayrılmaktadır (Bayraktar 1970: 326). Yazma eserlerin ilk örneklerinde cildin genellikle eseri korumak için yapılması ve süslemeden uzak durulması da üretildikleri döneme göre farklı özellikler sergilediğini göstermektedir. Daha sonraki dönemlerde ise, ciltçilik gelişmiş ve bir sanat kolu haline almıştır. Örneğin, XIII-XV. yüzyıllar arasında yapılan cilt motifleri elle yapılmaktayken, bu dönemden sonra cilt yapımında kalıp kullanılmaya başlanmıştır.

Cilt yapımında en çok tercih edilen malzeme deridir (Arıtan 2008: 90). Bunun dışında maddi bakımdan daha değerli malzemeler kullanılarak yapılan ciltler de az değildir. Örneğin, fildişinden oymalı, mozaik tezyinatlı, altın ve gümüş kaplamalı, yakut, zümrüt ve elmas kakmalı ciltler, özellikle müzeler olmak üzere çeşitli kütüphane ve arşivlerde muhafaza edilmektedir (Çiğ 1953: 16).

XVIII. yüzyıla kadar sürdürülen deri ciltçiliğine bu yüzyıldan sonra bazı teknikler eklenmiştir. Bu tekniklerle üretilen ciltler adlarını genellikle kullanılan malzeme ve yöntemlerden almışlardır. Örneğin, çeşitli motiflerle süslenikten sonra üzeri yaldızlı cila ile kaplanan *lake* ciltler ve yaldız sürülmüş deri zemine metal kakılarak yapılan *yek-şâh* ciltler bu dönemde ortaya çıkmıştır (Çığ 1953: 15, Binark 1987: 102, Arıtan 2008: 82-83).

Resim 2 - Süleymanname, katı sanatının Rumi motiflerle, altın yaldız ve lacivert mürekkeple işlenen katı' cilt kapağı, Topkapı Sarayı Müzesi, H1517

Resim 3 - Karamemi tarafından tezhiplenen Kur'an-ı Kerim'in zahriye bölümü, Topkapı Sarayı Müzesi, EH49

Osmanlı yazma eserlerinin iç kısımlarında süsleme unsurları bakımından daha çok tezhip, hat ve minyatür sanatlarından yararlandığı görülmektedir. Tezhip sanatı daha çok çift sayfa halinde altın yaldızla oluşturulmuş zahriyede¹, serlevhada², temellük kaydında³ ve hatimede⁴ uygulanmıştır (Resim 3-4). Aynı zamanda satır aralarına işlenen çeşitli renkli motiflerle ve sayfa kenarlarına çizilen bordürlerle de yazma eserlerin iç kısımlarına estetik bir görünüm kazandırılmıştır. Örneğin, Kanunî Sultan Süleyman döneminde oluşturulan yazma eserlerin İstanbul bahçeleri, lale, nergis, sümbül, gül, nar

ve kiraz çiçeği, şakayık, servi, menekşe, karanfil ve gül goncalarıyla süslendiği bilinmektedir (Cunbur 1968: 80).

Yazma eserlerin değerini arttıran önemli unsurlardan biri de minyatür sanattır (Resim 5). Yazma eserlerde minyatür sanatının en başarılı yapıtları Kanunî Sultan Süleyman dönemine aittir. Bu dönemden sonra yazma eserlerde anlatılan konular konuyu birebir yansıtan minyatürlerle zenginleştirilmiştir. Örneğin, İmparatorluğun doğu ve batısındaki savaşlar, fetihler ve seferler, tahta geçişler, yabancı elçilerin kabulü, bayram kutlamaları gibi önemli olayların minyatürlerini Kanunî dönemi ve daha sonraki devir yazmalarında bulmak mümkündür. Daha sonraki asırlarda ise, diğer sanat kolları gibi minyatür sanatı da Batıdan gelen akımların etkisinde kalmış ve bu sanatın yerini perspektif kullanılarak yapılan resimleme tekniği almıştır.

Resim 4 - Evkaf-ı Vezir-i Azam Hasan Paşa'nın Mülnâmesi, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi

ve siyakattir. Sanatsal özellikleri ile öne çıkan yazma eserlerde daha çok nesih, sülüs, muhakkak, divani ve rikaa yazı türü tercih edilmiştir.

Osmanlı yazma eserlerinde kullanılan diğer bir sanat dalı ise ebruculuktur. Ebru sanatı, su üzerinde boyalarla oluşturulan şekil ve desenlerin kâğıt üzerine sabit ve kalıcı olarak aktarılması sürecinden oluşan bir Türk sanat dalıdır. Ebru sanatı önce boş kâğıtlar üzerine işlenmekte daha sonra yazma eser cilt

Osmanlı İmparatorluğu'nda bilim ve kültür hayatına verilen önem, her sanat dalında eşsiz eserlerin üretilmesine etki etmiştir. Osmanlı yazma eserleri bunların en önemlileri arasındadır. El yazması eserler, eserin hangi amaçla yazıldığına bağlı olarak özel birtakım yazı türleri ile kaleme alınırdı. Özel yazı yazma tekniği *hat sanatı* olarak bilmektedir. Hat sanatında her yazının kendine özgü özellikleri ve yazım kuralları vardır. Örneğin, harflerin boyu, biçimi ve aralıklarında görülen farklılıkların yanı sıra bazı yazı türlerinde yapılan birtakım yazım kuralı ihlalleri de bir yazı türünü diğerlerinden ayıran özellikler arasında yer almaktadır (Hat Sanatı 1981: 757). Osmanlı yazma eserlerinde görülen başlıca yazı çeşitleri küfi, sülüs, nesih, reyhanî, muhakkak, tevki, rikaa, rik'a, talik, divani

kapaklarının iç yüzlerine kaplanmaktaydı. Bu nedenle bazı yazma eser ciltleri daha sonraki dönemlerde ebrulu kâğıtlarla süslenmiş olabilmektedir.

Osmanlı sarayında yazma eserlerin süslendiği atölyelere *nakkaşhane* adı verilmektedir. *Kutub-hâne* (kitab-hâne) adıyla bilinen bu atölyeler çeşitli sanat eserlerinin üretildiği yer olmanın yanı sıra sanatçıların eğitildiği birer okuldular. Nakkaşlar yazma eserlerin bezenmesi (*müzehhiplik*), resimlenmesi (*musavvirlik*), sayfalara cetvellerin çekilmesi (*cetvelkeşlik*) ve boyaların hazırlanması (*renkzenlik*) gibi kitap sanatları dışında, mimari eserlere, ahşap ve mukavvadan yapılan küçük sandıklara, çadır, otağ, halı ve kumaş gibi dokumalara süsleme yapmaktan da sorumluydular (Mahir 2005: 17-18). Osmanlıda saray himayesi dışında kurulan atölyelerde de el yazması eser üretilmekteydi. Aynı zamanda nakkaşhanenin yoğun olduğu dönemlerde veya yapılacak iş için yetkin birisinin ehl-i hiref⁵ içinden bulunamaması durumunda da çarşı esnafından ücreti karşılığında sarayda usta çalıştırılmıştır (Tanındı 1999: 164).

Osmanlı dönemi el yazmaları ve belgelerine işlenen süsleme sanatları yüzyıllar içinde diğer toplumlardaki benzer sanat akımlarından etkilenmiş, zaman içinde değişim geçirmiştir. Değişimin etkisiyle birlikte Osmanlılar devrinde yalnızca bu topluma özgü motif ve süsleme yöntemleri ortaya çıkmıştır.

Resim 5 - *Şehnâme-i Selim Han* adlı eserin içine Nakkaş Osman tarafından çizilen minyatür, Topkapı Sarayı Müzesi, H3595, s. 9

Türkiye’de Yazma Eser Kütüphaneciliği

Yazma eserlerin önemli bir kısmı kütüphaneler, arşivler ve müzelerde muhafaza edilmektedir. Önemli bir kısmı kamu kuruluşlarının elinde bulunan yazma eserlerin bir kısmı ise, özel işletmeler ve kişilerin elinde bulunmaktadır. Kamu kuruluşları içinde 160 bin civarında eserle en çok yazma eser Kültür Bakanlığı’na bağlı kütüphanelerde bulunmaktadır (Can 1996: 93). Kültür

Bakanlığı, İnebey (Bursa), Ziya Gökalp (Diyarbakır), Selimiye (Edirne), Süleymaniye (İstanbul), Atıf Efendi (İstanbul), Köprülü (İstanbul), Beyazıt (İstanbul), Nuruosmaniye (İstanbul), Rağıppaşa (İstanbul), Millet (İstanbul), Hacı Selimağa (İstanbul), Raşit Efendi (Kayseri), Yusufaga (Konya), Ziya Bey (Sivas) ve Konya Bölge olmak üzere toplam on beş yazma eser kütüphanesine sahiptir (Yazma Eser Kütüphaneleri 2009). Bu kütüphanelerden Süleymaniye ve Konya Bölge olmak üzere ikisi bölge kütüphanesi olarak hizmet vermektedir. Ancak yazma kütüphanelerinin dışında ayrıca dermesinde yazma eser olan il ve ilçe halk kütüphaneleri de bulunmaktadır. Örneğin Adana, Afyon, Yozgat, Manisa, İskilip, Akseki ve Dinar il ve ilçe halk kütüphaneleri gibi çok sayıda kütüphanenin koleksiyonunda yazma eser yer almaktadır (Kütüphaneler 2009). Yazma eserler, Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı il ve ilçe halk kütüphanelerinin dışında diğer kurum kütüphanelerinde de bulunmaktadır. Örneğin, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi, Mevlana Müzesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kıtaplığı, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Amasya Müzesi, Deniz Müzesi Kütüphanesi, Prof. Dr. Bekir Topaloğlu Kütüphanesi, Prof. Dr. Ethem Ruhi Fıglalı Kütüphanesi, Sivas Atatürk Kongre ve Etnografya Müzesi Kütüphanesi, Tercüman Gazetesi Kütüphanesi ve Dr. Emel Esin Kütüphanesi gibi çok sayıda bilgi merkezinin yazma eser dermesine sahip olduğu bilinmektedir.*

Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı kütüphanelerle birlikte diğer bazı kütüphanelerde muhafaza edilen toplam 198.444 yazma eser kataloğu aynı Bakanlık tarafından oluşturulan Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu adlı web sitesi üzerinde kullanıcıların hizmetine sunulmaktadır. Bunların 73.794'üne ise, tam metin olarak erişilebilmektedir (Türkiye Yazmaları 2008).

Türkiye'de e-devlet uygulamaları konusunda son yıllarda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu gelişmenin etkileri kütüphane hizmetlerine de yansımış, geçmişte oluşturulan ve halen çalışmaları devam eden önemli sayıdaki nadir ve el yazması eserin katalogları aynı veritabanı üzerinde birleştirilmiştir. Bu bütünleşmenin en iyi örneği Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı kütüphanelerde yaşanmıştır.

Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı kütüphaneler dışında bazı kamu ve özel kuruluşlarda ve üniversitelerde de yazma eser projeleri hayata geçirilmiştir. Örneğin, Ankara Üniversitesi, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülen projeler bunlardan bazılarıdır. Söz konusu projelerle birlikte yazma eser kütüphaneciliği konusunda ülkemizde son yıllarda önemli mesafeler kaydedilmiştir.

Ancak projeler sonucunda günümüze kadar üretilen ürün ve hizmetlerde bugüne kadar fark edilemeyen ve/veya göz ardı edilen birtakım sorunlar da

ortaya çıkmıştır. Projelerin önemli bir kısmı birbirinden bağımsız olarak sürdürülmüştür. Bu durum aynı bakanlığa bağlı kuruluşlar içinde de yaşanmıştır. Örneğin, her ikisi de Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı kuruluşlar olmasına rağmen Milli Kütüphane Başkanlığı ve Süleymaniye Kütüphanesi Müdürlüğü tarafından birbirinden bağımsız iki farklı proje hayata geçirilmiştir. Projeler arasında koordinasyon sağlanamaması nedeniyle farklı uygulamalar ortaya çıkmıştır.

Gerek yazma eser kütüphaneciliğinin içinde bulunduğu durum ve söz konusu projelerin hayata geçiriliş biçimleri ve gerekse proje sonucunda geliştirilen ürün ve hizmetler incelendiğinde Türkiye’de yazma eser kütüphaneciliği içinde yaşanan sorunların temelde yapısal ve teknik olmak üzere iki grup altında ortaya çıktığı görülmektedir.

Yapısal Sorunlar

Yazma eser kütüphaneciliğinde gözlemlenen yapısal sorunlar genel olarak altyapı oluşturulmamasından ve/veya tamamlanamamasından kaynaklanmaktadır. Bunlardan ilki ve en önemlisi yazma eser kütüphaneciliğinin tek merkez etrafında birleştirilememesidir. Yazma eser kütüphaneciliği konusunda iki tür merkezileştirilmeden söz edilebilir.

Bunlardan ilki yazma eserlerin fiziksel olarak yazma eser kütüphanelerinde toplanmasıdır. Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı kütüphanelerde bu konuda belli bir mesafe kat edilmiş ve iki bölge altında örgütlenen on dört yazma eser kütüphanesi oluşturulmuştur. Ancak bu kütüphaneler dışında bazı halk kütüphanelerinde halen yazma eser bulunmaktadır. Bununla birlikte, diğer bazı kütüphane, eğitim kurumu ve kamu kuruluşlarında da yazma eser bulunmaktadır. Sonuç olarak, gerek kataloglanması ve dijitalleştirilmesi ve gerekse güvenli koşullar altında koruma ve bakım hizmetlerinin eksiksiz biçimde yerine getirilebilmesi için yazma eserlerin belli merkezlerde toplanması zorunludur, ancak Türkiye’de henüz bu konuda istenen noktaya varılmamıştır.

Merkezleştirmenin ikinci türü ise, yazma eser kütüphaneciliğinin merkezi bir örgüt tarafından yürütülmesidir. Amaç, yazma eser kütüphaneciliği konusunda kuram ve uygulamaların bütün kütüphaneler tarafından standart olarak kullanılmasını sağlamaktır. Buna göre, yazma eserlerin kataloglanması, dijitalleştirilmesi, korunması, bakımı ve kullanımı konularında yararlanılacak ilke ve uygulamalar tek bir merkez tarafından geliştirilmelidir. Yazma eser kütüphaneciliği konusunda standartların oluşturulması, çeşitli rehberlerin yayımlanması, otorite dizinlerinin hazırlanması ve denetlenmesi de etrafında örgütlenen merkezin sorumluluğuna bırakılmalıdır.

Türkiye’de son yıllarda yazma eser kütüphaneciliğinde önemli gelişmeler yaşanmıştır, ancak yazma eser dermesi ve kütüphaneciliğinin merkezileşmesini sağlayacak adımlar atılamamıştır.

Yazma eserlerin kataloglanması ve dijitalleştirilmesi kısıtlı bütçelerle hizmet veren kütüphaneler için oldukça yüksek bütçe gerektiren bir faaliyettir. Özellikle kataloglama işlemlerini yürütecek konu uzmanlarının istihdamı ve dijitalleştirme sürecinde kullanılacak donanım ve yazılım bu faaliyetlerin bedelini daha da fazla arttırmaktadır. Bu nedenle yazma eser kataloglama ve dijitalleştirme uygulamalarında kütüphane bütçesine ek olarak özel sektörden destek alma ve diğer kamu kuruluşlarının fonlarından yararlanma yoluna da gidilmektedir. Örneğin, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi’nde yürütülen çalışmalar Başbakanlık Tanıtma Fonundan ve İçişleri Bakanlığı İl Özel İdareleri Fonu’ndan yararlanılarak sürdürülmektedir (Atılğan 2004). Benzer şekilde İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nde yürütülen faaliyetler Teknosa’nın ve Süleymaniye Kütüphanesi’nde ise Evyap Şirketi’nin destekleri ile yürütülmektedir. Bütçe sorunu yazma eser uygulamaları konusunda kütüphanelerin hizmetlerini oldukça güç koşullar içinde sürdürmelerine neden olmaktadır (İstanbul Üniversitesi ve Teknosa İşbirliğiyle 2008, Güneş 2007).

Yapısal sorun olarak tanımlanabilecek bir başka engel ise kütüphanecilerin yazma eser kütüphaneciliği konusunda yeterli bilgi ve beceriye sahip olmalarıdır. Örneğin Milli Kütüphane tarafından yürütülen yazma eser kataloglama projelerini yürüten ekibin tamamına yakını İlahiyat, Doğu Dilleri ve Türk Dili Edebiyatı formasyonuna sahiptirler. Benzer şekilde Ankara Üniversitesi ve Diyanet İşleri Başkanlığı kütüphanelerinde gerçekleştirilen yazma eser kataloglama çalışmalarında da üniversitelerin Bilgi ve Belge Yönetimi bölümü mezunlarının aktif katılımları oldukça kısıtlı düzeyde kalmıştır. Buna neden olan en önemli etken bu bölümlerdeki programların gereksinimi tam olarak karşılayacak içerikten yoksun olmasıdır.

Yazma eser kütüphaneciliğinde yaşanan diğer bir sorun kullanılan yazılımların gerekli nitelikten yoksun olmasıdır. Kütüphanelerde kullanılan yazılımların önemli bir bölümü veri paylaşımı özelliğine sahip değildir. Bazı yazılımlarda ise, karakter sorunu yaşanmakta ve yazma eserleri özgün şekliyle görüntüleyememektedir. Sonuç olarak, Türkiye’de yazma eser kütüphaneciliği alanında kullanılan yazılımların rekabet ortamı doğuracak kadar çeşitli ve yüksek niteliklere sahip olmadıkları bilinmektedir.

Teknik Sorunlar

Teknik sorunların ortaya çıkmasına neden olan en önemli etken, kütüphaneler arasında standartlaşmanın sağlanamamasıdır. Proje yürütücülerinin geliş-

tirilen ürün ve hizmetlerde farklı disiplinlerin gereksinimlerini karşılayacak uygulamaları hayata geçirememesi ise, ikinci önemli etkindir. Örneğin, kataloglama sürecinde yazma eserlerin sanatsal özellikleri çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Üçüncü etken ise, kataloglama ve dijitalleştirme amacıyla yürütülen çalışmalarda disiplinler arası işbirliğinin göz ardı edilmesidir. Örneğin, katalogların önemli bir bölümünde eserin konusu hakkında ya hiç bilgi yer almamakta ya da çok yüzeysel bir tanım yapılmaktadır.

Bu sorunların ortaya çıkarılmasında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hizmete sunulan Türkiye Yazmaları veritabanı ve farklı tür yedi kütüphanenin çevrim içi katalogları incelenmiştir. Türkiye Yazmaları veritabanında yazma eserlerin cilt özelliklerini tanımlama konusunda her kütüphanenin farklı bir uygulama içinde olması önemli sorunların başında gelmektedir. Katalogların yalnızca çok küçük bir bölümünde cilt tanımlamalarına yer verilmektedir. Buna karşın önemli bir bölümünde ise ciltler ya çok yüzeysel biçimde verilmekte ya da hiç kaydedilmemektedir.. Örneğin, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi kataloglarında yazma eserlerin cilt tanımları büyük oranda boş bırakılmıştır. Bu durumda yazma eserlerin cilt özellikleri üzerinde araştırma yapmak isteyen araştırmacıların kataloglarda istediği sonucu elde etmesi neredeyse imkânsızdır.

Yazma eserler çoğunlukla el ürünü kâğıtlar üzerine kaleme alınmıştır ve kâğıtların önemli bir bölümü filigranlara sahiptir. Filigranlar, kâğıtları üreten ülkelere ve üretimin yapıldığı döneme göre harf, çapa, taç ve hilal gibi çeşitli şekillerden oluşabilmektedir. Yazım tarihi bulunamayan yazma eserler için filigranlar, kâğıdın imal edildiği yıldan hareketle eserin hangi döneme ait olduğunu tespit etmede kullanılan önemli bir niteleme unsurudur. Aynı zamanda kâğıt türü ve filigran bilgisi, araştırmacılara eserin yazıldığı döneme ilişkin kâğıt imalatı ve ticareti konusunda bilgiler de verebilmektedir. Bu bakımdan yazma eser kataloglarında eserin ne tür bir filigrana sahip olduğunu gösteren verilere de yer verilmelidir. Ancak Türkiye yazmaları toplu katalogunun neredeyse tamamında filigran ve kâğıt türüne ilişkin veriler bulunmamaktadır. Toplu katalogda yalnızca 373 esere ilişkin filigran bilgisine yer verilmiştir. Şüphesiz 198.444 eser arasında filigranlı eser sayısının bu kadar az olması gerçekte bağdaşır bir durum değildir.

Sisteme yüklenen katalogların erişim unsurları konusunda da bazı tutarsızlıklar görülmektedir. Diğer bir ifade ile, bazı eserlerin bibliyografik erişim uçları biçimsel açıdan kütüphaneden kütüphaneye farklılıklar göstermektedir. Örneğin, Milli Kütüphane kataloğunda ‘*Abd el-Kâdir el-Geylanî (öl. 561/1165)*’ adıyla erişilen yazar, Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi kataloğunda ‘*Abdülkadir Geylanî*’ ve ‘*Şeyh Abdülkadir Geylanî*’ olmak üzere iki farklı bi-

çimde yer almaktadır. Yine toplu katalogda Birgivi⁶ tam on bir değişik türde, el-Konevi⁷ ise yedi değişik türde kaydedilmiştir (Türkiye Yazmaları 2008).

Terminolojik sorunlar yalnızca eser ve yazar adlarında değil nitelendirme unsurları üzerinde de gözlemlenmektedir. Örneğin, *katı* sanatı⁸ ile işlenen cilt örnekleri *kat'ı*, *katı*, *katı'a* ve *'katıa'* şeklinde olmak üzere dört farklı yazım türü ile kaydedilmiştir. *Kat'ı* sözcüğü ile yapılan katalog taramasından yalnızca Kastamonu İlk Halk Kütüphanesine ait yazma koleksiyonu içinden iki eserin katalog bilgilerine ulaşılabilmektedir. *Katı* sanatı ile işlenerek hazırlanan cilt toplamı ise, 37 olarak görülmektedir. Sisteme yüklü olan eser sayısı düşünüldüğünde toplam *katı* cilt miktarının 37 gibi az bir sayı çıkması normal olarak kabul edilemez.

Bunun yanında, katalogda süslemenin önemli unsurları arasında sayılan hat sanatına ilişkin sorunlar bulunmaktadır. Örneğin, on yedi binden fazla katalog kaydında yazı türüne ilişkin veri bulunmamaktadır. Aynı zamanda yazı türü nitelendirme konusunda da terminolojik tutarsızlıklar yaşanmaktadır. Örneğin, 499 yazma eserin yazı türü *'Arap Neshi'* olarak görünürken, 16.829 eserin yazı türü *'Arap-Neshih'* olarak görülmektedir.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi 15.039 ciltlik yazma eser koleksiyonu ile Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ve Milli Kütüphane ile birlikte Türkiye'nin büyük yazma eser kütüphanelerinden biridir (Atılğan 2004). Kütüphanede 1998 yılından beri *'Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Elyazmalarını Künyeleme ve Bilgisayar Ortamına Aktarma Projesi'* adı altında bir çalışma yürütülmektedir. Projenin önemli bir bölümü tamamlanmış ve 2008 yılı içinde yazma eser katalogları çevrim içi katalog formatında kullanıcıların hizmetine sunulmuştur. Ancak Türkiye yazmaları toplu katalogunda olduğu gibi bu katalogta da yazma eserlerin sanatsal özelliklerine ilişkin verilere yer verilmemiştir (Ankara Üniversitesi Yazma Eserler Kataloğu 2008).

Proje kapsamında oluşturulan katalog kayıtlarının küçük bir kısmı aynı zamanda yayımlanmıştır. Bunlardan ilki 2006 yılında *'Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu (I)'* adıyla yayımlanan ve yalnızca Üniversite A ve Üniversite B koleksiyonlarının katalogunu dizinleyen kaynaktır. Çevrim içi katalogun aksine, basılı katalogta eserlerin bütün sanatsal özelliklerine ilişkin ayrıntılar bulunmaktadır. Söz konusu katalog, yazmaların kapak ve sayfalarında görülen cilt, hat, minyatür ve ebru sanatlarını ayrıntılı olarak yansıtmaktadır. Bu bakımdan katalog, alanında hazırlanan başarılı örneklerden biridir. Bununla birlikte söz konusu katalogta da eksiklikler bulunmaktadır. Örneğin yazma eser kâğıtları ve filigranlar hakkında verilere yer verilmemektedir (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu (I) 2006).

Dermesinde yazma eser bulunan diğer bir kütüphane ise, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesidir. Kütüphanede cilt olarak yaklaşık 2000 adet yazma eser bulunmaktadır. Bunların basılı kart katalogları tek bir dosya halinde web üzerinde kullanıcıların hizmetine sunulmuştur. Oldukça düzenli bir şekilde hazırlanan katalog kartlarında eserlerin sanatsal özelliklerine ilişkin sadece yazı türü hakkında bilgi bulunmaktadır. Fiziksel tanımlama olarak eserin boyut bilgileri, satır ve sütun sayılarına yer verilmektedir. Kişi adlarının yazımında tam bir standart sağlanamamıştır. Örneğin aynı kişinin adı, *Konevi-Sadreddin Muhammed b. İshak b. Muhammed*, *Konevi-Sadreddin-Ebu'l-Meali Muhammed b. İshak*, *Konevi-Sadreddin*, *Konevi-Muhammed b. İshak* ve *Şeyh Sadreddin el-Konevi* olmak üzere beş değişik şekilde kaydedilmiştir.

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi de 1600 yazma eserle önemli kütüphaneler arasında yer almaktadır. Ancak çevrim içi katalog üzerinde bu eserlerden sadece 215'inin bibliyografik verisine erişilebilmektedir. Katalogların büyük bir bölümü oldukça yüzeysel veriler içermektedir. Genellikle eser ve yazar adı, sınıflama numarası ve konusu hakkında verilerin bulunduğu kataloglarda eserin dili, yazı özellikleri, istinsah yeri, müstensih adı, telif ve istinsah tarihi, fiziksel nitelendirme unsurları, kağıt ve süsleme özellikleri hakkında veriler yer almamaktadır. Diğer kütüphane kataloglarında olduğu gibi burada da bibliyografik kayıt standardı oluşturulamamıştır. Örneğin *İrşadu's-Sari ila Şerhu'l-Buhari* adlı kaynağın yazarı bir katalogda *el-Kastalani* diğerinde ise *el-Kastalani Ahmed b. Muhammed el-Hatib* şeklinde kaydedilmiştir.

Yazma eser koleksiyonuna sahip bir diğer kütüphane Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'dir. Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesinde 6.013 adet el yazması eser bulunmaktadır. El yazması eserlerin katalogları 2007 yılında hazırlanarak kütüphanenin web sitesi aracılığıyla kullanıcıların hizmetine sunulmuştur. Ayrıca bu eserlerin tamamı dijital ortama aktarılmıştır. Kataloglarda bibliyografik verilerin diğer kütüphane kataloglarına kıyasla daha iyi bir durumda olduğu görülebilmektedir. Örneğin eserlerin eser ve yazar adlarında birlik sağlanabilmiştir. Aynı zamanda eserlerin daha ayrıntılı biçimde konu ayrımı yapılmıştır. Yukarıda söz edilenlere oranla daha yeni bir katalog olmasına rağmen, geçmişte yapılan hatalar bu katalogda da tekrar edilmiştir. Zira kataloglarda eserlerin yazı çeşidi, kağıt özellikleri, cilt üzerine ve eser içine işlenen süslemeler hakkında herhangi bir veriye rastlanılmamaktadır (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi 2008).

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi de yazma eser koleksiyonuna sahip kütüphaneler arasındadır. Eserler, yalnızca eser ve yazar adlarını, istinsah yılını ve konusunu içerecek şekilde kataloglanmıştır. Eserlerin fiziksel nitelendirilmesine ilişkin herhangi bir veri bulunmamaktadır. Aynı zamanda eser ve

yazar adlarının yazımında standart sağlanamamıştır. Örneğin kataloglarda *Birgivi*, *el-Birgivi*, *Muhammed b. Pir Ali*, *Birgivi*, *Muhammed b. Pir Ali & Kadızade İstanbuli Ahmed b. Muhammed Emir*, *Birgivi*, *Muhammed Efendi*, *Birgivi Muhammed* ve *Birgivi* şeklinde çok çeşitli biçimlerde kaydedilmiştir.

İslam Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Merkezi (Research Centre for Islamic History, Art and Culture – IRCICA) kütüphanesinde de 186 el yazması eser bulunmaktadır. Ancak burada da yazma eser kataloglarının eserin fiziksel ve entelektüel özelliklerini yansıtacak unsurların bulunmadığı görülebilmektedir. Örneğin, kataloglarda eserlerin hiçbirinin cilt ve kağıt özelliklerine ve aynı zamanda sanatsal unsurlarına yer verilmemiştir. Eserlerin müellif kayıtlarında da standartlaşma sağlanamamıştır. Örneğin, kataloglarda *Birgivi*, *Birgivi Mehmed Efendi*, *1522-1573*, *Birgivi*, *Takiyyüddin Mehmed*, *1522-1573*, *Birgivi*, *Mehmed b. Pir Ali*, *1522-1573* olmak üzere üç değişik biçimde yer almaktadır.

Kataloglar üzerinde yapılan araştırmalar ve elde edilen bulgular kataloglama sürecinde üç konunun göz ardı edildiğini göstermektedir. Bunlar,

- bibliyografik denetimin yapılmaması/eksik yapılması,
- otorite dizinlerinin oluşturulmaması/kullanılmaması ve
- katalogların eserlerin her türlü özelliklerini içerecek şekilde oluşturulmamasıdır.

Sonuç ve Öneriler

Yazma eserler, sahip oldukları içeriksel ve eşsiz sanatsal özellikleri nedeniyle Türk kütüphaneciliğinde yeri doldurulamayacak önemli kaynaklar arasındadır. Türkiye’de yazma eser kütüphanelerinin dışında, halk, üniversite, araştırma kütüphaneleri ile Milli Kütüphane ve özel kütüphanelerle, çoğu arşiv ve müzenin yazma eser dermesine sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Gerek yazma eserlerin önemli merkezlerde toplanması konusunda yeterli gelişme sağlanamaması ve gerekse yazma eser kütüphaneciliğinin merkezleştirilememesi Türkiye’de yazma eser kütüphaneciliğinde önemli sorunların doğmasına yol açmıştır. Çalışmanın bu bölümünde daha önce ifade edilen sorunların çözümüne yönelik önerilere yer verilmektedir.

Yazma eser kütüphaneciliği konusunda yapılan önerileri yapısal ve genel olmak üzere iki grup altında sıralamak mümkündür.

Ulusal yazma kütüphaneciliğinin sahip olması gereken temel özelliklerin tespitinin yapıldığı yapısal öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- Öncelikle yazma eser kütüphaneciliğinin ulusal bir politika doğrultusunda yürütülmesi sağlanmalıdır. Ulusal politikalar belli bir merkez etrafında oluşturulur, yürütülür ve yine bu merkez tarafından denetlenir. Bu ba-

kimdan yazma eser kütüphaneciliğinde standart bir politika ulusal bir yazma eser enstitüsü ile hayat bulabilecektir. Ulusal Yazma Eser Enstitüsü yazma eser kütüphaneciliğine yön veren kural ve uygulamaları hayata geçirme görevini yerine getirmelidir. Örneğin yazma eser kataloglama standardının, yetke dizininin ve konu başlığı listesinin oluşturulması ve bütün bilgi merkezlerinde standart biçimde uygulanması sorumluluğu ulusal enstitünün görevleri arasında yer almalıdır. Ülkemizin kamu örgütlenmesi dikkate alındığında farklı kurumların elinde bulunan yazma eserlerin tek bir bilgi merkezinde toplanması en azından günümüz koşullarında mümkün olmasa bile, bu kaynakların her bir bakanlığın ya da teşkilatın ana bilgi merkezinde toplanması sağlanmalıdır. Ulusal enstitü, yazma eserlerin belli merkezlerde toplanması ve web aracılığıyla kullanıma sunulmasına yönelik uygulamaları da hayata geçirmelidir.

- Yazma eserlerin her kuruluşta benzer muhafaza, kullanım, dijitalleştirilme, bakım ve koruma işlemine tabi tutulması için yasal düzenlemeye gereksinim vardır. Bu düzenleme yazma eserlerin her kuruluşta benzer koşullar altında hizmete sunulmasını sağlayacaktır. Söz konusu düzenleme aynı zamanda hem kullanıcılara hem de bilgi yöneticilerine yasal bir koruma sağlayacaktır.
- Ulusal enstitü aynı zamanda yazma eser yazılımlarının sahip olması gereken temel özellikleri ve dijitalleştirme uygulamalarında dikkate alınması gereken ölçütleri de saptamalıdır. Yazma eser yazılımında bulunması gereken temel özellikler ortaya konulmalı ve mevcut yazılımların geliştirilmesi teşvik edilmelidir. Dijitalleştirme uygulamaları konusunda ortak bir çerçeveye geliştirilmelidir. Diğer bir ifade ile yazma eserlerin tezhip özelliklerini de kapsayacak şekilde dijitalleştirme çalışmalarında izlenecek asgari ölçütlerin saptandığı bir standart geliştirilmelidir. Bu noktada dijital dosyaların paylaşılabilirlik, farklı aygıtlara taşınabilirlik ve uzun süre boyunca kullanılabilirlik özelliklerine sahip olması sağlanmalıdır. Dikkate alınması gereken konulardan biri de sanatsal özelliği yüksek olan eserlerin dijitalleştirilmesinde olabildiğince yüksek çözünürlüğün kullanılmasıdır.
- Yazma eserlerin içeriksel ve sanatsal özelliklerini doğru biçimde tespit edebilmek, ancak bilimsel ve sanatsal değerlendirme konusunda bilgi ve deneyim sahibi olmakla başarılabilir. Dolayısıyla bilgi yöneticilerinin, yazma eser kütüphaneciliğinin gereklerini yerine getirebilecek bilgi ve beceriye sahip olmaları zorunludur. Bu nedenle üniversitelerin Bilgi ve Belge Yönetimi bölümlerinde eğitim programları söz konusu gereksinimi karşılayacak şekilde gözden geçirmelidir. Bununla birlikte mevcut kütüphanecilerin de sürekli eğitim programları aracılığıyla bilgi ve deneyimleri artırılmalıdır. Eğitim

programları bakım, koruma, güvenlik ve kullanım gibi yazma eser kütüphaneciliğinde içinde yeri olan her türlü uygulamayı içermelidir.

Yapısal önerilerden sonra yazma eser kütüphaneciliğine ilişkin yürütülecek proje ve uygulamalarda göz önünde bulundurulması gereken genel öneriler ise şu şekilde sıralanabilir:

Durum tespiti ve değerlendirilmesi

Sahip oldukları estetik, tarihi, bilimsel, dini ve sosyal değerleri de dikkate alınarak yazma eser koleksiyonu ve bunların muhafaza edildiği binalar ve depoların fiziksel özellikleri sistematik olarak gözden geçirilmelidir. Bu süreçte elde edilen veriler daha sonra koleksiyon koruma planının geliştirilmesinde ve planın uygulanmasında kullanılmalıdır. Değerlendirme sürecinde koleksiyonun sıcaklık, nem, zararlı ışın, güneş ışığı, haşere, bakteri, hırsızlık, su taşkını, yangın, aşırı kullanım gibi her türlü zararlı etken karşısında bulunduğu durum dikkate alınmalıdır.

Kataloglama

Sağlanan ve muhafaza altında alınan yazma eserlerin katalog kayıtları oluşturulmalı ve çözünürlüğü yüksek dosyalar şeklinde dijital ortamlarda depolanmalıdır. Bu işlem boyunca yazar, yazıyı çoğaltan ve süsleyen kişiler, eser adı ve yer adı gibi eserin kimliğini ortaya koyan bütün niteliklemler tek biçimlilik sağlanmalıdır. Aynı zamanda eserlerde kullanılan sanatlara ilişkin benzer tanımlama terminolojisi kullanılmalıdır. Kataloglamada niteliklemlerin sağlanabilmesi için terminolojik standartlar oluşturulmalı ve bilgi merkezlerinin tümünde uygulanması zorunlu tutulmalıdır.

Dijitalleştirme

Yazma eserler üretildikleri dönemlerin bilim ve sanat anlayışını yansıtan önemli kaynaklardır. Bu nedenle yalnızca muhafaza edildikleri bölgeye değil aynı zamanda ulusal ve uluslararası bilim çevrelerinin de hizmetine sunulmalıdır. Bunun için en uygun yol kaynakları dijitalleştirmedir. Dijitalleştirme aynı zamanda fiziksel koruma gerektiren nadir eserlerin yıpranmasını da önleyen bir çözümdür. Bu nedenle dermesinde önemli miktarda nadir eser bulunan bilgi merkezlerinde dijitalleştirme çalışmalarının yürütülebilmesi için özel bir birim oluşturulmalıdır.

Çevrim içi kullanım

Dijitalleştirmenin bir sonraki adımı, sayısallaştırılan kaynakların web üzerinde kullanıma sunulmasıdır. Dijitalleştirme işlemlerinde gelecekte ortaya çıkacak gereksinimler ve diğer bilgi merkezlerinde oluşturulan bilişim sistemlerinin özellikleri de göz önünde bulundurulmalıdır.

Muhafaza

Yazma eserler, orijinalliklerini bozacak her türlü çevresel etkene karşı korunmalıdır. Koruma sürecinde, doğal ve insan kaynaklı fiziksel, kimyasal ve biyolojik her türlü zararlı etken göz önünde bulundurulmalıdır.

Sergileme

Yazma eserler üretildikleri toplumların geçmişine ışık tutan kültürel zenginliklerdir ve bu nedenle söz konusu kaynaklar yerli ve yabancıların bilgi sahibi olabilmesi için sık sık sergiler aracılığıyla tanıtılmalıdır. Bunun için bilgi merkezi içi ya da dışında yapılacak sergiler için güvenilir koşullar altında sürekli programlar düzenlenmelidir.

Afete hazırlık ve iyileştirme

Yazma eserler doğal ve insan kaynaklı her türlü afet riskine karşı korunmalı ve bunun için gerekli önlemler alınmalıdır. Aynı zamanda afet sırasında ve sonrasında koleksiyonun zarar görmeden ya da en az zararla kurtarılması, olumsuzlukların ortadan kaldırılması ve koleksiyonun sahip olduğu eski durumun en kısa sürede geri kazanılması sağlanmalıdır. Bunun için, özellikle yazma eser dermesine sahip olan kütüphanelerde bir afet planlamasının yapılması zorunludur. Söz konusu plan, afete ilişkin genel bilgiler, afet araç-gereçleri ve kullanımı, acil durum sırasında kurulması gereken iletişim bilgileri, afet öncesi-sırası ve sonrasında yapılması gereken çalışmalar ve afet çalışmalarında personele düşen sorumlulukların tümünü içeren planlara sahip olmalıdır.

Bakım ve koruma

Dermesinde yazma eser bulunan bilgi merkezlerinde yıpranmış ya da özgün fiziksel özelliklerini kaybetmiş nadir eserlerin bakımı için laboratuvarlar oluşturulmalı ve gerekli bakım-koruma çalışmaları desteklenmelidir.

Yazma eser kütüphaneciliği, yazma eser kütüphanelerinin ve diğer bilgi merkezlerinin örgütsel düzenlemelerinden, bu eserlerin uygun koşullar içinde korunmaları, kataloglanmaları, dijitalleştirilmeleri ve bilim dünyasının hizmetine sunulmalarına kadar alt uzmanlık alanlarından oluşan bir disiplindir. Dolayısıyla yazma eser kütüphaneciliğinin her alanı o alanda uzmanlaşmış kişilerin görüşleri doğrultusunda değerlendirilmelidir. Bu çalışmada ise Türkiye’de yazma eser kütüphaneciliğinin genel durumu değerlendirilmekte ve bu alanda öne çıkan sorunlar saptanmaktadır. Çalışmada ele alınan konuların genel olarak sorun saptama ve çözüm üretmede belirleyici olacağı umulmaktadır.

Açıklamalar

- ¹ Yazma eserlerin başlık bulunan ilk sayfasından önce eser adının, müellifinin, kayıtlı bulunduğu kuruluş adının bazen de çeşitli beyitlerin yazıldığı bölümdür.
- ² Yazma eserlerin ilk sayfasında eser adının yazıldığı ve tezhiplendiği bölüm.
- ³ Eserin kime ait olduğunu gösteren not alanı.
- ⁴ Yazma eserlerde müellifin eserini bitirirken yazdığı duaların, istinsah bilgilerinin ve varsa müzehhibine ilişkin verilerin kaydedildiği son bölümdür.
- ⁵ Ehl-i Hiref, 15. yüzyıl sonlarına doğru II. Bayezid tarafından Topkapı Sarayı içinde oluşturulan ve bu dönemden sonra bünyesinde devrin en yetkin sanatçıları ile Osmanlı sanat anlayışına yön veren bir örgüttür.
- ⁶ 'Muhammed b.Pir Ali el Birgivi', 'Birgivi Mehmed b.Pir Ali ' (bu isim 'Birgivi, Mehmed b. Pir Ali' şeklinde yazılmıyordu ancak arada virgülün olmaması soy ağacını bütünüyle değiştirmiştir), 'İmam Birgivi Mehmed', 'Mehmed b.Pir Ali Birgivi', 'Birgivi Mehmed Efendi', 'Mehmed al Birgivi', 'Birgivi Muhammed b. Pir Ali, 981', 'el-Birgivi, Muhyiddin Muhammed b. Pir Ali el-Hanefi, 981', 'Mehmed Efendi b.Pir Ali Birgivi' ve 'Birgivi, Muhammad'.
- ⁷ 'Ali es-Sadri el-Konevi', 'Ali es-Sadri Konevi', 'Ali Sadi el-Konevi, 1216/1801', 'Ali Sadri el-Konevi', 'Ali Sadri Konevi', 'Ali Şadri Konevi' ve 'el-Konevi, Ali es-Sadri'.
- ⁸ Oyma ve oymacılık sanatı olarak bilinen katı', yazma eserlerde cilt kapaklarının süslenmesinde uygulanmıştır.
- * Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından www.yazmalar.org adresinde hizmete sunulan Türkiye Yazmaları 189 bilgi merkezleri listelenmektedir. Listede koleksiyonlarında Türkçe yazma eser bulunan yabancı bilgi merkezleri de bulunmaktadır.

Kaynaklar

- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu (I) (2006). Ed. Derya Örs, Kemal Tuzcu ve Muhammet Hekimoğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.
- Ankara Üniversitesi Yazma Eserler Kataloğu. (2008). 10 Ekim 2008 tarihinde <http://yazmalardtcf.ankara.edu.tr/> adresinden erişildi.
- Aritan, Ahmet Sâim (2008). "Türk Cilt Sanatı". *Türk Kitap Medeniyeti*. Ed. Nevzat Bayhan. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay. 61-97.
- Atılğan, Doğan. (2004). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yazmalarının Dijitalleştirilmesi*. <http://arsiv.ankara.edu.tr/yazi.php?yad=2972> (10 Ekim 2008).
- Bayraktar, Nail (1990). "Yazma Kitapların Güvenliği". *Türk Kütüphaneciler Derneği 40. Yıl Kütüphanecilik Kurultayı*. Yay. Haz. Doğan Atılğan ve Fahrettin Özdemirci. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği Yay. 101-105.
- Bayraktar, Nimet (1977). "Yazma Eserlerin Korunması, Bakımı ve Temizliği". *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni XXVI (2)*: 85-92.
- Bayraktar, Nimet (1970). "Yazma Eserlerin Değerlendirme Ölçütleri ve San'at Değerleri". *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni XIX (4)*: 321-327.

- Binark, İsmet (1987). “Türk Kitapçılık Tarihinde Cilt Sanatı”. *Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu Bildirileri*. Ed. Tuncer Gülensoy. Elazığ: Fırat Üniversitesi Yay. 91-107.
- Can, Ali (1996). “Yazma Eserler ve Yazma Eser Kütüphaneleri”. *Türkiye’de Bilgi Merkezlerinin Yönetimi ve Sorunları Sempozyumu*. Haz. Doğan Atılğan ve Sacit Arslantekin. Ankara: Ankara Üniversitesi Yay. 93-98.
- Cunbur, Müjgan (1959). “Yazmaların Fişlenmesinde Faydalanılan El Kitapları”. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni VIII (2)*: 3-17.
- (1968). “Türk Kitap Sanatlarına ve Minyatürlerine Genel Bir Bakış”. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni XVII (2)*: 75-82.
- (1970). “Yazma Kütüphanelerimiz Bugünkü Durumları ve Meseleleri”. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni XIX (1)*: 3-17.
- Çığ, Kemal. (1953). *Türk Kitap Kapları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay.
- Dinç, Birsan Alkan (1991). “Kütüphanecilikte Bilgisayara Geçerken Yazma Eserlerde Kataloglama Problemleri”. *Kütüphane-Enformasyon-Arşiv Alanında Yeni Teknolojiler ve TÜRK MARC Sempozyumu Bildiri Metinleri*. Yay. Haz. Hasan S. Keseroğlu. İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi Yay. 342-344.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi*. (2008).
<http://kutuphane.diyanet.gov.tr/hakkinda2.htm> (12. 10. 2008).
- Ersoy, Osman (1998). “Milli Kütüphane ve Yazma Eserlerde Kâğıt Nitelemesi”. *50. Kuruluş Yılında Ulusaldan Evrensel Türk Milli Kütüphanesi (1946-1996): Sempozyum Bildirileri*. Ankara: Milli Kütüphane Başkanlığı Yay. 189-195.
- Güneş, Zeynep (2007). “Digitizing Manuscript in Turkey: Public and Private Efforts”. 29th Melcom Conference. Sarajevo. 4-6 June. 11 Temmuz 2008 tarihinde <http://www.sant.ox.ac.uk/ext/melcomintl/melconfsarajevo2007-papers.shtml> adresinden erişildi.
- Hat Sanatı. (1981). *Görsel Güzel Sanatlar Ansiklopedisi*. C.4. İstanbul: Görsel Yay. 757-762.
- İstanbul Üniversitesi ve Teknosa İşbirliğiyle*. (2008).
http://www.istanbul.edu.tr/duyurular/duyuru_icerik.php?598 (11. 6. 2008).
- Kurmuş, Ömer Saim (1990). “El Yazması ve Nadir Eserlerimizin Korunması”. *Türk Kütüphaneciler Derneği 40. Yıl Kütüphanecilik Kurultayı*. Yay. Haz. Doğan Atılğan ve Fahrettin Özdemirci. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği Yay. 111-115.
- Kut, Günay (1999). “Yazma Eserler ve Türkiye Toplu Kataloğu Çalışmaları”. *21. Yüzyıla Doğru Türk Kütüphaneciliği: 35. Kütüphane Haftası Bildirileri*. Yay. Haz. Özlem Bayram, Erhan Erkan ve Erol Yılmaz. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği Yay. 78-85.

- Küçük, Mehmet Emin (1996). *Bibliographic Information Systems for Manuscripts in Turkey*. Doktora Tezi. Newcastle Upon Tyne: University of Northumria.
- (1999). “Türkiye’de Yazma Eserler Sorunu ve Çözüm Önerileri”. *Türk Kütüphaneciliği* 13 (1): 40-49.
- Kütüphaneler* (2009). <http://www.yazmalar.gov.tr/kutuphane.php> (10. 3. 2009).
- Mahir, Banu (2005). *Osmanlı Minyatür Sanatı*. İstanbul: Kabalcı Yay.
- Tanıncı, Zeren (1999). “Osmanlı Döneminde Türk Minyatürü”. *Osmanlı*. C.XI. Ed. Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yay. 160-166.
- Türkiye Yazmaları* (2008). 30 <https://www.yazmalar.gov.tr/koleksiyonlar.php> (30. 1. 2008).
- Türkmen, Süleyman (1994). “Kütüphaneciliğimize Katkıları ve Yazma Eserlerimizin Korunmaları Hakkında Görüş ve Temennilerimiz”. *Kütüphanecilikte Bilgi-Belge İşbirliği, Milli Kütüphanelerarası İletişim ve Dünyadaki Teknolojik Gelişmelerin Aktarımında İlkelerin Tesbiti Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 247-251.
- Yazma Eser Kütüphaneleri*. (2009). <http://www.yazmakutup.gov.tr/> (10. 4. 2009).

Ottoman Manuscripts and Manuscript Librarianship in Turkey

Hüseyin Odabaş*

Abstract: Manuscripts are important historical resources which have both scientific and artistic value. In Turkey, many institutions have Ottoman manuscript collections, and most of these are libraries. Some of these institutions have executed cataloguing and digitizing projects, and they have already put them to the service of users via the world-wide web. However, a more careful look at these projects and services reveals that there still exist vital problems in manuscript librarianship. This study first gives information about the general characteristics of manuscripts and then examines the problems of manuscript librarianship in Turkey. The study concludes with suggestions for solutions to these problems.

Key Words: Manuscripts, manuscript arts, manuscript librarianship, Ottoman manuscripts, Turkish librarianship.

---

* Assist. Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Information Management / ERZURUM
odabashuseyin@atauni.edu.tr

Рукописные труды Османского периода и библиотековедение рукописных трудов в Турции

Хусейн Одабаш *

Аннотация: Рукописные труды являются важным источником, подаренным историей современному человеку и обладающим научными и художественными особенностями. В Турции многие учреждения имеют коллекции османских рукописей, и большинство из них хранится в библиотеках. Некоторые из этих учреждений провели ряд проектов, связанных с каталогизацией и записями на цифровые носители этих рукописных трудов и предоставляют услуги пользователям через веб. Однако анализ этих проектов и оказываемых услуг показывает, что существуют важные проблемы в библиотечном деле рукописных трудов. Таким образом, в работе после обзора общих особенностей рукописных трудов рассматривается положение библиотечного дела рукописных трудов в Турции. Позже даны примеры, связанные со сталкивающимися проблемами. В заключении даны рекомендации по решению этих проблем.

Ключевые Слова: рукописные труды, искусство рукописи, библиотековедение рукописных трудов, османские рукописные труды, турецкое библиотечное дело.

---

* Доцент доктор, университет имени Ататюрка, факультет литературы, кафедра управления информацией и документацией / ЭРЗРУМ
odabashuseyin@atauni.edu.tr

Karadeniz’de Çevre Sorunları ve İşbirliğine Yönelik Yerel, Bölgesel Perspektifler

Mustafa Ökmen*

Özet: II. Dünya Savaşı sonrasında çevresel sorunlar, konunun uluslararası niteliğinin artmasına paralel olarak devletlerin dış politikaları bağlamında giderek önem kazanmıştır. Dünden çok farklı olarak bugün çevre sorunları, yerel, bölgesel ve uluslararası konseptlere sahip bulunmaktadır. Karadeniz’de de facto olarak yaşanan sorunlar bu konuda iyi bir örnektir. Bu çevresel sorunlar öncelikle ve özellikle kıyıdaş altı ülkenin bölgesel nitelikte ortak sorunudur. Bu çalışma bu sorunları, mevcut durumun tespiti, çözüm çabaları ve bu bağlamdaki işbirliği faaliyetleri çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu işbirliği bağlamında yerel ve bölgesel düzeyde gönüllü kuruluşların konuya katkıları da burada irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Çevre sorunları, karadeniz, çevre politikaları, gönüllü kuruluşlar.

Giriş

Çevre, insanı etkileyen ve ondan etkilenen her şey olarak tanımlanırsa, çevre sorunlarının kökleri tarihin ilk çağlarına kadar uzanır. Ancak ekosistemin ciddi anlamda bozulması ve canlılar için tehlikeli olmaya başlaması sanayi devriminden sonraya rastlar. Çünkü gerçek anlamda, insanın tabiata hakimiyeti sanayi devrimiyle birlikte başlamıştır. Konunun bir başka yanını ise, sebebi ve sorumlusu kim olursa olsun, sorunun bütün insanlığı etkilemesi gerçeği oluşturmaktadır. Çevre sorunları bugün, gelişmiş-azgelişmiş, doğulu-batılı, güneylisi-kuzeylisi ve sosyalisti-kapitalisti ile bütün dünyayı tehdit eder bir nitelik kazanmıştır. Bu gerçek, son yıllarda iyice anlaşılmaya başladığı için, artık konu, ortak çareler ve çözüm çabalarının yoğunlaştığı bir alan olarak karşımızda durmaktadır. Çevre sorunları, kümülatif niteliğiyle ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi-idari pek çok parametre ile de yakından ilgilidir ve *ortak geleceğimiz* için uluslararası ve global bazda nelerin yapılabileceği, hangi ortak proje ve işbirliği çabalarının sergilenebileceği konusu giderek daha bir önemli hâle gelmektedir.

* Prof. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü / MANİSA mustafa.okmen@bayar.edu.tr

Karadeniz, çevre sorunlarının uluslararası, bölgesel ve yerel nitelikleri olduğunu gözler önüne seren önemli bir örneği oluşturmaktadır. Karadeniz bugün, hem nedenler hem de sonuçlar bağlamında, altı kıyı ülkesinin çok ötesinde boyutlara ulaşmış bir çevre felaketi ile karşı karşıyadır. Bölgenin jeo-stratejik, jeo-ekonomik ve jeo-politik önemi, çevre sorunları alanında önemli çıktılarını da beraberinde getirmekte ve bu bağlamda yapılması artık zorunluluk hâline gelmiş bir takım girişimleri ve işbirliği çabalarını gerekli kılmaktadır.

Karadeniz'in kirliliği, kıyı ülkelerinin olduğu kadar bütün bölgenin sorunudur ve hızla uluslararası bir nitelik kazanmaktadır. Bu bağlamda özelden genele doğru yapılacak girişimler ve işbirliği çabaları, kamu kurumlarından gönüllü kuruluşlara kadar, ulusal ve bölgesel bir işbirliğini gerektirmektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışma, Karadeniz'in kirliliğini nedenler, sonuçlar ve çözüm önerileri merkezli olarak ele almaktadır. Çalışmada, bu çözüm arayışları ve işbirliği çabaları, özellikle çevre sorunlarının sınır tanımaz niteliği ve uluslararası aktör olma yönü öne çıkarılarak irdelenmektedir.

Bölgesel Bir Çevre Sorunu Olarak Karadeniz'in Kirliliği Çevre Sorunlarının Birikimli (Kümülatif) ve Sınır Ötesi Niteliği

Çevresel bozulmalardan kaynaklanan ve genel olarak çevre sorunları olarak adlandırılan problemler, geçmişten bugüne insanlığın karşılaştığı en ciddi sorunlardan biri olarak karşımızda durmaktadır. İnsan, var olduğu günden itibaren çevresi ile sürekli etkileşim içinde olmuş, bu etkileşim çerçevesinde çevresine hükmetmek, onu kendi arzu ve ihtiyaçları doğrultusunda değiştirmek istemiştir. Ancak bunu yaparken çevresinde bozulmalara yol açmış, onu aşırı kullanıp ekolojik dengeyi bozmuş, tükenmesine neden olmuş ve çevrenin özünde bulunan direnme gücünü aşan baskılar uygulayarak çevre sorunları denilen *çok kapsamlı ve karmaşık* (Lecomber 1993: 87), bir dizi problemin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ekonomik faaliyetler ile çevre arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur ve bu bağlamda çevre sorunlarının asıl nedenleri ekonomi kaynaklıdır denebilir. Aşırı nüfus artışı, hızlı ve dengesiz kentleşme, sanayileşme ve aşırı tüketim gibi olgular, ekonomik nedenlerle birleşerek çevre sorunlarının boyutlarının genişlemesini sağlamaktadırlar. Bu noktada bazı doğal kaynakların bedavalık dolayısıyla aşırı kullanılması, ekonomik faaliyetler sonucu ortaya çıkan negatif dışsallıklar, tekel sahiplerinin kirlilik doğuran üretim miktarlarındaki avantajlı durumu gibi birtakım nedenler, bugün çevre sorunlarını yerel (local), bölgesel (regional) ve global bir dizi tartışmanın odağı hâline getirmiş bulunmaktadır.

Sanayileşme ve kentleşme, çevre sorunlarının asıl kaynağıdır ve bugünkü anlamıyla çevre sorunlarını ortaya çıkışı sanayileşme ile başlamıştır. Sanayi devrimi

doğaya egemen olma anlayışını beraberinde getirmiştir. Sanayileşme başta fabrika atıkları olmak üzere, ormanların ve diğer doğal kaynakların yok olması, bitki örtüsünün tahrip olması, canlı nesillerin tükenmesi, hava kirlenmesi, su kirlenmesi ve gürültü gibi pek çok konuda çevre kirlenmesine sebep olmaktadır. Sanayileşme, sayılan kirlenmelerle kalmamakta ve dolaylı olarak da pek çok probleme kaynaklık etmektedir (Arslan ve Ökmen 2006: 1041).

Sanayi toplumunun *sınırlı bir çevrede sınırsız tüketim* yaklaşımı, tarihi süreç içerisinde çevre kavramından çevre sorunları kavramına geçişe karşılık gelen bir takım sonuçlar doğurmuştur. Çevre konusunda 1960'larda başlayan duyarlılık ve tepkiler artarak devam etmiş ve 1972 Stockholm Çevre Konferansı ile ivme kazanmıştır. Stockholm Konferansı, gelişmiş-azgelişmiş, sosyalist-kapitalist ya da benzeri ayrımları aşarak Sovyetler Birliği hariç pek çok dünya ülkesinin katıldığı ve çevre sorunları konusunda ortaya çıkan durumun ciddiyetinin ortaya konulduğu bir toplantı olmuştur. En önemli yanlarından birisi ise çevre konusunun kümülatif ve sınır ötesi kirlenme nitelikleriyle evrenselliğinin ya da sistemler-üstü niteliğinin gözler önüne serilmesi olmuştur.

Çevre sorunlarının farklı ekonomik sistemlerde farklı nitelikler taşıyıp, taşımadığı konusu fazlaca tartışılan konulardan biri olmuştur. Bu konudaki başlıca iki görüş; çevre sorunları-ekonomik sistemler ilişkisini kabul etmeyen ve de bu iki olgunun önemli bir biçimde ilişkili ve iç içe olduğunu savunan görüşlerdir.

Çevre sorunlarıyla ekonomik sistemler ilişkisini kabul etmeyen görüşlere göre, çevre sorunları, planlı ekonomilerde de liberal ekonomilerde de aynı önemdedir ve aynı nitelikleri taşımaktadır. Bu görüşü savunanlara göre, ekonomik sistemlerin, siyasal rejimlerin çevre sorunları açısından bir farkı bulunmamaktadır. Nitekim, gerek liberal ve gerekse planlı ekonomilerde sorunun varlığı, bu görüşü doğrulamaktadır. Çevre sorunları, farklı gelişme ve sanayileşme düzeyine, nüfus yoğunluğuna, farklı coğrafi ve iklim koşullarına sahip ülkelerde farklı boyutlar kazanabilmekte; ancak, bu ülkelerin ekonomik sistemleri, siyasal rejimleri ve egemen ideolojileri bunda etken olamamaktadır. Bu bağlamda, aynı ekonomik sistem içinde değil, aynı ülkede bile farklı boyut ve nitelikte çevre sorunlarıyla karşılaşılması, çoğu ülkede kamusal işletmelerin özel işletmelerden daha etkin bir kirlenici niteliğine sahip olması, sorunun sistemlerden bağımsız bir boyut taşıdığını ortaya koymaktadır (Ökmen 2000: 18-22).

H.M. Enzensberger bile, çevre sorunlarının çözümünde, Marx'çı bir tutum benimsemesine rağmen, kapitalizmin, yani üretim araçlarının bireylerde olduğu ekonomik sistemin sorumlu tutulduğu konular arasına çevrenin konulamaya çağını savunur. Aksi hâlde, Sovyetler Birliği'nde çevre sorununun bulunmaması gerekirdi. Oysa, Pravda ve İzvestia gazetelerinde sık sık, Don Vadisindeki hava kirlenmesinden ve Volga suyunun kirlenmesinden söz edildiği görülmektedir. Yine Fransız toplumbilimcisi H. Chombart de Lauwe da, *çevreyle ilgili*

bunalımlar kapitalist ülkelere özgü değildir. Sosyalizm de yeni yollar aramak zorundadır, demektedir. Farklı ekonomik ve toplumsal sistemlerin çevrenin bozulması olgusuyla karşı karşıya bulunmalarını, insanbilimci M. Mead şu sözlerle anlatıyor; Kapitalizm de, sosyalizm de, komünizm de çevreyi korumada aynı ölçüde beceriksizdirler (Hamamcı ve Keleş 2005: 172). Daha çok Sovyetler Birliği'nin dağılması öncesi durumu ifade eden bu görüşler, 1990 sonrası dağılma ortamında ortaya çıkan görünüm ile açık bir biçimde doğrulanmıştır. Yeni oluşan özgürlük ortamı Aral gölünden Hazar denizine, Çernobil'den çeşitli nükleer denemelere kadar uzanan oldukça geniş ve ürkütücü bir çevre sorunları gerçeğinin varlığını gözler önüne sermiştir. Bu ise çevre sorunlarının en az liberal ekonomiler kadar planlı ekonomilerin de sorunu olduğunu ya da çevre sorunlarının sistemler-üstü ve evrensel bir olgu olarak karşımızda durduğunu göstermektedir.

Çevre sorunları ile ekonomik sistemler arasında mutlak bir ilişki olduğunu savunanlar ise, liberal ekonomiler ile planlı ekonomilerde çevre sorunlarının önemi ve boyutlarının farklı olduğunu ileri sürmektedirler. Yani sorun, ekonomik sistemin yapılanması ve özelliklerine göre farklı nitelikler taşıyabilmektedir. Bu görüşü savunanlara göre, çevre sorunları daha çok liberal ekonomik sisteme sahip ülkelerde ortaya çıkmaktadır. Bu ise daha çok liberal ekonomilerde tüketim olgusunun ön planda olması ile açıklanmaktadır. Ancak, çevre sorunlarının tüketim aşamasından daha çok üretim aşamasında ortaya çıktığı göz önüne alınacak olursa bu değerlendirmenin yeterli bir açıklama olmadığı görülecektir. Öte yandan, bu görüşü savunanlarca, liberal ve planlı ekonomilere sahip ülkelerde kirlenme nedenleri bakımından bir fark olmadığı varsayılabilir, izlenen çevre politikaları açısından bazı farklılıklar doğduğu ileri sürülmektedir. Yine bu görüş sahiplerine göre, liberal ekonomik sistem anlayışında çevre ve kent sorunlarına, geleceğe dönük planlar çerçevesinde bir yaklaşım bulunmamaktadır. Sistemin özünde yatan kar motifi, bireysel kaygıları toplumsal kaygılara üstün kılmaktadır.

Hemen belirtmek gerekir ki; bu görüşleri, klasik ve neo-klasik ekonomi anlayışları arasındaki fark çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Gerçekten de, klasik ekonomi; mal ve hizmet üretimi, dağıtım ve tüketimi ile ve/fakat bunların nicel boyutlarına ise gereken ağırlıkta yer vermemiştir. Neo-klasik ekonomi anlayışında ise, nitelik unsurunun giderek ağırlık kazandığı ve çevre kirliliğine konu olan hava, su gibi kamusal ve diğer yarı kamusal mal ve hizmetler ile, özellikle sosyal refah olgusunun daha etkin bir şekilde ele alındığı gözlenmiştir.

Bugün gelinen noktada ise, çevre sorunlarının ekonomik sistemle ilişkisinin olup, olmadığı tartışmasının bir anlamı kalmamıştır denilebilir. Çünkü, çevre sorunları sosyalisti-kapitalisti, gelişmiş-azgelişmiş, doğulusu-batılısı ile bütün dünyayı evrensel nitelikler sergileyerek de facto olarak etkilemektedir. Kirlili-

ğin sınır ötesi ve birikimli niteliği etkili çözümleri gerekli kılmaktadır. Bunun ilk şartı ise her aşamada etkili bir katılımdır (Ökmen 2000: 21-25). Herhangi bir mekandan kaynaklanan bir sorun, diğer yörelerde yaşayanları da ilgilendiriyorsa, alınacak karara katılım sadece bu yöreyle sınırlandırılmaz. Günümüzde ön plana çıkan çevre sorunları bunun açık bir örneğidir. Bu anlamda Toffler'in deyişiyle, daha önce hiçbir uygarlık bir kenti değil, bütün bir gezegeni mahvedecek imkanları yaratmamıştır. Hiçbir zaman insanın aç gözlülüğü ve savrukluğu yüzünden okyanuslar bütünüyle zehirlenmemiş, bir hayvan türü bir gecede tümüyle yok olmamıştır. Hiçbir zaman yeryüzü maddenin ocaklarıyla bu denli delik deşik edilmemiş ve saç spreyle yeryüzünün ozon tabakasına bu denli zarar vermemiştir (Toffler 1996: 174).

Son otuz-kırk yılda gündemimize yerleşen çevrenin bu şekilde belirgin hâle gelmesi ve billurlaşması daha çok onun sorun olarak ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Sebebi ve sorumlusu kim olursa olsun bütün insanlığı aynı oranda etkileyen ve hatta bütün dünyayı tehdit eder bir nitelik kazanan çevre sorunları, insanlığın çevresine ilk müdahalesi ile başlamış fakat sanayi devrimi sonrası iktisadi-rasyonel insan düşüncesiyle yoğunlaşmış, kendini hissettirmeye başlamıştır. Bugün ise gelişmiş-azgelişmiş, doğulu-batılı ve sosyalist-kapitalist ile bütün dünyayı tehdit eder bir nitelik kazanmıştır. Önceleri sadece kirlenme olarak algılanan ve gün geçtikçe toplumsal hayatın bütün alanlarını kapsayan bu sorun üzerinde tartışma ve araştırmalar gittikçe yoğunlaşmaktadır (Görmez 2003: 12). İnsanların sonradan oluşturduğu çevrenin doğal çevreye etkileri ile yapay çevrede var olan olumsuzluklar ve her iki çevrede de görülen sorunlar anlamında çevre sorunları, kümülatif (birikimli) niteliğiyle sosyal, ekonomik ve kültürel pek çok soruna kaynaklık etmektedir.

Bölgesel Bir Çevre Sorunu Alanı Olarak Karadeniz

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşan ve hızlanan sanayileşme-kentleşme sürekliliği bugün, sosyalist ve kapitalist gibi ideolojik ayrımlar gözetmeksizin önümüze bir çok sorun getirmiştir. Çevre sorunları bunların en önemlilerinden birisi ve en global nitelikte olanıdır denilebilir (Ökmen 2001: 248).

1990 sonrası eski Sovyetler Birliği'nin yapılanmasında ve niteliğinde ortaya çıkan değişim ve eski Cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını kazanma sürecinde görülmüştür ki çevre sorunları yalnızca kapitalist sistemin değil bütün sistemlerin ve insanlığın sorunudur. Hazar ve Aral Gölü örneğinin yanında özellikle Karadeniz'in kirliliği bunun açık bir kanıtıdır. Gelişmiş-gelişmekte olan ve sosyalist ya da liberal ekonomi uygulayanıyla birçok ülke tarafından çevrili bulunan Karadeniz, bugün boyutları hızla artan bir çevre kirliliğiyle karşımızda durmaktadır. Bu niteliğiyle Karadeniz'in çevre sorunları yerel düzeyi çoktan aşmış ve bölgesel ve global nitelikli bir çok konuyla ilgili duruma gelmiştir. Bu noktada yapılacak şey, sebebi, sorumlusu kim olursa olsun, uluslara-

rası işbirliği ve küresel bazda bir ortak çalışma anlayışı ve bunun uygulamaya konulmasıdır. Ancak, bu anlayış ve çabalar hayata geçirildiği oranda *ortak geleceğimizden* umutlu olabiliriz (Ökmen 2000: 18). Bu çabalar, bölge ülkelerinin yönetimlerinden uluslararası ve bölgesel kuruluşlara kadar geniş bir yelpazeyi içermektedir. Özellikle bölge ülkelerinde çevre ile ilgili olarak faaliyet gösteren gönüllü kuruluşların gerek yerel düzeyde gerekse bölgesel işbirliği anlamındaki çabaları konu açısından oldukça önemlidir.

Öncelikle Karadeniz’de çevre sorunları, hem denizde hem de kıyılarda olmak üzere bu denize kıyısı bulunan ülkelerden kaynaklandığı gibi uluslararası niteliklerde de ortaya çıkabilmektedir. Hem toprak, hem deniz, hem de hava kirliliğinin saldırısına uğramış, bir kıyısında iç savaşla enkaz hâline gelmiş, en büyük politik ve ekonomik transformasyonlarından birinin tam ortasında kapana kısılmış Karadeniz, dünyanın en kirli denizi, can çekişerek ölüyor. Sert dalgalarıyla ve dalgalarından daha sert insanıyla Ovid ve Herodot’un zamanlarından beri dünyaca ünlü olan bu deniz, dünyanın en verimli su kaynaklarından birisi iken, son 30 yıl içerisinde Avrupa’nın yarısı için bir çöplük hâline gelmiştir. Karadeniz havzasında yerleşik, yaklaşık 160 milyon insanın ürettiği büyük miktarlarda fosfor, inorganik azot, petrol, civa ve DDT için dev bir çöplük olmuştur (*The Washington Post* 1994). Burada dikkati çeken önemli bir nokta, Karadeniz’de çeşitli niteliklerde ortaya çıkan kirlenmede kıyısı bulunan 6 ülke kadar özellikle Avrupa kaynaklı bölgesel ve uluslararası etkenlerin de oldukça önemli bir yere sahip olması gerçeğidir. Konu denize kıyısı bulunan ülkeleri aşmış, bölgesel ve uluslararası bir sorun hâline gelmiştir. Orta Avrupa’dan doğan ve Karadeniz’e dökülen Tuna nehri, Orta ve Doğu Avrupa endüstrisinin aşırı kirlilikle Karadeniz’e erişmekte ve gerek bitki, gerekse canlı çeşidi açısından zengin bir güzelliğe sahip olan Tuna Deltası’nı tehdit etmektedir. Bu bağlamda Karadeniz, çoğu gözlemciler tarafından bir çevre felaketi olarak karakterize edilmektedir.

Karadeniz’in ana gövdesi %90 oranında oksijensiz bir ortam içermekte olup hemen hemen ölü durumdadır. Kuzey, batı ve güney sahillerindeki sanayi, Tuna Nehri hinterlandındaki sanayi ve Ukrayna’nın Dinyeper Nehri boyunca kurulu sanayi bölgesi, kıyı kirlenmesinin ana nedenlerini oluşturmaktadır. Deniz gövdesinin ölmesi ve kirlilik, ticari değeri olan 21 cins balık türünün kayıp olmasına sebebiyet vermiştir. Eylül 1992’de açılan Main-Tuna kanalı, Tuna-Ren bağlantısını ve bunun sonucu Rotterdam-Köstence arasında kuzey Denizi-Karadeniz bağlantısını kurmuştur. Öte yandan, eski Sovyetler Birliği’nde yapılan su yolu taşımacılığının da Karadeniz’e inmesi olasıdır ve Hazar Havzası’ndaki ülkelerin Karadeniz ve Doğu Akdeniz ülkeleriyle ticaretinde bu su yolu taşımacılığını kullanmaları ve yine Karadeniz’de artması beklenen iç ticari hareket, çevresel stresi şiddetlendirecektir. Beklenen bu gelişme, bir

iç deniz olan Karadeniz'in Ege ve Akdeniz'e tek çıkışı olan Boğazları da olumsuz etkileyecektir (Göknel 1998: 18).

Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan Boğazların durumu Rusya ile Türkiye arasındaki önemli bir sorunu oluştururken diğer taraftan, Karadeniz çevresindeki bütün ana limanların ağır bir şekilde kirletilmiş olması da yeni bir sorun alanı olarak karşımızda durmaktadır. Bu durum, uluslararası kaynaklardan sağlanacak 750 milyon dolarlık bir iyileştirme master planı dahilinde iki ülkeyi birlikte hareket etmeye zorlamaktadır (Land 1999: 230). Gerçekten yıllardır, Türk deniz otoriteleri, büyük petrol tankerlerinin giderek artmasıyla Boğazlar ve İstanbul için ortaya çıkabilecek felakete dikkat çekmeye çalışmaktadırlar (Frantz 2001: A.5). Bu felaket özellikle çevresel anlamda bütün bölge ülkelerini tehdit etmektedir.

Karadeniz'in özellikle enerji kaynaklarının taşınması noktasındaki merkezi konumu, bölgedeki çevre sorunlarının uluslararası niteliğini daha da öne çıkarmaktadır. Karadeniz'i, organik ve sınai atıkların kısmen kıyı ama özellikle nehirler yoluyla yarattığı kirlenme ile tankerle petrol taşımacılığından kaynaklanan kirlilik olmak üzere, başlıca iki önemli kirlilik kaynağı tehdit etmektedir. Özellikle Rusya ve Türkiye'den nehirlerle taşınan endüstriyel ve evsel atıklar, Doğu Karadeniz bölgesinde önemli çevresel sorunlara kaynaklık etmektedir. Bu şekilde deniz ortamına bırakılan ağır metal konsantrasyonları, denizdeki doğal ortam ve midye vb. canlılar aracılığıyla da insanlar için önemli bir tehdit oluşturmaktadır (Çevik vd. 2008: 396-401).

Karadeniz'e akan kanalizasyon miktarı yıllık 571 milyon m³'dür. Ukrayna başta olmak üzere, kıyıların çoğunda plajlar sağlık nedeniyle kapalıdır ve kolera vakaları görülmektedir. Karadeniz'de biyolojik oksijeni tüketen, dolayısıyla hayatı tehdit eden organik ve sınai kirlenmenin büyük bölümü ve bu denize kıyısı olmayan ülkelere nehirler yoluyla gelmektedir. Özellikle azot ve fosfor gibi atıkların yarıdan fazlası, Tuna Nehri'nden yani, Almanya ve Avusturya gibi ülkelere intikal etmektedir. Bu arada Avrupa Birliği'nin Azot yönetmeliği'ne hiçbir ülke uymamaktadır. Kirlilik nedeniyle, balık unu fabrikaları gibi, bir çok sanayi tesisi kapanmaktadır. Novorossisk'te çocukların %80'i kusurlu doğmakta, genç erkeklerin %75'i sağlıksız oldukları için askere alınmamakta, verem, astım ve alerji gibi hastalıklar salgın hâlinindedir (Batmazoğlu 1998: 22). Karadeniz'de ortaya çıkan kirliliğin %90 gibi önemli bir kısmı, Tuna, Dinyeper ve Don gibi Orta Avrupa'dan akan nehirlerden kaynaklanmaktadır (*Europe Environment* 1996). Yine Karadeniz'in kirliliğinin %75'i Avrupa'dan, Tuna nehri üzerinden gelmektedir. Mayne nehrinin Tuna'yla kanal vasıtasıyla birleştirilmesinden sonra Tuna'nın su toplama havzası hemen hemen bütün Avrupa'yı kapsamıştır.

Doğal olarak, Karadeniz, petrol taşımacılığı yapan tankerler tarafından da kirletilmektedir. Lester Brown'ın *Evrenin Durumu* adlı kitabında belirtildiği gibi, Karadeniz'in kirlenmesi neticesinde son 40-50 yıl içinde avlanan balık miktarı 700.000 tondan 100.000 tona düşmüş ve 1995 yılında 30 temel balık türünden geriye sadece beşi kalmıştır. 21. yüzyıl'da Karadeniz'in daha da kirleneceği ve balık miktarının da azalacağı görülmektedir (Nedialkov 2001: 19).

Karadeniz'in jeo-stratejik ve jeo-ekonomik konumu da bu bölgedeki çevre sorunlarının uluslararası boyutunu öne çıkaran önemli bir etkidir. Bu bağlamda kirlenmenin boyutları hızla artmaktadır. Karadeniz ve Azak Denizi'nin, özellikle toprak kaynaklarından ileri gelen kirlenme sonucunda felaket boyutlarında bir ekolojik zarara maruz kaldığını gösteren bilimsel kanıtların sayısı hızla artmaktadır. Bu ekolojik zarar, ötrofikasyona ve patojenik mikroplar ve toksik kimyasal maddeler ile kirlenmeye yol açmıştır. Sonuç olarak, kıyı ülkeleri hemen hemen tamamen tükenmeye yüz tutan değerli su ürünleri kaynaklarından ve çok büyük bir rekreasyon ve turizm potansiyelinden mahrum kalmaktadır. Buna ek olarak, Karadeniz'e akan pek çok nehrin sularının ciddi şekilde azalması Karadeniz'in hidrolojik dengesini de değiştiriyor olabilir. Karadeniz'in geleceği, akaçlama havzasında bulunan 16 ülkenin ekonomik kalkınmasına bağlıdır. Bu ülkelerin yarısının Karadeniz'e kıyısı bulunmaktadır ve bunlar ortak kullanım alanının yönetiminde bir sorumluluğu paylaşmaktadır (Goyet 1995: 25).

Gerek bölgesel gerekse uluslararası niteliğinin artmasına paralel olarak Karadeniz'in kirliliği maliyet ve çözüm tartışmalarını da beraberinde getirmektedir. Sorunun çözümü her ne kadar kıyı ülkeleri açısından yukarıda sözü edilen bir *sorumluluk paylaşımını* gündeme getirirse de konu aslında uluslararasıdır. Yani, Karadeniz sadece kıyısı bulunan ülkeler tarafından kirletilmekle kalmıyor, aynı zamanda tüm Avrupa tarafından kirletiliyor. Öyle ki, bugün için Karadeniz'in suları tüm Avrupa tarafından ve buna ilave olarak sahil ülkeleri tarafından kirletilmektedir (Nedialkov 1995a: 8). Ancak, kirlilik gerek sebep gerekse sonuç açısından öncelikle bu denize kıyısı bulunan ülkeleri ilgilendirmektedir ve bu *de facto* bir durumdur. Zaten bu bağlamdaki çalışmaların ağırlık noktası da bu durumu doğrulamaktadır. Dünyanın en büyük iç denizi olan Karadeniz, kıyı alanlarındaki hızlı nüfus artışı, kalkınma, kentleşme ve endüstrileşmeden kaynaklanan bir kirliliğe maruz kalmaktadır. Kıyı ülkelerinde yaşayan insanların en önemli geçim kaynağı olan bu denizin kurtarılması için başlatılan çalışmalar Akdeniz'den sonra, Gündem 21'in en önemli kararlarından biri olan Bölgesel Çevre Programı uygulamalarının en güzel örneğidir. Bunun yanı sıra Karadeniz'de deniz çevresinin korunması amacıyla bu denize kıyısı olan altı devlet (Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya Federasyonu, Türkiye ve Ukrayna) tarafından Nisan 1992'de Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması sözleşmesi ve ek protokoller imzalanmıştır (Yavuz 1995: 51).

Ancak bölgedeki çevre sorunlarının çözümünden önce kıyı ülkeleri açısından durumu somutlaştırmak gerekir. Karadeniz merkezli olarak kıyı ülkelerinde kaynaklanan hangi çevre sorunları ortaya çıkmaktadır ya da hangi kıyı ülkesi Karadeniz'i ne şekilde kirletmektedir, bunu açık olarak görmekte yarar vardır.

Karadeniz'e kıyısı bulunan altı ülkenin bu bölgede oluşturdukları ortak kirliliğin yanı sıra bu ülkelerin kıyı bölgelerinde de önemli çevre sorunları ortaya çıkmıştır. Bunların başında Türkiye gelmektedir. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye'nin kuzey sahilleri boyunca yaşanan çevre sorunları ulusal ve uluslararası platformlarda gittikçe daha çok tartışılır hâle gelmektedir. Özellikle Tuna-Ren nehir yolları ile Karadeniz alıcı ortamına katılan sanayi atıkları daha da artacak ve ayrıca Don, Dinyeper ve Dinyester gibi büyük nehirler ile de gerek nükleer ve gerekse diğer pollütanlarla Karadeniz'de kirlenmenin boyutu da gün geçtikçe büyüyecektir. Buna karşılık ülkemizde de bu iç denizi tehdit altında tutmakta olan Sakarya, Kızılırmak, Yeşilirmak ve Çoruh (ancak Karadeniz'e ulaşmadan son 24 km'si Türkiye sınırları dışındadır) gibi nehirler de bulunmaktadır. Bu nehirlere, geçtikleri büyük şehirlerden katılan evsel atıklar, sanayi kuruluşlarının deşarjları ve tarım alanlarından ilaçlama ve gübreleme neticesinde suya karışan zehirli materyaller ile artan azot-fosfor miktarları Karadeniz'deniz kirliliğine neden olmaktadır.

Öte yandan, Karadeniz'e sınır oluşturan diğer ülkelerin ve özellikle Bulgaristan, Romanya, Ukrayna ve Rusya Federasyonu'nun Karadeniz'e verdiği aşırı kirlenme yükü, Karadeniz'deki akıntılar vasıtasıyla önce Türkiye'nin kuzey kıyılarına ve sonra İstanbul Boğazı'ndan da Marmara denizi'ne geçmektedir. Ayrıca gündemde olan Bakü petrolünün Karadeniz'den tankerlerle taşınması fikri hem Karadeniz hem de Boğazlar ve Marmara için büyük tehlike arz etmektedir. Zira bölge dışındaki ülkeler tarafından Karadeniz'in bir çöplük olarak algılanması sonucu denize atılan ve özellikle Sinop sahillerine vuran zehirli atık varilleri hâla hatırlardadır. Karadeniz Çevre Koruma Programı sözcüsü Radu Minhea'nın dediği gibi, Karadeniz giderek ölmektedir. Hatta insanlar onu ölü kabul etmektedir ve bugünlerde deniz şaşırtıcı şekilde endüstriyel atıklarla dolmaktadır (Land 2001: 144).

Deniz odaklı yerleşme (SLR) ve kentsel nüfus artışı, Türkiye başta olmak üzere Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkelerin kentleşme trendlerinin en önemli yanını oluşturmaktadır. Varna, Constanza, Sevastapol ve Tuapse gibi kentler başta olmak üzere, özellikle Gürcistan ve Türkiye'nin kıyısız kentleşmesi, potansiyel sorun alanlarına işaret etmektedir (Karaca ve Nicholls 2008: 288-298). Sanayileşmenin yanında çevre sorunlarının diğer önemli temel nedeni olarak bu kentleşme niteliği, bölgenin karşı karşıya kaldığı ve kalabileceği sorunların anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

Türkiye açısından konuya bakacak olursak, Karadeniz'in Türkiye sınırları içinde kalan bölümü son 20-30 yılda yoğun bir yerleşime sahne olmuştur. Karadeniz kıyıları boyunca oluşan yerleşim birimleri zaten sınırlı bir alanda kalan dar kıyı düzlüklerini işgal etmektedir. Sanayinin görece olarak az çalıştığı Karadeniz kıyı kesiminde deniz kirliliğinde evsel ve tarımsal kökenli kirlenme kaynaklarının etkisi daha yoğun olmaktadır. Karadeniz'e inen akarsuların iki kenarındaki yamaçlara ve denize birleştiği yerdeki düzlüklerde gözlenen kırsal ve kentsel yerleşim birimleri ve serpili hâldeki sanayi kuruluşları öncelikle akarsuları kirlenmektedir. Akarsuların yukarı ve orta çığırını işgal eden kırsal yerleşimler ve tarımsal faaliyetler sonucu yoğun bir toprak erozyonu gözlenmektedir. Plansız olarak yapılan yol yarmaları erozyonu hızlandırmanın yanı sıra yamaçların kaymasına neden olabilmektedir. Karadeniz kıyı ekosistemlerinin kara kesiminde hızlı bir orman azalması görülmektedir. Deniz kesiminde endüstriyel ve evsel kökenli kirlenmenin yanı sıra açık denizden gelen petrol atıkları ve sınırlı sularından kaynaklanan kirlenmenin izleri de görülmektedir (Ayberg 1995: 41). Kuzeydoğu Karadeniz'in en önemli kentlerinden biri olan Trabzon'dan Karadeniz'e bırakılan yüksek organik karbon ve düşük nitrojen içerikli katı atıklar, bölgedeki kara kökenli kirlenmenin örneklerinden birini oluşturmaktadır (Berkun ve Aras 2007: 778-789).

Karadeniz'de ortaya çıkan kirliliğin oluşmasında denize kıyısı bulunan ülkelerin ağırlıklı bir yeri bulunmaktadır ve bu bağlamda kara kökenli kirlenmelerin önemi yadsınmaz. Karadeniz'e taşınan karasal kaynaklı kirlenmelerin %75'inin Tuna nehrinden, %20'sinin BDT ülkeleri nehirlerinden, kalan %5'i de Türkiye ve Bulgaristan nehirlerinden kaynaklanmaktadır. Karasal kaynaklı kirlenmelerin dünyanın en büyük anoksik iç denizinin kirliliğine katkısının kantitatif olarak bilinmesi bölgede kirlilik kontrol stratejileri geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Tüfekçi 1995: 65).

Karadeniz'in karasal kökenli olarak kirlenmesinde Gürcistan'ın dikkat çekici bir yeri bulunmaktadır. Eski Sovyetler birliği ülkeleri içinde çevre kirliliği yönünden üçüncü sırayı alan Gürcistan Cumhuriyeti, çok zor durumdadır. Aşırı antropojen kirlenme ve ekosistemlerin aşırı bozulması bugün de görülmektedir (Lordkipanidze 1995: 85). Bu grup ülkeler arasında endüstriyel, tarımsal ve evsel atıklarla kirlenme neticesinde ekolojik bakımdan zarar görmüştük ve bozulmuşluk açısından Gürcistan en kötü örneklerden biridir. Gürcistan büyük miktarlarda atılmamış evsel ve endüstriyel atıkları nehirlerle ve koylardan Karadeniz'e dökmektedir. Rafinaj ürünü atıklar ve petrol depolama tesislerinden gelen petrol atıkları doğrudan Batum'dan denize dökülmektedir. Bu atıkların denize döküldüğü kıyılardaki kum ve deniz çökelti büyük ölçüde ağır petrol bileşenlerinden oluşmaktadır (Gürcistan Çevre Durum Raporu 1994: 57). Kubitskali nehri, Batum'daki petrol rafinerilerinin ortaya çıkardığı

atık ve artıkları Karadeniz'e taşıyarak, bu kirliliğin ortaya çıkmasında büyük rol oynamaktadır (Dassenakis vd. 2006: 378-393).

Yine bugün Gürcistan'da ekolojik dengeler tehlike içindedir. Çeşitli türdeki endüstriyel ve radyoaktif atıkların sebep olduğu kirlenmeler, tarım alanlarının kimyasal maddeler kullanılmak suretiyle aşırı biçimde işlenmesi, kanun dışı balıkçılık, dev barajların ve hidroelektrik santrallerinin inşası, söz konusu ülkelerin kıyı sularında hüküm süren felaketler niteliğindeki bu duruma sebep olmuştur. Bunun sonucunda sahil hattının mekanik yıkımı ve sahil sularında ve özellikle nehir deltalarında hidrokimyasal ve hidrolojik sistemlerin yok olması ve deniz tabanında oksijen dışı tabakalar oluşmuştur. Bu arada Karadeniz'in kendisine has özellikleri ve Karadeniz'in ekosistemi üzerinde olumsuz etkisi olan derinlerdeki hidrojen sülfürün yoğunluğu da yukarıda sıralanan nedenler arasına katılmalıdır (*Poseidon Denizcilik Derneği Raporu* 1995: 88). Bu anlamda Karadeniz felaketle yüz yüzedir. Hemen hemen Karadeniz sahilindeki hiçbir kentin atık su arıtma tesisi yoktur, olanlar da tam olarak çalışmamaktadır. Sonuçta organik madde kirliliği artmaktadır. Çernobil kazası nedeniyle ortaya çıkan radyoaktif kirlilik de bu durumu olumsuz yönde etkilemiştir.

Karadeniz'de ortaya çıkan kirlilik ve çevre sorunlarında, özellikle Tuna Nehri aracılığıyla Doğu Avrupa ülkelerinden bırakılan atık ve artıkların önemli bir yeri bulunmaktadır. Avusturya, Bulgaristan, Macaristan ve Romanya, özellikle tarımsal kökenli kirleticileri Tuna Nehrine bırakarak Karadeniz'i kirletmektedir (Fröschl 2008: 96-105). Her yıl 800 bin km²'lik havzaı yani Kıta Avrupası'nın üçte birini geçip gelen Tuna Nehri'nden aşağı yukarı 350 km³'lük nehir suyu Karadeniz'e dökülmektedir. Karadeniz çanağının kuzeybatısı olumsuz insan etkinliklerinin en yoğun yaşandığı yerdir. Karadeniz havzasında yaşayan toplam 171 milyon insanın 81 milyonu Tuna nehri çanağında yaşıyor. Tuna, dünyadaki en önemli uluslararası nehir yataklarından biridir. Bu nedenledir ki Tuna üzerinde ortaya çıkacak tüm olumlu ya da kirlenme gibi olumsuz gelişmeler uluslararası nitelikli işbirliği programlarını gerekli kılmaktadır (Budak 2003: 1).

Karadeniz'de ortaya çıkan çevre sorunları açısından önemli bir unsur da Bulgaristan'dır. Teknik ilerleme, Bulgaristan'daki ekolojik dengenin önemli ölçüde bozulmasına yol açmıştır. Doğal kaynaklar irrasyonel biçimde kullanılmaktadır. Bu ülkedeki sular, sanayi, enerji, ulaşım ve tarım sektörleri tarafından kirletilmektedir. En çok kirliliğin görüldüğü bölge Tuna nehri dolayısıyla Karadeniz sularıdır. Avrupa'dan gelen yaklaşık 1 milyon 200 bin biyojenik elementler Tuna nehri tarafından Karadeniz'e aktılmaktadır. Tuna'nın havzası, Avrupa topraklarının yaklaşık üçte ikisini kapsamaktadır. Denize aktılan biyojenik maddeler ötrofikasyona ve florasansa yol açmaktadır. Bu olgu sonucunda Karadeniz suları kıyılarda denize girenlerin sağlığı

için tehlikeli hâle gelmekte ve faunanın kitle hâlinde ortadan kalkmasına yol açmaktadır. Karadeniz'deki balıkların neslinin hemen hemen tükendiği bilinmektedir. Kuzey ve kuzey batı bölgelerde Karadeniz, 34 büyük ve küçük nehrin karışmasıyla da kirlenmektedir (Nedialkov 1995b: 39).

Diğer kıyı ülkeleri gibi Bulgaristan'ın da önemli bir etken olduğu Karadeniz'in kirliliği birikimli bir nitelikte ve çok boyutlu olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle, endüstriyel atıklar, deniz taşımacılığı, kimyasal tarım faaliyetleri, kentleşme ve turizm kaynaklı atıklar, suyun niteliğini bozarak denizi kirletmektedir. Büyük ve uzun nehirlerde taşımacılık yapan pek çok gemi ve bu nehirler boyunca yerleşmiş birimlerden kaynaklanan atık ve artıklar, Karadeniz'in çevresel değerlerini hızla bozmaktadır (Bondar 1996: 33).

Özellikle Tuna havzası boyutunda Karadeniz'de çevre kirliliğine neden olan önemli aktörlerden biri de Romanya'dır. Karadeniz'in hidrografik havzasının toplam yüzölçümünde Tuna'nın hidrografik havzası, yaklaşık %34'lük yer işgal etmektedir. Tuna'nın hidrografik alanında 8 milyonu aşkın bir nüfus yaşamaktadır. Bu havzada çevre üzerinde önemli etki yaratan sanayi, enerji, tarım, turizm, kentleşme ve ulaştırma alanlarında karmaşık sosyal ve ekonomik faaliyetler geliştirilmekte, bu etkiler Tuna'nın Karadeniz'e döküldüğü alanda yer alan bir ülke olan Romanya tarafından bütün boyutlarıyla hissedilmektedir. Tuna havzasında meydana gelen hızlı kentleşme ve nüfus artışı, Tuna'nın nehir yatağına atılan atık suların miktarında önemli bir artışa yol açmıştır. Romanya kıyısı boyunca dört deniz limanı (Sulina, Midia, Constanta ve Mangalia) ile güneyde Midia Burnu ile Bulgar sınırı arasında bir dizi kaplıca tesisi inşa edilmiştir. Yine Karadeniz'in kıta sahanlığında kendi kıyısı önünde Romanya, 1976'dan itibaren petrol arama ve çıkarma faaliyetlerine girişmiştir. Karadeniz ve deniz Tuna'sındaki Romen deniz limanlarına çeşitli tiplerde binlerce gemi yanaşmakta ve yıllık deniz trafiği milyonlarca tona ulaşmaktadır (Bondar ve Ciobota 1995: 157-164).

Karadeniz'in çevresel kirliliğinde, konunun uluslararası ve bölgesel niteliği oldukça önemli hâle gelmiştir. Yukarıda sözü edilen ülkelerin yanı sıra, bir kıyı ülkesi olarak Ukrayna ve Rusya Federasyonu da bu kirlilikte oldukça önemli iki aktördür. Karadeniz ve kıyı kesimi dünyada en yoğun yerleşime sahne olan yerler arasında bulunmaktadır. Karadeniz'in su toplama havzası 14 ülkeyi ve bu arada Ukrayna'nın 24, Rusya Federasyonu'nun 12 ve Belarus'un 4 bölgesini kapsamaktadır. Bu şekilde, Avrupa nüfusunun önemli bir bölümü Karadeniz Havzası'nda yoğunlaşmış olup, buralarda sanayi ve tarım beraberce gelişmiştir. Bu da, Karadeniz Havzası'nın sulak bölgelerine ve Karadeniz'in kendisine düşen benzersiz antropojen yükü belirlemektedir (Gritsenko vd. 2001: 75).

Karadeniz'de ortaya çıkan kirliliğin boyutları ve son tahlilde karşı karşıya kalınan çevre sorunları, özellikle bölge ülkelerinin yönetimleri ve toplumlarını bu konuda ne yapılabilir sorusunu ve cevabını aramaya yöneltmiştir. İşte bu sorunun cevabı olabilecek faaliyetleri ve bu bağlamdaki çabaları bundan sonraki bölümde ele alacağız.

Karadeniz'de Çevre Sorunlarının Çözümüne Yönelik Faaliyetler

Günümüzde, çevre sorunları sınır tanımamaktadır. Bugün çevre sorunlarının boyutlarının giderek artması ve sınır aşırı bir tehdit durumuna gelmesi sonucu, çevre alanında uluslararası işbirliği önem kazanmaya başlamıştır. Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan insanlar için de bu, güncel bir konudur. Karadeniz ve korunmasına ilişkin ortak sorunlar bölge insanlarını birbirine bağlamaktadır. Özellikle petrol ve petrol ürünleri başta olmak üzere, Karadeniz'in değişik yükleri taşımada yoğun bir şekilde kullanılması, gelişigüzel balık avlanması, atık ve kanalizasyon suları, Karadeniz'in ekolojisine olumsuz etkide bulunan unsurlardan sadece birkaçıdır. Gerek altı Karadeniz ülkesinin her birinin özel koşullarından ve gerekse çevre sorunlarının, özellikle sınır tanımaz niteliğiyle uluslararası bir aktör hâline gelmesi başta olmak üzere, kendine özgü nitelikleri, konuyla ilgili teorik ve pratik bazı sorunları güçlendirmektedir. Karadeniz'in, dünya okyanuslarından izole olmuş kapalı bir deniz olması da konuyla ilgili bir sınırlılık olarak, bölgedeki çevre sorunlarını olumsuz olarak etkilemektedir (Doussis 2006: 355-369).

Yukarıda devasa boyutları ile ele alınan Karadeniz'de ortaya çıkan çevre sorunları ile ilgili iyimser olmamızı sağlayacak bazı gelişmeler de bulunmaktadır. Gerek var olan kirliliğin ortadan kaldırılması gerekse bu bağlamda ortaya çıkabilecek sorunların önlenmesine yönelik bu faaliyetler bölge yönetimlerinin ve toplumlarının işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede bölgesel ve uluslararası düzeyde ortaya konan ekonomik, sosyal ve hukuki işbirliği çabaları oldukça önemlidir. Bu çabalar, bölge ülkelerinin merkezi ve yerel yönetimlerinden üniversitelere, bölgesel ve uluslararası örgütlerden gönüllü kuruluşlara (NGO) kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.

Öncelikle bugün çevrenin korunması ve doğal kaynakların rasyonel kullanımı konusu, global bir sorun hâline gelmiştir. Bu çerçevede, çeşitli alanlarda faaliyet gösteren uluslararası kuruluşlar da çevreyi, öncelikleri arasına almışlardır. BM, AB, OECD ve Avrupa Konseyi gibi kuruluşlar gerek çevre alanındaki faaliyetlerini yoğunlaştırarak, gerekse üye ülkelerini bu faaliyetlere katılmaya teşvik ederek, çevre konusunda küresel bir sistem oluşturma yolunda çalışmalarını sürdürmektedir (Arslan ve Ökmen 2006: 1040-1049). Doğal olarak bu sorun devletlerin ayrı ayrı çabalarıyla çözümlenemez. Çevre koruma alanındaki milli etkinlikler evrensel ve bölgesel düzeylerde geniş bir uluslararası işbirliğiyle bütünleştirilmelidir. Uluslararası hukuk, böylesi bir işbirliğinin oluşturulmasında,

geliştirilmesinde ve devletlerin çevre koruma faaliyetlerinin düzenlenmesinde öncü bir rol oynamak zorundadır. Çevrenin uluslararası hukuki korunmasının gerçekleştirilmesinde uluslararası sözleşmelerin yanı sıra uluslararası gelenekler de önemlidir. Bu süreçte uluslararası kuruluşların ve ilk sırada da Birleşmiş Milletlerin ve ihtisaslaşmış kurumlarının kararları önemli rol oynamaktadır (Mechkarov 1998: 61). Bu konuda, 1972 Stockholm Çevre Konferansı ve 1992 yılında düzenlenen Rio konferansının iyi birer hukuki çerçeve niteliği taşıdığı söylenebilir. Uluslararası anlaşmalar, çevre koruma konusunda bölgesel işbirliğini geliştiren önemli bir vasıta. Bölgesel veya alt-bölgesel mevzuat, bazı uluslararası anlaşmaların, bazı bölgelerdeki coğrafi ve doğal özelliklere uyularak uygulanmasını sağlamayı amaçlar.

Global oyuncuların rol aldığı ve kaybedenlerin-kazananların hep bulunduğu oyun teorilerinin en somut hayata geçtiği yerlerden birisi de Karadeniz bölgesidir. Bölgenin jeo-stratejik ve jeo-politik konumu bunu öne çıkarırken, bölge ülkelerinin özellikle çevre sorunları konusunda işbirliği yapma zorunluluğunu anlamaları ve bu çerçevede sürdürülebilir kalkınma anlayışını benimsemeleri oldukça önemlidir. Son dönemde bölgedeki işbirliği çabaları, özellikle sürdürülebilir kalkınma anlayışı çerçevesinde, oyun teorilerindeki klasik *ben kazandım, sen kaybettin* yaklaşımının ötesinde, *biz kazandık* fırsatını verecek gibi görünmektedir (Surkov 2007: 26-37).

Bu çerçevede Karadeniz özelinde çevre kirliliği ile ilgili oldukça önemli ve umut verici hukuki adımlar da atılmıştır. Çevre sorunlarının global vasfı, aralarında Karadeniz'in Korunmasına İlişkin Bükreş Konvansiyonu (1992), Karadeniz Ülkeleri Çevre Bakanları Odessa Deklarasyonu (1993) ve bölgesel çevre programları da dahil olmak üzere bir dizi uluslararası belgenin imzalanmasını gerektirmiştir.

Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın desteğiyle hazırlanan *Karadeniz'in Kirlilikten Korunması Sözleşmesi*, 1992 yılında Bükreş'te imzalanmıştır. Sözleşme, ek protokolleriyle birlikte 21 ay içinde bütün bölge ülkeleri tarafından onaylanmış ve 1994 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşme, Karadeniz havzasında uluslararası doğayı koruma faaliyetinin temel önceliklerini ve doğrultularını belirlemektedir. Benzeri sözleşmeler, Barselona (1976) ve Helsinki (1974) sözleşmeleri, Akdeniz ve Baltık Denizi'nde deniz ortamının korunması ve doğal kaynakların kullanılması alanında uluslararası işbirliğinin strateji ve politikasını belirlemektedir.

Bu sözleşmelerden farklı olarak, Bükreş Sözleşmesi'nin hükümlerinin uygulanması daha en başında ciddi zorluklarla karşılaştı. Bu zorluklar, eski Sosyalist cumhuriyetlerin içinde buldukları ekonomik sıkıntılardan kaynaklanıyordu. Üretimdeki ani düşüş, bütçe oluşturulmasında sıkıntılar yarattı. Bu da genel olarak, çevre koruma programlarının ve bilhassa Karadeniz havzasındaki programların finansmanını imkansız hâle getirdi. Taraflar, sözleşmeyi

imzalamak suretiyle üstlendikleri yükümlülükleri yerine getirebilmek için gerekli mekanizmaları bugüne kadar oluşturamadı.

Karadeniz ülkelerinin Karadeniz kaynaklarının korunması ve kullanılmasına yönelik genel politikaları, Odessa Deklarasyonu'nda ifadesini bulmuştur. Bu belge, 7 Nisan 1993 tarihinde, Odessa kentinde Bulgaristan, Gürcistan, Rusya, Romanya, Türkiye ve Ukrayna çevre bakanları tarafından imzalanmıştır. Bu deklarasyon Karadeniz'in çevresinin korunması amacıyla toplumun bütün kesimlerinin çabalarını birleştirmeye yönelik eylemleri zamanlamalarıyla birlikte gerekçeli olarak düzenlemektedir. Aslında bu deklarasyon, Bükreş Sözleşmesi'nde ifade edilen fikirleri geliştirmekte ve daha somut hâle getirmektedir. Bilhassa bu konu temelinde GEF (Global Environmental Facility)'in himayesinde 1993-1996 yılları için sözleşme koşullarını yerine getirmede Karadeniz ülkeleri hükümetlerine yardıma yönelik olarak Karadeniz'in Durumunun Yönetimi ve Korunması Programı'nın (Karadeniz Çevre Programı-KÇP) temeli atıldı. Aslında KÇP, Bükreş Sözleşmesinin hükümlerinin yerine getirilmesi için etkin bir mekanizma oluşturma konusunda kurumsal bir temel oldu (Kuznyetsov vd., 2000: 93, 94). Romanya, her yıl topraklarının önemli bir bölümü Danube Nehriyle Karadeniz'e akan bir ülke olarak GEF'i kabul etmiş ve önce kentler düzeyinde ardından da ülke düzeyinde çevre dostu bir tarım uygulaması bağlamında hayata geçirmiştir (World Bank 2001). Azak-Karadeniz kıyı ekolojik koridorundaki biyolojik çeşitliliğin korunmasına yönelik GEF (Global Environment Facility) projesi, bir koruma programı çerçevesinde Ukrayna tarafından da benimsenmiş ve yerel topluluklar, NGO'lar ve yönetimler bazında katılım sağlanmıştır (World Bank 2002).

Burada sözü edilen deklarasyon, kabul edilen sonuç belgesi ve protokollerin uygulamaya geçirilmesi yönünde bir Karadeniz Eylem Planı'nın ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Deklarasyon, hazırlanacak eylem planının çerçevesini çizmekte ve üç yıl sonunda hazırlanacak kapsamlı bir durum değerlendirme raporunun Bakanlar Kurulu düzeyinde ele alınmasını öngörmektedir. Buna paralel olarak, yukarıda belirtilen amaçlar için kıyı ülkeleri, kara kökenli kirleticilerden emisyon standartlarına, az atıklı ve atıksız teknolojilerin kullanılmasından radyoaktif maddelerin boşaltılmasına kadar birçok konuda ortak hareket etmeyi benimsemişlerdir. Sözleşme ve eki protokollerin etkin bir biçimde uygulanabilmesinin temel önkoşulları, Karadeniz'de çevrenin durumunun belirlenmesi, çevre yönetimi için etkili, denenmiş ve bölgede uygulanabilir bir yöntem geliştirilmesi, teknik ve kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi, modern teknolojik imkanların Karadeniz ülkelerinin hizmetine sunulabilmesi, çevre kirliliğini önlemek ve çevre bozulmasını durdurmak için yatırım ihtiyaçlarının belirlenmesi, bu yatırımların gerçekleştirilmesi için kaynak yaratılması ve bölge dışındaki mali kaynakların Karadeniz bölgesine kanallandırılmasıdır.

Yukarıda belirtilen konularda Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında işbirliğinin güçlendirilmesi; ulusal, bölgesel ve de uluslararası düzeyde yürütülen çalışmaların birbirlerini tamamlayıcı bir niteliğe kavuşturulması amacıyla gerekli koordinasyonun sağlanması; Karadeniz'de kıyısı olan ülkelerin uluslararası uzman kuruluşların bugüne kadar yürütülen çalışmalarla elde ettikleri bilgi birikimi ve deneyimlerden istifade etmelerinin sağlanması için bölgesel bir çevre projesi başlatılması yönündeki Türk önerisi gerek kıyıdaş ülkelerden, gerek uluslararası kuruluşlardan büyük destek görmüştür (Yavuz 1995: 54). Söz konusu proje 30 Haziran 1993 tarihinde ilgili taraflarca Varna'da imzalanmış ve faaliyetler İstanbul'da kurulan Proje Koordinasyon Birimi tarafından yürütülmektedir.

Bükreş Sözleşmesi ve Odessa Bildirgesi aracılığıyla somutlaşan Karadeniz Çevre Programı, elle tutulur bir bölgesel işbirliğinin temelini atmış olmakla birlikte, Karadeniz'in kirlilik sorunlarına çözüm bulmak yalnızca bilim adamlarının görevi değildir. Çevrenin bozulması da sadece doğal ve fiziksel bir olgu değildir. Bu, politik ve ekonomik sistemin doğası ve kapsamının anlaşılması, sosyal, ekonomik ve bilimsel analizlerin ve sosyo-ekonomik çalışmalardan alınan verileri kullanan çok sektörlü kurullar ile yenilikçi yönetim uygulamalarının oluşturulmasına bağlıdır.

Kıyı kesimi entegre yönetim yöntemlerinin oluşturulması, açık bir şekilde, diğer kuruluşların katkısını da gerektirir ve sektörler arası işbirliğine karşı giderek artan bir şekilde duyulan ihtiyacı örnekler. Karadeniz Eylem Planı'nı hazırlayıp geliştirirken, Karadeniz Çevre Programı, farklı çalışma ekiplerinin faaliyetlerinin entegrasyonunu teşvik etmekte ve sektörler arası kurulların oluşturulmasını desteklemektedir. Karadeniz Çevre Programı, kamunun duyarlılığının artırılması ve harekete geçirilmesi, etki yönlendirmeli faaliyetler ve yerel ve ulusal çıkarlara önem verilmesi bağlamında hükümet dışı örgütlerin etkin yapısını tanımakta ve Karadeniz'in ekosisteminin bozulması hakkında etkili araştırmalar bulunan ilgili örgütlerin programlarının hayata geçirilmesine katılımı teşvik etmeyi hedeflemektedir (Goyet 1995: 27, 28).

Gerçekten, genel olarak çevre sorunlarında olduğu gibi Karadeniz'in kirlenmesi de çok yönlü, çok aktörlü bir durumu içermektedir. Konunun ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve idari yönlerinin bulunması ve yerel, bölgesel ve uluslararası çok aktörlü niteliği sorunu daha da karmaşıktır. Bu karmaşıklığın ötesinde açık olan bir durum vardır ki, o da sorunun ancak bütün bu aktörlerin katkıları ile çözülebileceği gerçeğidir. Konu yalnızca Karadeniz'de kıyısı bulunan ülkelerle ilgili değildir, bütün bölge ülkeleri ve Avrupa bu kümülatif nitelikli sorunu herhangi bir şekilde tarafıdır. Bu bağlamda ülke yönetimleri ve bölgesel ya da uluslararası kuruluşlar önemli bir sorumlulukla karşı karşıyadır.

Bölge Ülkelerinin Çevre Konusundaki İşbirliği Çabaları Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİB) ve Faaliyetleri

Soğuk savaş sona ererken Karadeniz, sadece çevre sorunları bakımından değil, fakat daha geniş bir çerçevede, ekonomik ve ticarî iş birliğini öngören bir başka bölgesel rejim oluşturma sürecinin de konusunu oluşturuyordu. Türkiye'nin önderliğinde başlatılan bu çabalar, 25 Haziran 1992 tarihinde İstanbul'da Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) kurulmasına ilişkin belgenin imzalanmasıyla sonuçlandı. 5 Haziran 1998 tarihinde Yalta'da yapılan zirve toplantısında ise, KEİB'e taraf devletlerin, KEİB Örgütü Kurucu Antlaşması'nı kabul etmeleri sonucunda, KEİB uluslararası hukuk kişiliğine sahip, bölgesel bir ekonomik örgüt kimliğine kavuşmuş oldu. Böylece, siyasî ve ekonomik bir teşebbüs olarak başlayan KEİB projesi, uluslararası bir örgütün kurulması ile sonuçlanmıştır (Güneş 2001: 311-337).

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi, Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin yanında Ermenistan, Azerbaycan, Moldova, Yunanistan ve Arnavutluk'un da taraf olduğu bir proje idi. Bu proje içinde ekonomik, ticarî ve kültürel iş birliği yanında çevreyi koruma da ayrı bir bölümde düzenlenmişti. Buna göre KEİB'e taraf olan devletler, Karadeniz çevresinin korunması ve iyileştirilmesi ile bu denizin biyolojik potansiyelinin muhafazası, geliştirilmesi ve işletilmesi amacıyla gerekli önlemleri ortaklaşa almak ve ortak projeler geliştirilmesini teşvik etmek hususunda mutabık kalarak, bu konudaki işleri yürütmek üzere özel bir çalışma grubu oluşturmuşlardır. Çalışma grubu, KEİB'e taraf olan devletlerin ve gözlemci statüsündeki çeşitli kuruluşların katılımıyla 9 ile 3-4 Kasım 1993'te Varna'da, 25-27 Eylül 1994'te Tiflis'te, 21-22 Mart 1995'te Atina'da, 8-9 Ekim 1996'da Gelencik'te (Rusya) çeşitli toplantılar düzenlemiştir. Bu toplantılarda Karadeniz'in sorunları ve bu sorunların çözüm yolları konusunda, KEİB'e taraf olan devletlerin, bu konuda görevli diğer kuruluşların malî ve teknik desteğini de alarak iş birliği yapmaları, çeşitli projeler oluşturarak uygulamaya geçirmeleri konusunda ilkeler saptanmış, kararlar alınmış, bildirgeler kabul edilmiş, ancak tüm bunlara rağmen, Karadeniz çevresinin iyileştirilmesi yönünde, KEİB çerçevesinde pek bir ilerleme kaydedilememiştir. KEİB oluşturma yönündeki kurumsal gelişmelerle, Bükreş Sözleşmesi ile çerçevesi çizilen Karadeniz Çevre Programı'nın (KÇP) oluşturulması aynı döneme denk gelmekle beraber, etkin bir çevre rejimi oluşturmak bakımından KEİB projesinde yer verilen önlemlerin, yalnızca çevre konusuna hasredilmiş KÇP'inde yer alan uygulamalara göre gölgede kaldığı ileri sürülebilir (Güneş 2001: 311-337).

Çevre sorunlarının önemli bir yanını oluşturan ekonomik boyut bağlamında kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİB), yine de bölgenin karşı karşıya bulunduğu çevresel sorunlar açısından büyük önem taşımaktadır. Özel-

likle çevre sorunlarının bölgesel ve küresel politikalarla iç içe niteliği ve konunun ekonomik boyutu göz önünde bulundurulduğunda bu Teşkilat'ın Karadeniz bölgesindeki çevre sorunları ve işbirliğini içeren politikalar konusunda önemli katkılar sağlayacağı düşünülebilir. Karadeniz'in hinterlandında yer alan Avrasya, Orta Doğu, Kafkaslar vb. jeo-stratejik bölgelerle Avrupa arasında stratejik bir enerji koridoru olması yönündeki gelişmeler bağlamında, KEİB'nin bölgede sürdürülebilir kalkınma kavramına vurgu yapması oldukça önemlidir (Japaridze 2007: 113-125). Çevreyle barışık bir kalkınma anlamında sürdürülebilir kalkınma anlayışının KEİB özelinde öne çıkarılması, çok önemli çevresel sorunlarla karşı karşıya bulunan Karadeniz bölgesi açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle, çevre sorunları gibi bölgesel ve küresel işbirliği yapılması olmazsa olmaz (sine qua non) bir konuda, bölgesel bir işbirliği örgütü olarak KEİB'nin yaklaşımı olumludur.

KEİB'nin sürdürülebilir kalkınma odaklı bu yaklaşımı işbirliği çerçevesinde yapılan toplantılarda ve bu bağlamda yayınlanan bildirgelerde de vurgulanmaktadır. Örneğin KEİB Parlamenterler Asamblesi 81/2005 sayılı Tavsiye Kararı'nda konu şu şekilde ele alınmaktadır;

Bölgesel ve küresel çevre sorunlarının, KEİB üye devletlerinin sürdürülebilir kalkınma olanaklarını gitgide artan oranda etkileyerek, hükümetler, parlamentolar, yerel yönetim, iş, bilim ve teknoloji çevreleri, sivil toplum örgütleri ve genel halk arasında acil koordinasyon gerektiren bir konu hâline gelmiş bulunmaktadır.

Karadeniz'de yaşamı koruma ve muhafaza etme alanında uluslararası kuruluşlarla bütünleşmiş işbirliği ve etkileşime özellikle önem veren Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması (Bükreş) Sözleşmesi'ne, 7 Nisan 1993 Tarihi'nde kabul edilen Karadeniz'i Koruma Odessa Bakanlar Deklarasyonu'na ve 30-31 Ekim 1996 tarihlerinde İstanbul'da kabul edilen Karadeniz'in Rehabilitasyonu ve Korunması Stratejik Eylem Planı'na olan bağlılık, KEİB'nin temel çevresel politikaları arasındadır. Yine KEİB, Karadeniz Çevre Sağlığı" konulu 5/1994'nolu Rapor ve Tavsiye Kararı'nı, *Karadeniz Çevre Sağlığı: Yeni Sorunlar* konulu 49/2001'nolu Rapor ve Tavsiye Kararı'nı ve Karadeniz'de Çevrenin korunması konulu İlk Parlamentolar Arası Konferansın Sonuç Deklarasyonu'nu (İstanbul 1996) bu bağlamda önemli adımlar olarak görmektedir. Bunun da ötesinde, Karadeniz'deki eko-sistemin korunmasıyla ilgili sorunları izleme ve değerlendirme konusundaki her türlü bireysel ve ortak çabaya çok önem vermektedir.

KEİB'nin *Gelecek için Ekonomik Gündemi*'nin uygulanması sürecinde ve Karadeniz Çevre Programı kapsamında, KEİB çerçevesindeki Çevre Koruma Çalışma Grubu tarafından gerçekleştirilen etkinlikleri takdirle karşılamaktadır. Yine, Çevresel koruma ve sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin, 1992 Rio Deklarasyonu'nu ve Gündem 21'i de kapsayan çok taraflı küresel anlaşmalarla-

rın belirlediği taahhütlere ve hedeflere uygun olarak saptanması ve aynı zamanda acil, güncel çevre sorunlarına çözüm getirmesi gerektiğine inanmaktadır. Ayrıca KEİB, Kyoto Protokolü'nün, 16 Şubat 2005 tarihinde, B.M. İklim Değişikliği Çerçeve Anlaşması kapsamında yürürlüğe girmesini, küresel iklim değişikliği sorununu çözmeye yolunda önemli bir adım olarak algılayarak, memnuniyetle karşılamaktadır. Yine bu çerçevede, ekonomik faktörlerin, KEİB üye devletlerinde çevrenin korunmasıyla ilgili sorunların çözümünü kolaylaştırması gerektirdiğini kabul etmektedir

Bu nedenle, Parlamenter Asamble, KEİB üye devletlerinin parlamentolarına ve hükümetlerine aşağıdaki tavsiyelerde bulunmaktadır :

Biyolojik Çeşitlilik Anlaşması ve B.M. İklim Değişikliği Çerçeve Anlaşması bağlamında, Kyoto Protokolü'nün hükümlerinin uygulanmasıyla, Rio Deklarasyonu tarafından saptanan prensiplerin daha kapsamlı şekilde uygulanması için gereken etkin *tedbirleri almak* ve temel prensipleri A.B. mevzuatında saptanmış olan, uzman çevre kurumlarının oluşturulmasına *destek vermek* ;

Bölgedeki petrol ve gaz projelerinin güvenli şekilde gerçekleşmesini sağlayacak çalışmaları *düzenlemek*, bölgedeki tüm nükleer tesislerin güvenli bir şekilde çalışmasını amaçlayan tedbirlerin alınmasını *sağlamak* ve yeni ekolojik teknolojilerin kullanılmasına ve bu alanda bilgi ve deneyim alışverişi yapılmasına *destek vermek*;

Bilimsel araştırma programlarını ve çalışmalarını geliştirerek, güvenilir entegre gözlem ve izleme sistemlerinin ve çevre koruma alanında kolaylıkla erişilebilen veri tabanlarının oluşturulmasına *yardımcı olmak*; (www.tbmm.gov.tr/ul_kom/keipa/komisyonlar/ec/GA25_EC24_REC81_05_tr.htm, 26.12.2008).

Çevre Koruma Faaliyetleri, İşbirliği Çabaları ve Gönüllü Kuruluşlar

Dünyadaki pek çok sorunun çözümünde, devletlerin ve uluslararası kuruluşların çabalarının yeterli olmadığı görülmüş ve bu alanlarda, devletin dışında, vatandaşlar tarafından kurulup gönüllülük esasına göre çalışan örgütlerin çok önemli roller oynayabilecekleri anlaşılmıştır. Bu rollerin en başında ulusal ve uluslararası arenalarda, yöneticilerin ve resmi karar merciindekilerin çeşitli nedenlerle dikkate almadıkları ya da alamadıkları, gelişmeyle doğrudan bağlantılı bazı konuların, toplumların ve bu kişilerin dikkatine sunulması işlevi gelmektedir.

Gönüllü kuruluşlar bugün, özellikle uzun bir demokrasi geleneği olan ülkelerde kamu sektörü ve özel sektörden sonra *üçüncü sektör* olarak adlandırılmaktadır. Çevre konusunda mücadele eden, çalışma yapan çok çeşitli gruplar, gönüllü kuruluşlar bulunmaktadır. Bunlar, yerel düzeyde mücadele eden gruplardan, ülke ölçeğinde ve uluslararası alanda, nükleer santraller, yeşil alanların, ormanların yok edilmesi, tehlikeli ve zararlı atıklar, yoksulluk gibi çeşitli sorun kaynaklarına karşı uğraş veren gruplara kadar uğraş veren grup-

lara kadar uzanan geniş bir yelpazede yer alırlar. Çevre sorunlarından kaygı duyan gönüllü kuruluşların çabaları genelde bilgilendirme, eğitim, genel çevre koruma projeleri ve gözlem olmak üzere dört temel yönde gelişmektedir (Tribrat 2000: 71).

Bu dört temel yönde gönüllü kuruluşların çevre politikalarına potansiyel katkıları konusunda ise şöyle bir sıralama yapılabilir; Kamuoyunu konuya duyarlı kılmak, politika belirleyicilerini yönlendirmek, kamu ve özel sektör arasındaki görüş ayrılıklarını ortadan kaldırmak, önceliklerin belirlenmesinde konsensus arayışını desteklemek, uzmanlık, bilgi, beceri havuzunun oluşumuna katkı sağlamak, çevre yönetimi veri-bilgi sisteminde rol almak ve ulusal, bölgesel, uluslararası işbirliği, işbölümü ve koordinasyonun iyileştirilmesine yardımcı olmak (Üstel 1996: 25). Bu kuruluşların yerel bazdaki çalışmalarının ötesinde bölgesel ve uluslararası düzeyde güçlerini birleştirmesi ve işbirliğine gitmesi sorunların çözümünü kolaylaştıracaktır. Karadeniz'de ortaya çıkan çevre sorunları açısından da geçerli olan bu durum, aynı bağlamda etkinliği ve verimliliği artıracığı gibi, çevre sorunlarının sınır ötesi ve sistemler üstü niteliğine uygun bir davranış olacaktır.

Bu çerçevede son dönemde yoğunlaşan bölgesel ve uluslararası toplantılar da konunun kamuoyuna mal olması ve çözüm çabalarının sıklaşmana katkıda bulunmaktadır. Örneğin, çevre ile ilgili uluslararası örgüt olan The International Court of the Environment Foundation (ICEF), son dönemde çalışmalarını Karadeniz'in kirliliği konusuna yoğunlaştırmış bulunmaktadır. İlki 1994 yılında yapılan, *Akdeniz ve Karadeniz Ekosistemlerinin Korunması ve Sürdürülebilir Kalkınma* başlıklı bir dizi konferansın sonuncusu 2007 Mayıs'ında yapılmıştır. Kara ve deniz kökenli kirlilik, biyolojik çeşitliliğin korunması, kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilir kalkınmada en iyi modeller olmak üzere dört konuda yoğunlaşan konferans, bölgede ekosistemlerin korunması için bir çevre yönetimi örgütünün hayata geçirilmesi gibi somut bir öneri getirmiştir. Ayrıca, bölgede çevresel sorunların çözümünde, yerel, bölgesel otoriteler yanında gönüllü kuruluşlarında etkin bir işbirliği çerçevesinde rollerinin güçlendirilmesi vurgulanmıştır (Postiglione 2007: 489, 490).

Bugün karşı karşıya olduğumuz realite, bazı araştırmacılar tarafından *antlaşmalar çağı* olarak adlandırılıyor ve bu bağlamda yönetimlerin, özel sektörün, uluslararası kuruluşların ve hükümet dışı organizasyonların (NGO) sürdürülebilir kalkınma anlayışı çerçevesindeki çevresel, ekonomik ve sosyal sorumlulukları giderek realize oluyor. Özellikle BM Çevre Programı (UNEP), Avrupa Birliği vb. bölgesel ve global kuruluşların, ekosistemdeki değişimler ve çevresel bozulmalarla ilgili olarak Global Çevresel Yönetişim Projesi'ni (GEG) hayata geçirmeye yönelik çabaları dikkat çekiyor. Bu bağlamda BM özellikle uluslararası düzeydeki etkin gönüllü kuruluşları çevre konusunda işbirliğine yönlendiriyor.

Bugün, Karadeniz'de ortaya çıkan çevre sorunları bağlamında bölgesel ve uluslararası işbirliği kaçınılmaz hâle gelmiştir. Bu işbirliği içinde, bölge ülkelerinde ve genel olarak çevre konularında faaliyet gösteren gönüllü kuruluşların ayrı bir yeri vardır. Karadeniz'de çevresel kirliliğin önlenmesi konusunda, sivil toplum kuruluşlarının sesi henüz cılız olmakla birlikte, resmi kurumlar ve girişimler yanında ağırlıkları giderek artmaktadır. BM Bölgesel Denizler Programı, sözü edilen konuda iyi bir örnek olarak ele alınabilir. Kıyıdaş ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmalarıyla uyum içinde bir çevresel politikanın bölgede hayata geçirilebilmesinde, sivil toplum kuruluşlarına büyük sorumluluklar düşmektedir. Özellikle, sürdürülebilir kalkınma kavramı odaklı politikalar çerçevesinde bunun yapılabilirliği, bu program sayesinde daha da güçlenmiştir (Moomaw 2006: 307-313). Bu konudaki temel yaklaşımı anlayabilmek için, Karadeniz bölgesinin çevresel yönden sağlıklı kalkınmasını temin etmek amacıyla yasal, politik ve ekonomik düzeylerde yaptırım araçlarını hazır bulundurmaya yönelik faaliyetleri öngören Karadeniz Çevre Programına bakmak gerekir. Karadeniz Çevre Programı, kamunun duyarlılaştırılması ve harekete geçirilmesi, etki yönlendirmeli faaliyetler ve yerel, ulusal çıkarılara önem verilmesi bağlamında hükümet dışı örgütlerin etkin yapısını tanımakta ve Karadeniz'in ekosisteminin bozulması hakkında etkili araştırmalarda bulunan ilgili örgütlerin programlarının hayata geçirilmesine katılımı teşvik etmeyi hedeflemektedir.

Karadeniz Çevre Programı ilk olarak, ulusal Hükümet Dışı Örgütlerin (NGO) faaliyetlerini ulusal düzeyde koordine etmelerini teşvik etmeyi istemektedir. Karadeniz çevre sorunlarında etkin olan NGO'lardan oluşan küçük bir ağ tüm ilgili ülkelerde kurulmuş olup, ortak faaliyetleri hayata geçirmek ve işbirliğini artırmak amacıyla devam etmektedir.

Karadeniz Çevre Programı ikinci olarak ise, bir Uluslararası Karadeniz Hükümet Dışı Örgütler Forumu'nun düzenlenmesini desteklemektedir. Ulusal ağlar tarafından seçilen delegeler katılıma davet edilmektedir. Hedef, Karadeniz Hükümet Dışı Örgütlerinin çıkarlarını yapıcı bir şekilde dile getirmelerini sağlamak amacıyla bir araç oluşturmak ve Karadeniz faaliyetleri ile ilgili bilgilerin toplanması ve aktarılması için bir odak noktası olarak hareket etmektir. Constanta'da Kasım 1994'te yapılan bir önceki toplantıda, bir dizi karar alınmıştır. Bu kararlar toplantı raporunda belirtilmiş ve bu öneriler temelinde bölgesel düzeydeki ağ oluşumunu genişletmek amacıyla bir Hükümet Dışı Örgütler Karadeniz Kılavuzu'nun hazırlanması desteklenmiştir.

Son olarak Karadeniz Çevre Programı, kamu bilinci ve kamu katılımı alanındaki özel ve küçük Hükümet Dışı Örgüt faaliyetlerini desteklemektedir. Karadeniz'in çevre sorunlarında etkin bir rol üstlenen Hükümet Dışı Örgütler, ortak ve özel bir hedef doğrultusunda bir işbirliği ve ortak çaba sürecini başlatmışlardır. Bu ortak hedef, güçlendirilmiş kamu bilinci ve kamu katılımı

aracılığıyla Karadeniz'in korunması ve iyileştirilmesidir. Bu süreçte kilit öge, esnek bir yapının, yani hem ulusal hem de bölgesel düzeyde bir ağın oluşturulmasıdır (Goyet 1995: 28, 29).

Kâr amacı gütmeyen gönüllü kuruluşlar bu bağlamda, toplum adına çevre yönünden denetim yapıyor ve kitle iletişim araçlarıyla bunları halka duyuruyor. Gönüllü kuruluşlar, imza toplayarak ve sorunlara ilişkin kampanyalar düzenleyerek ses çıkarıyor. Bölgesel çevre sorunlarıyla ilgili olan NGO'lar internet sisteminde müşterek bir haber şebekesi kurmalı ve bu şekilde değişik kaynaklardan alınan bilgileri, anında herkese ulaştırabilmeli. Kent meclisinde olsun, hükümet düzeyinde olsun, bu konularla ilgili kararlar alınırken, bunların yöntemleri ortaya konmalı ve bu şekilde, eylemler koordine edilebilmelidir (Tribat 1999: 104).

Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkeler içinde yer alan bir diğer ülke olan Ukrayna'da bir NGO'lar konseyi var ve bu konseye milli düzeyde 22 NGO katılıyor. Konseyde, Çevre Bakanlığı'nın da bir temsilcisi bulunmaktadır. Ukrayna'da NGO'lar, diğer ülkeler ve özellikle eski Sovyetler Birliği ülkeleri ve diğer bölge ülkeleriyle bağlar kurmakta, işbirliği yapmaktadır. Bu bağlamda, beş bölge ülkesinin (Ukrayna, Moldova, Rusya Federasyonu, Belarus, Tacikistan) dahil olduğu *Sofya Plus 3* adlı çevre projesi önemli bir örneği oluşturmaktadır. Yine, Karadeniz'le ilgili olarak da metodolojik temeller oluşturabilecek çalışmalar devam etmektedir (Magal 1999: 121, 122).

Karadeniz kıyısında yer alan diğer ülkeler olan Bulgaristan, Gürcistan, Türkiye ve Romanya Gönüllü Kuruluşları da, çevre konusunda çeşitli uluslararası projelerin uygulanmasına ve bu bağlamdaki işbirliğine katkıda bulunmaktadır. Çevre ve çevre sorunları sınır tanımamaktadır. Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan insanlar için de bu güncel bir konudur. Karadeniz ve korunmasına ilişki ortak sorunlar bu ülke insanlarını birbirine bağlamaktadır. Burada bilgi mübadelesi çok önemli bir konudur. Modern iletişim sistemleri elektronik postayla yeteri kadar hızlı bir şekilde bilgi aktarılmasına imkan sağlamaktadır. Gönüllü kuruluşlardan bilgi alma ve bilgi aktarma imkanı veren birkaç Çevre Bilgi Şebekesi mevcuttur. Bunlardan bir tanesi, bütün BDT ülkelerini fiilen birleştiren *Sosyal-Çevre İttifakı*'dır. Sosyal-Çevre İttifakı, kendi çevre bülteninin yayınlamakta, değişik çevre sorunları hakkında eğitim seminerleri ve konferanslar düzenlemektedir. Rusya, Ukrayna, Bulgaristan ve diğer ülkelerin Karadeniz bölgesinde yer alan birçok gönüllü kuruluş, Sosyal-Çevre İttifakı'nın üyesidir. Söz konusu enformasyon ağı, birkaç yıl boyunca, altı Karadeniz ülkesi gönüllü kuruluşunun dahil olduğu Uluslararası Çevre Ağı (BSEP), üyelerini de çatısı altında birleştirmiştir. Bu ağ, sadece hükümet kuruluşları düzeyinde faaliyette bulunmakta ve Karadeniz'in sorunları konusunda halkı bilgilendirme yönünden büyük çalışmalar yürütmüştür. Ağın merkezi de İstanbul'da yer almaktadır. Söz konusu

teşkilat üç konferans, birkaç eğitim semineri düzenlemiştir. Bölge sorunlarına ilişkin olmak üzere altı dilde altı kitap yayımlandı. Hâlihazırda gönüllü kuruluşlar yeniden böyle bir ağ kurmaktadır.

Karadeniz devletlerinin gerek hükümet, gerekse gönüllü kuruluşların çabalarını birleştiren programlar da bulunmaktadır. Böyle bir program, TACIS Vakfı'nın mali desteğiyle yürütülmekte ve bünyesinde üç Karadeniz ülkesini (Ukrayna, Rusya ve Gürcistan) birleştirmektedir. Bu programın adı ise *Kayı ve İctimai Katılım*'dır. Söz konusu program, Karadeniz sorunu konusunda halkı aydınlatma, bu müstesna yerlerin korunmasına ilişkin yasaların kabul edilmesi ve çevre koruma etkinliklerine yönelik hükümet ve gönüllü kuruluşların çabalarını birleştirmektedir. Bu program çerçevesinde, 1999 yılının Mayıs ayında Novorossiysk kentinde çevre sorunlarına ve gönüllü kuruluşların çalışmalarına ışık tutan gazeteciler için uluslararası bir seminer düzenlendi. Ayrıca, çevre konularında gönüllü kuruluşlar için uluslararası bir sinema okulu düzenlendi.

1996 yılında çevre bakanları tarafından Karadeniz'in kurtarılmasına ilişkin bir stratejik eylem planı imzalandı ve bunun uygulanması için de birçok etkinlikte bulunuldu. Yine, bilgi yayma, eğitim seminerleri düzenleme ve 1996-1997 yıllarında olduğu gibi bütün alanlarda kirlilik gözlemleri yapıldı. Gönüllü kuruluşlar tarafından yapılan bu gözlemlerin sonuçlarına göre kirlilik kaynaklarının tahlilleri yapılarak yerel ve hükümet kuruluşlarına bu sorunların çözümlenmesi planları sunuldu.

Artık 1996'da bu yana Rusya'nın Karadeniz bölgesindeki gönüllü kuruluşları *Karadeniz Günü* düzenlemekte ve bu kapsamda sahilde kirlilik gözlemleri ve çöp toplama çalışmaları yapılmakta, okullarda ise, fotoğraf, resim ve pankart yarışmaları düzenlemek, yerel radyo ve televizyon istasyonlarında konuşmalar yapılmakta, uluslararası çevre kampları düzenlenmektedir. Bu faaliyetlerin ve uluslararası projelerin amacı, kirlenme sorununa karşı yaklaşımın değiştirilmesi ve Karadeniz'in kurtarılmasına yönelik çabalara Karadeniz sahilinde yaşayan herkesin cezbedilmesidir. (Tribrat 2000: 71-74).

Sonuç ve Değerlendirme

Çevre sorunları son yılların en çok tartışılan konularından ve belki de günümüze kadar insanlığın karşılaştığı en büyük sorunlardan birisidir. Özellikle son otuz-kırk yılda boyutları giderek büyüyen ve bütün insanlığı tehdit eder hâle gelen sorunun çözümüne yönelik yeterli çabaların sarfedildiği söylenemez. Gerçi geçtiğimiz yıllarda sorunun çözümü konusunda uluslararası düzeyde bazı somut adımlar atılmış ve ülkeler bazında ciddi girişimlerde bulunulmuştur ama, bunlar sağlıklı bir çevrede yaşamak ve bu çevreyi gelecek kuşaklara devretmek için yeterli değildir (Ökmen 2003: 1-5).

Çevre sorunlarının nedenlerinin karmaşıklığı ve sınır tanımama özelliği, küresel çevre politikalarının aktörleri olan ulusal devletler, uluslararası örgütler ve ulus üstü örgütlerin yoğun bir biçimde işbirliğini gerektirmektedir. Küresel düşünmek, yerel davranmak anlayışı ile gerçekleştirilecek işbölümüne, ulusal ve uluslararası çevre politikaları arasında bütünlük sağlanmasına gereksinim vardır (Kaplan 1999: 189). Yerel, bölgesel ve küresel yaklaşımların ve çözüm önerilerinin işbirliği çerçevesinde ortak paydalar oluşturması gereken alanlardan birisi de bu anlamda çevre sorunlarıdır.

Uluslararası politikada iki karşıt blok arasında esen soğuk savaş rüzgarları bir bakıma Karadeniz'in kaderini de tayin etmiş ve Karadeniz kıyı alanları ve deniz çevresi uzunca bir süre, bölge devletlerinin iş birliği yapabilecekleri bir oluşumdan yoksun bırakılmıştır. Kıyıdaş devletlerin çevre sorunlarını gözardı etme yarılgısını sürdürmeleri, Karadeniz'deki çevre sorunlarını, zaman içinde daha da dramatik hâle getirmiş ve Karadeniz yalnızca son otuz yıl içinde, havza içinde yerleşik 160 milyon insanın fosfor, inorganik azot, petrol, civa, nükleer madde gibi zehirli atıkları için dev bir çöplük, Avrupa'nın yarısı için kanalizasyon çukuru hâline gelmiştir. Uzun süre kendi kaderine bırakılmanın etkisiyle Karadeniz, ekolojik çöküntü içine girmiş, *ölmekte olan denizler* kategorisinde, Aral Denizi ve Hazar Denizi ile birlikte anılır hâle gelmiştir. Karadeniz'e kıyısı olan Türkiye, Rusya, Ukrayna, Romanya, Bulgaristan ve Gürcistan'ın bir araya gelerek kabul ettikleri ve hukuksal alt yapısını sırasıyla 1992 Bükreş Sözleşmesi, 1993 Odessa Bildirgesi ile 1996 Karadeniz Stratejik Eylem Planı'nın oluşturduğu Karadeniz Çevre Programı ile bölge devletleri, Karadeniz çevre sorunlarına ilişkin ortak önlemler alma çabası içine girmişlerdir (Güneş 2001: 311-337).

Karadeniz'de çevre sorunlarının önlenmesine yönelik yukarıda sayılan çalışmalar elbette yeterli değildir. Gerek sorunun niteliği gerekse sorun alanının bölgesel ve uluslararası boyutları, insanların kafasında, gönüllü kuruluşların yaptıkları da dahil bu konuda yapılan her şeyin yetersizliği düşüncesini oluşturuyor. Doğal olarak gönüllü kuruluşların rolü, çevreye zarar veren büyük yatırım projeleri ve hükümet programlarına ilişkin karar alma süreçlerine etki etmede istenen düzeyde değildir. Ancak, referandum ve mevzuat girişimleri sayesinde halk, gün geçtikçe daha fazla karar alma sürecine katılmaktadır.

Karadeniz'de çevre sorunları bugün, kümülatif (birikimli) niteliğiyle ekonomik, hukuksal, sosyal ve siyasal yönleri ağır basan bir görünüm almaktadır. Ortaya konacak çözüm önerilerinde bu konunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Karadeniz'de çevre sorunlarını önlemenin temel önkoşulları, çevrenin durumunun belirlenmesi, çevre yönetimi için etkili, denenmiş ve bölgede uygulanabilir bir yöntem geliştirilmesi, teknik ve kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi, modern teknolojik imkanların Karadeniz ülkelerinin hizmetine sunulabilmesi, çevre kirliliğini önlemek ve çevre bozulmasını durdur-

mak için yatırım ihtiyaçlarının belirlenmesi, bu yatırımların gerçekleştirilmesi için kaynak yaratılması ve bölge dışındaki mali kaynakların Karadeniz bölgesine kanalize edilmesidir.

Bu noktada önem kazanan diğer bir konu ise, burada ortaya çıkan çevre sorunlarının yerel, bölgesel ve uluslararası niteliklerinin iyi analiz edilerek, hem nedenler hem de sonuçlar bağlamında analitik bir yaklaşımın ortaya konabilmesidir. Karadeniz'in kirliliğinin yalnızca kıyı ülkelerinin sorunu olmadığı, jeo-ekonomik, jeo-stratejik ve jeo-politik yönleriyle bütün bölgeyi ve uluslararası alanı ilgilendirdiği ısrarla vurgulanmalıdır. Bu konuda sağlanacak işbirliği hem çevre sorunlarının oluşumunu frenleyecek hem de mevcut sorunların çözümü kolaylaşacaktır. Bu ise söz konusu alanda ortaya konabilecek iyi bir işbirliği ile mümkündür.

Karadeniz'de çevre sorunlarının çözümüne ilişkin işbirliğinin, ülkeler, özel kuruluşlar, yerel yönetimler, üniversiteler, uluslararası kuruluşlar ve gönüllü kuruluşlar olmak üzere bir çok aktörü bulunmaktadır. Bunlar içinde özellikle gönüllü kuruluşların etkinlik kazanması, sorunun çözümünü hem hızlandıracak hem de yaygınlaştıracaktır. Özellikle bölge ülkelerinde faaliyet gösteren bütün çevre gönüllü kuruluşlarının uluslararası çevre kuruluşları ile de dayanışma içinde sergileyecekleri bir işbirliği, bu alanda çözüme yönelik bir konsensus oluşturabilir.

Bu çerçevede öncelikle, nehir sularının arızı kirlenmelerini tespit etmek amacıyla, Karadeniz'e dökülen nehirlerin gözlenmesi ve kontrol edilmesi sağlanabilir. Yine, kanalizasyon sularının deşarjı, plajların arızı kirlenmesi konusunda gözlem ve denetim yapılması, kanalizasyon ve yağmur sularını arıtan tesislerin, çöp toplama alanlarının ıslahı konusunda çalışmanın izlenmesi; yağışlarla denize taşınan pisliklerin ve dip derinleştirme çalışmalarının izlenmesi faaliyetleri gerçekleştirilebilir.

Yükleme-boşaltma çalışmaları, deniz tabanı ıslahı, sintine sularının boşaltılması gibi durumlarda gözetim ve denetim yapılması, denizin biyolojik kaynaklarının ne şekilde kullanıldığıının ve kaçak avlanma olup olmadığıının denetlenmesi, kıta sahanlığında petrol, gaz ve diğer yer altı zenginliklerinin çıkarılması çalışmalarının denetlenmesi, limanlarda gemilerden atık madde bırakılmasının denetlenmesi, bitki ve canlıların biyolojik çeşitliliğinin devam ettirilmesinde temel yöntem olan sit alanlarındaki sistemlerin gelişmelerinin denetimi gibi çalışmalarda yine bu bağlamda çevre gönüllü kuruluşlarınca yerine getirilebilir (Arslan ve Ökmen 2006).

Geri dönülemez biçimde uluslararası bir aktör hâline gelen Karadeniz'in kirliliği, bugün ancak bu bağlamda bir işbirliği çerçevesinde çözülebilir. Bunun ötesinde yalnızca sözde kalan dilekler, kümülatif ve sınır tanımaz niteliğiyle bu bölgesel sorunun çözümüne katkı sağlamayacaktır.

Kaynaklar

- Lecomber, Richard (1993). *İktisadi Büyüme ve Çevre Sorunları*. Çev. H. Şener. İstanbul: Ak Yay.
- Arslan, Nagahan Talat ve Mustafa Ökmen (2006). "The economical and international dimensions of the environmental problems, environmental problems in the Black Sea region and the role of the voluntary organizations". *Building and Environment* 41(8): 1040-1049.
- Ayberg, Savaş (1995). "Karadeniz'de Kıyı Ekosistemlerinin Ekolojik Dengeler Açısından Değerlendirilmesi". *Karadeniz Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 35-42.
- Batmazoğlu, Kazım (1998). "Karadeniz ve Boğazlarda Petrol Taşımacılığında Kaynaklanan Çevresel Tehditler". *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 22-40.
- Berkun, Mehmet ve Egemen Aras (2007). "Wastewater and Waste-Generated Pollution at the Southeastern Black Sea Region". *Environmental Engineering Science* 24 (6): 778-789.
- Bondar, Constantin (1996). "Problems of The Black Sea Pollution". *Sofia Seminar*. Ankara: Environment Foundation of Turkey. 23-28.
- Bondar, Constantin ve Octaivan Ciobota (1995). "Romanya Kıyı Bölgesindeki Karadeniz ve Tuna Deltasının Hidrolojik Çevresinin Durumu Hakkında Rapor". *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 157-169.
- Budak, Sevim (2003). "Karadeniz'in Kirlenmesindeki Payı ile Tuna Nehri:Avrupa Birliği'nin Geliştirdiği Tedbirler ve Örgütlenmelere Kısa Bir Bakış". ODTÜ 2. Uluslararası İlişkiler Kongresi. 23-25 Haziran. Ankara.
- Çevik, Uğur vd. (2008). "Assessment of metal element concentrations in mussel (*M. Galloprovincialis*) in Eastern Black Sea, Turkey". *Journal of Hazardous Materials* 160: 396-401.
- Dassenakis, Manos vd. (2006). "Transport of pollutants in two estuarine systems on the coast of Georgia". *Chemistry and Ecology* 22 (5): 379-393.
- Doussis, Emmanuella (2006). "Environmental Protection of the Black Sea: A Legal Perspective". *Southeast European and Black Sea Studies* 6(3): 355-369.
- Europe Environment (1996). "Marine Pollution: European Rivers are Main Source of Black Sea Pollution". Jul 23. Brussels.
- Frantz, Douglas (2001). "Turks Vow to Fight Nuclear Shipments Through Bosphorus". *The New York Times*. Jul 26.
- Fröschl, Lena vd. (2008). "Cost-efficient choice of measures in agriculture to reduce the nitrogen load flowing from the Danube River into the Black Sea An analysis for Austria, Bulgaria, Hungary and Romania". *Ecological Economics* 68: 96-105.

- Goyet, Sylvie (1995). "Karadeniz'in Korunması: Bölgesel ve Kurumsal bir Yaklaşım". *Karadeniz Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 25-29.
- Göknel, Mete (1998). "Hazar Havzası Petrol Taşımacılığı, Karadeniz ve Boğazlar". *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 15-21.
- Görmez, Kemal (2003). *Çevre Sorunları ve Türkiye*. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Gritsenko, Agop, Gabriel Suhurukov ve Viladimir Kuznyetsov (2001). "Yalta Örneğinde Kıyı Kentlerinin Karadeniz Kıyısı Çevresine Etkileri". *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 75-79.
- Güneş, Şule (2001). "Karadeniz'de Çevresel İş Birliği, 1992 Bükreş Sözleşmesi". *ODTÜ Gelişme Dergisi* 28 (3-4): 311-337.
- Japaridze, Tedo (2007). "The Black Sea Region: Meaning and Significance". *American Foreign Policy Interests* 29: 113-125.
- Ivanova, Maria, David Gordon and Jennifer Roy (2007). "Towards Institutional Symbiosis: Business and the United Nations in Environmental Governance". *RECIEL* 16 (2): 123-134.
- Kaplan, Ayşegül (1999). *Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yay.
- Karaca, Mehmet ve Robert Nicholls (2008). "Potential Implications of Accelerated Sea-Level Rise for Turkey". *Journal of Coastal Research* 24 (2): 288-298.
- KEİB (2008). http://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/keipa/komisyonlar/ec/GA25_EC24_REC81_05_tr.htm 26.12.2008.
- Keleş, Ruşen ve Can Hamamcı (2005). *Çevre Politikası*. Ankara: İmge Yay.
- Kuznyetsov, Vladimir, Irina Chemysheva ve Irina Karamushka (2000). "Karadeniz'in Deniz Ortamının Korunması Alanında Uluslararası Faaliyet". *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 93-99.
- Land, Thomas (1999). "Pollution and Politics in the Black Sea". *Contemporary Review* 274: 1600.
- (2001). "The Black Sea: Economic Developments and Environmental Dangers". *Contemporary Review* 278: 1622.
- Lordkipanidze, Roza (1995). "Gürcistan'daki Ekolojik Durum". *Karadeniz Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 85-87.
- Magal, Mykhaylo (1999). "Ukrayna'daki NGO'ların Çalışmaları". *Orta Asya ve Karadeniz Çevre Gönüllü Kuruluşları Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 121-123.
- Mechkarov, Lubomir (1998). "Uluslararası Çevre Koruma Hukuku ve Bulgaristan'daki Gönüllü Kuruluşlar". *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 61-68.
- Moomaw, William (2006). "Environmental Sustainability and Collaboration in South Eastern Europe". *Southeast European and Black Sea Studies* 6(3): 307-313.

- Nadialkov, Simeon (1995a). "Bulgaristan'da Ekoloji Politikası Stratejisi. Varna Semineri. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 7-16.
- (1995b). "Bulgaristan'ın Günümüzdeki Ekolojik Durumu". *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 37-41.
- (2001). "Petrol Ürünlerinin Çıkarılması, Nakledilmesi ve Kullanılmasından Kaynaklanan Çevre Sorunları". *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 19-21.
- Ökmen, Mustafa (2000). "Çevre Sorunlarının Sistemler Üstü Niteliği ve Orta Asya". *Bilgi* 14: 17-30.
- (2001). "Türkmenistan'da Çevre Sorunları". *Avrasya Dosyası* 7(2): 235-249.
- (2003). *Kent, Çevre ve Globalleşme*. İstanbul: Alfa Yay.
- Poseidon Denizcilik Derneği Raporu (1995). *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 87-95.
- Potiglione, Amedeo (2007). "The Mediterranean and Black Sea Ecosystem under Discussion". *Environmental Policy And Law* 37(6): 489-490.
- Surkov, Feodor A. (2007). "Southern Russia's Three Seas The ABCs of Sustainable Development". *Problems of Post-Communism* 54(2): 26-37.
- Toffler, Avlin (1996). *Üçüncü Dalga*. İstanbul: Altın Kitaplar Yay.
- Tribrat, Tatyana (1999). "Rusya Federasyonu'nda NGO'lar". *Orta Asya ve Karadeniz Çevre Gönüllü Kuruluşları Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 104-107.
- (2000). "Çevre Alanında Uluslararası İşbirliği". *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 71-73.
- Tüfekçi, Mehmet (1995). "Doğu Karadeniz Bölgesinin Çevre Sorunları". *Karadeniz Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 59-68.
- Türkiye Çevre Vakfı Yay "Gürcistan Çevre Durum Raporu" (1994). *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: 55-73.
- Üstel, Leyla (1996). "Çevre Politikalarında Önceliklerin Belirlenmesi". *Orta Asya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 21-23.
- World Bank (2001). "Romania Receives GEF Grant to Increase Environment-Friendly Agricultural Practices". *M2 Presswire*. Dec 14. Coventry.
- (2002), "Ukraine Receives GEF Grant for Biodiversity Conservation of Azov-Black Sea Ecological Corridor", *M2 Presswire*, Jan 23, Coventry.
- Yavuz, Hülya (1995). "Türkiye'de Çevre Konusunda Uluslararası İşbirliği". *Karadeniz Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 47-57.

Environmental Problems in the Black Sea Region and Local and Regional Perspectives for Cooperation

Mustafa Ökmen*

Abstract: As environmental problems acquired an international significance following the Second World War, they began to occupy a more important role within the foreign policies of many states. Unlike the past, today environmental problems have local, national and international concern. The environmental problems in the Black Sea region are a good example for this phenomenon. These problems have affected all six countries on the Black Sea coast. The current study analyzes these problems in detail. It intends to detect the potential reasons for problems and provide suggestions to solve these problems by considering the economic dimensions. Also, the role and importance of voluntary organizations in solving environmental problems are emphasized.

Key Words: Environmental problems, Black Sea, environmental politics, voluntary organizations.

---

* Prof. Dr., Celal Bayar University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department of Public Administration / MANİSA
mustafa.okmen@bayar.edu.tr

Экологические проблемы Черного моря и перспективы местного, регионального сотрудничества

Мустафа Окмен*

Аннотация: После Второй мировой войны экологические проблемы, параллельно с увеличением международного значения этих проблем, приобрели возрастающую значимость в контексте внешней политики государств. В отличие от прошлого, на сегодняшний день экологические проблемы приобрели местное, региональное и международное значение. Экологические проблемы Черного моря являются хорошим примером в этом отношении. Эти экологические проблемы в первую очередь и особенно являются общей региональной проблемой шести прибрежных стран. Это исследование призвано проанализировать эти проблемы и текущую ситуацию, усилия по решению проблем и в этих рамках сотрудничество государств по этой проблеме. Рассмотрены также вклад и роль местных и региональных общественных организаций, действующих в рамках этого сотрудничества.

Ключевые Слова: экологические проблемы, черное море, экологическая политика, общественные организации.

---

*. Профессор доктор, университет имени Джелаль Баяра, факультет экономических и административных наук, кафедра муниципального управления / МАНИСА
mustafa.okmen@bayar.edu.tr

Kemal Tahir'in "Esir Şehir Dizisi" Romanlarında İstanbul

Ertan Örgen**

Özet: Kemal Tahir, "Esir Şehir" dizisi olarak yazdığı *Esir Şehrin İnsanları*, *Esir Şehrin Mahpusu*, *Yol Ayrımı* ve bu diziyeye dâhil edilebilecek *Yorgun Savaşçı*, *Kurt Kanunu* romanlarında merkez mekân olarak İstanbul'u kullanır. 1920 ve 1930 yılları arasını anlatan bu eserler, Mütareke'den Cumhuriyet sonrasına kadar İttihatçıların bir kısmının dramını konu edinir. 'Mütareke' yılları İstanbul'u; gazete idarehaneleri, eski konaklar, Bekirağa Bölüğü, Teşvikiye Subay Barınma Evi gibi mekânlar etrafında canlandırılır. Cumhuriyet sonrasını anlatan romanlarda ise gazete büroları, avukat yazıhaneleri, Kapalıçarşı gibi sosyal ve özel birçok mekân yer alır. Yazar, insan ve mekân ilişkisini kendi mesajları doğrultusunda gerçekçi bir perspektifle ortaya koymuştur. Yazımızda bu nehir romandaki İstanbul ve dönem insanı ilişkisi söz konusu edilmiştir. Ayrıca bu ilişki dolayısıyla yazarın İstanbul'a bakışı çözümlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kemal Tahir, Esir Şehir Dizisi, İstanbul, hapishane, Kapalıçarşı.

Türk romanında merkez mekân olarak İstanbul, Tanzimat, Servet-i Fünûn ve II. Meşrutiyet döneminde bazı eserlerde arka plan resmi gibi dururken bazılarında kişilerin ruhsal ve sosyal durumlarına anlamlar yükler ve gerçekliği zamanla daha baskın hâle gelir. Cumhuriyet'le birlikte ise merkez mekân İstanbul'un yüceltilmiş imajı, romanda yerini özü temsil eden Anadolu'ya bırakmaya başlar. Şehir, bu yeni imajın içinde Ankara'nın ve doğrudan "Kurtuluş Hareketi"nin dışında kalarak Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Ankara* romanındaki anlatım içinde düşünülür. (Elçi 2003: 247-248). Memleketçi ve romantik Anadolu edebiyatı da bunu besler. Böylece İstanbul, her türlü kötülüğün kaynağı biçimini alarak bize Tefik Fikret'in "Sis" şiirini hatırlatır.

Bu kötülük sembolü elbette abartılıdır. *Ateşten Gömlek*, *Sodom ve Gomora*, *Üç İstanbul* romanları, şehri özellikle Beyoğlu eksenli olarak iğrençliğin ve kirliliğin kaynağı biçiminde tasvir eder. İstanbul'a karşı bu yaklaşım tarzının

* Bu çalışma, Beykent Üniversitesinin 3-5 Nisan 2008 tarihinde düzenlemiş olduğu "1. Uluslararası Türk Edebiyatında İstanbul Sempozyumu"nda sunulan bildiri metninin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş şeklidir.

** Dr., Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü / BALIKESİR
eorgen@hotmail.com

ilerleyen yıllarda yayımlanan romanlarda değiştiği ve gerçekçilik anlayışının bu imajda önemli bir rol oynadığı görülecektir.

Bu yazıda, Kemal Tahir'in 1920 yılından 1930'a kadar keskin bir siyasî tarih paralelinde İstanbul şehrini merkez mekân seçen "Esir Şehir Dizisi" adlı *Esir Şehrin İnsanları*, *Esir Şehrin Mahpusu*, *Yol Ayrımı* ve kişi kadrosu itibarıyla bu eserlerin bütününe dâhil edilmesi gereken *Yorgun Savaşçı*, *Kurt Kanunu* adlı romanları mekân ve insan ilişkisi çerçevesinde çözümlenmeye çalışılacaktır.

İstanbul, bu romanlarda "Esir Şehir Dizisi"nin kahramanı Kâmil Bey'in ve büyük oranda İttihatçıların, Birinci Dünya Savaşı sonrası içine düştükleri psikolojik ve sosyal problemlerinin yansıdığı şehirdir. Bu bakımdan şehir ve insan ilişkisine, Kâmil Bey ve İttihatçıların Mütareke yılları İstanbul'u ve Cumhuriyet sonrası İstanbul'u diye bir tasnifle bakmamız uygun olacaktır.

Mütareke İstanbul'u

Romanlardaki zaman akışına göre işgal altındaki İstanbul, 1919 yılı sonu itibarıyla anlatılmaya başlanır. İlk roman *Esir Şehrin İnsanları* (1957), iyilik ve kötülüğün, umudun ve karamsarlığın İstanbul manzaralarından oluşur. Uzun savaş yıllarını Avrupa'da geçirmiş Kâmil Bey'in babasından kalan servetin tükenmesi üzerine eşi ve küçük kızıyla ülkeye dönmesi ve millî bilince ulaşması serüvenini anlatan roman, isminden de anlaşıldığı üzere İstanbul'a esir şehir imajını yükler. Yazar, bazen kendi, bazen Kâmil Bey'in bakış açısından İstanbul'u verir.

Kâmil Bey, 1919 yılının sonlarına doğru İstanbul'a döner. Şehir kirli bir camdan gözükken silik bir resme benzemektedir. Bu imaj, işgale uğramış devletin silüetidir. Şehrin bu görüntüyü hak ettiği, bir intihar mektubu dolayısıyla verilir. Üsteğmen Mehmet Ali isminde bir subayın intihar etmeden önce komutanına yazdığı mektubu bir gazetede okuyan Kâmil Bey, şehirde olmadığı sekiz yıl içerisinde neler olup bittiğini öğrenir. Şehirde on yıl içinde 50.000 evin yandığı, yangın yerlerinde kendini satarak yaşayan 113 kız çocuğunun bulunduğu, azınlıkların cinayetleri, cinsel hastalıkların yaygınlığı gibi haberleri aktaran mektup, bütün olup bitenlerin hak edilmiş bir lânetle açıklanabileceği hükmüne de yer vermektedir. Kâmil Bey, bıraktığı şehre yaklaşırken karısının dudaklarından dökülen "canım İstanbul" ifadesiyle müntehir Üsteğmen'in mektubunun son satırındaki "canım İstanbul" söyleyişi arasında kalakalır. Dolayısıyla onun İstanbul'u, şehre adımını atmadan bir çatışma alanıdır.

İstanbul'un uzaktan görünüşü bir de yazar tarafından tahlil edilir: "İstanbul, pencereden görüldüğü kadariyle, ağır yaralar alarak yere serilmiş bir erkek gövdesine benziyor, gezgin satıcıların, akşam alacasının derinliklerinde, yükseleli alçalan anlaşılmaz sesleriyle, sanki inliyordu." (1982: 33). Şehre yüklenen cinsiyetin erkek olması şaşırtıcıdır. Yazar, genellikle dışı bir mekân olan

şehri, savaşta yenilen millet dolayısıyla erkeksi bir sembole dönüştürmüştür. Bu yıkılış şehri de maziyi de yok etmektedir. Bu anlamda Kâmil Bey'in emlakının büyük bir kısmı elden çıkmış, bir kısmı kiracıların zorbalığıyla yok olmuştur. Babadan kalma Serencebey'deki konakla, Çengelköy'deki yalı yaşamıştır. Bu nedenle eşinin İngilizlerle işbirliği yapan eniştesinin Nişantaşı'ndaki konağına sığınmak zorundadırlar.¹ Kâmil Bey, bu konakta tanıştığı İngiliz misafirlerin, kendisine miras kalan Musul'daki araziye satın alma teklifiyle bir başka boyuta geçer. Maddi anlamda çok zor durumda olmasına rağmen bu teklifi geri çevirir ve işbirlikçilerin yuvası olan bu konaktan ayrılmaya karar verir. Kahramanın işgal altındaki şehirde işgalcilere karşı bu ilk mülkiyet sınavıdır. Mekân ve mülkiyet problemi arasında kurulan bağ serinin diğer romanlarında da sürecektir. Burada mazinin mirasını harcamama ilkesi söz konusudur ve beyzade Kâmil Bey, Avrupa'daki serüveninden böylelikle daha çabuk uzaklaşır. Kâmil Bey'in değişimi ve bilinçlenmesi, özellikle mekânlar aracılığıyla gerçekleşir. Sırasıyla bu mekânlar, babadan kalan emlak, Karadağ gazetesi idarehanesi, hapishanedir. Bütün mekânlar "esir şehir"den özgürlüğe ve dolayısıyla kararsız bir aydından bilinçli ve milli değerlere sahip bir aydına geçişe eşlik eder. İşbirlikçilerin mekânlarından uzaklaşmak için ilk olarak anneannesinden kalan Bağlarbaşı'ndaki köşke yerleşmeyi tasarlar. Ancak bu köşkün sadece selâmlık kısmı ayakta. Burası eski köşk yıkılarak onun hurdalarından elde edilen parayla onarılır. Maziden kalanın ancak küçük bir ev yapabildiği bu anlatım, geçmişin görkemli yapılarının bugüne dönüşümü gibi görünmektedir. Başka bir söyleyişle yıkılan imparatorluktan küçük bir yapıya geçilmektedir. Kâmil Bey'in arkadaşı Fuat Mahir Bey'in köşkü de yine bir beyzadenin babadan kalma serveti olarak buraya eklenebilir.

Kâmil Bey, Oxford'da okumuş, elçiliklerde görev almış bir adamdır. Şimdi İstanbul'da ne yapacağını düşünürken ressamlığından gelen tesirle esir şehri koyu renklerle ürkütücü bir tablo gibi görür:

Marmara'yı duman kaplamıştı. Duman değil, Marmara bir volkan ağız gibi tütüyor, daha doğrusu, doğa şimdi bütün ana unsurlarıyla öfkeli fakat aptal bir hayvan gibi insanın üstüne yürüyordu. Ondan korkmamak mümkün değildi. Bu korkuyu romantik Alman ressamlarının ağır bulutlu, karanlığı bol tablolarını seyrederken birçok kereler duymuştu.

Uzakta İstanbul, kurşunilerden, bu rengin koyudan açığa, açıktan koyuya bütün zavallı ayırtılarından ibaretti.

Ara sıra bulutları yaran güneş, bu yaşlı esir şehre maskara renkleriyle makyaj rezilliği veriyordu." (1982a: 79).

Kâmil Bey, alıntıda aktarıldığı üzere İstanbul'a bazen güzel, bazen de zavallı sıfatıyla yaklaşır. Yazar, böylelikle kararsız bir aydın ve şehir ilgisini daha gerçekçi sunmuş olur.

Beyzade Kâmil Bey, yeni evinde, mahallede yapacak işler ararken ara sıra mahalle kahvesine uğrar. Orada halkın Anadolu’da başlayan mücadeleye ümitli bakışlarını görür. Bu sebeple mücadele için aydınlanmanın eşiğine ilk geldiği yer, bu okumamış kitlenin biriktiği kahvedir. Bunun dışında özellikle çizilen ve romanın ilerleyen kısımlarında tekrar karşımıza çıkan Adliye Nezareti, çöküş sembolüdür: “Burası, karmakarışık, yırtık pırtık, mahvolmuş bir adaletin sürüldüğü ‘antika’ bir yerdi” (1982a: 91). Kurumların perişan eskiliği yanında bir mahalle kahvesinin daha canlı oluşu, halkın inancı açısından anlamlı bir mekân mukayesesidir.

Kâmil Bey, karşılaştığı eski bir arkadaşı dolayısıyla Bâbiâli’de Millî Mücadele yanlısı bir gazete olan Karadayı’da çalışmaya karar verir. Yazar bu vak’a halkası yoluyla Kâmil Bey’in bakış açısından dönemin basın dünyasını, Bâbiâli’yi tanıtır.

“Koskocaman Osmanlı İmparatorluğu’na yıllarca –yarım asır- kültür merkezliği yapmış olan bu boynu bükük yokuş, işinin azametine hiç de uygun değildi. Dükkânlar ufak, camekânlar karmakarışık... ne reklâm, ne boya, ne ışık... Hattâ, ne de gösterişli, büyük tabelâlar... her şeyde babayani bir derbederlik, bir kendini koyvermişlik...” (1982a: 122-123)

Gazeteyi, Galatasaray’dan arkadaşı İhsan çıkarmaktadır. O, hapse girdiği için işleri idealist bir ruha sahip olan karısı Nedime Hanım yürütmektedir. Kâmil Bey, gazeteye giderken aklına Bern’de gördüğü muntazam, üç katlı, otuz odalı bir basimevi gelmiş ve Karadayı’nın onun en azından onda biri kadar olabileceğini hayal etmiştir. Ancak gördüğü manzara sefalettir. Kendi özel eşyalarından birkaçını getirir, yeni bir soba, bir masa alır ve bu manzarayı değiştirir. Nitekim Han odabaşısı Süleyman Ağa’nın ifadesiyle *İkdam*’da, *Sabah*’ta bile böyle döşeme yoktur. Gazete idarehanesinin karşısında camekânlı bir kahve vardır. Burada işgalcilerin kullandığı hafiyeler bulunmaktadır. Bu da Mütareke basınının gözetlendiğinin ve kontrol altında tutulmaya çalışıldığının kurgusal belgesidir. Kâmil Bey, bu süreçte insanın kendi memleketinde kısırılmış bir hayvana benzediğini düşünür ve ülkenin içindeki gerçekliği çok canlı olarak fark eder. “Esir Şehir” dizisini Türk romanında gerçekçi kılan boyutlardan birisi, dönemin basın dünyasını özellikle mütareke basını ve Bâbiâli’nin simalarını kurguya başarıyla yerleştirmesidir. Aynı dönemi anlatan birçok romanda bu belirleyici unsur dikkate alınmamıştır (Yakar 1973: 66). Karadayı yazıhanesi ayrıca, Anadolu ve millî mücadeleye inanan insanların buluşma yerlerinden birisidir. Ayrıca bu mekân ile yazar, o dönemin “Karakol Cemiyeti”ne ilişkin bilgileri okura aktarır.

Kâmil Bey, Anadolu’ya silah kaçırarak bir Fransız vapur şirketinin sahibi ile görüşmek için Galata’ya Ovakimyan Hanı’na gider. Dolayısıyla İstanbul’da

büyük mal taşımacılığının yabancı ellerde oluşu hatırlatılır. Bu arada verilen Balıkpazarı ve Haliç'in tasviri esir şehir imajını tekrarlar.

Mütareke dönemi İstanbul'unu ele alan diğer romanlarda da görüleceği üzere, bütün bu esaretin dışında işbirlikçi ve vurdumduymaz İstanbul görüntüsü, eğlence mekânlarıdır (Törenek 2002: 151-169). Özellikle olumsuz Beyoğlu tasviri, esaretin karanlık renklerinin dışındadır: "Beyoğlu caddesi, elektriklerini keyifle, cömertçe yakmıştı. Kaldırım yabancı üniformalarla, camekânlar yabancı renklerle doluydu. Kâmil Bey, bir milyon kederli insana karşı, bu bir karış sokağın kıskırtıcı yılışıklığına şaşı" (Demir 1982a: 215). Bunun dışında, Beyoğlu Tepebaşı Tiyatrosu, Beyoğlu Doğruyol'da Gülistan Birahanesi, Şehzadebaşı Millet Tiyatrosu, Kemal Bey Sineması, Alemdar Sineması yazarın sıraladığı diğer mekânlardır.

Sonuca doğru Kâmil Bey, Anadolu'ya kaçırılacak evrakı Tophane rıhtımında, Gülcemal vapuruna verirken yakalanır ve Bekirağa Bölüğü'ne kapatılır. Kahraman, zaten esir olan bir şehirde esir durumuna düşmüştür. Kendisine Nedime Hanım'ı ele vermek kaydıyla özgür kalacağı söylenir. O, böylesi bir alçaklığı yapacak yaratılışa değildir. Kâmil Bey'in gözünden Bekirağa Bölüğü şöyle tasvir edilir: "Soluklarını keserek, çatırdayan düşman binayı uzun uzadıya diledi. Bir tuhaf koku vardı: çürümüş et, rutubet, küf, hepsini bastıran sidik kokusu..." (Demir 1982a: 252). Bekirağa Bölüğü, Abdülhamit, İttihat ve Terakki ve de özellikle Mütareke dönemleri İstanbul'unda öne çıkan bir hapishanedir. Askerî Hapishane olarak kullanılan bu yer, Beyazıt'taki Harbiye Nezareti'nin arka tarafında bulunan iki katlı, taş bir yapıdır (Sorgun 2003: 183-184). Ona, ünlü İttihatçı Yakup Cemil'in kaldığı odayı verirler. Kâmil Bey şimdi bu mekânın uzağında, Ankara'da kendisinden söz edilip edilmediğini kurar. Çünkü o esir şehir içinde, Türkçeye çevirmeye çalıştığı Don Kişot gibi asil bir harekette bulunmuştur ve esaretin olmadığı mekânın kendisini konuşmasını beklemektedir. " 'Ankara...' yani bizzat 'kurtuluş', öpülesi alnını kıştırtarak, Kâmil Bey üzerinde bir an olsun düşündü" (Demir 1982a: 269).

Yazar, kendisinin ve Kâmil Bey'in bakış açısının dışında bir de gardiyan-asker İbrahim'in gözünden İstanbul'u verir: "İstanbul'da bizim böyle yaşadığımızı bakma! Adı üstünde İstanbul burası 'İslâmbol'. Buraya gündüz akşama kadar lânet yağar, gece sabaha kadar nur yağar. Sen o mezarlıklardaki koca kavukluları bilir misin? Biz işte onların yüzü-suyu saygısına ekmek bulmaktayız! (...) Anadolu tekmil gâvur olmuş." (1982a: 76). Olayları, kişileri derinlemesine göremeyen insanların değerlendirmesi olarak bu çelişki önemlidir. Mezarlık ve mücadele arasındaki fark da Kâmil Bey ve bu asker arasında ortaya konmuş olur.

Tabii ki Kâmil Bey gibi hayatını zorluk çekmeden geçiren birisinin mahpusluğu zor olacaktır. Onun için artık o esir şehir bile kendisinden fersahlarca ötededir.

“İstanbul'u, bir kuleden seyreder gibi gözünün önüne getirdi. Az ışıklı bir ihtiyar şehir... Önünde ordular, donanmalar boğuşmuş. İçinde ihtilaller, isyanlar patlamış. Muhasaraların açlığını, zaferlerin tokluğunu, yaşamının her çeşit sevincini, acısını, toprak derinliği, gökyüzü enginliği ölçüsünde duymuş İstanbul... Şu anda, doğum ağrılarıyla kıvranan genç kadınların, ölüm halinde hastaları, içenleri, sevişenleri, mahpushane kapılarında nöbet bekleyenleri, cinayet işleyenleriyle bir uçuz bucaksız yaşama kargaşalığı...

Bunları gerçekten seyrediyormuş gibi gözlerini kısı. Birbirinin üzerine abanmış, sırt sırta vermiş evlerin, camilerin, tek başlarına kurum satan büyük resmî binaların, bir çocuk tarafından kalınlı inceli, çarpık çurpuk çizilmiş yolların, meydanların karma karışıklığı arasında, keskin bir hat şehri mahpushaneden ayırdı. Bu, o kadar aşılmaz bir çizgiydi ki, Kâmil Bey, koca bir şehir, koca bir memleket, hattâ kocaman dünyanın o yanda, kendisiyle beraber mahpushanenin, beri yanda kaldığına kesinlikle inandı.” (1982a: 314).

İnsan ve şehir kopuşunu dile getiren bu satırlar, mülkiyet ve esaret zıtlığını vermek açısından romanın dayandığı insan ve mekân ilişkisini başarıyla yansıtır.

Esir Şehrin Mahpusu'nda (1961) ise Kâmil Bey'in yedi yıla mahkum edilmesi ile başlayan mahpusluk hayatı anlatılır. Dolayısıyla romanın tek önemli mekânı hapisanedir. Kâmil Bey, Bekirağa Bölüğü'nden hapisaneye götürülürken dışarıdaki hayatı, Beyazıt Meydanı'nı seyreder: “Sonra koca Beyazıt meydanı... Beyazıt meydanında, afyonkeş İkinci Beyazıt'ın camisi... Kardeşi Cem Sultan'ı Papa'ya zehirleten, kendisi de oğlu Yavuz Selim tarafından zehirlenen adamın camisi... Meydanı çeviren sıra kahvelerde ak sarıklı kalabalık...” (1987: 17). Kemal Tahir'de tarih merakı nedeniyle bu türden bilgiler aktarma alışkanlığı vardır. Kâmil Bey, bu meydandan sonra esir bir adam için uzaklığı ve yalnızlığı daha derinden hissettirecek bayram için hazırlanmış Binbirdirek Meydanı'nı fark eder. En sonunda Adliye Nezareti'nin yanındaki Yeni Tevkifhane'ye getirilir. Burası üç katlı bir binadır. Dar bir yerde, dar günler yaşar. Kulağı dış dünyaya bir İstanbul'daki ailesi, bir Ankara'nın mücadelesi için açıktır. Bu hapisane süreci kendini daha iyimser ve bilinçli kılmasını sağlar. Binbaşı Arif Bey gibi subayların konuşmalarındaki vatan bilinci bunda etkindir. Zaten olgun kişiliği ile saygı gören Kâmil Bey, mahpuslukta “Millici Abi” lâkabını kazanır. Dolayısıyla hapisane onu yeni bir adam hâline getirir. Ancak eşi Nermin cephesinde şaşırtıcı bir değişiklik olur. Fransızların Tarabya'da düzenlediği bir baloya katılan eşi ile ilgili haberleri öğrenen Kâmil Bey yıkılır ve ondan ayrılmaya karar verir. Bir anlamda İstanbul, onun önceki hayatını elinden alır ve yeniden doğuşunu sağlar. Yine gazeteler aracılığıyla esir şehrin işbirlikçi semtleri olarak Şişli, Osmanbey, Nişantaşı ve Maçka isimleri verilir.

İttihatçılar ve savaş sonrası İstanbul arasındaki düşmanlığın romanı *Yorgun Savaşçı*'da (1965), Birinci Dünya Savaşını kaybetmiş Türk subaylarının dramı anlatılır. Onlar bu şehirde omuzlarında apoletle değil yenilginin utancıyla dolaşırlar. Bu sebeptedir ki hep bir yerlere saklanma ve kaçma hikâyesi içindedirler. Geniş anlamda İstanbul, İttihatçı subayların yorgunluk mekânıdır ve yazarın bakış açısından kirlidir: "Rüzgâr dinmiş, kar, mütareke İstanbul'unun eskiliğini, paramparça karışıklığını, pisliğini geçici olarak örtmüştü." (1991a: 55). Romanın merkez kişisi sayabileceğimiz Yüzbaşı Cemil, işgalcilerin aradığı Patriyot Ömer'i, Doktor Münir'in evine getirmek için Arap Maksut'un görev yaptığı Hasan Paşa Karakolu'ndan yola çıkar. İsmi verilen ünlü İttihatçı Arap veya diğer lâkabıyla Dayı Maksut, gerçekten anılan dönemde karakol komutanıdır (Sorgun 2003: 118). Bu yolculuk dolayısıyla esir İstanbul, bazı semtleriyle bir kaçış sahnesinde yer alabilecek hızlı geçişlerle karşımıza çıkar: Mercan Yokuşu, Sultan Hamamı, yabancı üniformaların dolaştığı ve demirlemiş savaş gemilerinin görüldüğü köprü, Göztepe İstasyonu, Bağdat Caddesi, Caddebostan İskelesi gibi. Yazar, Bağdat Caddesinin üzerinde biraz daha genişçe durur. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran'a gittiği büyük zaferin başlangıç yolu, şimdi korkulu bir bölgedir ve yalnız soyulmak tehdidini değil, caddelerdeki çukurlara düşerek ölmek tehlikesini de taşır. Yazar bu tezadı kullanarak İstanbul'un asayişten uzaklığını da araya sıkıştırmıştır.

Romandaki mekânların çoğu, daha önce söylediğimiz üzere kaçış ve saklanma psikolojisine uygundur. Bunlardan Yüzbaşı Cemil'in Teyzesinin Fulya Tarlası denilen mevkideki evi, teyzesinin kızı Neriman'la birlikte Patriyot Ömer'i kaçırdıkları ev, Doktor Münir'in evi ayrıntısı fazlaca verilmeyen mekânlardır.

Yüzbaşı Cemil dolayısıyla anlatılan diğer mekânları şöyle takip edebiliriz: O, bir müddet Ayasofya Camii'ni koruyan eski bir arkadaşının yanında saklanır. Yazar, mütareke şartlarında, Rumlar tarafından basılacağı endişesiyle Ayasofya'nın Türkler tarafından korunduğunu böylelikle dile getirir. Cami hakkında tarihsel bilgiler vermeyi de ihmal etmez. İstanbul, İttihatçılar için bir çıkmaza, eziyete dönüşmüştür. Sansaryan Hanı'nda İttihatçılara işkence edilmektedir ve oteller aralıksız yoklanmaktadır. Bu kısıtlanmışlık içerisinde Cemil, bir ara Sarayı'ne geçip askeri müzeye girer. Burada yine Yavuz Selim tablosu özel olarak verilir. Geçmişin ihtişamı ve bugünün ezikliği tezadı hissettirilmeye çalışılır. Müzenin sinemasında "Şarlo Asker" filmi oynanmaktadır. Resimlerdeki Şarlo ona acıklı gelir. Buradaki yorgun asker ve gülünç asker karşılaşması manidardır. İkisinin birleşimi yazar tarafından acıklı bir hâle dönüştürülmüştür. Şehirdeki bu bunaltıdan arkadaşlarının tavsiyesine uyarak takma isimle Teşvikiye'deki Subay Barınma Evi'ne gitmeye karar verir. Yüzbaşı Cemil, burayı "Makedonya'da gördüğü vakfı tükenmiş fakir medreselere benzetir." (Demir 1991a: 198). Barınma Evi, Birinci Dünya

Savaşı'nda Filistin, Kanal, Sarıkamış, Kafkas, Galiçya, Çanakkale cephele-
rinde bulunmuş, vücudunun bir kısmını oralarda bırakmış İttihatçı subaylarla
doludur. Hepsi ağlamaklı ve yorgundur. İstanbul, bu uzun dağılmanın tüke-
nerek geriye dönmüşlerinin toplanma merkezi olmuştur. Bu bölüm, Türk
romanında mekân ve gazi insan ilişkisinin nadir örneği olarak kayda değer-
dir. Yüzbaşı Cemil, buradan Bandırma'ya geçer. Çünkü İstanbul onun gibi
sağlam ve hâlâ savaşmak isteyen biri için uygun yer değildir. Ayrıca savaşta
ödedikleri bedele rağmen şehrin mülkiyetini kaybettiren suçlu konumunda-
dırlar. Yüzbaşı Cemil'in Anadolu'ya geçmesi, İstanbul'u tekrar almak, haksız
yenilgiyi silmek içindir. Nitekim savaşın sonu İstanbul'a döner.

Cumhuriyet ve İstanbul

Cumhuriyet sonrasını anlatan romanlarda İttihatçılar ve İstanbul ilişkisi de-
vam eder. Onların İstanbul'daki durumu *Kurt Kanunu* (1969) romanında,
sürek avı yakıştırması ile verilir. Bazı İttihatçıların Mustafa Kemal'e suikast
girişimi ve kaçış öykülerini konu alan roman, polisiye bir kurguya sahiptir
(Moran 1990: 141-157). Yazarın, İstanbul'u küçük ve uzak mekânlar aracılı-
ğıyla anlatması da romanın olay örgüsüyle ilgilidir. Suikastın plancılarından
Abdülkerim, İzmir'de Gazi Paşa'yı vuracak kişileri rıhtımdan uğurlar. Oradan
denize doğru bakar ve rahatlar. Çünkü iş başarılırsa İstanbul'un sahiplerin-
den biri olacaktır:

“Gemi kaybolunca her şey başarıyla olup bitmiş gibi ferahladı. Çamlıca'ya,
Üsküdar'ın ahşap yığınına, Selimiye kışlasına, Haydarpaşa garına, Mühür-
dar'a, Adalar'a kadar bomboş uzanan durgun denize, dünyanın en büyük,
en uzun ömürlü iki imparatorluğuna merkezlik eden Topkapı Sarayı'nın
yeşilliğine, bunun ortasında dinç yaşlılığının haklı gururuyla kabarmış Aya-
sofya'ya, bir zaman, daldı. Lazoğlu'nun eli titremezse, bunların belli başlı
sahiplerinden olacaktı.” (1991b: 8).

Ancak olaylar beklenmedik biçimde gelişir. Artık bu şehre sahiplenmek bir
yana onun içinde saklanacak yer aramaktadır. Adını, haberi olmadan bu kirli
işe karıştırdıkları İttihatçıların ünlü küçük efendisi Kara Kemal de bu kaçışın
içinde yer alır. Bu arada Kara Kemal Bey'in Mesadet Hanı'ndaki yazıhanesi,
Cerrahpaşa'daki evi mekân ismi olarak geçer. Ancak gerçekte Kara Kemal'in
evi Kocamustafapaşa'dadır (Sorgun 2003: 68). Yine gerçekte yazıhanesinin
bulunduğu yer Meseret Hanı civarındadır (Enginün-Kerman 2007: 178). Ke-
mal Tahir, onun evi için “Su katılmamış Osmanlı döşemesi” (1991b: 40) övgü-
sünü ihmal etmez. İttihatçıların bir bir tutuklandığı haberi gelince Abdülkerim
ve Kara Kemal birlikte kaçmaya başlarlar. Edirnekapı, Sraselviler, Fındıklı
istikametinde yola koyulurlar. Fındıklı'nın üstünde eski bir şehzadenin konağı
olan Semra Hanım'ın konağına gelirler. Kaçakların burada kaldıkları ihbar
edilince bu kez Semra Hanım'ın Terkos Gölü ile Belgrad Ormanları arasındaki

Kömürcü Pınarı'nda bulunan Paşa Çiftliği'ne sığınır. Burada da gazetede çıkan resimleri dolayısıyla tanınırlar ve tekrar kaçarlar. Kara Kemal, eskiden İttihatçı olan fakat artık bütün ilişkilerden elini eteğini çekmiş Emin Bey'e sığınır. Emin Bey'in Cambaziye Mahallesi, Tatlıkuyu Sokağı'ndaki evine yapılan baskında Kara Kemal kendini öldürür. Abdülkerim ise yurt dışına kaçmak niyetindedir ve bir müddet Rum ve Ermeniler tarafından saklanır. Bu arada Emin Bey, bir kaçağı sakladığı için yargılanmış ve suçsuz bulunmuştur. Bir gece evinin kapısı tekrar çalınır ve bu kez Abdülkerim gelir. Ancak kapıyı açan kız kardeşi Perihan, belaya bulaşmamak için onu eve almaz. Karanlıkta kaybolan Abdülkerim'in ardından Emin Bey, sokağa fırlar ve bağırmaya başlar. Bu sokağa bağırma "ben sorumlu insanım" manasındadır.

Kurt Kanunu'nda İstanbul, baştaki iktidar tutkusunun dışında kaçış, kovalama- ca yeridir. Ancak gerilimi sağlayan unsur mekân değil, gazeteler ve haberlerdir. Bu yönüyle polisiye kurgunun mekân gerilimi çok kuvvetli değildir. Sadece romanın sonundaki karanlık sokağa açılan kapı, Abdülkerim'in ıssız sokaklarda kayboluşu mekânın sembolik ifadeye dönüştürülmesi bakımından anlamlıdır.

Yol Ayrımı (1971), "Esir Şehir" dizisinin üçüncü ve son kitabıdır. İttihatçı kökenli kişilerin ve Kuvayı Milliyecilerin Cumhuriyetin yedinci yılındaki durumları ve inançları yine İstanbul merkezli anlatılır.

Romanın başında tanıtılan *Vakit* gazetesinin idarehanesi, Gazi Paşa ve çevresinin fikirlerinin gazeteci kimliğiyle yorumlandığı yerdir. Romanda özellikle Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu ve faaliyetleri, halktaki yansımaları merkeze oturtularak yönetimin zafları söz konusu edilir. Yine Bâbüâlî etrafında bir mekân ilgisi vardır. Bu eski caddenin adının Ankara Caddesi'ne çevrilmesi ve bunun bizzat Gazi Paşa tarafından istenmiş olması özellikle vurgulanır. İttihatçı kökenli olan Avukat Mahmut Celâdettin Bey'in yazıhanesi, yazarın tezlerini ortaya koyduğu yerdir.

Kemal Tahir'in tarih ve insan ilişkisinde tezlerini teslim ettiği roman kişisi Doktor Münir, şehri yaşlı ve eskiden beri hiç değişmemiş bir tasavvur olarak aktarır. Onun, Avukat Celâdettin'in yazıhanesine giderken Galata'dan geçişi ve gözlemleri böylesi bir anlam taşır:

"(...) bin yıl öncesinin Bizans'ında herhangi bir günü yaşıyormuş gibi, garip bir tedirginlik duyuyor, yazıhanenin bulunduğu eski yapının görüntüsü de bu duyguyu artırıyordu. Duvarların iri taşları zamanla delik deşik olmuş, bütün keskinlikler aşınıp yuvarlaklaşmıştı. Kapının kalın demir kanatları o kadar paslıydı ki, çok eskiden bir akşam, artık kapatılamamış da, o gün bugündür böyle açık kalmış gibiydi. Mermer basamakların ortaları aşınıp oluk haline gelmişti. Girişte, yazın bile iliklere işleyen rutubet alaca karanlığa mı bu garip cıvıklığı veriyor, yoksa vaktiyle neft meşalelerin, sonra havagazı lâmbalarının,

şimdilerdeyse küçük ampullerin aralayamadığı alaca karanlık mı bu rutubeti bu kadar yoğunlaştırıyor, anlaşılmaz.” (1982b: 98).

Şehri bu gözlemlerle anlatmanın amacı, eskiden bugüne değişen hiçbir şeyin olmadığını ima etmektir. Bu bakış yazarın perspektifidir ve onun esir şehir dizisini yazdığı uzun zaman içindeki fikir değişimleriyle ilişkilidir. Bu noktaya temas etmeden romanda iyinin ve idealizmin tüketilişine dair bir başka mekâna yer vermemiz uygun olacaktır. Romanda çıkarıcılıklarıyla yeni yapıda zaman kaybetmeden yer alan kişilere karşı eleştiri dozunun yoğunlaştığı mekân, Canbaz Kadı Medresesi’dir. Buraya yoksullukları nedeniyle sığınmış Anadolu insanlarıyla onları yok eden çıkarıcı zihniyetin mukayesesi, bu mekân aracılığıyla yapılır. Yazar, medresenin 1715’te Kadı Nurullah Molla tarafından yaptırıldığı bilgisini, “Önü Kadı Nurullah sokağı, sağ vaktiyle süprütülük gibi kullanılan arsaları, solu merdivenli Molla yokuşu, arkası, kendi göçüğünün meydana getirdiği on beş arşın derinliğinde, gayya kuyusu gibi âdem ürküten çukurdur” (1982b: 73) tasviriyile beraber verir. Depremlerden, yangınlardan sonra Cumhuriyet’le birlikte kapatıldığını da ekler. Medreseye yasak olmasına rağmen üniversite öğrencisi Nevşehirli Kırkbirin Rüstem ile Selim Nuri ve üç arkadaşı yerleşirler. Bu gençler, Selim Nuri’nin hemşerisi olan Saray şoförü Dadal Efendi’nin mahalle komiserine görünmesiyle kendilerini meşrulaştırırlar. Selim Nuri, romanın kişi kadrosu içinde Çorum’dan İstanbul’a üniversite okumaya gelmiş bir idealisttir. Onun İstanbul’u, kaldığı bu eski medrese ve zengin arkadaşlarının parasıyla çıkardıkları “Kurtuluş” dergisiyle sınırlıdır. Derginin bütün ayak işlerine koşturur. Çünkü maddi katkıda bulunacak gücü yoktur. O da bu özveriyi göstermek ihtiyacını hisseder. Derginin basıldığı matbaayla ilgili şu detaylar vardır:

Felek Sinemasının yanından Lâleli yangın yerine saptı. Aksaray tramvay caddesini karşıya atlayıp Soğanağa mahallesine yöneldi.

Basımevi, bir yanık konağın geniş bahçesindeydi. Arabalıklarla ahırların yanan çatıları oluklu saçla örülmüş, mürettiphane ile baskı makineleri buraya konulmuştu.” (Demir 1982b: 260).

Bu derbeder görüntü ancak Selim Nuri’nin dergiyi daha uygun bir maliyetle çıkarma çabasıdır ve idealizmin mekânı böyle bir izbedir. Aynı perişanlık, kaldıkları eski medrese için de geçerlidir. Buradan polis zoruyla sürülüp çıkarılır. Siyah bir otomobille Edirnekapı’ya, Ayvansaray’a, Haliç’e ve ardından askerî kışlaya çevrilmiş eski bir konağa getirilir ve sorgulanır. Çıkardıkları dergide, ‘sarayların öğrenci yurdu yapılması’ni teklif eden bir yazı özellikle mimlenmiştir. Sorgulamalar zaten bozuk olan sağlığını iyice zorlar ve nihayetinde ölür. Onun medrese ve saray arasındaki ölümü şu anlama sahiptir. Kapatılmış ve yasak bir yerde yaşamak zorunda olması ve yersizliği, kendi iradesi dışında bir ilgiyle saraylarda oturmak isteğine çevrilmiştir. Onun yeri

olmadığı için öldüğü sonucuna varmamız abartılı değildir. Ayrıca gerek Canbaz Kadı Medresesi, gerek köhne basımevi tasviri, iyi niyet ve sorumluluk sahibi insanların köhne yerlerde ve kıymet bilinmeden yaşayıp gittiklerine imadır. Selim Nuri âşık olamaz, şairliğine rağmen İstanbul'u doya doya seyredip içlenemez. Bir koşturmaca içinde varlığını yaşamaya çalışır. Kemal Tahir, onun dramını bu mekânlar dolayısıyla verirken yeni yapıyı eleştirmiş olur. Yazardaki yer yer mekânın sembolik anlamıyla ve bazen de nutuk tarzıyla ortaya konan yeni dönem eleştirisinin konuşmalar aracılığıyla *Yorgun Savaşçı*'da, sembolik dil yönüyle *Yol Ayrımı* romanıyla keskinleştiğini söylememiz mümkündür. Kemal Tahir'in düşünce hayatını neredeyse iki döneme ayıran bu yaklaşım ilk döneminde Osmanlı karşıtlığı iken ikinci döneminde Osmanlı tarihi çalışmaları sonucunda resmi tezlere karşıtlığa yol almıştır (Sevim 2004: 66-67). Önceki "esir şehir" dizisinin ilk iki kitabında bulunan her şeye rağmen varlığını hissettiren iyimserlik, bu son kitapta kaybolmuştur. İstanbul ve çeşitli binalar bir ümit ortaya çıkartmaz. Şehir kimliğinde eskinin değil yeninin eleştirisi söz konusudur. Bunun dramatik dille ifadesi ise Ramiz Efendi'yi anlatan kısımdır.

Yol Ayrımı romanının "Kuvayı Milliyeciler" bölümü, Ramiz Efendi çevresinde gelişir. Öğretmen Ramiz Efendi, bütün hayatını Cumhuriyet ve Mustafa Kemal'e adamıştır. Yeni bir partinin kurulması onu tedirgin eder ve Serbest Fırka yanlıları ile çatışmaya girer. Özel hayatında ise karısı Fatma Hanım'ın ölümüyle zaten iyice sarsılmış hâlededir. Artık bu tip insanların geri planda kaldıkları onun Samatya'da bulunan evi tasvir edilerek yansıtılır. Yazarın ve Murat'ın bakış açısından mekânın dili, çöküşü söyler:

"Tahta ev iki katlıydı ama, küçüktü. İki yanında iki büyük bahçe olduğundan yapayalnızdı. Üst kat çıkıntısını tutan direklerden biriyle, saçaktaki soba borusu sarktığı için çarpık görünüyor, ilk fırtınada yıkılacakmış ürküntüsü veriyordu. 'Bu da çökmüş Fatma teyzemden sonra... Sanki bunun içini de kanser yemiş...' (1982b: 126).

Yol Ayrımı ismi gibi geçmişle bugün arasında bir ayrım verir. Özellikle Ramiz Efendi'nin oğlu Kadir, annesinden kalan ipek işlemeli yatak takımlarını sattırarak ve ondan gelecek parayla üstü başı dökülen babasını giydirmek ve toplum içine çıkartmak isteğiyle bu ayrımlardan birisini getirir. Bu bölümde anlatılan Kapalıçarşı yine bu sembolik anlamın içindedir. Yazar, bazı mekânları tanıtırken başvurduğu bilgilendirmeyi Kapalıçarşı için de yapar. Öncelikle 1929 yılının bütün dünyayı kasıp kavuran iktisadî buhranı dolayısıyla çarşının müşterisiz kaldığını vurgular. Ardından, artık evi, yeri kalmamış insanların gözden çıkarmak zorunda kaldığı eşyaların Bedesten'deki manzarasına geçer. Mekân-dönem ilişkisi, bilince yansıyan cephesiyle küf rengindedir:

"İstanbul Bedestanı'nda, çok uzun zamandan beri, ele geçen her şey, gelişi-

güzel içine atılmış bir mahzenin karışıklığı, loş görüntüsü, küflü rutubeti vardı. Tepe camlarından vuran ışık çizgileri hiçbir şeyi aydınlatmıyor, tersine eşyaları birbirine karıştırarak ayırt edilmez hale getiriyordu. (...) Dikkat edilirse, birkaç belli kaleminden başka hiçbir mal, halılar, eski gümüş takımlar, birkaç antika parça, bazı büyük hattatların eserleri sayılmazsa burada, hiçbir şey, artık gerçekten değerli, daha doğrusu pahalı değildi. Cumhuriyetle beraber toplumun hayatından tekmeyle kovulmuş Osmanlılığın ufak tefeği, süsü, işe yararlılıklarıyla beraber, bütün değiş-tokuş değerini, bütün tarihsel değerlerini, bütün sanat değerlerini kesinlikle yitirmiş, hepsi burada, hiç acımadan çürümeye bırakılmıştı.” (1982b: 236).

Yazarın, uzun uzadıya sıraladığı nişanlar, silahlar, fotoğraflar, yağlıboya tablolar, taş basması kitaplar, antika dikiş makineleri gibi birçok eşya, geçmişten kaldığı için değersizleşmiştir.² Tahlil aynı zamanda umudu tükenmiş Ramiz Efendi'nin geri gelmeyecek hayatıdır. Nitekim ipek işlemeli yatak takımı satılmadan geri getirilir, ancak onun bir kez gözden çıkarılmış olması Ramiz Efendi'yi tüketmiştir. Çünkü ona göre mutlaka savunulması gereken değerler vardır ve bir kez yere düşürüldü mü anlamsız hâle gelir. O an Beyazıt Meydanı'ndaki canlı hayat, onun için durmuştur. Buradaki insan-mekân ilişkisi, Kemal Tahir'in romanlarında az rastlanan bir duygusallıkla karşımıza çıkar: “Bir tramvay, cama teneke sürülür gibi, insanın içini kazıyarak geçti. Beyazıt meydanı, ölü havuzu, ağaçsız yaprakları, birkaç boyacı çocuğuyla, evet, hiçbir yere çıkarı olmayan bir mezbelelik gibi duruyordu karşıda...” (1982b: 251).

Sonuç

“Esir Şehir” dizisinde İstanbul, başlangıçta uzak görüntülerle verilir. Ardından yakın plandan insan ve mekân içeriğiyle sahne sahne gösterilir. Osmanlı devletinin tasfiyesiyle başlayan kronolojik zamanda, ışık almayan bir şehirden bezgin evler, basimevleri, resmi bina fotoğrafları sunulur. Mirasın tükenmediği manasında okuyabileceğimiz bu sahneler, çeşitli sembollerle aktarılır. Kâmil Bey'in, Fuat Mahir Bey'in babadan kalan köşkleri, Adalet Nezareti, Bâbüali bu tükenişi yansıtır. Yazarın diliyle “esir şehir”, kirli ve yıkıktır. Bunun dışında hapishane Millî Mücadelenin cephe gerisinde ne anlamlar taşıdığına yönelik bir gerçekliktir. Bekırağa Bölüğü, Yenikapı Tevkifhanesi, idealizmi ve her şart altında kurtuluş faaliyetini temsil eder. Mütareke döneminde anlatılan yerli mekânlar, esirliği daha koyu hissettirir. Evler, sokaklar, mahalle kahvesi, basın büroları bu sinmişliği üzerlerinde taşırlar. Özelde Kâmil Bey etrafında esir bir şehre geliş ve hapishane süreci yeniden doğuş temasıdır ve bunu mekânlar sağlar. Ancak şehre esirlik imajını veren süreç, yazara göre sanki değişmemiştir. Çünkü Cumhuriyet sonrası ortaya çıkan yeni hayat enerjisi bile bu perspektifi etkilememiştir. Elbette roman kişilerinin İttihatçı

olması bu bakış açısında bir pay sahibidir. Ancak İttihatçılıktan uzak kişiler ve hatta yeni nesil bile aynı umutsuzluğu taşır.

Ankara'yı ilk üç kitapta yücelten Kemal Tahir'in, Cumhuriyet'in ilk yıllarında geçen *Kurt Kanunu* ve *Yol Ayrımı*'nda farklı bir bakış açısıyla mekâna eğildiği dikkati çeker. Yeni bir hayat hamlesi ve diriliş olarak romancıların işlediği Ankara, özellikle *Yol Ayrımı*'nda bir eleştiri konusuna dönüşür. Sözünü ettiğimiz eleştiri, İstanbul'un kurtuluştan sonra da aynı çökmüştük içinde anlatılmasıyla iyice belirginleşir. Burada, İstanbul'u kötüleyip Ankara'yı ve Anadolu'yu yüceltmek gibi bir tavır söz konusu değildir. Çünkü Cumhuriyet sonrasında anlatılan İstanbul, Osmanlılık rengini kaybeden bir mekân olarak sunulur. Özellikle *Kurt Kanunu* romanında Kara Kemal ve Semra Hanım'ın evleri, Osmanlı olmanın üstünlüğünü anlatmak için tasvir edilir. Kapalıçarşı ve orada satılan eşyalar ise bir medeniyetin tasfiyesidir. Medreselerin işlevsiz köhne binalara dönüşmesi de yazara göre bu anlamı içerir.

Mekânlara kişilerin gelir düzeyine göre bakıldığında ortaya çıkan mesaj, işbirlikçilerin, çıkarıcı tiplerin daha lüks yerlerde, idealist insanların ise fakir mahallelerde oturduklarıdır.

Yazar, İstanbul'a, tarih ve gerçekliğe uygun bir perspektifle yönelmiştir. Onu anlattığı dönem itibarıyla yok oluşun sembolü olarak görmesi doğaldır. Ancak birçok romanda rastladığımız üzere, onun aracılığıyla geçmiş dönemi kötülemek girişiminde de bulunmamıştır. Çünkü ele aldığımız romanlarda övülen yapılar, Milli Mücadeleye destek veren mekânlar da yer almaktadır. Ayrıca yazarın tarih merakından gelen mekânlarla ilgili bilgilerin yer yer sunulması da gerçeklik ilgisi bakımından anlamlıdır. Bu sonuçlar Kemal Tahir'in gerçekçi roman anlayışına bağlı bir yazar olması ile ilişkilidir.

Açıklamalar

- ¹ Kemal Tahir romanın ilk baskısında, Kâmil Bey ve ailesinin Beyoğlu'nda bir otele indiğini, babasından kalan mülklerin iki dükkân ve Bağlarbaşı'ndaki köşk olduğunu yazmış; ancak 1962'deki baskısında bu bilgiyi, Nermin'in halasının evine indikleri, kira getiren mülklerin ise yandığı şeklinde değiştirmiştir (Kalpakçoğlu 2007: 247-256).
- ² Romandaki Kapalıçarşı tasvir ve tahlili, yayımlandığı yıl farklı yorumlarla ele alınmıştır. İzzet Yaşar, bütün bu eskiye dair anlatımları "gerici olan'a bağlanmak" biçiminde değerlendirir (Yaşar 1971: 149-152). Selim İleri ise "Kapalıçarşı'da Bedesten'i anlatış parçaların unutulmazı. Yerleşik uygarlığın ruhu diyebileceğimiz ayrıntıları arka arkaya sıralıyor yazar" övgüsünü yöneltir (İleri 1971: 245-248). Yine bu bölümü dikkate alan bir eleştiri için bkz. (Niyazi 1971: 12-14).

Kaynaklar

- [Demir], Kemal Tahir (1982a). *Esir Şehrin İnsanları*. İstanbul: Can Yay.
- (1982b). *Yol Ayrımı*. İstanbul: Can Yay.
- (1987). *Esir Şehrin Mahpusu*. İstanbul: Can Yay.
- (1991). *Yorgun Savaşçı*. İstanbul: Tekin Yay.
- (1991). *Kurt Kanunu*. İstanbul: Tekin Yay.
- Elçi, Handan İnci (2003). *Roman ve Mekân Türk Romanında Ev*. İstanbul: Arma Yay.
- Enginün, İnci, Kerman, Zeynep (2007). *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Baş Başa*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Erdoğan, Tamer (2005). *Türk Romanında Mütareke İstanbul'u*. İstanbul: Kanat Kitap.
- Moran, Berna (1990). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*. C. 2. İstanbul: İletişim Yay.
- İleri, Selim (1971). “Devlet Ana’dan Yol Ayrımı’na”. *Yeni Dergi* 86. 245-248.
- [Kalpakçioğlu], Fethi Naci (2007). *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Niyazi, Hüseyin (1971). “Yol Ayrımı’nda Eşya Dokusu”. *Fikir ve Sanatta Hareket* 72. 12-14.
- Sevim, Seçkin (2004). “Kemal Tahir ve Türk Solu”. *Biyografya Kemal Tahir* 4. İstanbul: Bağlam Yay. 59-86.
- Sorgun, Taylan (2003). *Bekirağa Bölüğü ve Mütareke Dönemi*. İstanbul: Kumsaati Yay.
- Törenek, Mehmet (2002). *Türk Romanında İşgal İstanbul'u*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Yakar, Aytekin (1973). *Türk Romanında Millî Mücadele*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay.
- Niyazi, Hüseyin (1971). “Yol Ayrımı’nda Eşya Dokusu”. *Fikir ve Sanatta Hareket* 72. 12-14.
- Yaşar, İzzet (1971). “Yol Ayrımı”. *Yeni Dergi* 84. 149-152.

Istanbul in Kemal Tahir's "Esir Şehir Dizisi" Novels*

Ertan Örgen**

Abstract: In his "Esir Şehir Dizisi" novels titled, *Esir Şehrin İnsanları*, *Esir Şehrin Mahpusu*, *Yol Ayrımı*, *Yorgun Savaşçı*, and *Kurt Kanunu*, Kemal Tahir uses Istanbul as the central setting. These works, which are set between 1920 and 1930, are mainly about the drama experienced by some of the Ittihadists from the Armistice to the Republic Period. The events set during the Armistice years take place in places like newspaper offices, old mansions, Bekirağa Prison-house and Teşvikiye Officers' Guesthouse. The novels set in the Republic period, on the other hand, make use of a variety of public and private places such as newspaper offices, lawyers' offices and the Grand Bazaar. Tahir provides a realistic perspective of the relationship between man and place in accordance with his own messages. This article focuses on the relationship between man and Istanbul as represented in this novel series and attempts to analyze the way the author sees Istanbul.

Key Words: Kemal Tahir, Esir Şehir Dizisi, İstanbul, prison-house, Grand Bazaar.

---

* This study is an expanded and reorganized version of the paper presented at the "1st International Symposium on Istanbul in Turkish Literature" held on 3-5 April 2008 at Beykent University.

** Dr., Balıkesir University, Necatibey Faculty of Education, Department of Turkish Language Education / BALIKESİR
eorgen@hotmail.com

Стамбул в серии романов "Порабощенный город" Кемаль Тахира

Эртан Орген*

Аннотация: Стамбул является центральным местом событий в таких романах серии «Порабощенный город» Кемалья Тахира, как «Люди порабощенного города», «Узники пленного города», «Распутье», также в эту серию можно включить романы «Уставший воин», «Закон волков». Эти работы, описывающие период между 1920 и 1930 годами, показывают драму союзников после перемирия и до конца провозглашения Республики. В годы перемирия Стамбул воспроизводится в газетных администрациях, старинных особняках, роте Бекирага, офицерском доме. В романах, описывающих период после провозглашения Республики имеют место бюро газет, кабинеты адвокатов, такие общественные и частные места, как Капалычаршы (крытый базар). Автор реалистично показал отношения между человеком и пространством посредством собственных сообщений. В этой статье рассматриваются отношения между Стамбулом и человеком того времени в романе «Река». Кроме того, сделана попытка анализа отношения автора к Стамбулу посредством этих отношений.

Ключевые Слова: Кемаль Тахир, серия «Порабощенный город», Стамбул, тюрьма, Капалычаршы.

---

* Эта работа является расширенным и переработанным текстом доклада, представленного 3-5 апреля 2008 года на I. Международном симпозиуме «Стамбул в турецкой литературе» в университете Бейкент

** Доктор, университет Балыкесир, педагогический факультет имени Неджати бея, кафедра турецкого языка / БАЛЫКЕСИР
eorgen@hotmail.com

Osmanlılarda Malî Denetim Aracı Olarak Muhasebe İcmal Defterleri: Trabzon Örneği

Temel Öztürk*

Özet: İcmal; uzun bir hesaptan çıkarılan özeti yansıtan toplam anlamına gelmektedir. İcmal defterleri başta vergi ve gelir tespiti yönünde nüfus sayım amaçlı olmak üzere birçok alanda oluşturulmuştur. Ancak bu çalışmada, tam anlamıyla bir muhasebe kaydı özelliği gösteren icmaller üzerinde durulacaktır. Bu yönde askerî seferler ve bilhassa vilayetlerdeki ambar gibi önemli işletmelere ait muhasebe bilgilerini yansıtan icmaller irdelenecektir. Bu tür defterlere yönelik olmak üzere bir işletmenin veya bir bölgenin gelir ve gider kayıtları ifade edilmeye çalışılacaktır. Yine bu defterlerin muhasebe açısından önemleri ortaya konulurken, bunların tutulma şekilleri yanında incelikleri de izah edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Osmanlı İmparatorluğu, icmal defterleri, Trabzon.

Giriş

Büyük imparatorluklarda olduğu gibi, Osmanlılarda da gelir ve harcama gerektiren bir vazifeyi ifa eden herkesten veya her kesimden hesap tutması ve vazifenin, hem yerine getirilmesi, hem de muhasebe açısından hesabının verilmesi beklenirdi (Sargiacomo 2006: 481-486, Lewis 1970, Jones 1989: 59-71, Jones 1992). Tarih boyu muhasebeye yönelik olan bu hesabın yani denetimin belki çok farklı sistemleri ve kayıtları mevcuttu (Liyanarachchi 2009). Bunların ortaya çıkmasında etkili olan hususların başında din ve kültür gelmektedir (Napier 2009, Annisette 2006, Carmona ve Ezzamel 2006). Farklı inanç ve kültürlere ait yönetimlerin muhasebe sistemleri üzerinde yapılacak çalışmalar, tarihi süreçte milletlerin birbirleriyle etkileşimini veya ayrımını ortaya koyar (Carniage ve Napier 2002: 689-718). Bu çalışmada, sahip olduğu coğrafya üzerinde şimdi birçok devlet bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun maliyesindeki kayıt sisteminde muhasebe başlıklı olarak yer alan icmal defterlerinden bahsedilecektir. Çeşitli platformlarda muhasebe tarihine ilişkin, özellikle malî denetim yönündeki çalışmalar konunun tarihî süreçle bağlantılı olarak araştırılmasındaki önemi ortaya

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / TRABZON
tozturk61@gmail.com

koymaktadır (Kaval 2003, Orbay 2006, Selimoğlu, Kardeş ve Uzay 2007: 461-486, Toraman ve Yılmaz 2008: 1790-1801).

Osmanlı Maliyesinde Denetim

Osmanlılarda her türlü ekonomik faaliyeti kontrol eden iyi bir maliye sistemi mevcuttu. Bu sistemin başında sadrazama karşı sorumlu bulunan defterdar vardı. Daha önceki Türk İslam devletlerinde bulunan bu kurum İlhanlılardan biraz değiştirilerek alındı. Aslında sadece bu kurum değil malî yapı ve bilhassa buradaki muhasebe kayıt usulü İlhanlılardan tevarüs edildi (Sahillioğlu 2006: 149, Elitaş vd. 2008: 220-223, 754-757, Darling 2008: 2421-2433). Malî sistem zamanla ihtiyaçlar doğrultusunda gelişti ve Osmanlılara has bir yapı kazandı. Bu yapıda maliye gelirlerinin toplandığı ve masrafların düzenlendiği kalemler önemli bir yer tutmaktadır.¹ Yürüttükleri faaliyete göre bunların bir kısmı hazineye bir kısmı da doğrudan defterdara bağlı idi. Devletin genişlemesi sonucu maliye kalemleri ile defterdarların sayısı da arttı ve Rumeli defterdarı *Baş Defterdar* olarak adlandırıldı. XVI. yüzyılın ortalarına kadar merkezdeki Baş Defterdar yönetiminde, coğrafi bölgelere göre yine merkezde örgütlenmiş bulunan 3 veya 4'e kadar arttırılan defterdarla idare edilen maliye, aynı yapı özelliği içerisinde yeni fethedilen bölgeleri de yerinde örgütlemek üzere birçok yeni taşra defterdarlıkları ihdas ederek genişlemeye cevap vermeye çalıştı. Böylece hem merkezin taşrayı kontrolü hem de onun bir prototipi olarak valilerin uhdesinde olmak üzere her vilayette malî işlerden sorumlu bir defterdarlık da teşekkül etti.² Osmanlılardaki bu malî sistem eyalet ve işletmelerin merkezle olan bağlantısını muhasebe açısından da güçlendiriyordu (Erol, Erkan ve Uluyol 2008: 998-1006). Nitekim devletin malî yapısında her ne kadar taşra defterdarlıkları mevcudiyetlerini muhafaza etse de, bunların gelir ve giderlerine dair kayıtlar merkez maliyesinde bulunuyordu. Taşranın gelir ve giderini hatta sadece taşranın değil tüm devletin gelir ve giderini en üst düzeyde Baş Muhasebe Kalemi kontrol ediyordu. Bu yönde merkezde, en uzak eyaletleri kontrol edebilecek düzeyde uzmanlaşmış bir maliye bürokrasisinin oluşması XVII. yüzyılın ortalarında tamamlandı (*Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler* II, 2006: 15). Ancak buna karşın merkez yönetimindeki muhasebe kayıt düzeni XVI. yüzyılda tamamlanmış ve ayrıntılı bir değişiklik olmadan XVIII. yüzyıla hatta devletin yıkılışına kadar gelmiştir (Güvemli 1998: 645).

Görüldüğü üzere malî sistemdeki merkezîyetçi tutum sonucu devletin tüm iktisadî faaliyetini takip eden merkezdeki maliye kalemlerinin uygulaması tam anlamıyla bir denetimi veya kontrolü ortaya koymaktadır. Zaten devletin merkezîyetçi yapısı yani merkezin, devlet sınırları içerisindeki tüm siyasî ve ekonomik aktiviteyi denetlemesi yanında yönlendirmesi bunu gerekli kılıyordu. Bu noktada sadece Osmanlıların değil çağdaş devletlerin tüm ekonomik faaliyetleri en etkili yol olan muhasebe denetimi ile kontrol ediliyordu (Miller ve Napier

1993: 631-647). Osmanlıların yönetim merkezi bu alandaki kayıtlarla bilhassa muhasebe icmalleri ile mevcut imkânlarını tespit edip bunların karşısındaki temel tercihlerini ortaya koyuyordu. Bu kayıtlardan, yönetim merkezinin kayda ve dikkate layık gördükleri hakkında ayrıntılı bir fikir edinilebilir. Yani Osmanlı yönetiminin denetim açısından önemli bulunduğu bilgileri toplamak, kaydetmek ve kolayca ulaşılabilir bir konumda bulundurmaktaki titizliğini muhasebe icmalleri ortaya koymaktadır.

Öte yandan malî yapı içerisindeki muhasebe denetimi bir devletin siyasî kontrolü sağlamasında da etkili bir yöntemdi (Miller 1990, Rose ve Miller 1992: 175). Yani devletin ekonomik sahayı tamamıyla denetlemesi yöneticilerin siyasî güçlerini ve otoritelerini sağlamlaştırma açısından önemliydi (Davie 2000: 334-338, 341-347). Ekonominin kontrolü, bir nebze hâkimiyeti de tesis etmekte ve yöneticiler lehine güçlendirmekteydi (Miller 1987: 210-211). Hatta devletle sosyal kesimin bağlantısı bu kanaldan rahatlıkla sağlanıyordu (Álvarez-Dardet Espoje, Baños Sánchez ve Carrasco Fenech 2002: 419-424). Nitekim imparatorlukların, ele geçirdikleri bölgelerin denetimini muhasebe kontrolü açısından yaptıkları görülmektedir (Davie 2000). Aslında Osmanlılardaki bu tür bir muhasebe denetimi onların temel idari birimleri olan *sancak* ve *eyaletlerin* ortaya çıkışındaki iki önemli husustan birini oluşturmaktadır. Askerî ve ekonomik sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan bu idarî birimlerin muhasebe denetimi, ekonomik safhanın önemli bir uygulamasını gösterir. Zira eyalet haline getirilecek bölgeler ekonomik gelir açısından incelenirdi. Gelir seviyeleri ve işletim alanlarının kapasitesine göre birkaç yerleşim bölgesi, devlet için askerî önemi de taşıyan bir eyalet merkezine bağlanırdı. Böylece eyalet ve işletim alanlarının tüm gelirleri muhasebe denetim sistemiyle merkezden maliye kalemleri vasıtasıyla kontrol edilirdi (Kütükoğlu 1994: 513-519).

Muhasebe İcmal Defterlerinin Önemi

İcmal; tutulan hesapları toplu halde kısaltarak gösteren defter veya cetveldir (Pakalın 1993: 24). Arapça bir sözcük olan icmal başka bir tanıma göre; ayrıntıya girişmeksizin bir sözün genel olarak açıklanması anlamına geldiği gibi uzun bir hesaptan çıkarılan özet anlamına da gelir (Sâmi 1989: 74). Yani konsolide edilmiş (icmal-i muhasebe) yıllık toplam anlamında da kullanılır (Güvemli 1998: 838). Bu anlamları itibarıyla icmal, her hangi bir hesabın toplamı ve özeti olarak da ifade edilmektedir (Redhouse 1978: 30). Aslında muhasebe sözlüklerinde de icmal günümüzdeki kullanımıyla toplam ve özet anlamına gelmektedir. İfade ettiğimiz anlamları doğrultusunda oluşan icmal defterleri ise; devlete ait gelirlerin kimler tarafından tasarruf edildiğini, gelirlerin harcandığı yerleri, idari birimleri ve toplam miktarları içeren kaynaklardır. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere muhasebe icmalleri ayrıntılı olarak tutulan hesapları kısaltarak toplu bir halde vermek için düzenlenir. Böylece hesaplar üzerinde hızlı ve etkili bir kontrol sağ-

lanır. Zaten muhasebe icmal defterlerinin oluşturulmasındaki temel mantık da budur. Yani bu defterler merkezdeki malî büro şeflerinin denetimleri açısından tamamıyla pratik kullanma amacına matuftur.³

Osmanlılarda icmal defterleri başta *tahrir*⁴ yani ülkenin gelir kaynaklarını tespit etme açısından vergiye yönelik olmak üzere birçok alanda oluşturulmuştur. Bu yönde oluşturulan icmal defterleri tahririn yapımı sırasında düzenlenen ve en ince ayrıntısına kadar bölgenin tüm bilgilerini içeren mufassal defterlere dayanarak hazırlanmaktaydı (Barkan 1988: 53). Ancak bazen bunun tersine; yapılacak yeni sayımlarda icmaller, timar ile ilgili meselelerde esas kabul edilir ve bu şekliyle de yeni mufassal defterlerinin hazırlanmasında yardımcı kaynak özelliği taşırdı. Bir bölgenin vergi ve gelir kaynaklarının tespiti yönünde tahrir sisteminde oluşturulan icmaller yüzyıllar itibarıyla *mufassal icmal*, *timar icmal* ve *avarız icmalleri* şeklinde uygulanmıştır (Emecen 1996: 39-41). Osmanlı kayıt birikiminin büyük bir kısmını kendi içinde muhafaza eden günümüzdeki Osmanlı arşivlerinde yer alan bu defterler (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi* 2000: 97-133) hakkında yapılacak izahat ayrı bir çalışmanın konusunu oluşturur. Ancak tahrir sistemindeki *mufassal icmal* olarak isimlendirilen *muhasebe-icmal* defterlerinin (Emecen 1996: 40), incelediğimiz defter türleri ile alakalı olmadığını göstermek için kısaca izah edilmeleri gerekir. Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) ilk yıllarına ait tahrir sonuçlarını ihtiva eden bu defterler, o yıllardaki timar sisteminin uygulandığı Anadolu ve Rumeli'nin genel bir tablosunu vermekte ve yukarıda da belirtildiği gibi mufassal defterlere dayanarak hazırlanmaktaydı.⁵ Bu çalışmada üzerinde durulan icmaller ise muhasebe başlıkları yanında günlük kayıtlara dayanarak oluşturulması dolayısıyla tahrir sistemindeki icmallerden ayrılır. Gerçi bu anlamda muhasebe başlıklı icmallerde de bir genel hesap bilgisine dayalı çıkarılan toplam veriler mevcuttur, ama bunlar sadece bir işletmenin kendi iktisadî faaliyetleri içerisindeki günlük kayıtların özetlerini yansıtır. Yani buradaki işlem, gelir ve giderin muhasebesidir. Muhasebe icmallerinden kasıt da gelir ve giderin özet veya toplu olarak kayıtlara geçirilmesidir. Böylece çalışma içerisinde değerlendirilen *icmâl-i muhasebe* başlıklı kayıtların muhasebe uygulamalarına dayalı her türlü iktisadî faaliyeti içermesi bakımından tahrir sistemindeki mufassal icmallerden farklı olduğu görülmektedir.

Malî sistem içerisinde bir önceki yılın gelir ve giderlerini göstermek üzere yılsonunda yapılan ve birer *muhasebe bilançosu* niteliği taşıyan bütçeler,⁶ tertip tarzı itibarıyla çalışma konusu olan muhasebe icmal kayıtlarına çok benzemektedir. Zira bunlardan özet niteliğinde olanlar da *icmal-i muhasebe* kaydıyla başlamakta ve hemen hemen *muhasebe icmallerin* özellikleri kısmında açıklanan alt başlıklardan oluşmaktadırlar.⁷ Ancak merkezde bulunan bu bütçeler sadece hazine-i amiredeki yani padişah hasları olarak ifade edilen gelir ve giderin periyodik olarak kaydedildiği kesin hesap cetvelleri olduğundan (Özvar 2006: 197-198), merkezle taşra

arasındaki malî ilişki ağının izahı açısından eyaletlerin veya herhangi bir işletmenin bütçesini yansıtan muhasebe icmallerden daha fazla bir öneme sahip değildir. Buna binaen taşraya yönelik muhasebe icmallerinin incelenmesi ehemmiyet taşır. Bu çalışmaya konu olan muhasebe icmalleri de tam olarak hazine-i amire bütçeleriyle aynı fonksiyonel işlev doğrultusunda herhangi bir iktisadî faaliyet veya işletme bütçesinin özetini yansıtmaktadır. Bu bağlamda muhasebe icmalleri, gelecekteki rakamları değil de, geçmişte gerçekleşen nakdî rakamları ve bunlara yönelik uygulamaları ihtiva ettiklerinden ötürü dönemin bütçeleriyle benzer, ancak modern bütçelerden farklı olarak; geleceğe değil geçmişe atıfta bulunmakta, yani deyim yerindeyse bir *ex-post* bütçe özelliği göstermektedirler (Özvar 1999: 151). Bu yön-de bilhassa bütçe olarak da ifade edilen bu muhasebe icmalleri merkezî hazineye mahsus bir muhasebe tekniği olmayıp Osmanlıların malî teşkilat sürecinde devletin diğer kurumlarında da devam eden bir malî tekniktir. Bunlar merkez ve eyaletlerdeki gelir-giderin temel muhasebe yapısından işletim alanlarının işlevine yönelik *icmâl-i muhasebe* başlıklı defterler olarak kayıtlarda yer alır (BA, KK 1931, 25 Haziran-24 Temmuz 1633). Mesela 1616'da tersanede donanma için inşa edilen gemi vs. harcamalara dair düzenlenen muhasebe icmal defteri buna bir örnektir (BA, KK 5640, Mayıs-9 Kasım 1616). Devletin önemli bir işletmesi olan darphanenin 1692'deki gelir-gideri de bir muhasebe icmal defteri ile rahatlıkla takip edilmektedir (BA, KK 5624, 29 Şubat-25 Ağustos 1692). Yine Osmanlı saray mutfağının gelir-gider kayıtlarını içeren muhasebe icmal defterleri saray mutfağının iktisadî faaliyeti yanında işlevi hakkında da bilgi vermektedir (BA, MAD 958, 19 Aralık 1625-7 Kasım 1626, BA, KK 7320, 12 Haziran-8 Eylül 1782).

Öte yandan Osmanlılarda devlet bütçesi olarak tanınan yıllık muhasebe bilançolarına benzer kayıt sistemi vilayetlerde de tutulmakta ve bunlar da *icmâl-i muhasebe* başlıklı defterler olarak karşımıza çıkmaktadır (BA, KK 1908, 5-19 Eylül 1618). Bu defterler devletin ekonomiden alıp kendi birimlerine, kurumlarına transfer ettiği değerlerin kimlere, hangi gruplara ve ne tür mal ve hizmetlere nasıl bölüştürüldüğünü ve bunun uzun vadede nasıl değiştiğini gösteren rakamları içermesiyle Osmanlı malî sistemini anlamaya yardımcı olacak önemli kayıtlardır. Vilayetlerdeki bu defterlerin ortaya çıkışı; XVI. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Anadolu ve Rumeli eyalet sınırları dışında kalan ve fetihler sonucu kurulan vilayetlerdeki defterdarlıkların teşekkülüyle yakından ilgilidir. Bu şekliyle vilayetlerdeki muhasebe icmal defterleri buradaki defterdarların kontrolünde düzenlenirlerdi (Sahillioğlu 2006: 154). İcmal olarak ifade edilen muhasebe başlıklı bu defterler, muhasebesi tutulan alanlara yönelik kesin hesap cetvellerini oluşturur. Bu defterler, vilayet hazinesinin giriş-çıkış kayıtlarının tutulduğu ruznamçe defterleri⁸ esas alınarak hazırlanır ve gelir-gider hesaplarını toplamak kaydıyla teftiş için belirli periyotlar içerisinde merkez maliye bürolarına gönderilirlerdi (Aydın ve Günalan 2008: 188). Ruznamçelere dayalı olarak günlük gelirin mevcut nakit ile toplamından o günkü gi-

derler düşülerek ertesi güne devredilecek bakiye bulunup mizan (sağlama) yapılırdı (Sahillioğlu 2006: 150, 154). Bu yapılan işlemler muhasebe kontrolü açısından etkin bir uygulamayı da ortaya koymaktadır. Osmanlılara ilişkin bu tür icmal kayıtları içerisinde literatürde en erken yayınlananı Kıbrıs'ın bütçesine aittir (Sahillioğlu 1967: 1). İşte bu hususta taşranın mali yapısı içerisinde teşekkül eden icmaller daha çok spesifik olup tam anlamıyla bir muhasebe kaydı özelliği gösterirler. Yani taşrada her hangi bir işletmeye veya bölgeye ait özel uygulamalar sonucu tutulan kayıtlar bazında değerlendirilebilirler.

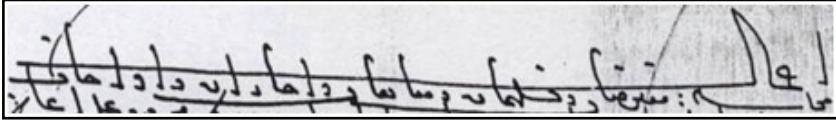
Taşradaki işletim alanlarına yönelik olan muhasebe icmal defterleri, iktisadî işletmelerin tümünde gözlenmektedir. Ancak bunlardan hem devlet kontrolünde hem de özel teşebbüs eliyle idare edilenler arasında yer alan vilayetlerdeki ambarların işletimi önemli bir yere sahiptir. Ambarlar, devletin belirlediği eminlerle idare edilir. Ambar işletimi; devletin veya vilayet yöneticilerinin isteği doğrultusunda harcanmak üzere vilayetteki aynî malların muhafazası üzerinden gerçekleştirilen iktisadî bir faaliyettir. İşletmeden sorumlu olan kişi öncelikle vilayetin mevcut imkânlarıyla sonraki ihtiyaçlar doğrultusunda kullanılmak üzere ambarları doldurmaktadır. Bu süreçte ipe ve hububat türü malzemenin ambarlara yerleştirildiği görülmektedir. İşletme sahibi bunları ihtiyaç anında aynî olarak dağıtabildiği gibi nakdî olarak yani satım usulüyle de dağıtabilmekteydi. Bazen ambarlardaki miktarın ihtiyacı karşılamadığı durumlarda, devlet hazineden işletme sahibine nakit destek sağlamaktadır. İşte bu çerçevede ambarların işletimi, muhasebe icmalleri açısından da işletmeyi yönetenin görevde olduğu sürece ayrıntılı ve düzenli listelerin bize ulaşmasını sağlar. Eminler bu listelerde ambar işletiminde görevde kaldıkları süre içerisindeki tüm hesapları kaydederlerdi. Görevden ayrılacakları zaman icmal defterleri halinde kendi dönemleri içerisindeki kesin hesabı bildiren kayıtları merkeze gönderirlerdi. Muhasebe icmalleri yansıtan bu kayıtlar merkezde defterdara bağlı mukataa kalemi tarafından kontrol edilirdi. Bu muhasebe icmal defterleri işletim alanlarındaki muhasebeyi ortaya koyar. Böylece bir ambar emininin dönemini kapsayan bu icmaller, gelir ve gideri göstermesi yanında denetleme amacını da taşırdı. Hatta savaş zamanları vilayetlerin stratejik konumlarına göre çeşitli bölgelerde savaşın iktisadî uygulamalarından bazılarını yansıtan icmaller de konu çerçevesinde irdelebilir. Bilhassa sefer organizasyonu ile ilgili olan muhasebe icmalleri bu organizasyonunun “cari maliyeti” olarak değerlendirilebilir. Mühimmatın temini ve tedariki yönündeki “sermaye maliyeti” ise tophane veya mühimmat defterlerinde kayıtlıdır. Seferlerin ekonomik faaliyetine dair muhasebe icmalleri tüm parasal konuları, sefer zamanı ve sonrasında para, değerli eşya ve giyim olarak verilecek hediyeleri kapsar. Bu tür icmaller sefer zamanları herhangi bir bölgeye yapılan taşımacılıktaki muhasebe kayıtlarını da gösterir. Böylece muhasebe icmalleri, silah ve cephane yanında erzak mühimmatının taşınmasına ilişkin bilgileri içerir. Gerek cephane, gerekse erzak taşınması için oluşturulan muhasebe icmal defterleri aynı özellikleri

gösterir ve nakliyatın muhasebesine dair genel bilgileri de ortaya koyar. Ayrıca bu icmaller savaşın maliyeti hakkında ayrıntılı bilgi verir ve Osmanlıların uzak bir cep- hede yoğun bir seferberlik süresi içinde mücadeleyi ayakta tutmalarını sağlayan idarî esnekliği gözler önüne serer.

Muhasebe İcmal Defterlerinin Özellikleri

1. İcmal defterleri siyakat⁹ yazısı ile yazılmakta, tüm hesaplar Arap ve bazen de Divanî rakamlarla kaydedilmektedir. Hesapların açıklanmasında kul- lanılan rakamlar gerektiğinde yazı ile de belirtilmektedir.
2. İcmal defterlerindeki hesaplar çoğunlukla akçe¹⁰ ve kuruş¹¹ birimi üzerin- den yapılır. Bazen küçük oranların belirtilmesi için de pâre¹² birimi kulla- nılır. Kuruş tüm kayıtlarda esedî kuruş olarak geçmektedir.
3. İcmal defterleri ilk olarak *icmâl-i muhasebe* kaydıyla başlamakta ve defte- rin tutulma amacı burada ayrıntılarıyla belirtilmektedir.

Bu kısımda herhangi bir iktisadî faaliyete yönelik olmak üzere yapılacak işin türü, süresi, işi yapacak olanlar açıkça belirtilir.

4. Defterler gelir ve gider alanlarını gösteren birkaç kısımdan oluşmaktadır.
5. Bazılarında gelir ve giderlerin ayrıntıları belirtilirken bazılarında da çok kısa bilgiler yer almaktadır.
6. Genellikle ayrıntılı olan icmal defterlerinde, hesap dökümünün açıkça anlaşılması için *tahvil* denilen bilgi kayıtları kullanılır. Bunlar icmal defterinde aynen yer alır.

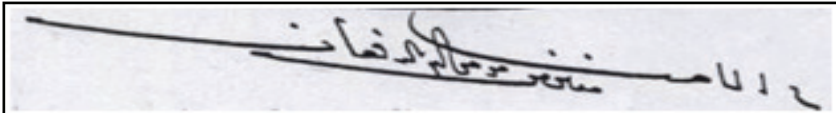

7. İcmal defterlerinde gelirler aşağıdaki ifadelerle belirtilmektedir;

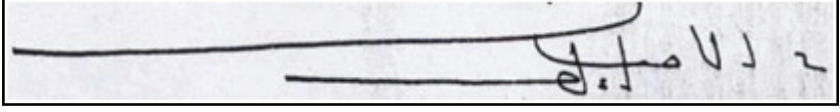
fi'l-asl (asl)

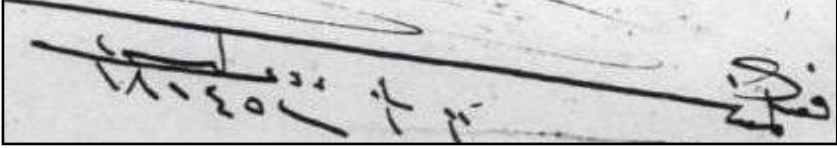
fi'l-asl-ı makbûz (makbuzun aslı)

fi'l-asl-ı îrâd (gelirin aslı)

fasl-ı mezât (artırılan kısım)

Bu şekilde ifade edilen gelirler, işin yapılması için hazineden veya hazine aracılığıyla çeşitli kaynaklardan işi yapacak olan kişilere aktarılan miktarı içerir.

8. Giderler ise aşağıdaki ifadelerle belirtilir;

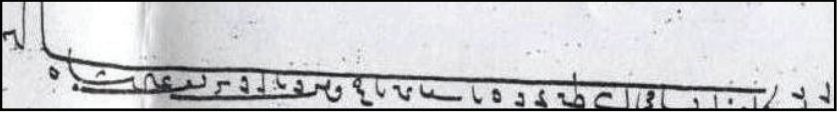
el-ihracât (giderler)

'ani'l-havâlât (havale edilenler)

irsâliye (gönderilenler)

el-icârât (kiralar)

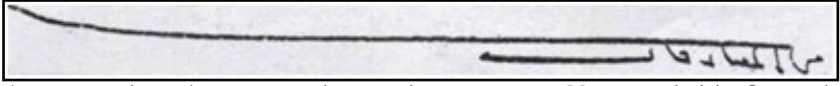

minhâ el-masârifât (masraflardan indirim)

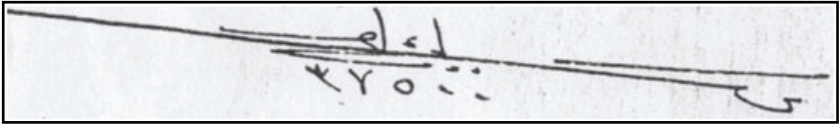
Gider kayıtlarında da; işin yapılması sırasındaki tüm harcama kalemleri belirtilir.

9. Gelir ve giderlerde herhangi bir indirim yapılacaksa bu da, *minhâ* terimiyle ifade edilir.

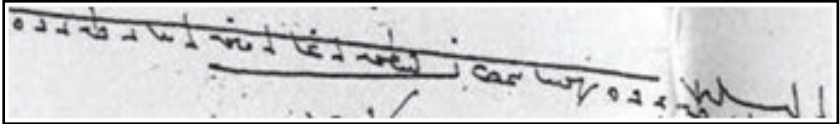
Ayrıca *minha* gelirin nereye harcadığını gösterir. Yani *minha*'da Osmanlı muhasebesinin temel yapısındaki toplama değil çıkarma mantığı görülür. Bu da sağlama amacıyla uygulanır.

10. Toplam ise, *yekûn* veya *yekûn îrâd* kelimeleriyle belirtilir.

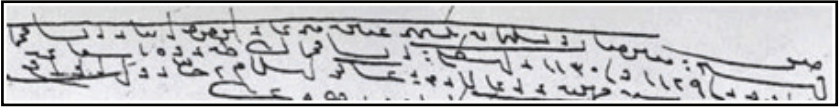

Ancak icmal defterlerinin yansıttığı muhasebe işlemi sonucu geriye herhangi bir meblağ kalmazsa, bu tür icmallerde *yekûn* ifadesi yer almaz.

11. Tüm işlemler sonucu, yani yapılan uygulamada gelir-gider akabinde geriye kalan miktar olursa bu da; *et-teslîmât* olarak kaydedilir ve hazineye aktarılır. Veya merkezin isteği doğrultusunda ilgili yerlere havale edilir.

12. Öte yandan icmal defterlerinin suret şekillerini bazı kayıtlarda görmekteyiz. Bunlar *sûret-i muhâsebe* olarak başlayıp hemen hemen aynı bilgileri içermekle beraber bazı yerlerde tafsilata girmektedirler.

Trabzon Ölçeğinde Örnek Defterler

Osmanlı muhasebesine yönelik çeşitli uygulamalarda birçok icmal defteri mevcuttur. Bunların tümünün burada verilmesi hem imkânsız, hem de gereksiz olduğu düşüncesi ile içeriden sadece birkaç örneğe temas edilmesi yerinde olabilir. Zaten farklı işletim ve uygulama alanları göz önünde bulundurularak benzer sistemde oluşturulan icmal defterlerine ilişkin verilecek örnekler diğerleri hakkında da net ve doğru bilgileri yansıtır. Böylece merkez ve eyaletlerdeki bu tür icmallerin kayıt sistemi açısından büyük oranda birbirine benzemesi, tüm kayıtların incelenmesi yerine malî sistem ve coğrafi açıdan önem arz eden herhangi bir eyaletteki muha-

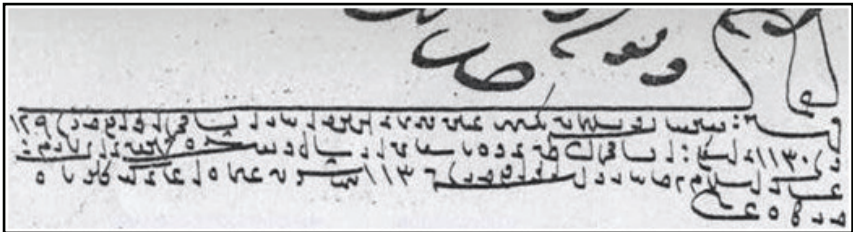
sebe icmallere ağırlık verilmesini öne çıkarmaktadır. Trabzon bu açıdan, tarih boyunca devam ettirdiği askerî ve ticarî önemini Osmanlılar zamanında da korumuştur. Bu yönüyle Trabzon, liman şehri olması yanında hem askerî üs, hem de ticarî bir merkez olarak Osmanlı sınırlarında önemli bir yere sahipti. Burası, kara yoluna oranla daha güvenilir bir deniz yoluna sahip olup ticarî faaliyetler açısından hem denizin hem de karayollarının kesiştiği bir yerde bulunmasından başka Doğu Asya ve Kafkaslardan batıya, batıdan da bu yerlere yapılan yolculuk ve nakliyatlar da kavşak noktası idi. Böylece Trabzon, önemli iktisadî faaliyetlerin yürütüldüğü bir yerdi. Bu derece önemli bir yerdeki iktisadî faaliyetlerin kontrolünde pratik olarak muhasebe icmallерinin önemli bir yeri vardı. Zira ticarî açıdan etkin bir yerde bulunan Trabzon'da ekonomik faaliyetlerin hesabını kısa ve toplu olarak muhasebe icmalleri içermekteydi. Bu gaye ile aşağıda örnek olarak incelenecek olan muhasebe icmal defterlerinin bilhassa merkezdeki malî sistem açısından kontrol unsuru olması dikkat çekicidir. Bunun için merkezdeki uygulamaların eyaletler üzerindeki yaptırım ve kontrolünü sağlaması yönünde sefer organizasyonu ile ilişkili bir muhasebe icmal kaydı ile eyaletlerdeki iktisadî teşebbüslerden olan işletmeler üzerinde merkezin denetimi açısından ambar işletmesine ilişkin bir muhasebe icmal kaydı üzerinde durulmuştur. Bilhassa seferlere yönelik malî hesaplar, diğer sayısal olmayan kaynakları tamamlayan somut verilere dayalı bir kayıt sunmaktadır. Muhasebe icmallерini de içeren bu kayıt sisteminin bir benzeri dönemin Avrupa'sında yoktur (Finkel 2006: 240). Ayrıca bu çalışma için seçilen sefer icmalı, doğu cephesine yapılan harekât sırasında savaşın finanse edilîşinin yükünü dengelemeye ve dağıtmaya yönelik Osmanlı politikalarının değerlendirilmesi açısından da oldukça ilgi çekicidir.

Savaş Zamanı Peksimet Sevkiyatına İlişkin Muhasebe İcmal Defteri:

Bu muhasebe icmal örneği İran seferleri dolayısıyla 1723 yılında İsakçı'dan Trabzon'a nakledilecek peksimetle ilgilidir (BA, D.BŞM.PKE 12319, 1723-1724). Muhasebe icmal defteri uzun bir çizgiyle başlar ve nakil için istenilen hususlar burada belirtilir.

İcmâl-i

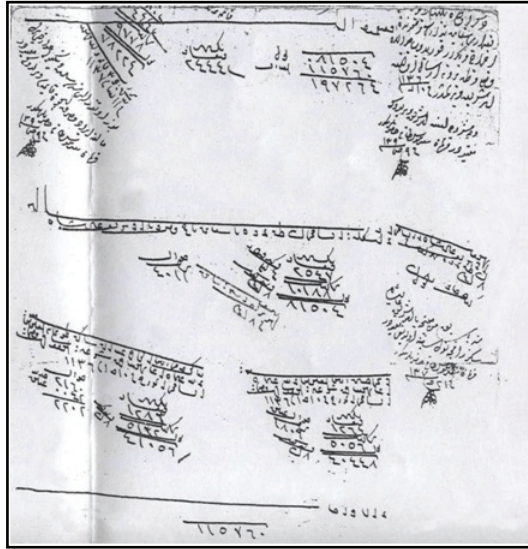
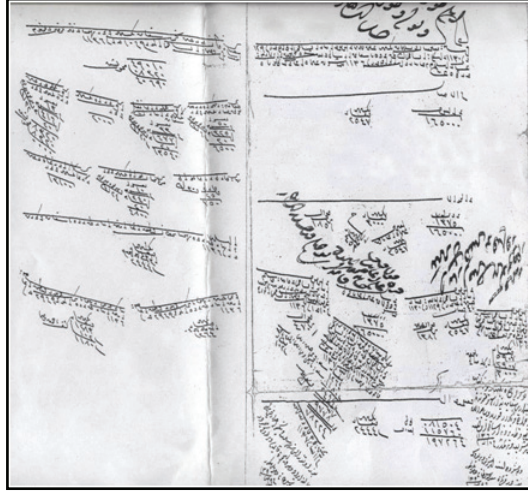
Muhasebe-i ta'yînât ve teslimât-ı peksimet-i 'atik-i mîrî 'an-mevcûd-ı anbar-ı İsakçı el-vâkî' der-sene 129 ve sene 1130 'an-iskele-i İsakçı ilâ Trabzon bâ-sefâyîn-i irsâl ve nakil şüde-fermûde berâ-yı lâzime-i 'asâkir-i İslâm 'an-cânib-i Revan el-vâkî' der-sene 1136 be-mübâşeret-i Osman Ağa 'an-gediklüyân-ı dergâh-ı 'âlî.

Kaynak: BA, D.BŞM.PKE 12319, 1723-1724.

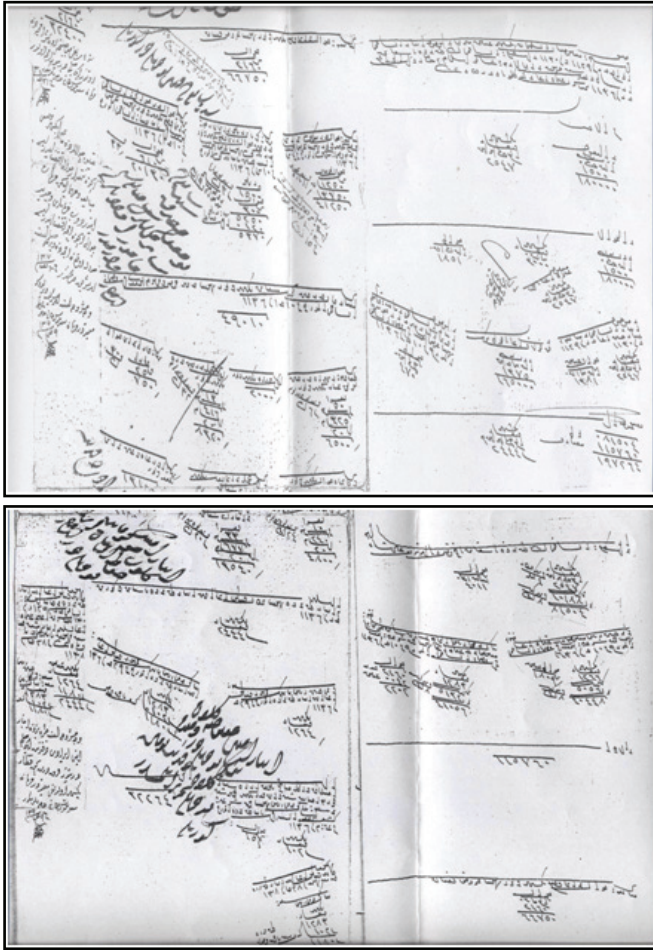
Bu muhasebe icmal defteri asıl, sûret ve bütün işlemlerin çok genel bir özetini veren kısa icmal kaydını içeren üç ana kısımdan oluşur. Muhasebe icmal defterinin asıl kısmı kendi arasında yukarıda belirtildiği gibi konunun meramını ifade eden başlangıç bölümü dâhil olmak üzere yedi bölümden meydana gelir. Birinci bölüm *fi'l-asl* kaydıyla başlar ve nakledilecek peksimetin kantar¹³ cinsinden miktarı ile ambar eminine verilen nakdi bildirir. Buna göre; peksimet 2547 kantardır. Nakit ise 165000 akçedir. Ancak bu miktar sonradan yapılan katkılarla 180000'e çıkacaktır. İkinci bölüm '*ani'l-havalât* kaydıyla başlamakta ve nakil için ambar emininin elindeki peksimet ile nakdin kaynaklarını tafsilatıyla açıklamaktadır. Bu kısımda ambardaki tüm peksimet miktarının geçen senedeki 453 kantar ilavesiyle 3000 olduğu kayıtlıdır. Yine burada peksimetlerin konulduğu çuvalar da belirtilerek ambar emininin elinde 1851 çuval olduğu ifade edilmektedir. Bu kısımda, peksimeti nakledecek gemiler ve ücretleri de belirtilmektedir. Buna göre peksimeti, kiralanan iki gemi nakledecekti. Gemilerin birine 1264, diğerine 1180,5 kantar (102,5 kantarı bozuldu) peksimet yüklenildi. Gemilerin ücretleri, aldıkları peksimetin kileye çevrilmesiyle her kile¹⁴ başına 8 akçe üzerinden hesaplanarak tespit edilmiştir. Böylece telef olan 102,5 kantar da düşünülürse gemi ücreti karşılığında 78224 akçe ödenmesi kararlaştırılmış ve bunun Niğbolu'dan alınan olağanüstü vergilerden (avarız bedeli) karşılanacağı not düşülmüştür. Ancak bu icmalin sonraki kayıtlarında olduğu gibi gemi ücretleri 2547 kantarın kileye çevrimi üzerinden hesaplanmış ve 81504 akçe olarak belirtilmiştir. Ayrıca bu kısımda akçeler kuruş bazında da ifade edilmektedir. Üçüncü bölüm; *fasl-ı mezât* ifadesiyle başlar ve gemilerle nakledilen 2444,5 kantar peksimet ile 81504 akçe nakil ücreti yanında 115760 akçelik diğer masrafları içerir. Yine burada harcamaların 197264 akçelik toplamı da verilir. Dördüncü bölüm; *irsâliye* ile başlamakta, gönderilecek peksimetin miktarı kantar ve çuval cinsinden belirtilerek nakil ücreti de ifade edilmektedir. Buna göre 2547 kantar peksimet kile hesabıyla 81504 akçeye nakledilmektedir. Bu nakilde yukarıda belirtilen iki gemiden birine 40448 akçe diğerine 41056 akçe verilmiştir. Ayrıca bu kısımda peksimetin naklinde kullanılacak 4011 adet çuval da kaydedilmektedir. Beşinci bölüm; '*ani'l-ihracât* tabiriyle başlayıp bu alandaki toplam rakamı vermektedir. 115760 akçe olan bu rakamın tafsilatı da burada izah edilmektedir. Buna göre ihracat kısmında 66780 akçe satın alınan 2160 çuvala, 49010 akçe de bazı masrafların giderine verilmiştir. Altıncı bölüm; *tahvîl-i masârifât* şeklinde bilgi aktarma kısmıyla başlayıp devam etmekte ve 49010 akçelik masrafın açık dökümünü vermektedir. Bu kalemde işçi, yemek vs. çeşitli ücretleri içeren rakamlar zikredilmektedir. Bunlar hesaplanırken işçilerin sayıları ve çalıştıkları iş günü açıkça belirtilmektedir. Hatta bu yönde çalıştırılması gereken 13 işçiye gerek olmayıp 20 iş

günü üzerinden hesaplanan 8320 akçelik ücretleri *mahv şüd* kaydıyla asıl masraftan düşülmüştür. Böylece masrafın 40690 akçe olduğu kaydedilmiştir. Yedinci bölüm; *et-teslîmât* ibaresiyle başlayıp burada Trabzon ambar eminine teslim edilen peksimet hakkında bilgi aktarılmaktadır. Buna göre 2444,5 kantar peksimet iki gemi ile Trabzon'a teslim edilmiştir.

Belge 1. Peksimet Nakli İle İlgili Muhasebe İcmal Defteri (BA, D.BŞM.PKE, 12319, 1723- 1724).

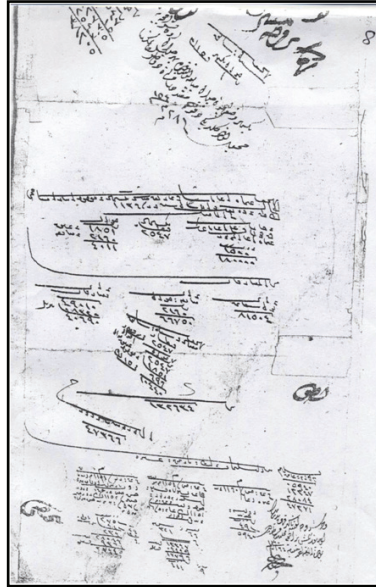
Bu defterin sûret kısmı; *sûret-i muhâsebe-i makbûzât ve teslimât-ı peksimet-i atik-i mîrî* kaydıyla başlayıp devam etmektedir. Bu kısım muhasebe icmal defterinin yukarıda açıkladığımız bölümlerinin benzeridir. Ancak sonradan yapılan bazı şerhlerle (açıklamalarla) yukarıdaki bilgilere bazı konularda tafsilat kazandırılmaktadır. Mesela *et-teslimât* bölümünde Trabzon'a gelen peksimetin ambar emini tarafından yapılan kontrolü sonucu 102,5 kantarının bozulduğu izah edilmektedir. Böylece Trabzon ambar emininin 2444,5 kantar peksimeti sağlam olarak aldığı ifade edilmektedir.

Belge 1a. Belge 1'in Devamı.

Muhasebe icmal defterinin son kısmı; *be-hüccet-i icmâl-i Osman Ağa* ifadeyle başlayıp tüm hesapların genel bir özetini vermektedir. Bu kısım da kendi

içerisinde beş bölüme ayrılır. Birinci bölüm *fi'l-asl* ibaresiyle başlayıp nakledilen peksimetin miktarını, onun konacağı çuvalın adedini ve nakil için ilgili kişiye verilen nakdi ifade eder. Buna göre 180000 nakit karşılığında 2547 kantar peksimet 4011 çuval ile nakledilmiştir. Bu çuvalların 1851'i İsakçı ambarında olduğundan 2160'ı piyasadan satın alınmıştır. İkinci bölüm; *minhâ el-masârifât* ifadesiyle başlar ve yapılan masraflara dair bilgi verir. Buna göre 81504 akçe gemi ücretine, 66750 akçe satın alınan 2160 çuvala, 40690 akçe yukarıda ifade edilen çeşitli masraflara verildi. Üçüncü bölüm; *yekûn* çizgisiyle başlar ve masrafların toplam rakamını bildirir. Buna göre örneğimizdeki toplam rakam 132634 akçedir. Dördüncü bölüm; *ilâ der-zimmet-i mübâşir-i mezbûr* kaydıyla nakil için kendisine 180000 akçe verilen kişinin tüm harcamalar dışında elinde kalan rakamı belirtir. Geriye mübaşirin elinde 47366 akçe kalmıştır. Bu kısmın son bölümü *minhâ et-teslîmât* diye başlar ve mübaşirin elinde kalan 47366 akçenin hazine-i âmireye teslim edilmesini bildirir. Ayrıca bu teslimde Osmanlı malî sistemindeki bir başka uygulama dikkati çeker. Baş Muhasebe kayıtlarında hazineye teslim edilmiş olarak görünen bu miktar, devletin finans etmesi gereken diğer kaynaklara tahsis edilir ve bu da muhasebe defterlerinde yerini alır. Yani yerinden havale sistemiyle bu teslimat gerçekleştirilmiş olur. Böylece İskenderiye Kalesi'nin beslûyan cemaatine 13347, seferin nakli için beygir ücretine 28084 ve zolata-i cedid ücretine 5940 akçe verildi.

Belge 1b. Belge 1'in Devamı.

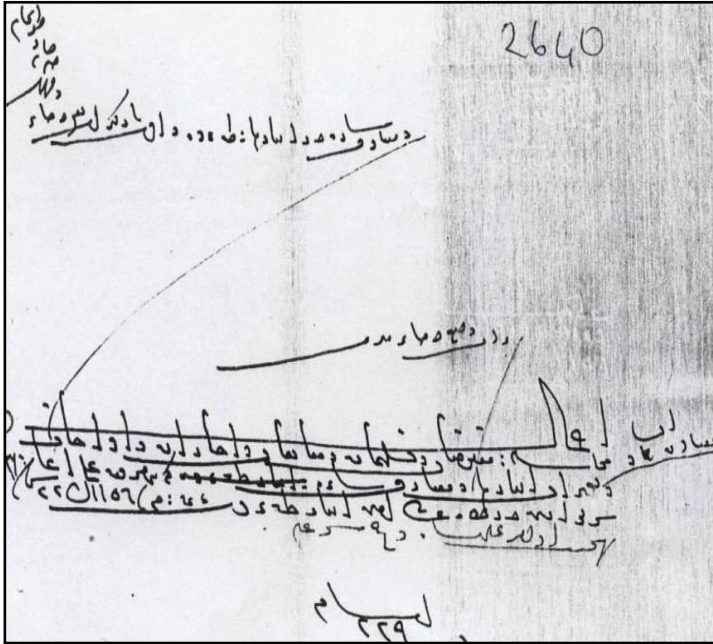
Trabzon Ambarının Muhasebe İcmal Defteri

Bu örnekte, 1743 yılındaki Trabzon ambarının muhasebe icmal defteri incelenmektedir. Buna bağlı olarak Trabzon ambarının muhasebe icmal defterinin dökümü aşağıdaki tabloda açık olarak görülmektedir. Bu tablo üzerinden yapılacak yorumlar ambar işletmelerinin icmal defterlerine dair muhasebesini de ortaya koyar (BA, D.BŞM 2640, 27 Şubat-11 Ekim 1743).

Ambarın muhasebe icmaline yönelik bu defter de yukarıdaki gibi uzun bir çizgiyle başlar ve ambar emininin görev süresince tüm faaliyetini yansıtır.

İcmâl-i

Muhâsebe-i makbûzât ve teslimât ve mübâye'ât ve icârât ve ihrâcât ve masârif-i sâ'ire der-anbarhâ-i Trabzon ve ücret-i bargirân-ı nakl-i zehâyir ve mühimmât-ı cebehâne ve tophâne ve masârif-i anbarhâ ve ta'mirât-ı anbarhâ vaz'-ı zehâyir-i mîrî ve masârif-i sâ'ire ki be-ma'rifet-i Ali Ağa ser-bevvâbîn-i dergâh-i 'âlî emîn-i ambar-ı Trabzon 'an-gurre-i M sene 1156 ilâ 22 Ş sene minhu. Be-hüccet-i evâmir-i alîşân ve hüccet-i şer'le. Eyyâm 229.

Kaynak: BA, D.BŞM 2640, 27 Şubat-11 Ekim 1743.

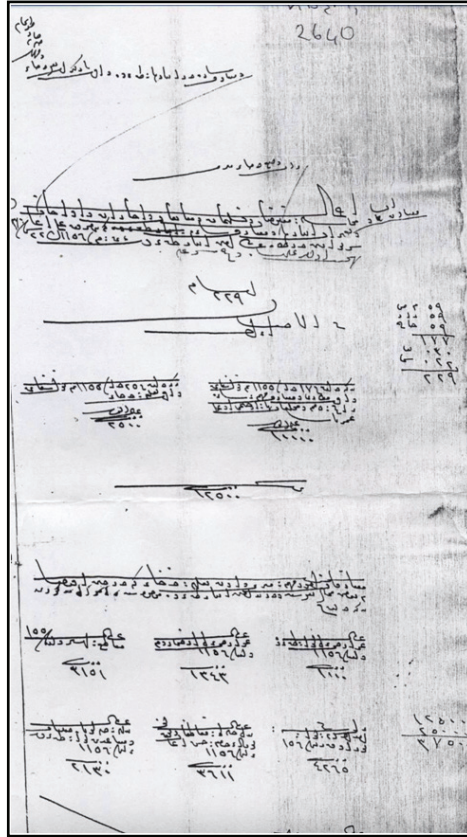
Tablo 1: Trabzon Ambarının Muhasebe İcmali (27 Şubat-11 Ekim 1743)

Bölmeler	Tutar
Fi'l-Aslı İrad (Gelirin Aslı)	
Gemi navları, yük hayvanı ücretleri vs. masraflar için Üçüncü oğlu Ömer Paşa'nın mirasından	10.000 kuruş
Gemi navlı ve zahire nakli ücreti için hazineden	2500 kuruş
Yekûn (Toplam)	12.500 kuruş
Trabzon'un olağan üstü vergilerinden	1000 kuruş
Erzurum'un olağanüstü vergilerinden	1343 kuruş
İspir'in işletim gelirinden	3151 kuruş
Bozok'ta halkın valiyeye ödeyeceği vergiden	4265 kuruş
Tokat voyvodası işletim gelirinden	3611 kuruş
Trabzon'un çeşitli gelirlerinden	2130 kuruş
Trabzon'da gayri Müslimlerden alınan vergi gelirinden	9500 kuruş
Yekûn (Toplam)	25.000 kuruş
İrad Yekûn (Toplam Gelir)	37.500 kuruş
El-İcârat (Kiralalar)	
Trabzon'dan Bayburt Kazası'na nakil olunacak zahire için Tokat'tan (1751 adet) ve şehir merkezinden (1251 adet) temin olunan beygir ücretleri	12.008 kuruş
Zahirenin konulduğu bazı yerlerin kiralaları (232 gün)	955.5 kuruş
Ambarlara konulan zahire için hamal ücreti (9 kişi, 232 gün)	581 kuruş
Trabzon'da ambarlara konulan zahire için hamal ücreti (50 kişi)	775 kuruş
Mumhane ve Çömləkçi İskelelerindeki zahire konulan mahzen ve kârhane kiraları	419 kuruş
Trabzon'da ambarlara konulan zahire için tartıcı hizmeti (6 nefer, 229 gün)	27.480 akçe
Trabzon'da ambarlara konulan zahire için mutemet hizmeti (3 nefer, 229 gün)	13.740 akçe
Trabzon'da ambarlara konulan zahire için kantarcı ücreti (2 nefer, 229 gün)	18.240 akçe
Trabzon'da ambarlara konulan zahire için kâtip ücreti (3 nefer, 229 gün)	27.480 akçe
Trabzon'da ambarlara konulan zahire için kâtip, kantarcı, mutemet ve hamal ücretleri (172 gün)	48.160 akçe
Trabzon'dan Erzurum'a top ve cephane naklinde hayvan ücreti (435 adet)	2.442,5 kuruş
Trabzon'dan tophane ve kundak naklinde 30 yük beygiri ve demirci ocağı ile bazı kişilerin ücretleri	167 kuruş
El-İhracat (Giderler)	
Ambar Emîni Ali Ağa'nın tayinatı (229 gün)	237.015 akçe
Mutemet, kantarcı ve kâtip işçileri (229 gün)	46.487 akçe
Mutemet, kantarcı, kâtip ve hamal ücretleri (172 gün)	10.320 akçe
Trabzon'da kalenin yukarı, orta ve aşağısında cephane konulan yerlerin tamir masrafı	91.430 akçe
Trabzon'da kale tamirinde 19 marangoz, 11 taşçı, 16 rençper ve 420 hamala verilen ücret (48 gün)	78.132 akçe
Tamirde defter gereğince verilen ücret	10.000 akçe
Trabzon Kalesi'nin orta kalede olan Bab-ı Zağanos yakınlarındaki büyük burcun altında, ortasında ve yukarısında cephane konulan yerlerin tamiri	33.275 akçe
Tamirde çalışan 12 marangoz, 6 taşçı, 8 rençper ücretleri ile taş nakli ve Trabzon Kalesi'ni genişletmek için yapılanlar yanında Bab-ı Pazar'da aşağı kalenin tamir masrafı	69.432 akçe
El-Masarifat (Masraflar)	
Trabzon Kalesi cephanesini genişletmek için satın alınan üç haneye verilen	54.000 akçe
Perdahtçı ücreti ve barut perdahtı ile barut varillerinin yenilenmesi ve tamir masrafı	57.170 akçe
Zahire konulması için ambar inşası ve bu yönde Üçüncü oğlu Ömer Paşa Sarayı'nın mahzen olması	63.605 akçe
Tamiratta çalışacak 12 marangoz, 9 taşçı, 15 rençper, 530 hamalın ücretleri (23 gün)	40.225 akçe
Üçüncü oğlu Ömer Paşa Sarayı'nın tamir masrafı ve çalışanların ücretleri	89.280 akçe
Et-teslimat (Kalanlar/Hazineye Teslim Edilecek)	
Ambar emininin elinde kalan miktar	1556 kuruş

Kaynak: BA, D.BŞM 2640, 27 Şubat-11 Ekim 1743.

Görüldüğü üzere 229 günlük ambar emaneti sırasında tutulan icmal muhasebe defteri beş ana kısımdan oluşmaktadır. *Fi'l-asl-ı İrad* tabiriyle başlayan birinci kısım iki farklı yekûndan oluşan iki bölümü içerir ve İrad yekûn ile asıl toplam

bildirilir. 37500 kuruşluk bu miktar ambar emininin elinde olan nakittir. İkinci kısım ücret ve hizmetleri yansıtan *el-icârât* kısmı olup rakam olarak genel bir toplamı vermez. Sadece bu kısmın sonunda *yekûn* ibaresi yer alır, fakat rakam yazmaz. Ancak *tahvîl* başlıklarıyla harcamaların ayrıntılı dökümü kalemler halinde bu kısımda belirtilir. Üçüncü kısmı oluşturan *el-ihracât* başlığından sonra da genel bir toplam bulunmaz. Burada da bir önceki kısımda olduğu gibi harcamaların tafsilatlı açıklamalarını veren bilgi kayıtları mevcuttur. Aynı nitelikte olan dördüncü kısım *el-masârifât* ibaresiyle başlar ve toplam bir rakam olmadan harcamaların tafsilatını yansıtır. Son kısım olan *et-teslîmât* ambar emininin tüm harcamalardan sonra elinde kalan miktarı belirtir. Bu kaydıma göre o da; 1556 kuruştur. Bu miktar bir sonraki emine teslim edilmek üzere baş muhasebe defterlerine kaydedilir.

Belge 2. Trabzon Ambarına Dair Muhasebe İcmal Defterinin İlk Sayfası (BA, D.BŞM 2640, 27 Şubat-11 Ekim 1743)

Sonuç

Yapılan bu çalışma neticesinde örnek olarak incelenilen muhasebe icmal defterlerinin hatasız ve düzenli tutulduğu görülmüştür. Defterler hem bu yönüyle hem de verdikleri bilgiler açısından bir denetim için etkili bir araç olmuştur. Hatta malî kontrol içerisinde gelir ve gider alanlarında bile en ince ayrıntıyı yansıtan bilgiler çeşitli belgelerle bu defterlerde yer almaktadır. Böylece muhasebe icmalleri merkezîyetçi yapının ekonomi yönetim ve denetimi alanında önemli bir unsur olarak öne çıkmıştır. Merkezin taşıyıcı veya uzak bölgelerdeki işletmeleri bu yolla denetlemesi yönetim elitinin siyasi otoritesine de güç kazandırmıştır. Zira muhasebe icmalleri üzerinden sağlanan malî denetim aracılığıyla yönetim merkezinin dışında, eyaletlerdeki elit gruplar ve işletmelerin başındaki görevlilerle güçlü bir yönetim ağı kurulmuştur.

Sonuç itibarıyla denilebilir ki; Osmanlılar XVIII. yüzyılda muhasebe icmal defterleriyle iktisadî faaliyetlere ilişkin en spesifik harcamaları veya muhasebe denetimini ortaya koymaktadır. Bu alandaki kayıt unsurları hemen hemen tüm muhasebe işlemlerinde aynı özelliği gösterse de uygulamada bazı farklılıklar mevcuttur. Muhasebe icmal defterlerinin bazılarında toplamın olmaması veya farklı kısımların bulunması bunun bir göstergesidir. Ancak bu farklılık icmallerin muhasebeye yönelik toplu ve özet bilgi vermesi yönünde bir sorunu ortaya çıkarmaz.

Açıklamalar

1. Osmanlılarda merkezî hazinenin maliye büroları için bkz. (Çelik 2006: 115-147). Ayrıca Osmanlı malî bürokrasisi ile devletin vergilendirme ve vergi toplama yöntemleri için bkz. (Darling 1996, Kazıcı 2005).
2. Osmanlılarda malî sistem için bkz. (Tabakoğlu 1985, *Osmanlı Maliyesi Kurumları ve Bütçeler* 2006).
3. Bunun teyidi ve Osmanlılarda malî sistemle özdeşleşen defterhanenin bürokratik işlemleri için bkz. (Afyoncu 1994a: 91-93, Afyoncu 1994b: 100-103).
4. Tahrir; bir bölgenin nüfus ve vergiye yönelik üretim kaynaklarının tespiti için yapılan sayımlardır. Geniş bilgi için bkz. (Barkan 1988, Emecen 1991, Venzke 1997, Öz 1991, Ünal 1999, Süheyl 1992).
5. 1530 tarihinde hazırlanan ve 1520-1530 arasındaki tahrir sonuçlarını içeren bu defterler önemi itibarıyla Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından tıpkıbasımı ve transkripsiyonu yapılarak neşredilmiştir. Bkz. (387 Numaralı *Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri* 1997). Ayrıca bu defterlerin aslı için bkz. (BA, TD 166, 167, 370, 387, 438, 998).
6. Bütçe kavramının tarihi süreci için bkz. (Haftacı ve Badem 2008: 1546-1567).
7. Osmanlı bütçeleri hakkında geniş ilgi için bkz. (*Osmanlı Maliyesi Kurumları ve Bütçeler* 2006).
8. Muhasebe dilinde "jurnal" veya "yevmiye defteri" anlamına gelen bu defterler, iktisadi faaliyet gösteren hazinenin, herhangi bir işletmenin veya eyaletin günlük olarak gelir-gider veya giriş-çıkış kayıtlarının tutulduğu defterlerdir. Geniş bilgi için bkz. (Sahillioğlu 2006: 149-151, Tabakoğlu 1985: 74-82).
9. Siyakat; Osmanlı İmparatorluğu'nda çoğunlukla askerî ve malî alanda kullanılmış resmî bir yazıdır. Bkz. (Günday 1989). Osmanlı muhasebesinde kullanılan siyakat yazısı için ayrıca bkz. (Fekete 1955, Yayla 2007, Otar 1991).
10. Akçe, Osmanlıların kullandıkları gümüş madeni içerikli bir paradır.
11. Kuruş, Osmanlı maliyesinde kullanılan para birimidir. Yabancı kaynaklı olan bu para biriminin bir tanesi XVII ve XVIII. yüzyılda 120 akçeye eşittir.
12. Pâre, Osmanlıların kullandıkları Mısır kaynaklı bir paradır. XVII ve XVIII. yüzyılda üç akçe bir pâre değerindedir.

¹³. Kantar, Osmanlıların kullandığı bir ağırlık ölçü birimidir. Bir kantar 56,443 kiloya eşittir. Bkz. (Hinz 1990: 33)

¹⁴. Kile, bir ağırlık ölçü birimidir. İstanbul kilesi yaklaşık 25,656 kg değerindedir. Bkz. (Hinz 1990: 51).

Kısaltmalar

BA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi/İstanbul
bkz.	: bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Tercüme eden
D.BŞM	: Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Kalemî Tasnifi
D.BŞM.PKE	: Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Kalemî Peksimet Eminliği Tasnifi
Der.	: Derleyen veya derleyenler
Ed.	: Editör veya editörler
Haz.	: Yayına hazırlayan veya hazırlayanlar
KK	: Kamil Kepeci Tasnifi
M	: Hicrî aylardan Muharrem ayının rumuzu
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MAD	: Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi
Ş	: Hicrî aylardan Şaban ayının rumuzu
TD	: Tapu Tahrir Defterleri
vd.	: ve diğerleri
vols.	: volume
Yay.	: Yayınları.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

BA, D.BŞM 2640.

BA, D.BŞM.PKE 12319.

BA, KK 1908, 1931, 5624, 5640, 7320.

BA, MAD 958.

BA, TD 166, 167, 370, 387, 438, 998.

Basılı Eserler

(1997). *387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri (937/1530) – II*. Haz. Ahmet Özkılıç vd. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay.

(2000). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. Haz. Yusuf İhsan Genç vd. İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay.

(2006). *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler I-II*. Haz. Mehmet Genç ve Erol Özvar İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yay.

- Afyoncu, Erhan (1994a). "Defter Emni". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. XIX. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 91-93.
- (1994b). "Defterhâne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. XIX. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 100-104.
- Álvarez-Dardet Espoje, Juan Baños Sánchez Concha ve Francisco Carrasco Fenech (2002). "Accounting and Control in the Founding of the New Settlements of Sierra Morena and Andalucía, 1767-72". *European Accounting Review* 11 (2): 419-439.
- Annisette, Marcia (2006). "People and periods untouched by accounting history: an ancient Yoruba practice". *Accounting History* 11 (4): 399-417.
- Aydın, Bilgin ve Rifat Günalan (2008). *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi*. İstanbul: Yeditepe Yay.
- Barkan, Ömer Lütfi (1943). *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay.
- (1988). *Hüdavendigâr Livası Sayım Defterleri I*. Der. Ö. Lütfi Barkan ve Enver Meriçli. Ankara: TTK Yay.
- Carmona, Salvador ve Mahmoud Ezzamel (2006). "Accounting and religion: a historical perspective". *Accounting History* 11 (2): 117-127.
- Çelik, Gülfettin (2006). "Osmanlı Devletinde Merkezî Hazinesinin Maliye Büroları". Haz. Mehmet Genç ve Erol Özvar. *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler I*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yay. 115-149.
- Darling, Linda T. (1996). *Revenue-Raising and Legitimacy, Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1550-1660*. Leiden: E. J. Brill.
- (2008). "Ottoman Accounting Prehistory". 12th World Congress of Accounting Historians, Congress Proceedings. 20-24 July 2008. İstanbul.
- Davie, S. (2000). "Accounting for imperialism: a case of British-imposed indigenous collaboration". *Accounting, Auditing and Accountability Journal* 13 (3): 330-359.
- Emecen, Feridun M. (1991). "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Tahrir Defterleri", Tarih ve Sosyoloji Semineri. 28-29 Mayıs 1990. İstanbul.
- (1996). "Mufassaldan İcmale". *Osmanlı Araştırmaları XVI*: 37-44.
- Elitaş, Cemal vd. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu'nda 500 Yıl Boyunca Kullanılan Muhasebe Yöntemi: Merdiven Yöntemi*. Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yay.
- Erol, Mikail ve Kenan Ören (2007). "Structural Developments in the Accounting Profession from the Ottoman Empire up to Now". The Balkan Countries' 1st International Conference on Accounting and Auditing, Papers. 7-10 March 2007. İstanbul.
- Erol, Mikail, Gülgün Erkan ve Osman Uluyol (2008). "Structural Developments in Turkish Accounting Profession Since the Ottomans and Employment of a Accountants". 12th World Congress of Accounting Historians, Congress Proceedings. 20-24 July 2008. İstanbul.
- Fekete, L. (1955). *Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung: Beitrag zur türkischen Paläographie*. (II vols.). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Finkel, Caroline (2006). "Macaristan'daki 1593-1606 Osmanlı-Habsburg Savaşının Maliyeti". Haz. Mehmet Genç ve Erol Özvar. *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler I*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yay. 239-292.

- Göyünc, Nejat (1990). "Ta'rih Başlıklı Muhasebe Defterleri". *Osmanlı Araştırmaları* X: 1-38.
- Günday, Dündar (1989). *Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı Özellikleri ve Divan Rakamları*. Ankara: TTK Yay.
- Güvemli, Oktay (1998). *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi Osmanlı İmparatorluğu Tanzimata Kadar*. C. II. İstanbul: Avcıol Basım Yay.
- Güvemli, Oktay ve Batuhan Güvemli (2006). "Development of Accounting Thought from the Ottoman Empire to the Turkish Republic". 17th World Congress of Accountants. 13-16 November 2006. İstanbul.
- Haftacı, Vasfi ve A. Cemkut Badem (2008). "Budget Concept and the History of Budget Application in Turkey". 12th World Congress of Accounting Historians, Congress Proceedings. 20-24 July 2008. İstanbul.
- Hinz, Walther (1990). *İslâm'da Ölçü Sistemleri*. Çev. Sevim Acar. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yay.
- İnalçık, Halil ve Donald Quataert (1994). *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jones, R. H. (1989). "On local government accounting history: the case of central establishment charges". *Financial Accountability and Management* 5 (2): 59-71.
- (1992). *The History of the Financial Control Function of Local Government Accounting in the United Kingdom*. New York: NY.
- Kaval, Hasan (2003). *Muhasebe Denetimi*. Ankara: Akademik Danışmanlık ve Yeminli Mali Müşavirlik Anonim Şirketleri Yay.
- Kazıcı, Ziya (2005). *Osmanlı'da Vergi Sistemi*. İstanbul: Bilge Yay.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (1994). "Osmanlı İktisadî Yapısı". Ed. E. İhsanoğlu. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: İslâm, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yay. 513-651.
- Lewis, B. (1970). "Sources for the Economic History of the Middle East". Ed. M. E. Cook. *Studies in the Economic History of the Middle East from the Rise of Islam to the Present Day*. London: Oxford University Press.
- Liyanarachchi, Gregory A. (2009). "Accounting in ancient Sri Lanka some evidence of the accounting and auditing practices of Buddhist monasteries during 815-1017 AD". *Accounting History* 14 (1-2): 101-120.
- Lowry JR., Heath W. (1992). *Studies in Deftology: Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. İstanbul: The Isis Press.
- Miller, P. (1987). *Domination and Power*. London: Routledge & Kegan Paul.
- (1990). "On the Interrelations Between Accounting and the State". *Accounting, Organizations and Society* 15 (4): 315-338.
- Miller, P. ve C. Napier (1993). "Genealogies of calculation". *Accounting, Organizations and Society* 18 (7/8): 631-647.
- Napier, Christopher J. (2009). "Defining Islamic accounting: current, issues, past roots". *Accounting History* 14 (1-2): 121-144.
- Orbay, Kayhan (2006). "Auditing Preventing Corruption and Early Signs of Performance Evaluation in the Account Registers of Imperial Foundations in the 16th and 17th-Centuries Ottoman Empire". *The Eleventh World Congress of Accounting Historians*. 19-22 July 2006. Nantes.
- Otar, İsmail (1991). *Muhasebede Siyakat Rakamları*. İstanbul: Lebib Yalkın Yay.

- Öz, Mehmet (1991). "Tahrir defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler." *Vakıflar Dergisi* 22: 429-439.
- Özvar, Erol (1999). "Rum Eyaletine Ait H. 1043-1044/M. 1634-1635 Tarihli Bütçenin Tahlili". Ed. Gülen Eren. *Osmanlı*. Ankara: Yeni Türkiye Yay. 150-157.
- (2006). "Osmanlı Devletinin Bütçe Harcamaları (1509-1788)". Haz. Mehmet Genç ve Erol Özvar. *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler I*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yay. 197-238.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C. II. İstanbul: MEB Yay.
- Redhouse, Sir James W. (1978). *Turkish and English Lexicon*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Rose, N. ve P. Miller (1992). "Political power beyond the state: problematics of government". *British Journal of Sociology* 43 (2): 173-205.
- Sahillioğlu, Halil (1967). "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi". *Belgeler IV* (7-8): 1-34.
- (2006). "1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Hazine Gelir ve Gideri: Ecnâs-ı Nüküd ve Erkam Defterleri". Haz. Mehmet Genç ve Erol Özvar. *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler I*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yay. 149-167.
- Said, E. W. (2003). *Orientalism*. London: Penguin Press.
- Sâmi, Şemseddin (1989). *Kâmûs-i Türkî*. İstanbul: Enderun Kitabevi Yay.
- Sargiacomo, Massimo (2006). "Using accounting records to enhance an understanding of a seventeenth-century Italian feudal community: the case of the Commune of Penne (1664-90)". *Accounting History* 11 (4): 475-502.
- Selimoğlu, Seval Kardeş ve Şaban Uzay (2007). "10 Years of Research on Auditing in Turkey: A Literature Review". The Balkan Countries' 1st International Conference on Accounting and Auditing, Papers. 7-10 March 2007. İstanbul.
- Süheyl, A. (1992). 1034 Numaralı Şam Eyaleti İcmal Defteri: Kanuni Dönemi. Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Tabakoğlu, Ahmet (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Toraman, Cengiz, Sinan Yılmaz ve Fatih Bayramoğlu (2006). "Estate Accounting as a Public Policy Tool and its Application in the Ottoman Empire in the 17th Century". *De Computis* 4: 129-136.
- Toraman, Cengiz ve Recep Onur Yılmaz (2008). "The Merdiban Method as an Auditing Tool in the Ottoman State Accounting System". 12th World Congress of Accounting Historians, Congress Proceedings. 20-24 July 2008. İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1984). *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: TTK Yay.
- Ünal, Mehmet Ali (1999). *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*. Ankara: TTK Yay.
- Venzke, M.L. (1997). "The Ottoman Tahrir Defterleri and Agricultural Productivity", *Osmanlı Araştırmaları-The Journal of Ottoman Studies* XVII: 1-61.
- Yayla, H. E. (2007). "Accounting and Language". The Nineteenth Accounting, Business & Financial History Conference. 12-13 September 2007. Cardiff.

İnternet

www.itusozluk.com/goster.php/defterhane.

[www.muhasabenet.net/mesleki %20 terimler.doc](http://www.muhasabenet.net/mesleki%20terimler.doc).

The Accounting Icmal Registers as a Means of Auditing in the Ottoman Empire: The Example of Trabzon

Temel Öztürk*

Abstract: Icmal means a summary drawn from a detailed account. Icmal registers were constituted in many fields particularly with the aim of counting. But in this study the icmals which exactly show the features of an account entry will be emphasized. In this regard, the icmals reflecting the accounts of some significant institutions such as the accounts of military expeditions and warehouses will be examined. The revenue and expenditure entries regarding these kinds of account books will be explained. Moreover, while the importance of these entries or account books is discussed, the details and forms of registers will also be expounded.

Key Words: Account, Ottoman Empire, icmal registers, Trabzon.

---

* Assoc. Prof. Dr., Karadeniz Technical University, Faculty of Letters, Department of History, /TRABZON
tozturk61@gmail.com

Книга бухгалтерской отчетности (иджмаль) как инструмент финансового аудита в Османской империи (на примере Трабзона)

Темель Озтюрк*

Аннотация: Иджмаль означает сумму, отражающую движение средств длительного счета. Они были созданы во многих областях с целью переписи населения, а также сбора сведений об определении налогов и общих доходах. Однако, в этой работе исследуются бухгалтерские особенности этих отчетов. В связи с этим рассмотрена бухгалтерская информация о военных кампаниях и таких важных предприятиях в провинциях, как склад. Рассмотрены регистрации доходов и расходов предприятия и региона в бухгалтерских книгах. Раскрыта важность этих книг с точки зрения бухгалтерии, показаны детали и формы регистрации в этих книгах.

Ключевые Слова: бухгалтерия, Османская империя, книга бухгалтерской отчетности, Трабзон.

---

* Доц. доктор, Черноморский технический университет, факультет литературы, кафедра истории / ТРАБЗОН tozturk61@gmail.com

Derdest Defterlerinin Kaynak Değeri Üzerine Bir Deneme: 493 Numaralı Ayntâb Derdest Defteri'nin Analizi

Emine Erdoğan Özünlü*

Özet: Derdest defterleri, timar gelirlerinin kimlerin tasarrufunda olduğunu gösteren defterlerdir. Osmanlı timar düzeni hakkında önemli veriler içeren bu defterlerde, genel hatlarıyla söylemek gerekirse timar türleri, timar gelirlerini oluşturan yerler ve gelirleri, dirlik sahiplerinin adları, meslekleri/nitelikleri, sahip oldukları hisse sayısı, berat tarihleri ve hattâ o dönemin şartlarına göre fotoğraflık görünüşleri (resimleri) bulunmaktaydı. Bu makalede, 493 numaralı Ayntâb (Antep) derdest defteri örneğinden hareketle Osmanlı timar sistemi ve sosyo-ekonomik tarihi açısından kaynak olarak derdest defterlerinin değeri üzerine metodolojik bir deneme yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Timar sistemi, Derdest defterleri, Ayntâb (Antep).

Giriş

Elde etme, tutma mânâsına gelen derdest, Osmanlı timar sisteminde timar gelirini elinde tutan, timara sahip olan kişiyi ifade etmek için kullanılır. Timar icmal defterlerinden hareketle hazırlanmış olan ve timar gelirlerinin kimlerin tasarrufunda olduğunu gösteren bu defterler, özelde Osmanlı timar düzeni, genelde ise Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi açısından oldukça önemli kaynaklardır.

Derdest defterleri, mufassal¹, icmâl ve ruznâmçe defterleri² ile birlikte Osmanlı devletinin bütün arazi kayıtlarını ihtiva eden; timar, has, zeamet, mülk, vakıf gibi arazi türlerini tayin ve tescil eden defterlerin saklandığı yer olan Defterhâne-i Âmire'nin³ önemli defterleri arasında bulunmaktaydı. Bu defterlerde timarların çekirdeğini oluşturan yerlerin bir listesi ile uğradığı değişiklikler sonucu sahipsiz kalan timarlar yer almaktaydı (Afyoncu 1994: 102).

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren istisnai hâller dışında yeni tahrirlerin yapılmaması, timar sisteminin kontrolünü güçleştirmiştir. Kayıtlardaki verilerin eski kalması, zaman içerisinde yaşanan timar değişikliklerini yansıtmaması ve timar gelirlerini oluşturan yerlerin kimin elinde olduğunun bilinmemesi,

---

* Yrd.Doç.Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü /ANKARA.
erdogan@gazi.edu.tr

derdest defterlerinin tutulmasını zorunlu kılmıştır. Bu defterlerin tutulmasıyla birlikte yapılan değişiklikler tespit edilerek kayıtlar güncelleştirilmiş ve Defterhâne’de derdest adı verilen yeni bir defter türü ortaya çıkmıştır (Afyoncu 1997: 31, Afyoncu 2000: 224-225).

Araştırmanın Kaynakları, Yöntemi ve Amacı

Bu makalenin konusunu oluşturan derdest defterlerinin kaynak değerini daha iyi irdelemek için sondaj metoduyla⁴ bu defter grubunu temsilen tek bir defter ele alınmış ve kapsamlı olarak analize tabi tutulmuştur. Söz konusu çalışmanın kaynağını oluşturan defter, 493 numaralı Ayntâb (Antep) derdest defteridir.⁵ Bu defter; Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi’nde⁶ muhafaza edilmekte olup toplam 16 varaktan oluşmaktadır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla derdest defterlerinin muhtevası ve önemi hakkında sadece Erhan Afyoncu’nun çalışmaları mevcuttur.⁷ Bu sebeple çalışmamızda Afyoncu’nun çalışmalarına sıklıkla atıfta bulunulmuştur. Ayrıca timar sistemi ile ilgili muhtelif telif ve tetkik eserlerden de istifade edilmiştir.

Araştırmanın yöntemine gelince, defterdeki tüm bilgiler; timar türleri, timar gelirlerini oluşturan yerler ve gelirleri, dirlik sahiplerinin adları, nitelikleri, hattâ o dönemin şartlarına göre fotoğrafik görünüşleri (resimleri), bu kişilerin hisselerinin miktarı, kaç hisseye sahip oldukları ve berat tarihleri bilgisayar ortamına aktarılmış ve veri tabanı üzerinde muhtelif sorgulamalar yapılmıştır. Şüphesiz ki bu yöntemin takip edilmesindeki amaç, derdest defterlerinin içeriğindeki bilgileri gün ışığına çıkarmaktır.

Timar Sisteminin İşleyişi ile İlgili Verilerin Analizi

493 numaralı Ayntâb derdest defterindeki veriler sorgulanırken dikkatimizi çeken ilk husus; bu defterlerin tutulmasındaki gerekçeye uygun olarak timar değişikliklerinin deftere ne şekilde yansıdığıdır. Bu çerçevede timar gelirleri, dirlik sahipleri, nitelikleri, hisseleri, berat tarihleri incelenmiştir. Özellikle defterde yer alan berat tarihleri, yapılan bürokratik işlemlerin hangi dönemi içerdiğine dair önemli ipuçları barındırmaktadır. Bu tarihler, incelediğimiz defterde gün, ay ve yıl şeklinde detaylı olarak yazılmış olup, H.1106-1123 (M.1695-1711) tarihleri arasını ihtiva etmektedir.

Afyoncu’ya göre, derdest defterlerinin şimdilik tespit edilebilen en erken tarihli- si, H.1069 (M.1659) yılında icmal defterinden sureti çıkarılarak kullanılmaya başlanmış olan Alaiye derdest defteridir. Derdest defterleri yoğun olarak iki seri halinde bulunmaktadır. Birinci seri, XVII. yüzyıl sonlarına aittir; en erken berat tarihleri H.1105-1106 (M.1693-1695) yıllarını kapsar ve daha çok H.1120lere (M.1708) kadar uzanan beratları içerir. İkinci seri ise XVIII. yüzyıl sonlarında hazırlanmıştır ve en erken berat tarihleri H.1194-1195 (M.1780-81) yılları ara-

sını kapsamaktadır. Bu seride H.1200 (M.1786) yılına kadar olan timar tevcihleri yoğun olmakla birlikte, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar çıkan tevcihat kayıtları da vardır (Afyoncu 1997: 31, 2000: 227). Afyoncu'nun derdest defterlerinin tutuldukları tarihlerle ilgili tespitleri göz önüne alındığında incelediğimiz defterin ilk seri içerisinde yer aldığını söylemek mümkündür.

Defterin analizinde yaptığımız sorgulamalardan biri, dirlik sahiplerinin sayısıdır. Ancak dirlik sahiplerinin isimlerinin ve defterde yazılı eşkâllerinin (boy, göz, kaş verileri) genellikle birbirine benzer olması, söz konusu sayının tespiti zorlaştırmıştır. Dirlik sahiplerinin berat tarihleri ve hisse sayıları bu meselelerin çözümünde faydalı olmuş ve bir takım sonuçlara ulaşmamızı sağlamıştır. Bu çerçevede yaptığımız incelemeye göre, defterde toplam 145 dirlik sahibi bulunmaktadır.

Bu bağlamda dirlik sahiplerinin hisse sayıları konusuna açıklık getirmekte yarar vardır. Bilindiği üzere Osmanlı timar düzeninde hisselerin paylaşılması, yani bir timar gelirinin farklı dirlik sahipleri arasında bölüşülmesi, görevlinin denetim alanını genişletmek ve tek bir kişinin bir köyün tümüne hâkim olmasını engellemek için uygulanan bir sistemdi (İnalçık 2003: 122). Böylece dirlik sahiplerinin büyük gelir kaynaklarını tek elde toplaması ve onların zamanla yerel kuvvet kazanarak birer mütegalibeye dönüşmesi engellenmekteydi (Ergenç 2006: 130). Derdest defterlerinde vergi gelirlerine esas teşkil eden ve timar olarak tasarruf edilen yerlerin genellikle bütün halde bir kişiye verilmeyerek birkaç parça halinde birden fazla kişiye tevcih edildiği gözlenebilmektedir. Böylece söz konusu timar birimlerinin tasarruf edilip edilmediği, kaç kişi tarafından paylaşıldığı gibi sorulara da cevap bulunabilmektedir (Afyoncu 1997:31, 2000: 225, bk. TKGM – KKA – DD – 493, 11a).

Derdest defterlerinde dikkati çeken bir diğer husus, dirlik tasarruf eden kişinin kaydının üzerinde, onun dirliğini oluşturan hisse sayısını gösteren 2, 5, 21 gibi bir takım rakamların olmasıdır (Afyoncu 1997: 32, 2000: 226). İncelediğimiz defterde en fazla hisse sahibinin Miralay Kasım (TKGM – KKA – DD – 493, 1a, 2b, 5a, 7a), Dergâh-ı Âli müteferrikalarından Ömer (TKGM – KKA – DD – 493, 3a, 6a, 7a) ve Mehmed olduğu görülür. Mehmed'in hisse sayısı 9 iken diğerlerinin hisse sayısı 7 idi. Miralay Kasım ve Müteferrika Ömer'in defterde zeamet olduğu kayıtlı olan timar birimlerinde hisseleri bulunmaktaydı. Söz konusu kişilerin buldukları görevler göz önüne alındığında bu durumu olağan karşılamak gerekir. Bu noktada derdest defterlerinde sadece timar ve zeametlerin bulunduğunu, hasların kaydedilmediğini vurgulamak gerekmektedir (Afyoncu 1997: 31, 2000: 225).

Derdest defterleri, timar sisteminin işleyişine uygun olarak bir takım aksaklıkların ve yanlışlıkların önüne geçilmesi için gerekli olan işlemleri ihtiva etmesi açısından da dikkate değerdir. Şöyle ki, bir zeamet veya timar gelirinin ta-

mamı dirlik olarak kimin tasarrufunda ise timar sahiplerini gösteren listenin altına *tamam* şeklinde yazılırdı. Afyoncu'ya göre bu işlem, o timarın bütün gelirlerinin tevcih edilip edilmediğini tespit ederek yeni tevcihlerin yapılmasını engellemeye yönelik olarak yapılmaktadır (1997: 32, 2000: 226, TKGM – KKA – DD – 493, 10a, 11b). Bu hususun yanında incelediğimiz defterde dirlik sahiplerinin isimlerinin hemen altında *icmal bozulmamak üzere, kılıç ma'a hisse* şeklinde timar birimleri ile ilgili açıklayıcı ifadeler de yer almaktadır (TKGM – KKA – DD – 493, 3a, 5a).

Derdest defterlerini ilginç kılan en önemli özelliklerden biri de bu defterlere dirlik sahiplerinin fiziksel özelliklerinin (boy uzunluğu, göz rengi ve kaş yapısı) kaydedilmiş olmasıdır. Bu özellik, XVII. yüzyıla ait defterlerde bulunmaktadır. XVIII. yüzyılın sonuna ait defterlerde ise sadece timar sahibinin ismi yer almaktadır (Afyoncu 1997: 32, 2000: 226). İncelediğimiz defterde dirlik sahipleri çoğunlukla orta boy, ela göz ve açık kaş olarak kaydedilmiştir. Bu şekilde bir eşkâl bilgisi, aynı isme sahip dirlik sahiplerini birbirinden ayırmayı mümkün kılmaktadır. Ancak bu durum oldukça azdır. Bu noktada akla şu soru gelmektedir: Bu veriler, dirlik sahiplerinin fiziksel özellikleri hakkında fikir verebilir mi? Bu çalışmada tek bir defter incelendiğinden şimdilik bu soruya cevap vermek mümkün değildir. Farklı ve daha fazla defter üzerinde yapılacak olan çalışmalar bu hususa açıklık getirebilir. Bununla birlikte muhtelif bölgelere ait defterler üzerine yaptığımız yüzeysel bir araştırma, dirlik sahipleri için kaydedilen fiziksel özelliklerin genellikle orta boy, ela göz ve açık kaş olduğunu göstermekteyse de,⁸ derdest defterlerinde farklı fiziksel özelliklerle tanımlanan dirlik sahiplerine de rastlanmaktadır.⁹

Yaptığımız incelemede ilginç olan bir diğer husus, bazı dirlik sahiplerinin tahmini yaşıyla ilgili kayıtlardır. İki, dört ve beş yaşında olan bu dirlik sahiplerinin yaşları oldukça küçük olup baba isimleriyle birlikte kaydedilmişlerdir (TKGM – KKA – DD – 493, 8b, 9b). Bilindiği üzere timar ve zeamet sahibi öldüğü zaman erkek çocukları varsa dirliği onlara intikal etmekteydi (Gökbilgin 1967: 35, Uzunçarşılı 1951: 389). Ölen sipahinin çocuğuna bütün dirliği intikal etmez, ibtidadan tayin ediliyormuş gibi bir kısmı kendisine bırakılır, belirli bir orandan fazlası ise devlete aktarılırdı (Barkan 1993: 317, Akdağ 1955: 46). Beldiceanu'ya göre (1985: 66-67), bir oğulun babasının yerine geçebilmesi için, babasının öldüğü zaman en azından 12 yaşında ve dilekçesini 7 yıllık bir süre içinde beylerbeyine sunmuş olması şarttır. Bu çocuklar, askerlik hizmeti göremeyecek kadar küçük iseler seferlere “cebeli” denen silahlı ve ücretli kimseler tutulup yollanırdı.

Defterde geçen küçük yaştaki dirlik sahiplerinin en büyüğünün yaşı beştir. Timarlı sipahi sağ iken oğlunun timar sahibi olması ihtimalinin oldukça düşük olduğu (Acun 2002: 906) ve bu küçük yaştaki dirlik sahiplerinin isimleri-

nin baba adları ile birlikte kaydedildiği de göz önünde bulundurulursa, söz konusu dirlik sahiplerinin çocukları daha olgun bir yaşa gelmeden öldükleri ve dirliklerinin de bu küçük erkek çocuklarına kaldığı varsayılabilir.

Makalemizin başında da ifade ettiğimiz üzere derdest defterlerinde timar birimleri üzerinde yapılan değişikliklerin bir sonucu olarak sahihsiz kalan timarlar da kaydedilmekteydi. Bu duruma uygun olarak DD-493'de de sahihsiz kalan timarlar bulunmaktaydı. Defterde bunların adedi 8 olup, defterin son varaklarında kaydedilmişlerdir (TKGM – KKA – DD – 493, 14a-b).

Derdest defterleri, timar sistemi hakkında dikkate değer bir diğer defter grubu olan ruznâmçe defterlerinde yer alan bilgileri tamamlamakta ve desteklemektedir. Nitekim incelediğimiz derdest defterinde yer alan bazı dirlik sahipleri ile ilgili veriler, Maraş eyaletine tabi olan nahiyelere ait M.1695-1700 (H.1106-1111) tarihleri arasındaki ruznâmçe kayıtlarını ihtiva eden ve Maliyeden Müdevver Defterler Katalogu'nda kayıtlı 1849 numaralı defterde¹⁰ geçmektedir. Şöyle ki, ruznâmçe defterine göre Ayntâb nahiyesine tabi Turnalık köyünün 3.800 akçelik gelirini tasarruf eden Mehmed adlı timar sahibinin bu köyün gelirini tasarruf ettiğine dair veri, derdest defterinde de kayıtlıdır (BOA – MAD – 1849, 5, TKGM – KKA – DD – 493, 1b).

Yine Ayntâb nahiyesine bağlı Tilhums köyünün 24.000 akçelik gelirini *bervech-i iştirâk* üzere tasarruf eden Mustafa ve Osman'ın bu köyün gelirini tasarruf ettiklerine dair veri, yine incelediğimiz derdest defterinde geçmektedir (BOA – MAD – 1849, 25, TKGM – KKA – DD – 493, 6a). Bu hususta tespit ettiğimiz örnekleri çoğaltmamız mümkündür.¹¹ İki defter arasında yapmış olduğumuz bu karşılaştırma, Osmanlı bürokrasisi açısından timar sisteminin işleyişi hakkında bilgi verdiği gibi konuyla ilgili kaynak gruplarının karşılaştırılabileceği gerçeğini de bir kez daha gözler önüne sermektedir.

İdari Yapı ve Yerleşim Birimleri ile İlgili Verilerin Analizi

Derdest defterleri, muhteva itibarıyla timar sistemi hakkında önemli veriler içermekle birlikte Osmanlı idari düzeni ve yerleşim birimleri hakkında da dikkate değer bilgiler vermektedirler. Nitekim 493 numaralı defterde Ayntâb sancağı içerisinde yer alan köy ve mezraalar hakkında kayda değer veriler bulunmaktadır.

Derdest defterleri, sancak bazında hazırlanan defterlerdi. Nitekim incelediğimiz defterin başında *defter-i derdest-i livâ-i Ayntâb* ibaresi yer almaktadır. Bu defterlerin genellikle baş kısmında fihrist bulunmakta, defterin içindeki nahiyeler, sayfa numaraları ile birlikte yer almaktadır. Timar ve zeametler ise ya nahiyelere göre ayrı ayrı ya da sancağın bütün zeametleri defterin baş kısmında verildikten sonra timarlar nahiyelere göre kaydedilmiştir (Afyoncu 1997: 33, 2000: 227). İncelediğimiz defterde fihrist bulunmamaktadır. Timar ve zeametler ise nahiyelere göre yazılmış ve her nahiyede önce zeametler,

daha sonra timarlar kaydedilmiştir. Ancak defterin son varlığında belli bir düzen gözetilmeyip, farklı nahiyelere ait yerleşim birimleri karışık bir şekilde kaydedilmiştir (TKGM – KKA – DD – 493, 16a).

İdari yapı ve yerleşim birimleri açısından defterde yer alan veriler incelendiğinde şu sonuçlara ulaşmak mümkündür: Defterde Ayntâb sancağı, Ayntâb, Nehrülcevaz ve Telbaşir nahiyelerinden oluşmaktaydı. Hüseyin Özdeğer, XVI. yüzyılda Ayntâb sancağını inceleyen eserinde, sancağın bu idari yapıya 1543 tahririnde kavuştuğunu ifade etmektedir (Özdeğer 1988: 15).

Tablo-1: 493 Numaralı Ayntâb Derdest Defteri'ne Göre Köyler ve Mezralar

Sayı	Bağlı Olduğu Nahiye	Yerleşim türü	Yerleşim Biriminin Adı
1	Ayntâb	ky	Ağcaburc(Çakal)
2	Nehrülcevaz	ky	Ağcaburc
3	Ayntâb	ky	Akpınar
4	Telbaşir	ky	Akcaöyük
5	Telbaşir	ky	Arık
6	Ayntâb	mz	Aydoğmuş
7	Telbaşir	ky	Aynifer
8	Nehrülcevaz	mz	Bağdadçık
9	Telbaşir	ky	Barak
10	Telbaşir	ky	Bostancık
11	Ayntâb	mz	Bolak
12	Ayntâb	mz	Burucak
13	Telbaşir	ky	Burhan
14	Ayntâb	ky	Burhan
15	Nehrülcevaz	ky	Cağud
16	Ayntâb	ky	Ceğde
17	Ayntâb	ky	Cubakir
18	Telbaşir	ky	Çapalu
19	Ayntâb	ky	Çartil
20	Telbaşir	mz	Diki
21	Telbaşir	mz	Eşref
22	Nehrülcevaz	mz	Evliyacak
23	Telbaşir	ky	Gelbulasin
24	Ayntâb	ky	Göksüncük
25	Nehrülcevaz	ky	Güdevir
26	Telbaşir	ky	Güdevir
27	Ayntâb	ky	Güllüce
28	Ayntâb	ky	Güneysi (Kilisecik)
29	Telbaşir	ky	Han-ı Kirman
30	Telbaşir	ky	Harnuba
31	Telbaşir	ky	Harpuştıl
32	Telbaşir	ky	Hatuniyye
33	Ayntâb	ky	Hezek
34	Nehrülcevaz	ky	Hümeysi (Kızılcağend)
35	Nehrülcevaz	ky	İki Ahur
36	Ayntâb	ky	İsbaturun
37	Telbaşir	ky	Kandevir
38	Ayntâb	mz	Kararesul
39	Ayntâb	ky	Karacadinek

40	Nehrülcevaz	ky	Karacadinek
41	Telbaşır	ky	Karacaviran
42	Ayntâb	ky	Karacaviran
43	Telbaşır	ky	Karaçomak
44	Telbaşır	mz	Karataş
45	Telbaşır	ky	Kayacık
46	Telbaşır	ky	Kebe
47	Nehrülcevaz	ky	Keferbostan
48	Nehrülcevaz	ky	Kefercebhel
49	Ayntâb	ky	Kelbin
50	Telbaşır	ky	Kerar
51	Telbaşır	ky	Kılcan
52	Telbaşır	ky	Kinnab
53	Nehrülcevaz	mz	Kızılkuyu
54	Ayntâb	ky	Güvecci
55	Telbaşır	ky	Körkün
56	Ayntâb	mz	Mağaracık
57	Telbaşır	ky	Matrani
58	Ayntâb	ky	Mavzud
59	Telbaşır	ky	Mızviz
60	Nehrülcevaz	ky	Oruç Gazi
61	Telbaşır	ky	Öyücek
62	Telbaşır	mz	Öyücek
63	Ayntâb	ky	Öyücek
64	Telbaşır	ky	Pehlivançukuru
65	Nehrülcevaz	mz	Pirmusa
66	Nehrülcevaz	ky	Sarumiyye
67	Telbaşır	ky	Sarumiyye
68	Ayntâb	ky	Saruboğasak
69	Telbaşır	ky	Seğerbhan
70	Ayntâb	ky	Seğer
71	Telbaşır	ky	Sevindi
72	Ayntâb	mz	Soybuni
73	Telbaşır	mz	Soybuni
74	Ayntâb	ky	Söğüdülice
75	Ayntâb	mz	Susuzca
76	Telbaşır	ky	Şifidin
77	Ayntâb	ky	Şöhme
78	Ayntâb	ky	Taşguncık
79	Ayntâb	mz	Tekfurviranı
80	Telbaşır	ky	Tilkıvam
81	Ayntâb	ky	Tilhums
82	Ayntâb	mz	Tevceğın
83	Ayntâb	ky	Tıhnatan
84	Ayntâb	ky	Tumalık
85	Ayntâb	mz	Uğırca
86	Telbaşır	ky	Uluma'sara
87	Ayntâb	ky	Üç Kilise
88	Ayntâb	ky	Yağlıca
89	Ayntâb	ky	Yaylacık
90	Telbaşır	ky	Yona
91	Telbaşır	ky	Yüreğir
92	Telbaşır	ky	Zenbur
93	Telbaşır	ky	Zirambi

Kısaltmalar: ky: karye, mz:mezraa.

Tablo 1’de de görüldüğü üzere, incelediğimiz defterde sancağın nahiyeleri yanında bu nahiyelere bağlı daimi (köy) ve geçici (mezraa) yerleşim birimleri bulunmaktadır. Bu yerleşim birimlerinin sayısı 74 köy ve 19 mezraa olmak üzere toplam 93 idi. Yerleşim birimleri ile ilgili olarak Ayntâb sancağına ait tahrir defterlerinde yer alan verilerle derdest defterinde yer alan verileri karşılaştırdığımızda söz konusu yerleşim birimlerinin sayılarında, adlarında ve bağlı oldukları nahiyelerinde yıllara bağlı olarak bir takım değişikliklerin olduğu görülür. Ancak burada bir hususu ifade etmek gerekir. Derdest defterlerinde sadece timar ile ilgili değişikliklere maruz kalmış yerleşim birimlerinin kayıtları bulunmaktadır. Dolayısıyla bir sancağa ait tüm yerleşim birimlerinin bu defterlerde bulunacağını söylemek mümkün değildir. Nitekim Hüseyin Özdeğer’in tespitlerine göre (1988: 213-219, 387-391, 521-522), Ayntâb nahiyesine tabi olan karye ve mezraların toplamı 231, Telbaşir nahiyesine tabi köy ve mezraların toplamı 188 ve Nehrülceviz nahiyesine tabi köy ve mezraların toplamı ise 51 idi.

Yerleşim birimlerinin bağlı olduğu nahiyelerin yıllara göre değişimi ile ilgili olarak tespitleri şu misâllerle açıklamak mümkündür: Meselâ, tahrir defterlerine göre, Bağdadçık mezraası, XVI. yüzyılda Telbaşir nahiyesi sınırları içindeyken,¹² derdest defterine göre XVII. yüzyılın sonlarında Nehrülceviz sınırları içerisindedir (TKGM – KKA – DD – 493, 15a). Bir başka yerleşim birimi olan Güdevir köyü, tahrir defterlerine göre Telbaşir nahiyesi sınırlarına dahil iken¹³ derdest defterine göre Nehrülceviz’a bağlıdır (TKGM – KKA – DD – 493, 8b, 15a).

Yerleşim birimlerinin türlerinde meydana gelen değişiklikler yani; köylerin mezralara, mezraaların ise köylere dönüşmesi hadisesi de 493 numaralı defterde tespit edilebilmektedir. Şöyle ki, bazı yerleşim birimleri, XVI. yüzyılda mezraa iken, XVII. yüzyılın sonlarında daimi olarak yerleşilerek birer köy haline gelmişlerdir. Harnuba köyü,¹⁴ İkihur köyü,¹⁵ Karacadinek köyü¹⁶ ve Barak köyü¹⁷ bu yerleşim birimlerindedir. Bu durumun tam tersi de gözlenmiştir. XVI. yüzyılın ilk yarısında köy olan Karataş köyü,¹⁸ XVII. yüzyılın sonlarında mezraa olarak kaydedilmiştir (TKGM – KKA – DD – 493, 4b).

XVI. yüzyılda görülmeyen bazı yerleşim birimleri, XVII. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Tahrir defterlerine göre sadece Ayntâb sınırları içerisinde bir Ağcaburç köyü varken¹⁹, derdest defterine göre Nehrülceviz sınırları içerisinde de aynı isimde bir köy bulunmaktadır (TKGM – KKA – DD – 493, 14b). Yine benzer şekilde tahrir defterinde sadece Telbaşir sınırları içinde Burhan adında bir köy varken²⁰, derdest defterinde Ayntâb sınırları içerisinde de aynı isimde bir köy bulunmaktadır (TKGM – KKA – DD – 493, 2b).

Tahrir geleneğinin XVI. yüzyıl sonlarında yavaş yavaş sona erdiği göz önünde bulundurulursa, derdest defterlerinin bu yerleşim birimlerinde meydana gelen değişiklikleri göstermesi açısından oldukça dikkate değer olduğunu söyleyebiliriz.

Bu defterlerde yer alan veriler, onomastik ve toponomi bilimi açısından da önem arz etmektedir. Yer adlarını incelemekten ibaret olan toponomi, genel olarak özel isimleri inceleyen onomastiğin bir dalı olarak nitelendirilmektedir (Yediyıldız 1984: 25). Başta tahrir defterleri olmak üzere yer adları ve yerleşim birimleri konusunda veri ihtiva eden arşiv kaynaklarının incelenmesi, hem bu kaynakların muhtevalarının zenginliğini²¹ hem de incelenen bölgelerde Türkleşme sürecinin ne şekilde gerçekleştiğini gözler önüne sermektedir. Ayntâb sancağı üzerine yapılan çalışmalar da bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Meselâ XVI. yüzyılda Ayntâb sancağında bulunan yer adları üzerine yapılan bir çalışmada bu yer adlarının %66 oranında Türkçe, %18 oranında Arapça ve %7.7 oranında Farsça ve yine %7.7 oranında diğer dillerden olan adlardan meydana geldiği tespit edilmiştir (Cebeci 1999: 157). Ayntâb sancağında bulunan yer adları üzerine yapılmış benzer çalışmalar da bu bölgede bulunan adların büyük oranda Türkçe adlardan geldiğini ortaya koymaktadır.²² İncelediğimiz defterde bütün yer isimleri kaydedilmediğinden Türkçe yer adlarının oranının hangi nisbette olduğu tam olarak tespit edilememiştir. Ancak Tablo 1'de de görüldüğü üzere pek çok Türkçe adın da kullanıldığını söylemek mümkündür.

Sonuç

493 numaralı derdest defterinin analizi, bu kaynak grubunun Osmanlı timar düzeni ve bürokratik işleyişi açısından önemli veriler içerdiğini, bu özelliğiyle de timar sistemi açısından dikkate değer bir kaynak grubu olan ruznâmçe defterlerinin tamamlayıcısı durumunda olduğunu göstermiştir.

Bu defterler, onomastik ve toponomi bilimi açısından da önemli verileri ihtiva etmektedirler. Nitekim derdest defterlerinde bulunan yerleşim birimlerinin diğer kaynak gruplarıyla, özellikle de tahrir defterleriyle karşılaştırılması, bu yerleşim birimlerindeki sürekliliği tespit edebilmenin mümkün olduğunu göstermiştir.

Derdest defterlerinin muhtevasını ve kaynak değerini sunmak açısından tek deftere dayalı olarak yaptığımız bu deneme elbette yeterli değildir. Ancak derdest defterleri üzerinde yapılacak çalışmaların artmasıyla bu kaynak grubu hakkında edinilecek bilgiler daha da zenginleşecektir.

Açıklamalar

- ¹ Tahrir defterleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Barkan 1940:II/1, 20-59, II/2, 214-247).
- ² Ruznâmçe defterleri hakkında geniş bilgi için bk. (Howard 1987: 41-76, 1986: 11-19).
- ³ Defterhâne-i Âmire hakkında detaylı bilgi için bk. (Sertoğlu 1986: 81, Afyoncu 1994: 100-104).
- ⁴ Sondaj metodu için bk. (Yediyıldız vd. 2002: sunuş).
- ⁵ Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, Derdest Defteri, No:493. (Bu defter, bundan sonra TKGM-KKA-DD-493 olarak kısaltılacaktır). Varak numaraları olmayan deftere, tarafımızdan varak numaraları verilmiştir.
- ⁶ Erhan Afyoncu'nun tespitlerine göre, Derdest defterlerinin hemen hemen tamamı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde, birkaç adeti ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Tapu Tahrir defterleri tasnifinde yer almaktadır. Bk. (Afyoncu 2000: 227).
- ⁷ Derdest defterlerinin muhtevası ve kıymeti ile ilgili önemli bilgiler, E. Afyoncu'nun doktora tezinde yer almaktadır. Bk. (Afyoncu 1997: 30-33). Bu bilgilerin makale olarak yayınlanmış hâli için bk. (Afyoncu 2000: 224-227).
- ⁸ Bu hususta inceleme yaptığımız farklı bölgelere ait defterler için bk. (TKGM – KKA – DD – 415 – Maraş: 1b.; TKGM – KKA – DD – 527 – Ankara: 3b, 4a, TKGM – KKA – DD – 509 – Bayburd: 3a, 3b, 4a, TKGM – KKA – DD – 422 – Bozok: 3a, TKGM – KKA – DD – 217 – Kastamonu: 3a, 15b, 16a).
- ⁹ Bu fiziksel özelliklerin bulunduğu defterler için bk. (TKGM – KKA – DD – 509 – Bayburd: 1b, TKGM – KKA – DD – 527 – Ankara: 3a, TKGM – KKA – DD – 422 – Bozok: 1b).
- ¹⁰ Bu defter, bundan sonra BOA – MAD – 1849 olarak kısaltılacaktır.
- ¹¹ Meselâ, Ali adlı dirlik sahibi için bk. (BOA – MAD – 1849, 22, TKGM – KKA – DD – 493, 9a). Yusuf adlı dirlik sahibi için bk. (BOA – MAD – 1849, 25, TKGM – KKA – DD – 493, 14a). Süleyman adlı dirlik sahibi için bk. (BOA – MAD – 1849, 26.; TKGM – KKA – DD – 493, 6b). Abdullah adlı dirlik sahibi için bk. (BOA – MAD – 1849, 33, TKGM – KKA – DD – 493, 10b).
- ¹² Bu mezranın XVI. yüzyılda bulunduğu idari yapı hakkında krş. (BOA – TD – 373, 189, 373 Numaralı Ayntâb Livası Mufassal Tahrir Defteri (950/1543), 2000:189, TKGM – KKA – TD – 161, 94a, Özdeğer, 1988: 387).
- ¹³ Bu köyün XVI. yüzyılda bulunduğu idari yapı hakkında krş. (BOA – TD – 373, 250, 373 Numaralı Ayntâb Livası Mufassal Tahrir Defteri (950/1543), 2000: 250, TKGM – KKA – TD – 161, 86a, Özdeğer, 1988: 390).
- ¹⁴ Harnuba köyü hakkında bk. (Özdeğer, 1988: 390, TKGM – KKA – DD – 493, 11b).
- ¹⁵ İkihur köyü hakkında bk. (Özdeğer, 1988: 522, TKGM – KKA – DD – 493, 14a).
- ¹⁶ Karacadinek köyü hakkında bk. (Özdeğer, 1988: 215, TKGM – KKA – DD – 493, 3b).
- ¹⁷ Barak köyü hakkında bk. (Özdeğer, 1988: 390, TKGM – KKA – DD – 493, 8b).
- ¹⁸ Karataş köyünün XVI. yüzyıldaki durumu hakkında krş. (BOA – TD – 373, 255, 373 Numaralı Ayntâb Livası Mufassal Tahrir Defteri (950/1543), 2000: 255, TKGM – KKA – TD – 161, 93a).
- ¹⁹ Açıbcı köyünün XVI. yüzyıldaki durumu hakkında krş. (BOA – TD – 373, 130, 373 Numaralı Ayntâb Livası Mufassal Tahrir Defteri (950/1543), 2000: 130, TKGM – KKA – TD – 161, 55a).
- ²⁰ Bu köy hakkında krş. (BOA – TD – 373, 271, 373 Numaralı Ayntâb Livası Mufassal Tahrir Defteri (950/1543), 2000: 271, TKGM – KKA – TD – 161, 90a).
- ²¹ Tahrir defterlerinin toponomi bilimi açısından zenginliği hakkında bk. (Elibüyük 1990: 20-24, İlhan 1990: 216-217).
- ²² Ayntâb, bugünkü adıyla Gaziantep yöresine ait yer adları hakkında detaylı bilgi için bk. (Güzelbey 1984: 169-180, Sevinç 1983: 1-131).

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, Derdest Defterleri, No:493, 415, 527, 509, 422, 217.

Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, Ayntâb Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (982/1574) No:161.

İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ayntâb Livâsı Mufassal Tahrir Defteri, No:373. Basılmış hali için bk. (2000). 373 Numaralı Ayntâb Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (950/1543). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay.

İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler Katalogu, No:1849.

Diğer Kaynaklar

Acun, Fatma (2002). "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması". *Türkler*. C. 9. Ankara. Yeni Türkiye Yay. 899-908.

Afyoncu, Erhan (1994). "Defterhâne". *DİA*. C. 9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 100-104.

——— (1997). *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmiri (XVI-XVIII.Yüzyıllar)*. Doktora tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

——— (2000). "XVII.Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter: Cebe ve Derdest Defterleri". *Tarih İncelemeleri Dergisi* XV: 221-229.

Akdağ, Mustafa (1955). "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar". *AÜDTCF Dergisi* XIII (1-2) : 27-51.

Barkan, Ö.Lütfi (1940-1941). "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri (I)". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* II/1: 20-59.

——— (1940-1941). "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri (II)". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* II/2: 214-247.

——— (1993). "Timar". *İA*. C. 12. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay. 286-333.

Beldiceanu, Nicoara (1985). *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar*. Çev. M. Ali Kılıçbay. Ankara: Teori Yay.

Cebeci, Ahmet (1999). "XVI. Yüzyılda Antep ve Yöresinde Yer Adları". *Cumhuriyetin 75.Yılına Armağan Gaziantep*. Ed.Yusuf Küçükdağ. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yay. 155-164.

Elibüyük, Mesut (1990). "Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak, Mufassal Defterler". *Coğrafya Araştırmaları* 2/2: 11-42.

Ergenç, Özer (2006). *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*. Ankara: TTK Yay.

Gökbilgin, Tayyib (1967). "Kanûnî Sultan Süleyman'ın Timar ve Zeamet Tevcihi ile ilgili Fermanları". *Tarih Dergisi* XVII/22: 35-48.

- Güzelbey, Cemil Cahit(1984). “Gaziantep’te Türk Topluluklarının Adlarını Taşıyan Yerler”. *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri* (11-13 Eylül 1984). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 169-180.
- Howard, Douglas (1986). “The BBA Ruznamçe Tasnifi: A New Resource for the Study of the Ottoman Timar System”. *The Turkish Studies Association Bulletin* 10/1: 11-19.
- (1987). *The Ottoman ‘Timar’ System and its Transformation (1563-1656)*. PhD. Thesis. USA: Indiana University.
- İlhan, Mehdi (1990). “Onaltıncı Yüzyıl Başlarında Amid Sancağı Yer ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar”. *Bellekten* LIX: 213-232.
- İnalçık, Halil (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. Çev. Ruşen Sezer. İstanbul: YKY Yay.
- Özdeğer, Hüseyin (1988). *Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı I*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yay.
- Sertoğlu, Midhat (1986). *Osmanlı Tarih Lûgati*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Sevinç, Necdet (1983). *Gaziantep’de Yer Adları ve Türk Boyları, Türk Aşiretleri Türk Oymakları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Yay.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1951). “Kanun-ı Osmanî Mefhûm-ı Defter-i Hâkânî”. *Bellekten* XV: 381-399.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1984). “Türkiye’de Yer-Adı Verme Usulleri”. *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri* (11-13 Eylül 1984). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 25-41.
- Yediyıldız, Bahaeddin, Mehmet Öz ve Ünal Üstün (2002). *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları* III. Ankara: TTK Yay.

An Essay on the Source Value of Derdest Registers: An Analysis of Ayıntab Derdest Register Numbered 493

Emine Erdoğan Özünlür

Abstract: Derdest registers were registers which showed who was in control of the timar income. These registers, which contain important data about the Ottoman timar system, gave information about timar types, the places constituting the timar income and their incomes, how many shares they possessed, the name of dirlik owners, their jobs and qualities, the date of their certificates and even their photographic (pictorial) appearances. This article moves from all the mentioned data and applies a methodological test on the value source that Derdest registers possess concerning the Ottoman timar system and its socio-economic history using the Ayıntab derdest register, numbered 493 as an example.

Key Words: The Ottoman Empire, Timar system, Derdest registers, Antep.

---

* Assist. Prof. Dr., Gazi University, Faculty of Science and Letters, Department of History /ANKARA.
erdogan@gazi.edu.tr

Исследование дердест-дефтеров (книг регистров) в качестве источника: анализ 493-го дердест-дефтера Айынтаба

Эмине Эрдоган Озюнюлү*

Аннотация: Книги регистров показывают кто распоряжается доходами от тимаров. Книги регистров, содержащие важные сведения о тимарной системе Османской империи, дают общую информацию о типах тимаров, местах, приносящих тимарный доход и их доходах, владельцах тимаров и их профессиях/квалификациях, количестве принадлежащих им территорий, датах передачи во владение тимаров, и даже содержат их фотографические данные согласно условиям того периода. В этой статье сделана попытка методологического исследования научного изучения дердест-дефтеров как исторического источника по тимарной системе и социально-экономическому развитию Османской империи на примере книги регистров Айынтаба за номером 493.

Ключевые Слова: Османская империя, тимарная система, дердест-дефтеры, Антеп.

---

* Доц. доктор университет Гази, факультет литературы и естественных наук, кафедра истории / АНКАРА erdogan@gazi.edu.tr

Yayın Değerlendirme / Review

Hazai, György (2008). *Die altanatolisch-türkische Übersetzung des Tazkaratu'l-Awliyā von Faḫduddīn 'Attār*
1. Band: Text, 2. Band: Faksimiles, Berlin: Klaus Schwarz Verlag. 403 + VII+337 s.

Paşa Yavuzarslan¹

İran edebiyatının XIII. yüzyılda önde gelen şair ve mutasavvıflarından Feridüddīn-i Attār (ö. H.618/1221)'in kaleme aldığı tek mensur eseri olan *Tezkiretü'l-Evliyā*², Anadolu sahasında çok beğenilmiş ve pek çok tercümesi yapılmıştır. Feridüddīn-i Attār'ın *Tezkiretü'l-Evliyā*'sı daha yazıldığı devirden itibaren Türk tasavvuf çevrelerinde, özellikle Anadolu'da çok sevilen ve tutulan bir elkitabı haline gelmiştir. O kadar ki erken dönemlerde Türkçeye çevrilen ve pek çok yazması bulunan bu eserin, XIII. yüzyıldan sonra yazılmış olan menâkıbnâmelere de büyük bir etkisi olmuştur. Bu eserdeki bazı menkabeler Anadolu sahasında yazılmış menâkıbnâmelerde uyarlama suretiyle kullanılmış ve bu eserden pek çok motif aktarılmıştır (Ocak 1992: 83). Ahmet Yaşar Ocak (1992) *Tezkiretü'l-Evliyā*'daki motifleri Anadolu sahasında yazılan sünnî menâkıbnâmelerdeki (*Menâkıb-ı Sipahsalar*, *Menâkıbu'l-Arifin*, *Kerâmât-ı Ahî Evrân*, *Menâkıb-ı Mahmud Paşa*, *Menâkıb-ı İbrahim-i Gülşenî*, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, *Menâkıb-ı Kemal-i Ümmî*'deki) motiflerle gayri sünnî menâkıbnâmelerdeki (*Menâkıb-ı Kudsiyye*, *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, *Menâkıb-ı Hacım Sultan*, *Vilâyetnâme-i Abdal Musa*, *Menâkıb-ı Kaygusuz Baba*, *Vilâyetnâme-i Seyyid Ali Sultan*, *Vilâyetnâme-i Sultan Şucâuddin*, *Vilâyetnâme-i Otman Baba*'daki) motiflerle karşılaştırarak tablolar halinde vermiştir (Ocak 1992: 85-86 tablo: 12-13). Türk kültür tarihi açısından bu denli öneme sahip olan *Tezkiretü'l-Evliyā* tercümelerinin Türkiye ve yurt dışında bulunan kütüphanelerdeki nüshalarının tespit edilip bugüne kadar bilimsel bir tenkitli metninin yapılmaması esef vericidir.

Tezkiretü'l-Evliyā Anadolu Türkçesine tercüme edildiği gibi XV. yüzyılda Doğu Türkçesine de tercüme edilmiştir. Doğu Türkçesine tercüme edilen *Tezkiretü'l-Evliyā*'nın biri Uygur harfli olup, Paris Bibliothèque Nationale,

¹ Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/ANKARA yarslan@humanity.ankara.edu.tr

Suppl. Turc 190'da kayıtlıdır ve H. 840/ M. 1436-1437 tarihinde, Herü (Herat)'de Ebû Mâlik Bahşı tarafından istinsah edilmiştir. Diğeri ise, Arap harfli olup, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih No. 2448'de kayıtlıdır ve H. 20 Receb 917/ M. 13 Ekim 1511'de Mısır'da Nüreddin Ali b. Kığkine Seyyid Ali et- Tâlikânî tarafından istinsah edilmiştir.

Feridüddîn-i Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ* adlı eserinin Anadolu sahasında yapılan tercümelerinden tarihi bilinen en eski nüshası, Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesinde bulunmaktadır. Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesinde Daniel Szilagyi'nin İstanbul sahaflarından topladığı çok önemli Türkçe yazma koleksiyonu mevcuttur. Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesindeki Türkçe yazmalar koleksiyonunun kataloğu, Prof. Dr. İsmail Parlâtır ve Prof. Dr. György Hazai tarafından hem İngilizce hem de Türkçe olarak iki ayrı kitap halinde yayımlanmıştır. Gerçekten Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesinde Türk dilinin özellikle Eski Anadolu Türkçesinin çok önemli kaynaklarının en eski ve en güzel örnekleri bulunmaktadır. Bunlardan biri *Ferec ba'd eş-şidde* olup, çok değerli iki türkolog György Hazai ve Andreas Tietze tarafından 2006 yılında 1. cilt metin 2. cilt eserin faksimilesi olmak üzere Almanya'da yayımlanmıştır.

Eski Anadolu Türkçesi ve tasavvuf edebiyatı için bir başka önemli kaynak olan *Tezkiretü'l-Evliyâ*'nın yazma nüshasının Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesinde bulunduğu, Türkoloji alemine ilkin József Thúry tarafından "XIV. yüzyılın sonuna kadar Türk dil anıtları" adlı yazısıyla duyurulmuştur. Bu nüshanın, Türk diline tercüme edilen *Tezkiretü'l-Evliyâ* yazmaları arasında en eski tarihli olduğunu, 1966 yılında yapılan XI. *Türk Dil Kurultayı*'nda L. Rásonyi "Feridüddin Attar Tezkeret ül- Evliyasının Budapeşte Yazması" adlı bildirisıyla ortaya koymuştur. İrani şair ve mutasavvıf Feridüddin Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sının Türk diline tercümeleri hakkında, Türkolojideki ilk yayım Fransız Türkolog Pavet de Courteille'nin *Tezkereh-i Evliâ Le Mémorial des Saints Traduit Sur le Manuscrit Ouïgour de la Bibliothèque Nationale*, Paris, Imprimerie Nationale 1889 (M DCCC LXXXIX) adlı eseridir. P. Courteille Uygur harfleriyle Doğu Türkçesine tercüme edilen *Tezkiretü'l-Evliyâ*'yı Fransızcaya tercüme etmiş ve Uygur harfli tıpkıbasımıyla iki büyük cilt halinde nefis bir şekilde yayımlamıştır. Bu nüsha üzerinde daha sonra Verdi Kankılıç (1972) tarafından doktora çalışması yapılmıştır.

Anadolu sahasında ise, yaptığımız araştırmalara göre gerek Türkiye'deki gerekse yurtdışındaki kütüphanelerde yüzü aşkın *Tezkiretü'l-Evliyâ* tercümesinin nüshaları bulunmaktadır. Bu nüshalardan bazılarının mütercimleri belli olmakla birlikte çoğu anonimdir.³ *Tezkiretü'l-Evliyâ*'nın Anadolu sahasında

tercüme edilen en eski nüshalarından biri, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi K. 1004'te kayıtlı olup dil özellikleri bakımından diğer tercüme ve nüshalardan önemli farklılıklar içermekle birlikte içeriği aynıdır. Bu nüsha Orhan Yavuz tarafından 1986 yılında doktora tezi olarak çalışılmış ve daha sonra ilkin 1988 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları arasında, ikinci kez de Konya'da 2006 yılında yayımlanmıştır. *Tezkiretü'l-Evliyā*'nın başka nüshaları üzerinde de bilimsel çalışmalar yapılmıştır⁴. Önder Öz (1992), Özlem Demirel (2005) ve Harun Aydın (2005)'in üzerinde yüksek lisans tezi yaptıkları nüsha Milli Kütüphane MFA (a) 4983'te kayıtlı bulunan mikro-filmidir. Önder Öz'ün verdiği bilgiye göre bu mikro-film Selahattin Tansel'in özel kütüphanesinde bulunan bir yazmadan yapılmıştır (Öz 1992: 4). Aynı bölümü (1a/01-104a/14) yüksek lisans tezi olarak çalışan Özlem Demirel'de ise bu nüshanın Ankara- Milli Kütüphane A-4983'te kayıtlı olduğu belirtilmektedir, Özlem Demirel nüshanın mikro-film olduğundan bahsetmez (Demirel 2005: XIII). Oysa her iki tezin de dayandığı metin aynı olup, Önder Öz'ün belirttiği gibi, bu nüsha Milli Kütüphane'de mikro-film olarak bulunmaktadır. Yazının sonunda *Tezkiretü'l-Evliyā*'nın gerek Doğu Türkçesine gerekse Batı Türkçesine yapılan kimi tercüme ve nüshalarının benzer ve farklı yönlerini göstermek için karşılaştırmalı olarak örnek metinler verilecektir.

G. Hazai, *Tezkiretü'l-Evliyā*'nın düzgün ve aslına uygun metnini oluşturmak için Budapeşte nüshası hariç, üç nüshadan faydalanmıştır. Bunlardan birincisi İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde (Edebiyat Kütüphanesi No. 937) kayıtlı olan nüshadır, ikincisi Nuruosmaniye Kütüphanesi No. 2299 kayıtlı olan nüsha ve üçüncüsü Mısır'da Kahire Üniversitesi Kütüphanesi No. Ms. 7022 T kayıtlı nüshadır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan nüshanın istinsah tarihi H. 934 (1527), Nuruosmaniye Kütüphanesinde bulunan nüshanın istinsah tarihi belli değil, Kahire Üniversitesi Kütüphanesindeki yazma nüshanın tarihi ise H. 832 (1429) olup, İsâ b. Nasûh tarafından Edrene (Edirne) şehrinde istinsah edilmiştir (Birnbaum 1997: 85).

G. Hazai metni kurarken kullandığı özel işaretlerin ne anlama geldiklerini açıkladıktan sonra, kullandığı transkripsiyon sistemi hakkında bilgi vermiştir. G. Hazai Arap harfli metinde üç noktalı kef (!) harfinin karşılığı olarak transkribe edilen /k/, /g/, /n/, seslerini göstermek için bu Latin harflerinin üstüne üç nokta koyarak bir nevi transliterasyon alfabesi kullanmıştır. Bunun gibi tenvinli okunması gereken kelimelerdeki /n/ sesini göstermek için /ñ/ harfini kullanmış, tâ-i marbûta diye adlandırılan /t/ sesini göstermek için altı çift noktalı (t) harfini kullanmıştır. Telaffuzda uzun olup, yazımda gösterilmeyen uzun /a/ sesi için altı çizgili /a/ harfi: (*İbrahîm, yâranları* vb.). Telaffuzda uzun olup yazımda gösterilmeyen uzun /i/ ve /ı/ sesleri için de altı çizgili /i/ ve /ı/ harflerini kullanmıştır: (*şûfilik, zârlık* vb.) G. Hazai tarafından kullanılan

bu transkripsiyon sistemi Türkiye Türkolojisinde pek alışılmamış bir sistem olup, yazma eserdeki imlânın okunuşa birebir yansıtılmasıdır.

G. Hazai Türkçe ve Farsça kelimelerin transkripsiyonunda da metindeki yazıma bağlı kalarak, farklı imlâlarda okumuştur: *Üç gişiye mesāvī eylemek kayurmaz* Ms. 19.a/8 cümlesinde üç ‘3’ sözünü, /c/ harfiyle transkribe etmiştir. Aynı paragrafta Arap harfleriyle (<) işaretiyle yazılan “üçüncü” sözü ise /ç/ harfiyle transkribe edilmiştir: *Üçünci: ‘ömre çöymaz. Bolsadı dünyādan (12) hîç gitmeyedi.* Ms. 191.a /11-12.; *È er, senüñ dükeli güclerüñ götürdüm, ve elli yıldan berü senüñ (2) evüñde ac ve-eger toķ zaħmetüñe katlandum* Ms. 20a/1-2.

Bunun gibi Eski Anadolu Türkçesinde genellikle Arap harfleriyle (») işaretiyle gösterilen /+Up/ gerindiumu da metne bağlı kalınarak, /+Ub/ biçiminde transkribe edilmiştir: *Ve bizler hayvān gibi gendü nefsumüz (2) meşgūl-hıgına kalub-dururuz.* Ms. 38b.

G. Hazai’nin yayımladığı *Tezkiretü’l-Evliyā*’nın transkripsiyonunda dikkati çeken bir başka nokta ise, Türk diline Arapça ve Farsçadan giren kelimelerin isim çekim ekleriyle genişletilmiş biçimlerinde köklerin ve eklerin Eski Anadolu Türkçesi sahasında yayımlanan metinlerdeki okunuştan farklı oluşudur. Bugün Türkiye Türkçesinde Arapçadan Türkçeye geçen *īā* ‘at kelimesine getirilen ekler ince sıradan olduğu için, Türkiye Türkologları tarafından tarihî metinlerde de ekler bugünkü imlâdan yola çıkılarak ince okunmaktadır. G. Hazai *īā* ‘at kelimesine getirilen ekleri son ünlüye bağlı olarak kalın sıradan okunmaktadır: *īā* ‘at +umı (17a/3), *īā* ‘at +ına (17a/4)⁵. Bu konu Türkoloji sahasında kimi Türk araştırmacılar tarafından ek-kök uyumsuzluğu olarak görülmüş, Batılı ve bazı Türk araştırmacılar tarafından ise bu tür örnekler Türk dilinin ses yapısına uydurularak okunmuştur⁶. G. Hazai de metinde bu tür örnekleri, kelimenin son sesinde yer alan ünlüye göre okumuştur:

“şefā ‘at+umuz (20a/7); ‘ācızdur (20/a4); ‘ālim+lar (20b/1); hāl+ı (20b/6); hadd+a (20b/9); hafta+da (21a/2); hāl+ına (21b/11); peygāambar+dan (22b/2); lāyīķdur (22b/6); ķavm+ı (22b/8); ķavum+lar (24a/6); vaķt+ıdur (24b/10); muķaddam-lar-ıdı (28a/15); meşgūl+hıgına (28b/2); zāhid+ıraķ (28b/5); cemā ‘at+a (29b/8).

G. Hazai yukarıda verdiğimiz örneklerde görüldüğü üzere Arapça ve Farsçadan Türk diline geçen bazı kelimeleri Türkçenin ses yapısına uydurarak transkripsiyon yapmıştır: *peygāambar+dan* (22b/2); *lāyīķdur* (22b/6); *zāhid+ıraķ* (28b/5); *‘ālim+lar* (20b/1); *hafta+da* (21a/2).

G. Hazai’nin yayımladığı *Tezkiretü’l-Evliyā* çok başarılı bir metin yayını olmakla birlikte, gözden kaçan bazı hususların bulunduğu da dikkat çekmek istiyorum.

1. 2b/14 *bu meşâyihlerüñ bir nicesi ma‘rifet ehli-dür, ve bir nicesi mu‘habbet ehli-dür, ve bir nicesi (15) (mu‘āmelet ehli-dür, ve bir nicesi tev‘hîd ehli-dür, ve bir nicesi şıfatsızdur, ve (3a/1) şaf eylemegine yaramaz. Eger bunları bir bir şerh’ etseyidüm, yavlaķ söz mu‘avvel olurdu. ibaresinde yer alan “ve şaf eylemegine” sözü “vaşf eylemegine” ‘sıfatlarını saymak, tarif etmek’ şeklinde okunmalıdır.*
2. 3b/2 *Velîkin bir gün bir meclis (3) içinde beni ayardıñ. Ve bir velî benüm velî-lerümden andan geçeridi. Beni (4) ögdügüñi ol veli işitdi. ibaresinde yer alan “ayardıñ” (3b/3) sözü 3b/4’teki ögdügüñi sözüne paralel olarak ögeridüñ (U¹⁰) biçiminde okunmalıdır. Çünkü “ögdügüñi” (3b/4) sözü, 3b/3’teki ögeridüñ sözüne göndermede bulunmaktadır.*
3. 32a/13 *Ve kaçan kim [[Ĥasan]] [Ĥaccāc] ölüm döşegine düşdi, hāleti nez ‘inde eydürdi: ibaresinde yer alan hāleti nez ‘inde (32a/13) sözü hāleti nez ‘inde Farsça tamlama biçiminde okunmalıdır.*
4. 32b/11 *Ve Ĥasan Tangrıdan (12) şunuñ gibi kırkarıdı şanāşız kim cellā ile(yi)nde dururdi. ibaresinde yer alan şanāşız sözü Türkçe olduğundan uzun ünlüsüz şanaşız biçiminde okunmalıdır.*
5. 37a/4 *Naķl-dur (5) kim Ĥasan bir gün Dicle ırmağna ābdest almağa vardı, bir kara yüzlü (6) gişi gördi kim bir ‘avretile oturur, ve öñinde bir kıraba komış, içeridi. Ĥasanıñ (7) öğinde(n) geçdi kim eger bu kara süci içmese, benden yegidi-dēdi. Ve (8) Ĥasanıñ ‘ādeti olıdı kim hîc kimseneyi gendüden alu görmezdi. ibaresinde yer alan alu ‘âciz; aşığı, geri, değersiz; ahmak, aptal, serserem” kelimesi, her ne kadar faksimilede (U¹³) biçiminde yazılmışsa da, Türk dilinde alu ‘üstün’ anlamında bir söz bulunmamaktadır. Bu sebeple bu kelime ulu biçiminde okunmalıdır. Çünkü metnin devamında Ĥasan’ın kendisini üstün görmesinden söz edilmektedir:*

37a/12 *Yā Ĥasan, bu ‘avret benüm anamdur, ve bu öñümüzde duran sudur. Ben (13) seni sınırdım, göreyim, gözlümisin, yā gözsüzümisin?-dēdüm. Pes Ĥasan vardı, (14) ol kara-nuñ eliñe ve ayağna düşdi, ve ‘özr diledi. Ve eyitdi: nitekim bu ikî (15) gişiy(i) şudan kırtardıñ, beni dañlı yavuz gümāndan kırtardıñ-dēdi. Ve Ĥasan 37b/1 tevbe kıldı kim ayrıķ hîc maħlūķdan gendözini yeg görmeye.*
6. 38b/2 *Naķl-dur kim bir gün Ĥasan kırtına bir ‘Arābî (3) geldi. ibaresinde geçen ‘Arābî kelimesi A ‘rābî biçiminde transkribe edilmelidir.*
7. Ms.19b/1 *Ve eydür: Tangrı yarlığar ol (2) gişiyi kim dünyānuñ anıñ kırtında kıderi yoķdur. ibaresinde her ne kadar kıdri kelimesi, kıderi şek-*

linde harekelenmişse de, *ķader* kelimesi ‘değer’ anlamında olmadığından, bu kelimenin *ķadri* ‘değeri’ biçiminde okunması gerekir.

8. Ms.24a/6 *Naķl-dur kim Mālik bir gūn namāz iķindeyiken, (7) gōyli et arzūladı. Ol gūn ŗabr eyledi. Yarındası yine nefsi taķaza (8) eyledi. Durdı, baŗcı dūk(k)ānına vardı, bir iki paķa aldı, yeņine koydı. (9) Ve baŗcı ‘acebe ķaldı, bir ŗāgirdni ardınca vėrbidi: ibaresinde yer alan ŗāgirdni kelimesi, Āaġatay Tūrkęesinin morfolojik ۆzelliklerine gōre ŗāgird+ni (ŗāgird ‘ōġrenci’ +ni ‘belirtme durumu’) biķiminde okunmuŗ, oysa Eski Anadolu Tūrkęesi metinlerinde isim kōk ve gōvdelerine belirtme durumu eki /+nI/ biķiminde eklenmez. Buna gōre kelime metindeki diđer cūmleleri de dik-kate alarak ŗāgirdini ‘ōġrencisini’ biķiminde okunmalıdır.*

G. Hazai tarafından yayımlanan *Teżkiretū’l-Evliyā* tercūmesi dil ۆzellikleri aķısından oldukķa deęerli bir yazmadır. Metinde Eski Anadolu Tūrkęesinin morfolojik yapısına dair pek çok arkaik ŗekiller bulunmaktadır. H. 741 /1340-1341 tarihinde istinsah edilen bu nūshada, Eski Anadolu Tūrkęesi metinlerinde pek karŗılaŗmadıġımız –acak/-ecek morfeminin bitimli fiil olarak gelecek zaman kategorisinde kullanıldıġını gōrūyoruz:

“(1) Ćūn-ķi dūkelūmūz ŗoņ uci uŗbu sine gireceġūz, dūnyāda neķūn gūlevūz? (Ms. 33.b).

G. Hazai tarafından son derece dikkatli bir biķimde transkribe edilerek Tūrkologların hizmetine sunulan *Teżkiretū’l-Evliyā* tercūmesinin gramatikal dizinin de yapılması sonucunda, *Tarihī Tūrkiye Tūrkęesi Sōzlūġū*’ne çok ۆnemli veriler saęlayacaġı ŗūphesizdir.

Teżkiretū’l-Evliyā tercūmelerinden ve nūshalarından ۆrnek metinler:

G. Hazai’nin *Kurduġu Metin [Macar Bilimler Akademisi Kūtūph. Nūshası, Nuruosmaniye Nūshası, Kahire Ūniversitesi Nūshası ve İstanbul Ūniversitesi Kūtūphanesi Nūshası]*

7.B. (1) Naķl-dur kim *Manŗūr-ı <Ammār>* ikinci ģalıfa-ıdı. Bir geķe vezīrine buyurdı: *Ca fer-i* (2) *ŗādıķı* getir, ۆldūreyim-dėdi. Vezīr çok cahd eyledi ve eyitdi: ŗol ġiŗi (3) kim bir buķaķda oturmuŗdur, ve ‘uzlet iķtiyār ķılmıŗdur, ve gendōzin dūnyādan (4) ekūb ‘ibādeteye meŗġūl-dur , ģalıfaya ziyāni yokdur. Anı getirūp ۆldūrmek (5) iķinde ne fā’ide vardur?- dėdi. Ĥalıfa vezīr sōzin iŗitmedi, *Ca fer-i* (6) *ŗādıķı* getirmege ķul-lar vėrbidi. Ve ģāŗekī-lerine ısmarladı: ķaķan ol gelicek (7) ben tācımı baŗumdan getūrem, ŗoloķ sā’at baŗını kesūñ! – dėdi. Ćūnķi (8) *ŗādıķı* getūrdiler, *Manŗūr* anı gōrdūġi sā’at taķtından aŗaġa indi (9) ve ķarŗu vardı, *ŗādıķuñ* elin aldı, nehālisi ŗstine geķūrdi, ve gendōzi (10) ķarŗusına dizin ōkūb edebile oturdı. Ve bu duran

hâşekî-ler ve vezîr- (11)-ler hep ‘aceblediler. Pes Şâdıķ eyitdi: Bende ne hâcetüñ vardır kim (12) beni okıduñ? Ve ben Çalabum tâ‘ atına meşğül olub-dururvan, kerem eylegil, (13) ayrıķ beni üşendürmegil!- dēdi. Şolok sâ‘at hâlifa destür vērdi, (14) yüz dürlü ağırlamaķlarla ve hil‘atlarla gērü gönderdi. Ve ol gidicek hâlifa’yı (15) ditremek dutdı, ve ‘aklı şaşdı, yere dü(ş)di, ‘aklısuz⁷ yatdı. (Hazai 2008: 28).

Milli Kütüphane MFA (A) 4983

5a/16 (1) Naķıldür kim Mañşür ikinci hâlîfe idi bir gice vezîrine buyurdı: Ca‘fer-i Şâdıķı getir, öldüreyin didi. (17) Vezîr çok cehd eyledi ve eyitdi: şol kişi kim bir bucaķda oturmışdur ve ‘uzlet ihtiyâr kılmışdur **[5b-1]** ve kendüzi dünyâdan el çeküb ‘ibâdete meşğüldür, hâlîfeye hiç ziyânı yokdur. Anı getirüp öldürmekden (2) ne fâyide vardır?- didi. Hâlîfe vezîr sözün işitmedi Ca‘fer-i Şâdıķı getürdi ve hâşekilerine (3) ısmarladı kaçan ol gelicek (7) ben üsküfüm başumdan götürem, şolok sâ‘at başını kesüñ didi. (4) çünkim Şâdıķı getürdiler Mañşür anı gördüğü sâ‘at tahtından aşığa indi, ve karşı vardı. Şâdıķuñ (5) elin aldı, nihâlisi üstine geçürdi ve kendüsi karşıasına dizin çökdi, edebile oturdı ve bu (6) duran hâşekiler ve vezîrler hep ‘aceblediler. Pes Şâdıķ eyitdi: bende ne hâcetüñ vardır (7) kim beni okıduñ ve ben Çalabum tâ‘ atına meşğül olup dururvan, kerem eylegil, ayrıķ beni üşendür- (8)-megil didi: şolok sâ‘at hâlîfe destür verdi yüz dürlü ağırlamaķlarla ve hil‘atlarla gönderdi (9) ve ol gidicek hâlîfeyi (15) ditremek dutdı ve ‘aklı şeşdi⁸ yire düşdi ‘aklısuz yatdı (Demirel 2005: 9-10).

Topkapı Sarayı Müzesi Ktph. K. 1004

Hâbardur kim 6) Mañşür, Rasül Hazreti’nden sonra ikinci hâlîfe-y-idi. Bir gice vezîrini viribidi 7) ki “Var, tiz Ca‘fer-i Şâdıķ’ı getir öldüreyin.” Vezîri çok söyledi kim: “ Ol bir güşede 8) oturmışdur, halk ‘ibâdet eyler, dünyâ mülkin-den elin çekmişdür, 9) kimse andan incinmez. Anı getirüp öldürmekden ne fâyide ola? didi. 10) Hâlîfa eslemedi “elbette getir” didi. Vezîr vardı, Şâdıķ’ı kığırđı. Vezîr gidicek 11) kullarına ısmarladı kim: “Kaçan vezîr Şâdıķ’ı getüre, içerü giricek ben dülbendüm 12) götüricek siz anuñ başın kesüñ.” Bu kullar: “Olsun” didiler. Çün vezîr geldi 13) Şâdıķ’ı getürdi. Kapudan içerü giricek Mañşür aña karşı yüğürü geldi. Şâdıķ’uñ 14) ayağına düşdi, elin öpüp şadra geçürdi; kendü iki dizi üstine 15) çökdi, ditremek dutdı. Şâdıķ’a eyitdi: “İ peygamber zülâlesi, benden ne diler-iseñ **5a/1** dilegil.” Şâdıķ RDY- eyitdi: “Dilerven ki hâlîfa beni ayrıķ anmaya, unıda 2) ben Hâķ Ta‘âlâ ‘ibâdetine meşğül olam.” Hâlîfa, Şâdıķ’a ‘izzet kılup 3) gönderdi; hemân sâ‘at ditredi, döşege düşdi, bî-hoz oldu, yatdı. (Yavuz 2006: 336).

Uygur ve Arap Harfli Doğu Türkçesi Tezkiretü'l-Evliyâ Nüshaları
[Bibliothèque Nationale, Suppl. Turc., No 190 ve İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 2848 nüshası]

Naql-dur kim: manşür halîfe bir kiçe vezîri-ğa ayttı kim: barğıl! (4) ca'fer-i şâdıq-nı kiltürgil! Anı öltüreyin! didi. Vezîr ayttı: yâ halîfe! ca'fer-i şâdıq bir güşede oturup (5) tâ'at-ka meşğül durur. Dağı pādşahlıg-dın, bek-lik-din, memleket tilemek-din kiçip turur, sin anı (6) öltürmegil! dip, köp derhâst kıldı irse, manşür halîfe vezîri-ğa bîhad açığılandı. vezîr ca'fer-i şâdıq-nı (7) kiltürgeli bardı irse, halîfe öz kul-ları-ga ayttı kim: ca'fer-i şâdıq kilgeç min başımdın borkümni kötergeç, (8) siz barçangız ca'fer-i şâdıq-nı kılıç bile çapqay-siz! dip, söz tutturdu. hemîn kim ca'fer-i şâdıq rağıya'l-lâhu 'anhu (9) kildi irse, derhâl halîfe ayağ yalang tahtındın tüşüp ca'fer-i şâdıq-ka selâm kılıp, ilgini ayağını öpüp, (10) öz tahtı üze oturup, özi taht-ning ileyinde iki tizi bile yükünüp olturdu. dağı köp (11) 'özrler qoldı. halîfening vezîri kul-ları ol işni körüp hayrân boldı-lar. ol zamân halîfe (12) ayttı: yâ emîre'l-mü'minîn! ne hâceting bar mindin tilegil! dip. ca'fer-i şâdıq ayttı. hâcetim ol durur kim mini (13) dağı indetmegey-sin. <U13=75a> koyğay-sin kim ferâgat-ı köngül bile tâ'at-ka meşğül bolup dâyim tingri ta'âlâ-ğa (14) kulluq kılğay-min, dip. ol zamân halîfe icâzet birdi. ca'fer-i şâdıq bardı irse, halîfeni titreme tutup (15) bîhüş bolup yıkıldı. (Sertkaya 1999: 224-225).

Açıklamalar

- ² Feridüddîn-i Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sının Farsça tenkitli metninin İngilizceye tercümesi 1905 yılında Reynold A. Nicholson tarafından yapılmıştır. *Tezkiretü'l-Evliyâ*'nın en doğru ve en iyi Farsça tenkitli metnini ise Muhammed İstî'lâmî (H.1345) Tahran'da yayımlamıştır.
- ³ Ağâh Sırı Levend *Tezkiretü'l-Evliyâ*'nın Uygur harfleriyle iki Arap harfleriyle bir Çağatayca tercümesi ile Anadolu Türkçesine tercüme edilmiş 7 nüshası hakkında bilgi verir (Levend 1988: 439-440).
- ⁴ Önder Öz (1992) *Değişik bir Tezkiretü'l-Evliya Metni* (İnceleme-Metin-Dizin), Özlem Demirel (2005) *Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi Giriş-Metin-Dizin* (1a-104a), Harun Aydın (2005) *Tezkiretü'l-Evliya tercümesi* (giriş-metin-disizin)103b-207a [*Tezkiretü'l-evliyâ*], Mustafa Kuğu (2006) *Tezkiretü'l-Evliyâ* (Giriş-Metin-İndeks) (Doğu Türkçesi).
- ⁵ ta'ât+umı (17a/3), ta'ât+ına (17a/4) biçiminde transkribe edilen kelimeler *tâ'at+umı* ve *tâ'at+ına* biçiminde düzeltilmelidir.
- ⁶ Bu konuda daha geniş bilgi için P. Yavuzarslan (2009), "Tarihî Türk Lehçelerinde Arapça Ve Farsça Alıntıların Çekiminde Sinharmonik Kurallar (Ünlü Uyumları)", IV. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri, Akmesit (Kırım): Bilkent Üniversitesi.
- ⁷ 7b/15 'aklısuz biçiminde transkribe edilen kelime 'aklısuz olarak okunmalıdır.
- ⁸ 5b-15 'aklışşedi biçiminde transkripsiyon edilen deyim 'aklı şaşdı olarak okunmalıdır.

- ⁹ Bu kaynak daha önce yayımlanan *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*, KTB, Ankara, 1984 baskılı eserin isminin değiştirilmiş biçimi olup, dış kapak hariç içerikleri aynıdır.

Kaynaklar

- Aydın, Harun (2005). *Tezkiretü'l-Evliya tercümesi (giriş-metin-dizin)103b-207a [Tezkiretü'l-evliyâ]*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Birnbaum, Eleazar (1997). "Turkish Collective Biographical Manuscripts in Cairo University Library II". *Journal Of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları* 21: 80-91.
- Bodrogligeti, Andras (1968). "Farîdün 'Attar Tazkîratu'l-Avliyâ Adlı Eserinin İlk Türkçe Tercümesi Hakkında". *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1966*. Ankara: TDK. 87-97.
- Courteille, Pavet de (1889). *Tezkereh-i Evliâ Le Mémorial des Saints Traduit Sur Le Manuscrit Ougour de La Bibliothèque Nationale*. Paris: Imprimerie Nationale.
- Demirel, Özlem (2005). *Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi Giriş-Metin-Dizin (1a-104a)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Eraslan, Kemal (1979). *Alî Şîr Nevâyî. Nesâyimü'l-Mahabbe Min Şemayimi'l-Fütüvve*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Farid al-Din Attar (1990). *Muslim Saints and Mystics (Episodes from the Tadhkirat al-Auliya ('Memorial of the Saints'))*. (Translated by A. J. Arberry). Great Britain: Arkana.
- Feridüddin Attâr (2007). *Evliya Tezkireleri*, Çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Kabcacı Yay.
- Gürsoy-Naskali, Emine (1987). *Sinan Paşa Tezkiretü'l-Evliyâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Hâzâ Kitâbu Tezkireti'l-Evliyâ*. Ankara: TTK Küth. Y 650 (Yazma Eser) (tarih sonradan silinmiş).
- İz, Fahir (1964). *Eski Türk Edebiyatında Nesir XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıl ortasına kadar yazmalardan seçilmiş metinler*. İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.
- Kankılıç, Verdi (1972). *Uygurca Tezkiretü'l-Evliya Tercümesi Araştırma-Metin*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- Kuğu, Mustafa (2006). *Tezkîretü'l-Evliyâ (Giriş-Metin-İndeks)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Levend, Agâh Sırm (1988). *Türk Edebiyatı Tarihi*. 3. Baskı. Ankara: TTK.
- Muhammed İstî'lâmî (H.1345). *Şeyh Ferîdu'd-dîn-i Atar Nişâbü'rî Tezkiretu'l-Evliyâ*. Tahran: İntişârât-ı Zevvâr.

- Nicholson, Reynold A. (1905). *Tadhkiratu'l-Awliya ("Memoirs of the Saints") of Muhammad Ibn Ibrahim Faridu'ddin Atar. With A Critical Introduction by Mirza Muhammad B. Abdu'l-Wahhab-i Qazwini*. London-Leide: E.J. Brill.
- Nicholson, Reynold A. (1978). *İslâm Sûfileri (The Mystics of Islam)*. Terc. Mehmet Dağ vd. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Ocak, A. Yaşar (1982). *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1992). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*. Ankara: TTK.
- Olca, Selâhattin (1965). *Ebu'l-Leys Semerkandî Tezkiretü'l-Evliyâ (Tercümesi) İnceleme- Metin-İndeks*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.
- Öz, Önder (1992). *Değişik bir Tezkiretü'l-Evliya Metni (İnceleme-Metin-Dizin)*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Parlatır, İsmail, György Hazai (2007). *Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'ndeki Türkçe El Yazmaları Kataloğu*. Ankara: TÜBA.
- Rásony, L. (1968). "Feridüddin Attar Tezkeret ül-Evliyasının Budapeşte Yazması". XI. *Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1966*. Ankara: TDK. 83-86.
- Sertkaya, Ayşe Gül (1999). "Feride'd-dîn-i Attâr'ın Tezkire-i Evliyâ'sının Doğu Türkçesi Tercümesinde Ca'fer-i Şadıķ Bölümü". *İlmî Araştırmalar* 8: 221-232.
- Sertkaya, Ayşe Gül (2000). "Feride'd-dîn-i Attâr'ın Tezkire-i Evliyâ'sının Doğu Türkçesi Tercümesinde Veys-i Karenî Bölümü". *İlmî Araştırmalar* 9: 193-208.
- Sertkaya, Ayşe Gül (2007). "Feride'd-dîn-i 'Attâr'ın Tezkire-i Evliyâ'sının Doğu Türkçesi Çevirisi Üzerine Bazı Görüşler". *Türk Dilleri Araştırmaları* 17: 305-308.
- Sertkaya, Ayşe Gül (2007). "Tezkire-i Evliyâ'nın Arap Harfli Nüshası Uygur Harfli Yazmadan mı Arap Harflerine Çevirildi?". *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı 9-15 Nisan 2006 Bildiri Kitabı-IV*. Ankara: Lazer Ofset. 1847-1851
- Yavuz, Orhan (2006). *Anadolu Türkçesiyle Yapılan En Eski Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi ve Dil Özellikleri [inceleme-gramer-metin]*. Konya: Tablet Kitabevi.

bilig
2010 MAKALE ADI DİZİNİ
KIŞ-BAHAR-YAZ-GÜZ
(SAYILAR: 52-53-54-55)

2010 INDEX OF ARTICLES
WINTER-SPRING-SUMMER-AUTUMN
(VOLUMES: 52-53-54-55)

- 1982 Anayasası'nın Sosyal İçeriği ve Avrupa Sosyal Hukukuna Uyumu.**
.....Güz, s. 55; sh. 165-192 / Güngör Turan
The Social Content of the 1982 Constitution and its Adaptation to European Social Law..... Autumn, vol.55; pp.165-192
- 20. Yüzyılın Başında Kazak Aydınlanmasında “Kadın” Teması**.....
.....Yaz, s. 54; sh. 211-230 / Emin Özdemir
The Theme of Woman in the Kazakh Enlightenment at the Beginning of the Twentieth Century.....Summer, vol.54; pp.211-230
- Almanya'daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası Karşılaştırması: Kültürleşme**.....
.....Güz, s. 55; sh. 103-134 / Birsen Şahin
Intergenerational Comparison of the Social Integration of Turkish Immigrants in Germany: Acculturation ..... Autumn, vol.55; pp.103-134
- Altay Türkçesindeki –atan Ekinin Görünüş-Zamansal ve Kiplik Anlamları**
.....Güz, s. 55; sh. 71-92 / Eyüp Bacanlı
Aspectotemporal and Modal Meanings of the Altay Suffix –atan ..... Autumn, vol.55; pp.71-92
- Azerbaycan'da Bir Ulusal Kimlik Meselesi Olarak Alfabe Değişiklikleri.**
..... Yaz, s. 54; sh. 139-160 / Ayça Ergun
Script Changes as an Issue of National Identity in Azerbaijan ..... Summer, vol.54; pp.139-160
- Batı Avrupa'da Uygulanan Dil Politikaları Kapsamında Türkçe Öğretiminin Değerlendirilmesi**... Yaz, s. 54; sh. 221-242 / Kutlay Yağmur
An Evaluation of Turkish Language Teaching within the Context of Western European Language Policies .....Summer, vol.54; pp.221-242
- Bibliyometrik Özellikleri Açısından bilig'in Değerlendirilmesi** .....
.....Güz, s. 55; sh. 01-20 / Umut Al – İrem Soydal – Haydar Yalçın
An Evaluation of the Bibliometric Features of bilig ...Autumn, vol.55; pp.01-20

- Çağdaş Uygur İslam Düşüncesinin Önderi Abdulkadir Damolla** .....
..... Bahar, s. 53; sh. 167-182 / Nurahmet Kurban
Abdulkadir Damolla: The Leader of Modern Uyghur Islamic Thought .....
..... Spring, vol.53; pp.167-182
- Derleme Sözlüğü'nde Kahramanmaraş Kelimelerinin Dağılımı ve Ses Bilgisi Özellikleri** ..... Yaz, s. 54; sh. 115-138 / Mevlüt Erdem
Variations of Kahramanmaraş Dialectical Data in Derleme Sözlüğü (Compilation of Turkish Words) and Their Phonological Properties .....
..... Summer, vol.54; pp.115-138
- Divan Şiirinde Türkçe Kaygısı** ..... Yaz, s. 54; sh. 255-267 / Semih Tezcan
Concerns with Turkish in Divan Poetry ..... Summer, vol.54; pp.255-267
- Erken Dönem Anadolu-Türk Kenti Anadolu Selçuklu Kenti ve Mekânsal Öğeleri** ..... Güz, s. 55; sh. 193-220 / Koray Özcan
Early Anatolian-Turkish Town Anatolian Seljuk Town and its Spatial Elements ..... Autumn, vol.55; pp.193-220
- Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı** ..... Yaz, s. 54; sh. 185-210 / Salim Küçük
The Concept of Colour in Ancient Turkish Culture ..... Summer, vol.54; pp. 185-210
- Fatma Aliye Hanım and Historiography** ..... Bahar, s. 53; sh. 139-166 / Cevdet Kırpık
Fatma Aliye Hanımın Tarihçiliği ..... Spring, vol.53; pp.139-166
- Folklor-İdeoloji Bağlamında Sovyetler Birliği Dönemi Folklor Politikaları ve Bu Politikaların Kırgız Folkloruna Etkileri** ..... Bahar, s. 53; sh. 219-232 / Nezir Temur
Soviet Folklore Politics Within the Context of Folklore-Ideology and the Effects of these Politics on Kirghiz Folklore ..... Spring, vol.53; pp.219-232
- Giresun'da Yaşatılan Sacayağından Geçme Geleneğinde 'Sacayağı' ve 'Üç' Ne Anlatıyor?** ..... Kış, s. 52; sh. 181-194 / Kerime Üstünova
What Says "Trivet" and "Three" in the Tradition of "Walking on Trivet" which is Commemorated ..... Winter, vol. 52; pp. 181-194
- Halaççanın Yitim ve Değişim Sürecine Tasarlama Kipleri Açısından Bir Bakış** ..... Bahar, s. 53; sh. 67-88 / Sonel Bosnalı
An Examination of the Change and Possible Extinction of the Khalaj Language in Terms of Intentional Moods ..... Spring, vol.53; pp.67-88

- Hatırlananlar ve Unutulanlar: İslam Coğrafyasında Modernleşme ve Kadın Hareketleri**..... Bahar, s. 53; sh. 51-66 / Aksu Bora
Remembering and Forgetting: Modernization in Islamic Geography and Women's Movements..... Spring, vol.53; pp.51-66
- İşe Bağlılığı Etkileyen Faktörler: İmalat ve Hizmet Sektörlerinde Karşılaştırmalı Bir Analiz**..... Bahar, s. 53; sh. 183-198 / Ayşe Kuruüzüm – Sezgin İrmak – Emre İpekçi Çetin
Job Involvement and Affecting Factors: A Comparative Analysis of Manufacturing and Service Industries ..... Spring, vol.53; pp.183-198
- Kırım Tatarları'nda Mahalle Kültürü** Güz, s. 55; sh. 93-102 / Nuri Kavak
Neighborhood Culture Among Crimean Tatars..... Autumn, vol.55; pp.93-102
- Motivations of Facebook, You Tube and Similar Web Sites Users** .... Yaz, s. 54; sh. 161-184 / Birol Gülнар – Şükrü Balcı – Vedat Çakır
Facebook, You Tube ve Benzeri Web Sitesi Kullanıcılarının Motivasyonları .... Summer, vol.54; pp.161-184
- Organ Adları Temelinde Kırgızistan Yer Adlarında Ölü Deyim Aktarmaları ve Bunların Yer Adlarında Kullanılışları** ..... Bahar, s. 53; sh. 199-218 / İbrahim Şahin
Metaphors in Kyrgyzstan Toponyms on the Basis of Microcosmonyms and Their Usage in Place Names ..... Spring, vol.53; pp.199-218
- Osmanlı İktidar Anlayışı Çerçevesinde Şiir** ..... Bahar, s. 53; sh. 89-102 / Songül Çolak – Cennet Hilooğlu
Poetry Within the Framework of Perceptions of Power in the Ottoman Empire.. ..... Spring, vol.53; pp.89-102
- Osmanlı Sahası Türkçe Şair Tezkirelerinin Söz Varlığı Üzerine** ..... Yaz, s. 54; sh. 93-114 / Mustafa Durmuş
On The Vacobulary of Turkish Tazkiras in Ottoman Prose ..... Summer, vol.54; pp.93-114
- Öğretmenlerin İlköğretim Programındaki Yöntem Teknik Ölçme ve Değerlendirme Konularına İlişkin Eğitim İhtiyaçları**..... Bahar, s. 53; sh. 29-50 / Tuncay Akçadağ
The Training Needs of Teachers Concerning Methods & Techniques and Assessment & Evaluation in the Primary School Curriculum Technology-Aided Instruction..... Spring, vol.53; pp.29-50

- Örgütlerde İş Tatmini ve İşgören Performansı İlişkisi: Türkiye ve Kazakistan Karşılaştırması** ..... Yaz, s. 54; sh. 243-264 / İrfan Yazıcıoğlu
The Relationship between Job Satisfaction and Employee Performance: A Comparison between Turkey and Kazakhstan..Summer, vol.54; pp.243-264
- Perception of Homeland among Crimean Tatars: Cases from Kazakhstan, Uzbekistan and Crimea** .....
.....Yaz, s. 54; sh. 21-46 / Ayşegül Aydınğün – Erdoğan Yılmaz
Kırım, Özbekistan ve Kazakistan'daki Kırım Tatarları'nda Anavatan Algısı .....
.....*Summer, vol.54; pp.21-46*
- Peyami Safa'nın "Fatih-Harbiye" Adlı Romanında Simgesel Değerler**
..... Güz, s. 55; sh. 147-164 / Veysel Şahin
Symbolic Values in Peyami Safa's Novel, "Fatih-Harbiye" .....
.....*Autumn, vol.55; pp.147-164*
- Sakk Mecmualarının Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Kullanılması Üzerine Bir Deneme** ..... Bahar, s. 53; sh. 115-138 / Ümit Ekin
An Attempt at Using Sakk Majmuas as a Source of History Studies .....
.....*Spring, vol.53; pp.115-138*
- Serbest Ticaret, Ekonomik Özgürlükler ve Refah** .....
..... Bahar, s. 53; sh. 01-28 / Mustafa Acar
Free Trade, Economic Freedoms and Prosperity..... *Spring, vol.53; pp.01-28*
- Sessizliğin Dili: Türk İşaret Diline Dair Gözlemler** .....
..... Yaz, s. 54; sh. 01-20 Sema Aslan Demir
The Language of Silence: Observations Concerning Turkish Sign Language ..
.....*Summer, vol.54; pp.01-20*
- Sibirya'daki Bazı Türk Boylarının Destanlarında Halk Hekimliği Uygulamaları** ..... Güz, s. 55; sh. 51-70 / Gülhan Atnur
The Applications of Folk Medicine in Some of the Epics of Turkic Tribes in Siberia .....
.....*Autumn, vol.55; pp.51-70*
- Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye'de Sınır Kavramı** ..... Kış, s. 52; sh. 79-104 / Osman Gümüşçü
Borders in Terms of Political Geography and Border Concept over Time in Turkey .....
.....*Winter, vol. 52; pp. 79-104*
- Some Critical Remarks on the "Aruz Rhythmical Poems" in Turkish Minstrel Poetry** ..... Kış, s. 52; sh. 129-146 / Metin Özaraslan
Türk Halk / Aşık Şiirinde Aruzlu Türler Üzerine Bazı Dikkatler .....
.....*Winter, vol. 52; pp. 129-146*

- Tanzimat Devri Şeyhülislâmlarından Meşrebzâde Arif Efendi ve Kadılık Kurumundaki İstihdam Sorunu** ..... Yaz, s. 54; sh. 47-74 / Yasemin Beyazıt Meşrebzâde Arif Efendi, a Şeyhülislâm of the Tanzimat Period, and the Problem of Unemployment in the Institution of the Qadi..... Summer, vol.54; pp.47-74
- The Kashkay People, Past and Present** ..... Bahar, s. 53; sh. 103-114 / Sohrab Dolatkhah Geçmişten Günümüze Kaşkaylar..... Spring, vol.53; pp.103-114
- The Relationship between Islam and Globalization in Turkey in the Post-1990 Period: The Case of MÜSİAD** ..... Kış, s. 52; sh. 105-128 / Berrin Koyuncu Lorasdağı 1990 Sonrası Türkiye’de İslam ve Küreselleşme İlişkisi: MÜSİAD Örneği..... Winter, vol. 52; pp. 105-128
- The Relationship between Leadership Behavior and Organizational Commitment in Turkish Primary** ..... Yaz, s. 54; sh. 75-92 / Ömay Çokluk – Kürşad Yılmaz Türk İlköğretim Okullarında Liderlik Davranışları İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki..... Summer, vol.54; pp.75-92
- The Return of Russia-Africa Relations** ..... Kış, s. 52; sh. 47-68 / Hakan Fidan – Bülent Aras Rusya-Afrika İlişkilerinin Geri Dönüşü ..... Winter, vol. 52; pp. 47-68
- Türk Hikâyeciliğinin Prototipi Sayılabilecek Heft-Hân’da Mekân**..... Kış, s. 52; sh. 33-46 / Hüseyin Doğramacıoğlu Different Representations of the Setting in Heft-Hân... Winter, vol. 52; pp. 33-46
- Türk Kültüründe Bahçe**..... Yaz, s. 54; sh. 243-253 / İlkden Tazebay – Nevin Akpınar The Garden in Turkish Culture ..... Summer, vol.54; pp.243-253
- Türkçenin Ağ Ortamındaki Yazımı ve Bunun Ses Bilimsel Yapıyla Bağlantıları** ..... Bahar, s. 53; sh. 233-256 / Muna Yüceol Özezen Orthography of Turkish on Internet and Its Relations with Phonological Structure . ..... Spring, vol.53; pp.233-256
- Türkiye’de İş Yapma Ortamının Girişimcilik ve Ekonomik Özgürlükler Açısından Değerlendirilmesi** ..... Güz, s. 55; sh. 21-49 / H. Bahadır Akın An Evaluation of Business Environment in Turkey From the Prespective of Entrepreneurship and Economic Freedom..... Autumn, vol.55; pp.21-49

- Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Yaklaşımı** Kış, s. 52; sh. 147-180 / Nasuh Uslu
Turkey's New Middle Eastern Approach..... Winter, vol. 52; pp. 147-180
- Türkmenistan'da Bir Yağmur İyesi "Burkut Ata"** .....
..... Kış, s. 52; sh. 69-78 / Ahmet Gökçimen
A Rain-Provider in Turkmenistan: "Burkut Ata" ..... Winter, vol. 52; pp. 69-78
- Türkmenistan'da Nasrettin Hoca ve Timur Fıkraları** .....
..... Güz, s. 55; sh. 135-146 / Halil İbrahim Şahin
Nasreddin Hodja and Timur Anecdotes in Turkmenistan .....
..... Autumn, vol.55; pp.135-146
- Ulusal/Etnik Kimliklerin Stratejik İnşası: Kuzey Kıbrıs Örneği** .....
..... Kış, s. 52; sh. 01-32 / Serap Aslan Akfırat • Bengi Öner Özkan
Strategic National/Ethnic Identity Constructions: The Northern Cyprus Case.
..... Winter, vol. 52; pp. 01-32
- Vehicle-Related Expressions in Turkish Cypriot Dialect** .....
..... Yaz, s. 54; sh. 231-242 / Ahmet Pehlivan – Necdet Osam
Kıbrıs Türk Ağzında Taşıtlar ile İlgili Söz Varlığı Summer, vol.54; pp.231-242
- Yirminci Asra Girerken Rusya ve Rusların Türklere Yaklaşımı** .....
..... Kış, s. 52; sh. 195-230 / Memet Yetişgin
Russia at the Beginning of the Twentieth Century and Russian Approaches to the Turks..... Winter, vol. 52; pp. 195-230
- Yayın Değerlendirme: Aksan, Doğan (2009). Nazım Hikmet Şiirinin Gücü, (Bir Şiir Dili İncelemesi). Ankara: Bilgi** .....
..... Güz, s. 55; sh. 265-269 / Mehmet Aydın
Review ..... Autumn, vol.55; pp.265-269
- Yayın Değerlendirme: Aktaş, Şerif (2009). Şiir Tahlili (Teori-Uygulama). Ankara** .....
..... Yaz, s. 54; sh. 269-274 / S. Dilek Yalçın Çelik
Review ..... Summer, vol.54; pp.269-274
- Yayın Değerlendirme: Cem Behar (2008). Saklı Mecmua: Ali Ufkî'nin Bibliothèque Nationale de France'taki [Turc 292] Yazması. İstanbul** .....
..... Bahar, s. 53; sh. 261-263 / Mehmet Uğur Ekinci
Review ..... Spring, vol.53; pp.261-263
- Yayın Değerlendirme: György Hazai, Andreas Tietze (2006). Ferec ba'd eş-şidde (Ein frühosmanisches Geschichtenbuch). Berlin: Klaus** .....
..... Kış, s. 52; sh. 243-248 / Emine Yılmaz
Review ..... Winter, vol. 52; pp. 243-248

Yayın Değerlendirme: Halil İnalçık (2008). Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar. İstanbul ..... Bahar, s. 53; sh. 257-260 / Nuri Aksu
Review ..... *Spring, vol.53; pp.257-260*

Yayın Değerlendirme: Sultanzade, Vügar (2009). Turkish-Azerbaijani Dictionary of Interlingual Homonyms and Paronyms. LINCOM Studies in Asian Linguistics .... Kış, s. 52; sh. 231-242 / Paşa Yavuzarslan
Review ..... *Winter, vol. 52; pp. 231-242*

Yayın Değerlendirme: Yalçın-Çelik, S. Dilek (2005). Yeni Tarihselcilik Kuramı ve Türk Edebiyatında Postmodern Tarih Romanları Ankara ..... Güz, s. 55; sh. 271-275 / Murat Parlakpınar
Review ..... *Autumn, vol.55; pp.271-275*

bilig
2010 YAZAR ADI DİZİNİ
KIŞ-BAHAR-YAZ-GÜZ
(SAYILAR: 52-53-54-55)

2010 INDEX OF AUTHORS
WINTER-SPRING-SUMMER-AUTUMN
(VOLUMES: 52-53-54-55)

- Acar, Mustafa** ..... **Bahar, s. 53; sh. 01-28**
Serbest Ticaret, Ekonomik Özgürlükler ve Refah
Free Trade, Economic Freedoms and Prosperity ..... *Spring, vol.53; pp.01-28*
- Akçadağ, Tuncay** ..... **Bahar, s. 53; sh. 29-50**
Öğretmenlerin İlköğretim Programındaki Yöntem Teknik Ölçme ve Değerlendirme
Konularına İlişkin Eğitim İhtiyaçları
*The Training Needs of Teachers Concerning Methods & Techniques and
Assessment & Evaluation in the Primary School Curriculum
Technology-Aided Instruction* ..... *Spring, vol.53; pp.29-50*
- Akfırat, Serap Arslan • Özkan, Bengi Öner** ..... **Kış, s. 52; sh. 01-32**
Ulusal/Etnik Kimliklerin Stratejik İnşası: Kuzey Kıbrıs Örneği
*Strategic National/Ethnic Identity Constructions:
The Northern Cyprus Case* ..... *Winter, vol. 52; pp. 01-32*
- Akın, H. Bahadır** ..... **Güz, s. 55; sh. 21-49**
Türkiye’de İş Yapma Ortamının Girişimcilik ve Ekonomik Özgürlükler
Açısından Değerlendirilmesi
*An Evaluation of Business Environment in Turkey From the Prespective of
Entrepreneurship and Economic Freedom* ..... *Autumn, vol.55; pp.21-49*
- Al, Umut – Soydal, İrem – Yalçın, Haydar** ..... **Güz, s. 55; sh. 01-20**
Bibliyometrik Özellikleri Açısından *bilig*’in Değerlendirilmesi
An Evaluation of the Bibliometric Features of bilig ..... *Autumn, vol.55; pp.01-20*
- Aksu, Nuri** ..... **Bahar, s. 53; sh. 257-260**
Yayın Değerlendirme: Halil İnalçık (2008). *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine
Araştırmalar*. İstanbul
Review ..... *Spring, vol.53; pp.257-260*

- Atnur, Gülhan** ..... **Güz, s. 55; sh. 51-70**
Sibirya'daki Bazı Türk Boylarının Destanlarında Halk Hekimliği Uygulamaları
The Applications of Folk Medicine in Some of the Epics of Turkic Tribes in Siberia ..... *Autumn, vol.55; pp.51-70*
- Aydın, Mehmet** ..... **Güz, s. 55; sh. 265-269**
Yayın Değerlendirme: Aksan, Doğan (2009). Nazım Hikmet Şiirinin Gücü, (Bir Şiir Dili İncelemesi). Ankara: Bilgi
Review ..... *Autumn, vol.55; pp.265-269*
- Aydın, Ayşegül – Yıldırım, Erdoğan** ..... **Yaz, s. 54; sh. 21-46**
Perception of Homeland among Crimean Tatars: Cases from Kazakhstan, Uzbekistan and Crimea
Kırım, Özbekistan ve Kazakistan'daki Kırım Tatarları'nda Anavatan Algısı ..... *Summer, vol.54; pp.21-46*
- Bacanlı, Eyüp** ..... **Güz, s. 55; sh. 71-92**
Altay Türkçesindeki –atan Ekinin Görünüş-Zamansal ve Kiplik Anlamları
Aspectotemporal and Modal Meanings of the Altay Suffix –atan ..... *Autumn, vol.55; pp.71-92*
- Beyazıt, Yasemin** ..... **Yaz, s. 54; sh. 47-74**
Tanzimat Devri Şeyhülislâmlarından Meşrebzâde Arif Efendi ve Kadılık Kurumundaki İstihdam Sorunu
Meşrebzâde Arif Efendi, a Şeyhülislâm of the Tanzimat Period, and the Problem of Unemployment in the Institution of the Qadi ..... *Summer, vol.54; pp.47-74*
- Bora, Aksu** ..... **Bahar, s. 53; sh. 51-66**
Hatırlananlar ve Unutulanlar: İslam Coğrafyasında Modernleşme ve Kadın Hareketleri
Remembering and Forgetting: Modernization in Islamic Geography and Women's Movements ..... *Spring, vol.53; pp.51-66*
- Bosnalı, Sonel** ..... **Bahar, s. 53; sh. 67-88**
Halaççanın Yitim ve Değişim Sürecine Tasarlama Kipleri Açısından Bir Bakış
An Examination of the Change and Possible Extinction of the Khalaj Language in Terms of Intentional Moods ..... *Spring, vol.53; pp.67-88*

- Çolak, Songül – Hilooğlu, Cennet**..... **Bahar, s. 53; sh. 89-102**
Osmanlı İktidar Anlayışı Çerçevesinde Şiir
Poetry Within the Framework of Perceptions of Power in the Ottoman Empire..
.....*Spring, vol.53; pp.89-102*
- Çokluk, Ömay – Yılmaz, Kürşad**..... **Yaz, s. 54; sh. 75-92**
The Relationship between Leadership Behavior and Organizational
Commitment in Turkish Primary
Türk İlköğretim Okullarında Liderlik Davranışları İle Örgütsel Bağlılık
Arasındaki İlişki.....*Summer, vol.54; pp.75-92*
- Demir, Sema Aslan**..... **Yaz, s. 54; sh. 01-20**
Sessizliğin Dili: Türk İşaret Diline Dair Gözlemler
The Language of Silence: Observations Concerning Turkish Sign Language
.....*Summer, vol.54; pp.01-20*
- Doğramacıoğlu, Hüseyin**..... **Kış, s. 52; sh. 33-46**
Türk Hikâyeciliğinin Prototipi Sayılabilecek Heft-Hân'da Mekân
Different Representations of the Setting in Heft-Hân.....*Winter, vol. 52; pp. 33-46*
- Dolatkhah, Sohrab**..... **Bahar, s. 53; sh. 103-114**
The Kashkay People, Past and Present
Geçmişten Günümüze Kaşkaylar.....*Spring, vol.53; pp.103-114*
- Durmuş, Mustafa**..... **Yaz, s. 54; sh. 93-114**
Osmanlı Sahası Türkçe Şair Tezkirelerinin Söz Varlığı Üzerine
On The Vacobulary of Turkish Tazkiras in Ottoman Prose .....
.....*Summer, vol.54; pp.93-114*
- Ekinci, Mehmet Uğur**..... **Bahar, s. 53; sh. 261-263**
Yayın Değerlendirme: Cem Behar (2008). *Saklı Mecmua: Ali Ufkî'nin*
Bibliothèque Nationale de France'taki [Turc 292] Yazması. İstanbul
Review.....*Spring, vol.53; pp.261-263*
- Erdem, Mevlüt**..... **Yaz, s. 54; sh. 115-138**
Derleme Sözlüğü'nde Kahramanmaraş Kelimelerinin Dağılımı ve Ses Bilgisi
Özellikleri
Variations of Kahramanmaraş Dialectical Data in Derleme Sözlüğü
(Compilation of Turkish Words) and Their Phonological Properties
.....*Summer, vol.54; pp.115-138*

- Ergun, Ayça** ..... **Yaz, s. 54; sh. 139-160**
Azerbaycan'da Bir Ulusal Kimlik Meselesi Olarak Alfabe Değişiklikleri
Script Changes as an Issue of National Identity in Azerbaijan
..... *Summer, vol.54; pp.139-160*
- Ekin, Ümit** ..... **Bahar, s. 53; sh. 115-138**
Sakk Mecmualarının Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Kullanılması
Üzerine Bir Deneme
An Attempt at Using Sakk Majmuas as a Source of History Studies
..... *Spring, vol.53; pp.115-138*
- Fidan, Hakan – Aras, Bülent** ..... **Kış, s. 52; sh. 47-68**
The Return of Russia-Africa Relations
Rusya-Afrika İlişkilerinin Geri Dönüşü ..... *Winter, vol. 52; pp. 47-68*
- Gülнар, Birol – Balcı, Şükrü – Çakır, Vedat** **Yaz, s. 54; sh. 161-184**
Motivations of Facebook, You Tube and Similar Web Sites Users
Facebook, You Tube ve Benzeri Web Sitesi Kullanıcılarının Motivasyonları
..... *Summer, vol.54; pp.161-184*
- Gökçimen, Ahmet** ..... **Kış, s. 52; sh. 69-78**
Türkmenistan'da Bir Yağmur İyesi “Burkut Ata”
A Rain-Provider in Turkmenistan: “Burkut Ata” ..... *Winter, vol. 52; pp. 69-78*
- Gümüüşcü, Osman** ..... **Kış, s. 52; sh. 79-104**
Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye’de
Sınır Kavramı
*Borders in Terms of Political Geography and Border Concept over Time in
Turkey* ..... *Winter, vol. 52; pp. 79-104*
- Kavak, Nuri** ..... **Güz, s. 55; sh. 93-102**
Kırım Tatarları’nda Mahalle Kültürü
Neighborhood Culture Among Crimean Tatars ..... *Autumn, vol.55; pp.93-102*
- Kırpık, Cevdet** ..... **Bahar, s. 53; sh. 139-166**
Fatma Aliye Hanım and Historiography
Fatma Aliye Hanımın Tarihçiliği ..... *Spring, vol.53; pp.139-166*

- Kurban, Nurahmet**..... **Bahar, s. 53; sh. 167-182**
Çağdaş Uygur İslam Düşüncesinin Önderi Abdulkadir Damolla
Abdulkadir Damolla: The Leader of Modern Uyghur Islamic Thought .....
.....*Spring, vol.53; pp.167-182*
- Kuruüzüm, Ayşe – İrmak, Sezgin – Çetin, Emre İpekçi**.....
..... **Bahar, s. 53; sh. 183-198**
İşe Bağlılığı Etkileyen Faktörler: İmalat ve Hizmet Sektörlerinde Karşılaştırmalı
Bir Analiz
*Job Involvement and Affecting Factors: A Comparative Analysis of
Manufacturing and Service Industries* .....*Spring, vol.53; pp.183-198*
- Küçük, Salim**..... **Yaz, s. 54; sh. 185-210**
Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı
The Concept of Colour in Ancient Turkish Culture.....
.....*Summer, vol.54; pp.185-210*
- Parlakpınar, Murat**..... **Güz, s. 55; sh. 271-275**
Yayın Değerlendirme: Yalçın-Çelik, S. Dilek (2005). Yeni Tarihselcilik Kuramı
ve Türk Edebiyatında Postmodern Tarih Romanları Ankara: Akçağ
Review ..... *Autumn, vol.55; pp.271-275*
- Şahin, Birsen** ..... **Güz, s. 55; sh. 103-134**
Almanya'daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası
Karşılaştırması: Kültürleşme
*Intergenerational Comparison of the Social Integration of Turkish Immigrants
in Germany: Acculturation* ..... *Autumn, vol.55; pp.103-134*
- Şahin, Halil İbrahim** ..... **Güz, s. 55; sh. 135-146**
Türkmenistan'da Nasrettin Hoca ve Timur Fıkraları
Nasreddin Hodja and Timur Anecdotes in Turkmenistan .....
..... *Autumn, vol.55; pp.135-146*
- Şahin, İbrahim**..... **Bahar, s. 53; sh. 199-218**
Organ Adları Temelinde Kırgızistan Yer Adlarında Ölü Deyim Aktarmaları ve
Bunların Yer Adlarında Kullanılışları
*Metaphors in Kyrgyzstan Toponyms on the Basis of Microcosmonyms and
Their Usage in Place Names* .....*Spring, vol.53; pp.199-218*

- Şahin, Veysel**..... **Güz, s. 55; sh. 147-164**
Peyami Safa'nın "Fatih-Harbiye" Adlı Romanında Simgesel Değerler
Symbolic Values in Peyami Safa's Novel, "Fatih-Harbiye" .....
..... *Autumn, vol.55; pp.147-164*
- Lorasdağı, Berrin Koyuncu** ..... **Kış, s. 52; sh. 105-128**
The Relationship between Islam and Globalization in Turkey in the Post-1990
Period: The Case of MÜSİAD
1990 Sonrası Türkiye'de İslam ve Küreselleşme İlişkisi: MÜSİAD Örneği
..... *Winter, vol. 52; pp. 105-128*
- Özaraslan, Metin**..... **Kış, s. 52; sh. 129-146**
Some Critical Remarks on the "Aruz Rhythmical Poems" in Turkish Minstrel
Poetry
Türk Halk / Aşık Şiirinde Aruzlu Türler Üzerine Bazı Dikkatler .....
..... *Winter, vol. 52; pp. 129-146*
- Özcan, Koray**..... **Güz, s. 55; sh. 193-220**
Erken Dönem Anadolu-Türk Kenti Anadolu Selçuklu Kenti ve Mekânsal
Ögeleri
*Early Anatolian-Turkish Town Anatolian Seljuk Town and its Spatial
Elements* ..... *Autumn, vol.55; pp.193-220*
- Özdemir, Emin** ..... **Yaz, s. 54; sh. 211-230**
20. Yüzyılın Başında Kazak Aydınlanmasında "Kadın" Teması
*The Theme of Woman in the Kazakh Enlightenment at the Beginning of the
Twentieth Century* ..... *Summer, vol.54; pp.211-230*
- Özezen, Muna Yüceol** ..... **Bahar, s. 53; sh. 233-256**
Türkçenin Ağ Ortamındaki Yazımı ve Bunun Ses Bilimsel Yapıyla Bağlantıları
Ortography of Turkish on Internet and Its Relations with Phonological Structure .
..... *Spring, vol.53; pp.233-256*
- Pehlivan, Ahmet – Osam, Necdet**..... **Yaz, s. 54; sh. 231-242**
Vehicle-Related Expressions in Turkish Cypriot Dialect
Kıbrıs Türk Ağzında Taşıtlar ile İlgili Söz Varlığı *Summer, vol.54; pp.231-242*
- Tazebay, İlkden – Akpınar, Nevin**..... **Yaz, s. 54; sh. 243-253**
Türk Kültüründe Bahçe
The Garden in Turkish Culture ..... *Summer, vol.54; pp.243-253*

- Temur, Nezir** ..... **Bahar, s. 53; sh. 219-232**
Folklor-İdeoloji Bağlamında Sovyetler Birliği Dönemi Folklor Politikaları ve
Bu Politikaların Kırgız Folkloruna Etkileri
*Soviet Folklore Politics Within the Context of Folklore-Ideology and the Effects
of these Politics on Kirghiz Folklore* ..... Spring, vol.53; pp.219-232
- Tezcan, Semih** ..... **Yaz, s. 54; sh. 255-267**
Divan Şiirinde Türkçe Kaygısı
Concerns with Turkish in Divan Poetry ..... Summer, vol.54; pp.255-267
- Turan, Güngör** ..... **Güz, s. 55; sh. 165-192**
1982 Anayasası'nın Sosyal İçeriği ve Avrupa Sosyal Hukukuna Uyumu
*The Social Content of the 1982 Constitution and its Adaptation to European
Social Law* ..... Autumn, vol.55; pp.165-192
- Uslu, Nasuh** ..... **Kış, s. 52; sh. 147-180**
Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Yaklaşımı
Turkey's New Middle Eastern Approach ..... Winter, vol. 52; pp. 147-180
- Üstünova, Kerime** ..... **Kış, s. 52; sh. 181-194**
Giresun'da Yaşatılan Sacayağından Geçme Geleneğinde 'Sacayağı' ve 'Üç' Ne
Anlatıyor?
*What Says "Trivet" and "Three" in the Tradition of "Walking on Trivet"
which is Commemorated* ..... Winter, vol. 52; pp. 181-194
- Yağmur, Kutlay** ..... **Yaz, s. 54; sh. 221-242**
Batı Avrupa'da Uygulanan Dil Politikaları Kapsamında Türkçe Öğretiminin
Değerlendirilmesi
*An Evaluation of Turkish Language Teaching within the Context of Western
European Language Policies* ..... Summer, vol.54; pp.221-242
- Yalçın Çelik, S. Dilek** ..... **Yaz, s. 54; sh. 269-274**
Yayın Değerlendirme: Aktaş, Şerif (2009). *Şiir Tahlili (Teori-Uygulama)*. Ankara
Review ..... Summer, vol.54; pp.269-274
- Yavuzarslan, Paşa** ..... **Kış, s. 52; sh. 231-242**
Yayın Değerlendirme: Sultanzade, Vügar (2009). *Turkish- Azerbaijani Dictionary of
Interlingual Homonyms and Paronyms*. LINCOM Studies in Asian Linguistics
Review ..... Winter, vol. 52; pp. 231-242

- Yazıcıoğlu, İrfan** ..... **Yaz, s. 54; sh. 243-264**
Örgütlerde İş Tatmini ve İşgören Performansı İlişkisi: Türkiye ve Kazakistan Karşılaştırması
The Relationship between Job Satisfaction and Employee Performance: A Comparison between Turkey and Kazakhstan..Summer, vol.54; pp.243-264
- Yetişgin, Memet**..... **Kış, s. 52; sh. 195-230**
Yirminci Asra Girerken Rusya ve Rusların Türklere Yaklaşımı
Russia at the Beginning of the Twentieth Century and Russian Approaches to the Turks..... Winter, vol. 52; pp. 195-230
- Yılmaz, Emine** ..... **Kış, s. 52; sh. 243-248**
Yayın Değerlendirme: György Hazai, Andreas Tietze (2006). *Ferec ba'd eş-şidde (Ein frühosmanisches Geschichtenbuch)*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag
Review..... Winter, vol. 52; pp. 243-248

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

©Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/Temmuz ve Güz/Ekim olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Kış sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurt içi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

bilig, Türk Dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak; Türk Dünyasıyla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmalarını kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlanmaktadır.

bilig'de, sosyal bilimler alanında, Türk Dünyasının tarihi ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

bilig'e gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmalarını değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Türk Dünyasıyla ilgili eser ve şahsiyetleri tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin *bilig*'de yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

bilig'e gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına tekrar iade edilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite, en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığına devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

bilig'in yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir. Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

- Başlık:** İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **koyu** harflerle yazılmalıdır. Aday makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.
- Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i:** Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı **koyu**, adresler ise normal ve *eğik karakterde* harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme ve e-posta (e-mail) adres(ler)i belirtilmelidir.
- Özet:** Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimeden oluşan Türkçe özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Makalenin sonunda, yazı başlığı, özet ve anahtar kelimelerin İngilizce ve Rusçaları bulunmalıdır. Rusça özetler gönderilmediği takdirde dergi tarafından ilave edilir.
- Ana Metin:** A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile, 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, **koyu değil eğik harflerle** yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti+eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.
- Bölüm Başlıkları:** Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.
- Tablolar ve Şekiller:** Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda tablo ve şekil örnekleri sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların Mezun Oldukları Lise Türlerine Göre Öğretmenliğe Atanma Durumları

Atanma Durumu	Mezun Olduğu Lise Türü										Toplam	
	GL		AL		SL		AÖL		KMLÇGE			
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Atandı	143	44.1	102	53.7	143	46.6	97	49.7	14	20.9	499	46.1
Atanamadı	181	55.9	88	46.3	164	53.4	98	50.3	53	79.1	584	53.9
Toplam	324	100	190	100	307	100	195	100	67	100	1083	100

$$\chi^2 = 23.10 \quad sd = 4 \quad p < .01$$

7. **Resimler:** Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı (yazının üçte birini) aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. **Alıntı ve Göndermeler:** Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır.

(Köprülü 1944), (Köprülü 1944: 15).

Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır:

(Gökay vd. 2002).

Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı; yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir. Dipnotlarda kaynak göstermek için, metin içi kaynak gösterme yöntemleri kullanılmalıdır.

Kaynaklar kısmında ise, birden fazla yazarlı yayınların diğer yazarları da belirtilmelidir.

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

"Tanpınar (1976: 131), bu konuda ...."

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

"Köprülü (1926) ....." (Çelik 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir. İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

9. **Kaynaklar:** Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekillerden birinde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilmelidir:

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). *Kavâid-ı Lisân-ı Türki* 1893. Ankara: TDK.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb. Timurtaş, F. Kadri (1951). "Fatih Devri Şairlerinden Cemalî ve Eserleri". *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* IV (3): 189-213.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere (fotokopilerde yazarı tanıttıcı hiçbir bilgi olmamak kaydıyla) üç nüsha olarak diskiyle birlikte *bilig* adresine gönderilir. Yazarlarına raporlar doğrultusunda geliştirilmek ve/veya düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzenlemeler yapılarak CD ve orijinal çıktısıyla en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Yayın Kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

Yazışma Adresi:

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü
Taşkent Cad. 10. Sok. No: 30
06430 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 215 22 06
Faks: (0312) 215 22 09
www.yesevi.edu.tr/bilig
bilig@yesevi.edu.tr

bilig
Journal of Social Sciences of the Turkish World

©Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Editorial Principles

bilig is published quarterly: Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October.

At the end of each year, an annual index is prepared and published in Winter issue. Each issue is forwarded to subscribers, libraries and international indexing institutions within one month after its publication.

bilig is published to bring forth the cultural riches, historical and actual realities of the Turkish World in a scholarly manner; to inform the public opinion of international level scientific studies on the Turkish world.

Articles primarily related to social sciences subjects and those dealing with past and current issues and problems, suggesting solutions are published in ***bilig***.

Articles forwarded for publication should be original, contributing to knowledge and scientific information in related fields or bringing forth new views and perspectives on previously written scholarly papers. Articles introducing works and personalities of particular importance, informing readers of new activities related to the Turkish world can also be published in ***bilig***.

In order for any article to be published in ***bilig***, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

Evaluation of Articles

Articles forwarded to ***bilig*** are first reviewed by the Editorial Board in terms of journal's publishing principles. Those which are found unsuitable are returned to their authors to be corrected. Academic objectivity and scientific quality are considered of paramount importance. Those considered acceptable are initially referred to two referees who are well-known for their works in relevant fields. Names of the referees are kept confidential and referee reports are safe-kept for five years.

For publication of articles, two positive reports are required. In case one referee report is negative while the other is favorable, the article may be forwarded to a third referee for further evaluation or alternatively the board, based on the contents of the reports may feel confident to make a final decision. The authors are to consider the criticism, suggestions and corrections offered by the referees and by the editorial board. If they disagree, they are entitled to counter present their views and justifications. Final decision rests with the editorial board. Only original copies of the declined articles are returned upon request. Articles which are not accepted for publication are not returned to their authors.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to Ahmet Yesevi University Board of Trustees. However the overall responsibility and writing preferences for the published articles belong to the author of the article. Quotations from articles including pictures are permitted with full reference to the article.

The Language

Turkish is the language of the journal. Articles in English or in other Turkish dialects may be published, not to exceed one third of an issue. Articles submitted in other Turkish dialects may be published after they are translated into Turkish, upon the decision of the Editorial Board as necessary.

Writing Rules

In general, following rules are to apply to writing for *bilig* articles:

1. Title of the article: Title should be suitable for the content and one that expresses it best, and should be in bold letters. The title should consist of 10-12 words at the most.
2. Name(s) and address(es) of the author(s): Names and surnames are written bold, addresses in normal italic letters; the institution the author is associated with, his/her contact and e-mail addresses should also be specified.
3. Abstract: At the beginning, the article should include an abstract in Turkish, briefly and laconically expressing the subject in minimum 75, in maximum 150 words. There should be no reference to used sources, figure and chart numbers. Leaving one line empty after the body of abstract, there should be key words, minimum 5 and maximum 8 words. At the end of the article there should be titles, abstracts and key words in English and Russian. In case Russian abstract is not submitted it will be included by the journal. (An English abstract should also accompany the articles in Turkish)
4. **Main Text:** Should be typed in MS Word program in Times New Roman or similar font type, 10 type size and 1,5 line on A4 format (29/7x21cm) paper. There should 2,5 cm free space on the margins and pages should be numbered. Articles should not exceed 10.000 words. Passages that need emphasizing should not be bold but in italic. Quotations should be in italic and with quotation marks; in quotations less than 5 lines between lines and those longer than 5 lines should be typed with indent of 1,5 cm in block and with 1 line space.
5. Section Headings: Main, interval and sub-headings can be used in order to obtain the well-arranged narration of information in the article and these headings may be numbered if necessary. Main headings (main sections, references and appendices) should be in capital letters; interval and sub-headings should be bold and their first letters in capital letters; at the end of the sub-headings writing should continue on the same line after a colon (:).
6. **Tables and Figures:** Tables should have numbers and captions. In tables, vertical lines should not be used. Horizontal lines should be used only to separate subtitles within the table. The table number should be written at the top, aligned to the left, and should not be in italics. The caption should be written in italics, and the first letter of each word should be capitalized. Tables should be placed where they are most appropriate in the text. Figures should be prepared in accordance with black-and-white printing. The numbers and captions of the figures should be centered right below the figures. The figure numbers should be written in italics followed by a full-stop. The caption should immediately follow the number. It should not be written in italics, and the first letter of each word should be capitalized. Below are sample tables and figures.

Table 1: Teachers' appointment rates depending on the schools graduated from

Appointment	Type of high school finished										Total	
	GL		AL		VL		OL		KMLÇGE			
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Appointed	143	44.1	102	53.7	143	46.6	97	49.7	14	20.9	499	46.1
Not appointed	181	55.9	88	46.3	164	53.4	98	50.3	53	79.1	584	53.9
Total	324	100	190	100	307	100	195	100	67	100	1083	100

$$\chi^2 = 23.10 \quad sd = 4 \quad p < .01$$

7. **Pictures:** Should be on highly contrasted photo papers. Furthermore, rules for figures and tables are applied to pictures as well. In special cases, color pictures may be printed.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages. (one-third of article) Authors having the necessary technical equipment and software may themselves insert the related figures, drawings and pictures into the text. Those without, shall leave the proportional size of empty spaces for pictures within the text, numbering them.

8. **Indicating sources:** Endnotes should only be used for explanation, and at the end of the text.

References within the text should be given in parentheses as follow:

(Köprülü 1944); (Köprülü 1944: 15)

When sources with several authors are referred, the name of the first author is given and for others 'et. al' is added.

(Gökay et al. 2002)

Authors should avoid using footnotes as much as possible. Footnotes should be used only for explanations and numbered automatically. In order to indicate sources in footnotes, authors should use the principles of in-text citation.

Full reference, including the names of all authors should be given in the list of references. If the name of the referred author is given within the text, then only the publication date should be written:

"Tanpınar (1976: 131) on this issue ...."

In the sources and manuscripts with no publication date, only the name of the author; in encyclopedias and other sources without authors, only the name of the source should be written.

In secondary sources quoted, original source should also be pointed to:

"Köprülü (1926) ...." (in Çelik 1998).

Personal interviews can be indicated by giving the last name(s) and the date(s); moreover they should be stated in the references.

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

9. **References:** Should be at the end of the text in alphabetical order, in one of the ways shown below. If there are more than one source by the same author, then they will be listed according to their publication date; sources of the same author published in the same year will be shown as (1980a, 1980b):

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). *Kavâid-ı Lisân-ı Türkî 1893*. Ankara: TDK.
Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.
Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmanacı, İstanbul: Sermet Matb.
Timurtaş, F. Kadri (1951). "Fatih Devri Şairlerinden Cemalî ve Eserleri". *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* IV (3): 189-213.

How to Forward Articles

The articles duly prepared in accordance with the principles set forth are to be sent in three copies; one original, two photocopied forms with a compact disc, to **bilig** at the address given below. The last corrected fair copies in original figures are to reach **bilig** not later than one month. Minor editing may be done by the Editorial Board.

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü
Taşkent Caddesi, 10. Sok. Nu: 30
06490 Bahçelievler - ANKARA / TÜRKİYE
Tel: +9 (0312) 215 22 06
Fax: +9 (0312) 215 22 09
www.yesevi.edu.tr/bilig
bilig@yesevi.edu.tr

